

Istoriografia romană

Istoriografia romană

**O introducere în narațiunea istorică și formele
sale de publicare în Roma antică**

Jörg Rüpke

Traducere din engleză de Diana Pavel

**Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu
2025**

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Sibiu, Str. Lucian Blaga nr. 2A
<http://editura.ulbsibiu.ro>
editura@ulbsibiu.ro

Editor: Alex Văsies
Redactor: Daniel Coman
Tehnoredactor: Claudiu Fulea

Imagine copertă: CIREVE Université de Caen - CIREVE Université de Caen, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=67773868>

ISBN 978-606-12-2053-3

Cuprins

1. Introducere: narațiunea istorică	11
1.1. Istorie și istoriografie	11
1.2. Rememorare, istorie și memorie	14
1.3. Narațiunea istorică	15
1.4. Caracteristici ale narațiunii	18
1.5. Istoriografia și alternativele sale	22
1.6. Realitate și ficțiune	29
1.7. Obiectivul cărții	35
2. Istoria formei și a genului	37
2.1. Problemele narative ale istoriografiei	37
2.2. Tipologie	44
2.3. Abordarea istorică	45
2.3.1. André Jolles	46
2.3.2. Exegeza biblică	47
2.3.3. Analiza de film	48
2.4. Forme importante în istoriografie	48
2.5. Rezumat	50
3. Surse și forme preliminare	51
3.1. Istoria scrisului la Roma	51
3.2. Arhivele publice – forma scrisă a administrației	53
3.3. Texte publicate	55
3.4. Tradiția familială	58
3.5. Arhivele preoțești	62
4. Epocile istoriografiei antice	65
4.1. Pe drumul către istoriografia romană	65
4.2. Dezvoltarea formelor literare	70
4.3. Cronologie	72
4.4. Roma în istoriografia greacă	74
4.5. Periodizare	74
4.6. Prezentarea epocilor individuale	76
4.6.1. Faza timpurie și analistica mai veche	77
4.6.2. Perioada războiului civil	78

4.6.3. Perioada imperială timpurie	81
4.6.4. Perioada imperială ulterioară	84
4.6.5. Perioada Dominatului	85
4.6.6. Istoria lumii și istoria provincială târzie și subantică	87
5. Comentariile lui Cezar	89
5.1. Politicianul	89
5.2. Religia lui Cezar	92
5.3. Prezentare biografică	97
5.4. C. Iulii Caesaris commentarii rerum gestarum belli Gallici	98
5.5. Bellum Pompeianum: așa-numitul „război civil”	100
5.6. Corpus Caesarianum	101
5.7. Literatura de partid	107
5.8. Istoria ulterioară a recepției Corpus Caesarianum	111
6. Analistii: Titus Livius	113
6.1. Introducere	113
6.2. Viața	114
6.3. Planul lucrării	116
6.4. Surse și impact	119
6.5. Performanță	120
6.6. Titus Livius: o încercare de caracterizare	121
6.6.1. Analist	121
6.6.2. Mitograf	125
6.6.3. Istoric	125
6.6.4. Psiholog	129
6.6.5. Scriitor augustan	130
7. Monografii istorice: Sallustius	137
7.1. Opera	137
7.1.1. Bellum Catilinae	137
7.1.2. Bellum Iugurthinum	138
7.1.3. Historiae	139
7.1.4. Poziția istoriografică al lui Sallustius	140
7.2. Biografie	141
7.3. Alegerea subiectului	146
7.4. Stil	150
7.5. Impact	150
8. Literatura exemplară: Valerius Maximus	153
8.1. Exempla și istorie	153
8.2. Autoritatea religioasă și istoriografică dincolo de mituri	157

9. Istoriografia senatorială a epocii imperiale: Tacitus și Ammianus Marcellinus	161
9.1. Istoriografia senatorială	161
9.2. Biografia lui Tacitus	161
9.3. Motive	163
9.4. Experimente	164
9.4.1. Agricola	164
9.4.2. Germania	165
9.4.3. Dialogus	165
9.4.4. Historiae	166
9.4.5. Annales	167
9.5. Istoriografia lui Tacitus	167
9.6. Efect	168
9.7. Ammianus Marcellinus	169
9.7.1. Biografie	170
9.7.2. Opera	171
9.7.3. Orientare	171
10. Istoria romană prin ochii grecilor	175
10.1. Dionisius din Halicarnas	175
10.2. Appian	178
10.3. Cassius Dio	180
10.4. Herodian	181
10.5. Sursele istoriografice referitoare la istoria romană	182
11. Biografia	185
11.1. Înapoi la naratologie	185
11.2. Concepte biografice	187
11.3. Aspecte ale istoriei formei	189
11.4. Biografii romani	193
11.5. Biografia ca literatură de specialitate	194
11.6. Biografiile ca literatură parenetică	198
11.7. Biografia lui Suetonius	201
11.8. Opera lui Suetonius	203
11.9. Suetonius ca istoric	203
11.10. Historia Augusta	205
12. Forme scurte ale istoriografiei	209
12.1. Spectrul	209
12.2. Istoriografia sub formă de liste	209
12.2.1. Cele două exemplare cele mai timpurii	211
12.2.2. Fasti Ostienses	212
12.2.3. Fastele în structura genurilor istoriografice	124
12.2.4. De la inscripțiile augustane la piața de carte din antichitatea târzie: Cronograful din 354	218

13. Istoria universală și ecleziastică	223
13.1. Semnificația istoriei	223
13.2. Istoria universală: Pompeius Trogus	225
13.3. Istoria creștină universală	227
13.4. Istoria bisericească	235
14. Biblia și istoriografia medievală	243
Bibliografie selectată	249
Colecții de fragmente	249
Ediții în limba română	249
1. Introducere: narațiunea istorică	250
2. Istoria formei și a genului	253
3. Surse și forme preliminare	253
4. Epocile istoriografiei antice	254
5. Comentariile lui Cezar	255
6. Analistii: Titus Livius	256
7. Monografii istorice: Sallustius	257
8. Literatura exemplară: Valerius Maximus	258
9a. Istoriografia senatorială a epocii imperiale: Tacitus	258
9b. Istoriografia senatorială a epocii imperiale: Ammianus	260
10. Istoria romană prin ochii grecilor	260
11. Biografia: Suetonius și Historia Augusta	261
12. Forme scurte ale istoriografiei	263
13. Istoria universală și ecleziastică	264
14. Biblia și istoriografia medievală	265
Mulțumiri	267

1. Introducere: narațiunea istorică

I.I. ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE

Comportamentul uman este o acțiune în prezent, orientată spre viitor. Doar ocazional ne amintim – uneori mai mult, alteori mai puțin – de trecut, suntem atinși de o asemănare a oamenilor, locurilor, situațiilor cu un eveniment din trecut, ne gândim la diferențele dintre prezent și trecut. De exemplu, atunci când stăm într-un tren, înconjurați de telefoane mobile, putem fi loviți de amintirea vremurilor de odinioară în care existau cabine telefonice și apelurile erau primite la un telefon deținut de vecini. Anumite evenimente provoacă în mod frecvent o astfel de privire către trecut. Ceremoniile de înmormântare conduc cu siguranță la aceasta, uneori și festivitățile de absolvire. În Egipt, biografii și autobiografii erau scrise pe pietrele funerare. De obicei, conversațiile cu generația mai în vârstă (din care – sperăm – vom face parte și noi în cele din urmă) au mai multe șanse să meargă înspre „istorie” decât conversațiile cu copiii. Istoricișăm accidental sau intenționat. Colectiv, o astfel de conștiință a schimbării este prezentă în mod constant, chiar dacă nu ia forma unei istoriografii organizate. „Nu există cultură umană fără elementul constitutiv al memoriei colective”, scrie istoricul german Jörn Rüsen, „prin rememorarea, înțelegerea și vizualizarea trecutului, înțelegem viața astăzi și dezvoltăm o perspectivă de viitor pentru noi înșine și pentru lume. «Istoria» în acest sens fundamental și universal din punct de vedere antropologic este memoria interpretativă a unei culturi în care trecutul servește ca mijloc de orientare a grupului în prezent”.

Citatul trebuie să fie completat. În primul rând, termenul de „cultură” trebuie să fie diferențiat. Am început cu amintirile individuale. Povestea bunicului, povestea pe care o spune, este așa de interesantă pentru că este diferită de povestea pe care am învățat-o la școală. Faptul că suntem sau nu de acord este de importanță secundară. Grupurile familiale sau etnice, mișcările sociale sau organizațiile religioase spun povești diferite, oricare ar fi scopul. Alții pot avea sau nu un loc în aceste povești; ansamblul de povești se poate suprapune sau nu. Ar putea exista o îndrumare explicită sau implicită pentru viitor. Astfel de narațiuni istorice

sunt promovate de profesioniști în eforturile lor istoriografice și încorporate în mari monumente, înclucate prin lecții școlare și chiar exerciții fizice, iar în cele din urmă repetate și însușite în discursuri publice și ritualuri. Și uneori sunt reluate povești care au fost de mult „depășite”. Cărțile și bibliotecile nu au efectul corectiv al memoriei și uitării umane. Ele pot disemina povești care servesc unor scopuri demult trecute, pe care nimeni nu vrea să le audă. Documentele cu care avem de-a face își schimbă semnificația și pot apărea brusc în reprezentări ale trecutului pe care nu le-am intenționat niciodată.

Istoria academică nu începe de la zero. Este opera unor oameni care au crescut în memoriile colective și individuale. Chiar și atunci când istoria academică este critică și luptă pentru clarificare, pentru mai multă acuratețe sau pentru revizuire totală, ea este întotdeauna critică doar față de anumite lucruri, nu față de totul. Ea trebuie să își plaseze descoperirile în cadrul unui interes particular, care este în mod necesar un interes contemporan și adesea un interes relevant din punct de vedere social; trebuie să le situeze într-un cadru mai larg, care are nevoie de completări și de atribuirea de semnificații. Semnificația este oferită de obicei de *topoi*, de locuri comune, de aspecte care trebuie utilizate într-o poveste, dar și de figuri de stil. Termenul *topoi*, „locuri”, provine din retorica antică și se referă la locurile obișnuite la care *trebuie* să se facă referire în narațiunea unui proces sau într-o pledoarie sau discurs politic. Fiecare poveste trebuie să aibă un început, deși totul se schimbă mereu. Fiecare poveste are eroii și eroinele sale, chiar dacă o astfel de alegere a protagonistului reprezintă o judecată de azi (sau de ieri), nu un fapt. Istoriografia este, de asemenea, retorică și utilizează toate modurile figurative de a vorbi și gândi, inclusiv metafora și metonimia. A înlocui ceva cu altceva care este similar (metafora) sau asociat în mod normal cu acesta (metonimia) înseamnă a introduce ficționalitatea. Și totuși – și acest lucru este cel mai important (și adesea pierdut în discuțiile despre tezele lui Hayden White) – nu este vorba despre ficțiune de dragul ficțiunii, ci despre ficțiune de dragul coerenței, de dragul înțelegerii, de dragul explicației. Este vorba despre ficționalitate de dragul orientării către prezent și viitor.

În aceste limite, istoria poate deveni o știință, poate deveni „știință istorică”. Pentru a o face mai științifică, am putea încerca să reducem elementele ficționale. Aceasta a fost, în esență, strategia historicismului. Acceptarea istoricității conform fiecărui punct de vedere posibil a făcut o perspectivă non-contingentă imposibilă. Fiecare punct de vedere trebuia să se schimbe – și astfel devenea inutilizabil în momentul următor. Această atitudine a condus la o specializare extremă, la profesionalizarea metodelor și a instituțiilor și la o diviziune extremă a muncii. Alternativa era găsirea unui

punct de vedere sigur într-o fundamentare filosofică a istoriei, o opțiune favorizată de Joachim Wach, una dintre figurile fondatoare ale studiilor religioase în Germania și (după emigrarea din timpul regimului nazist) în Statele Unite. Există însă și o a treia cale, pe care istorici germani precum Hans-Jürgen Goertz sau teoreticianul istoric olandez Frank Ankersmit au numit-o. Trebuie să recunoaștem că istoria nu este o disciplină empirică. Ea se referă la o realitate și încearcă să își bazeze afirmațiile prin dovezi și prin cât mai multe „surse”. Dar această documentație nu vorbește de la sine fără o selecție prealabilă.

Istoria este o disciplină care se ocupă de relațiile dintre un subiect prezent și un obiect trecut, ambele fiind în schimbare, într-o continuă evoluție. Relatările istoriei sunt reprezentări determinate de criteriile de interes și de socializarea istorică a istoricului și prelucreează acele aspecte ale obiectului istoric care ies la lumină într-un mod controlat metodic. Abordarea lor este determinată de proceduri hermeneutice precum generalizarea sau abordările nomologice care încearcă să găsească regularități, să formuleze legi. În acest fel, procesul de reprezentare și munca asupra trecutului nu pot fi separate. Istoria cotidiană și istoria academică nu sunt radical separate, chiar dacă diferă în ceea ce privește gradul de reflexivitate și gradul în care interesele devin explicite. Aceasta din urmă este garantată de un etos al respectării standardelor academice – cel puțin în măsura în care acest lucru este posibil fără a-și pierde funcția de orientare pentru viitor. Pe această bază, o anumită versiune a istoriei, și anume, o relatare, nu este adevărată sau falsă, ci există reprezentări bune și mai bune ale trecutului care concurează între ele într-o critică reciprocă.

Discutarea surselor este strâns legată de metoda istorico-critică. Luând în considerare analiza lucrărilor istoriografice anterioare, premisa sa de bază este de nu a judeca meritele acestor texte timpurii – care sunt mai vechi și, prin urmare, mai apropiate de trecutul cercetat – în funcție de plauzibilitatea sau coerența lor aparentă. Întrebările esențiale sunt: De unde provin cunoștințele vehiculate în text? Și: ce surse au fost utilizate de autori? Dacă aceste surse sunt încă disponibile, consecința evidentă este înlocuirea utilizării rapoartelor ulterioare, secundare, cu documentele originale care s-au păstrat. Dacă acestea nu sunt disponibile, trebuie cel puțin luată în considerare posibilitatea existenței surselor. Întrebările care conduc la evaluarea acestei posibilități sunt următoarele: Ar fi putut exista observatori bărbați sau femei? Ar fi putut aceștia să transmită observațiile lor? Ar fi putut fi create, conservate și făcute accesibile documente scrise, care traversează mai ușor timpul și spațiul? Sunt artefactele monumentale încă vizibile sau au fost refolosite cu mult timp în urmă?

Aceste considerații nu susțin că documentele contemporane prezintă neapărat mai multă încredere. Ipoteza unui istoriograf bun poate fi mult mai potrivită decât neînțelegerea unui observator contemporan neinițiat sau decât invenția unui participant implicat. Nucleul metodei moderne istorico-critice este acela de a judeca valoarea unei surse nu doar prin simpla plauzibilitate a acesteia, ci de a înlocui întrebarea „Pare plauzibilă relatarea?” cu întrebarea: „Ar fi putut cel care a produs relatarea să știe despre ea?”

Această abordare a tradițiilor istorice nu este doar un instrument al cercetării istorice începând cu secolul al XIX-lea. Este, de asemenea, parte a unei imagini de sine a „modernității” care caută diferențe față de societățile anterioare și, în acest caz, față de istoriografia mai veche. Nu există nicio îndoială că multe dintre reprezentările actuale ale istoriei urbane timpurii a Romei sunt mai adecvate evenimentelor, percepțiilor și semnificațiilor actorilor epocii și nu sunt doar diferite de relatările din Titus Livius sau Dionisius din Halicarnas. Relatările secolelor XIX-XXI diferă, de asemenea, în ceea ce privește întrebările lor, interesele lor cognitive față de alte subiecte sau pur și simplu față de mai multe subiecte istorice, față de evoluțiile pe termen lung sau scurt, față de modele sau contraimagini. Patriotismul local și naționalismul, cosmopolitismul și critica imperialismului, atenția acordată inegalităților sau transferului de oameni și de cunoștințe: toate acestea conduc la reprezentări foarte diferite și la o apropiere sau distanță variabilă față de istoriile mai vechi.

În ciuda tuturor încercărilor de a depăși istoriografia antică, istoriografia modernă nu este în multe cazuri prima care utilizează o sursă. Multe texte și monumente au o lungă tradiție de reproducere, reutilizare și reinterpretare; ele au devenit deja parte a unei lungi tradiții a istoriografiei europene, de exemplu, și sunt încadrate prin „o înțelegere canonizată a proceselor istorice”. Mai mult, majoritatea mărturiilor pe care le căutăm ar putea fi pierdute pentru totdeauna. Pentru multe perioade, suntem dependenți de istoriografia mult mai veche. În multe societăți sau grupuri individuale, procesele de canonizare au transformat nu doar anumite narațiuni în fapte, ci și interpretările acestora. Acest lucru determină, de asemenea, selecția, de exemplu atunci când Evangheliile canonice și scrisorile canonizate din Noul Testament sunt preferate unei mase mult mai mari de surse contemporane pentru reconstrucția fazei timpurii a multor creștinătăți. În comparație cu numărul ridicat de cercetări privind istoriografia *Tanah*-ului și a Septuagintei, textele rabinice au început doar recent să primească atenție ca literatură istoriografică. Cu toate acestea, astfel de „texte sacre” nu există doar în sfera religioasă, ci mai ales în acest domeniu, cu enorma sa profunzime temporală care ajunge până la începuturi și la zei

nemuritori. Istoriografia greacă se bazează tocmai pe o respingere a unor astfel de istorii – iar istoriografia europeană modernă, formată pe modelul său, a trecut în mare măsură cu vederea semnificația religiei pentru istoriografia Romei și pentru istoricizarea timpurie a religiei însăși. Acest lucru a avut consecințe și asupra tratării altor forme de istoriografie non-europene sau poetice (în special epice).

De fapt, o examinare comparativă intensivă a istoriografiei este imperioasă, iar un studiu al anumitor serii de texte și obiecte definite spațial, interconectate, cum ar fi „istoriografia romană”, trebuie privit într-o astfel de perspectivă și nu doar ca un precursor, parte a genealogiei istoriografiei și a istoriografiei „noastre”. O autorefecție intensivă a istoriografiei se poate observa deja în antichitatea mediteraneeană (au existat și altele!) în prefete sau mici tratate (de exemplu în opera lui Lucian). În ultimii ani, ea a fost intensificată în special de controversele din jurul Noului Istoricism, de problema caracterului ficțional al textelor istoriografice inițiată de Hayden White și de *histoire croisée* sau de istoria interconectată. Cu toate acestea, au fost făcute doar încercări izolate în direcția unei istoriografii comparative. În Germania, de exemplu, Fritz-Heiner Mutschler este unul dintre pionieri prin abordarea sa de a pune în relație istoriografia mediteraneeană antică și cea chineză contemporană, perspectivă mai recent urmată în volumul editat de John Baines, Henriette Blom, Yi Samuel Chen și Tim Rood.

O istoriografie comparativă devine deosebit de urgentă în condițiile în care istoriografia nu este înțeleasă ca o disciplină academică legată de anumite instituții. După cum s-a afirmat la început, este vorba mai degrabă despre o practică culturală de a povesti istoria, de narațiuni istorice cu funcțiile lor de mare anvergură pentru formarea și orientarea identității. Rüsen a căutat, pe bună dreptate, o bază metodologică strictă pentru comparație și a găsit-o într-o definiție a istoriei ca element universal antropologic cu procese mentale și forme specifice de generare a sensului. Toate societățile împărtășesc acest mod de a trata o memorie care depășește memoria individuală a propriei vieți. De asemenea, o împărtășeau între ele: în regiunea circum-mediteraneeană a existat un schimb intens, o percepție reciprocă a textelor scrise, precum și a practicilor narrative orale, încă de la începuturile civilizațiilor avansate. Același lucru este valabil și pentru schimburile dintre Asia și Europa de la elenism încoace. Aceste interconexiuni se adaugă la marile asemănări fenomenologice dintre numeroasele practici ale istoriografiei. Acest lucru poate fi doar ocazional sugerat în această prezentare.

1.2. REMEMORARE, ISTORIE ȘI MEMORIE

În ultimii ani, memoria a devenit un instrument important pentru cercetarea trecutului. Acest lucru a început cu transferul meta-

foric al mnemonicilor fiziologice și psihologice (memoria) către procesele sociale (rememorarea), inițiat de Maurice Halbwachs în urmă cu un secol. Dacă termenul de „exemplu” istoric conține o invitație retorică, „memoria” se referă la procese complexe de asociere, marcare temporală, apropiere individuală și rememorare socială selectivă. Cum se raportează acestea la istorie?

„Istoria” și „memoria” sunt concepte strâns legate. Acestea se află într-o tensiune constantă și mai degrabă interacționează între ele decât se deplasează pe teritorii clar delimitate. Le putem vedea ca instrumente analitice care permit o viziune diferită asupra aceluiași domeniu de procese și produse culturale. Memoria și amintirile sale cuprind „relațiile cu trecutul care sunt ancorate în conștiința umană” (G. Cubitt). Pe de altă parte, memoria se referă la acele părți ale cunoașterii care conțin o cunoaștere autoreflexivă a circumstanțelor temporale trecute ale sedimentării acestei cunoașteri. Cu toate acestea, o astfel de concentrare asupra producției individuale de cunoștințe nu este deloc exclusivă. Provocarea unei perspective mai largi asupra memoriei constă în explorarea relațiilor complexe dintre modul în care indivizii își amintesc acel trecut care face parte din experiența lor personală, modul în care își definesc sau experimentează implicarea socială și modul în care reprezentări și înțelegeri ale unui trecut social sau colectiv apar în cadrul societății în sine. Deoarece intersubiectivitatea este esențială pentru orice formă de memorie, vorbim astfel de „cultura memoriei”.

Din această perspectivă, istoria este doar una dintre formele memoriei sociale – dacă o înțelegem împreună cu Paul Ricoeur în sens restrâns, ca o reconstrucție discursivă, de cele mai multe ori narativă, a trecutului. Dar această formă de memorie socială nu ar trebui să fie privită ca un obiect fix. Istoriile scrise oferă perspective individuale asupra trecutului care reprezintă doar versiuni alternative, dar nu „adevărul” despre trecut. Fiecare astfel de poveste are de-a face cu memoria individuală și colectivă. Ea devine plauzibilă și acceptată prin intermediul acestor amintiri. Și, cu toate acestea, trebuie să se confrunte cu ele în mod critic. Fie implicit sau explicit, istoria narativă este un demers critic, competitiv și poate chiar argumentativ în mod deschis. Fără îndoială, această relație dialectică cu memoria marchează o diferență față de povestirea mitică, care este altfel apropiată de memoria socială în formă și funcție – și adesea chiar în materialul său. În tradiția europeană, istoria s-a inventat pe sine prin încercarea de a pune sub semnul întrebării narațiunea mitică. De la bun început, acest lucru nu a fost făcut întotdeauna într-un mod plauzibil: cel mai bun exemplu este digresiunea lui Tucidide despre Minos și despre Războiul Troian din introducerea sa (1.3-12). Toate acestea au con-

secințe: memoria individuală se formează întotdeauna într-o lume pluralistă de amintiri și istorii.

Chiar mai mult decât istoria, conceptul de „cunoaștere” reflectă forma medială a ceea ce este cunoscut și sistematizarea sa prin transformarea informațiilor în domenii de cunoaștere sau chiar sisteme de cunoaștere. Ca și în cazul istoriei, presupun despre „cunoaștere” a fi justificată nu atât prin relația sa cu adevărul, cât prin statutul său subiectiv și social de convingere justificabilă. În condițiile unei societăți scriptografice, în care chiar și cunoștințele scrise sunt copiate exclusiv de mână, aceste cunoștințe, care trebuie reproduse constant, sunt precare: sunt mereu amenințate cu dispariția și susceptibile la constrângeri sociale. În același timp, controlul cunoașterii este un instrument puternic de structurare a relațiilor sociale și de menținere a puterii. Disponibilitatea cunoștințelor despre trecut, pretenția de a le deține, este importantă pentru istoriografia antică. Istoriografia romană a început în cercul elitei politice, al magistraților și senatorilor, și nu s-a extins decât lent dincolo de acesta – adesea doar către specialiștii din clientela conducătorilor romani din perioada republicană sau imperială. Destinată mai mult lecturii decât recitării publice (care a existat de asemenea), ea s-a adresat unui public larg. Ca atare, era și literatură politică, tocmai pentru că se concentra adesea asupra acțiunilor generalilor și împăraților. Acest lucru a invitat însă și critici. Este de presupus că, la Roma, mai frecvent arse decât operele istoriografice erau doar spusele oraculare care pretindeau să propage o judecată divină asupra trecutului și viitorului.

I.3. NARAȚIUNEA ISTORICĂ

Datele istorice pot fi prezentate în liste, precum fastele consulare romane, sau în statistici de istorie socială. Dar narațiunea, povestea, este cea care oferă semnificație timpului. Numai istoria povestită este istorie. În acest sens, epopeile istorice reprezintă mult mai mult istoria decât multe cronici. Dar chiar și listele rare sau reliefurile izolate care descriu acțiuni pot fi narate sau sunt chiar concepute în acest sens. În ultimele trei decenii, analizele naratologice au schimbat înțelegerea noastră a istoriografiei antice (și nu numai), atât în ceea ce privește textele și producția lor, cât și ascultătorii lor – și mai ales cititorii lor. Prin urmare, nu fundamentele naratologiei, ci abordările ulterioare ale istoriografiei necesită o prezentare mai amplă.

Vom începe cu problema funcțiilor istoriei pentru prezent, care rezultă din abordarea antropologică. Potrivit lui Rüsen, există patru nevoi de orientare pentru care istoria oferă un răspuns. Ea face acest lucru în patru tipuri, care nu trebuie să se excludă reciproc într-o narațiune concretă.

În primul rând, narațiunea tradițională, o narațiune care ne permite să înțelegem prezentul ca o continuare neîntreruptă a trecutului. Trecutul nu este problematic, noi pur și simplu trăim într-o extensie a trecutului și avem puține probleme cu noi înșine. Doar ne asigurăm că lucrurile sunt corecte așa cum sunt.

Al doilea tip poate fi descris ca povestire exemplară. Și aici, trecutul ca atare nu este problematic, dar prezentul nostru a devenit problematic, cel puțin în anumite privințe. Acestea sunt problemele concrete pentru care se caută răspunsuri din istorie. Abordarea în acest caz constă în atribuirea unui caracter exemplar anumitor evenimente din istorie, dar, spre deosebire de povestirea tradițională, acestea sunt reflectate într-o asemenea măsură, iar diferența dintre trecut și prezent este percepută ca fiind atât de mare, încât nu doar istoria este cea care servește drept model, ci și regulile derivate și generalizate din aceasta.

În al treilea nivel, al narațiunii critice, trecutul devine, de asemenea, problematic. Aici, caracterul de exemplu al anumitor evenimente din trecut este pus sub semnul întrebării prin eliminarea deliberată a acestuia din evenimente. Modelul este astfel schimbat prin critică, degradat în caracterul său exemplar, slăbit.

Ultima formă de povestire, în al patrulea rând, ar putea fi descrisă ca povestire genetică. Se povestește cum ceva nou s-a întâmplat în trecut. Din acest lucru se poate extrage legitimitatea pentru a permite evoluții noi, dezvoltări deviante, și în prezent. Legitimitatea evoluției constă în schimbarea însăși. Este în natura oamenilor, constelațiilor și instituțiilor să se schimbe.

În ceea ce privește perioada elenistică (în sensul cel mai larg), Doron Mendels a propus o tipologie detaliată a strategiilor istoriografice și a atitudinii societăților față de istoriografie. Se ia în calcul faptul că istoriografia nu este cu siguranță singura formă de narațiune primită, dar narațiuni ale trecutului (și mai ales ale propriului trecut) reprezintă o parte foarte reușită și, prin urmare, importantă, a domeniului. Mendels propune o distincție între „societățile care sunt «blocate» în trecutul lor, ca să spunem așa” (Sparta, Roma), „grupurile de oameni care se joacă în mod constant și conștient cu trecutul și care își *manipulează* amintirile” (intelectualii greci, regii din Commagene, Cartea Jubileelor) și, în cele din urmă, „acele persoane, grupuri și mișcări care privesc în primul rând înainte și nu înapoi” (de exemplu, Cartea Macabeilor 1; 133-4).

Pentru literatura elenistică, Mendels identifică două „moduri de bază de abordare a trecutului în antichitate”: adoptarea generală a materialului din trecut, pe de o parte, și manipularea materialului din trecut și schimbarea deliberată, pe de altă parte. Pentru acest mod din urmă, el distinge unsprezece tipuri: 1) reumplerea cadrelor culturale sau cronologice acceptate din trecut; 2)

utilizarea manipulativă a figurilor istorice sau 3) a timpului prin amestecarea trecutului cu prezentul; 4) proiectarea unei caracteristici din prezent în trecut sau 5) proiectarea unui trecut asupra altuia; 6) mai radical, „inventarea pură a datelor din trecut” sau mai puțin radical 7) traducerea. Alte tipuri sunt 8) contaminarea unei tradiții acceptate a trecutului cu un al doilea trecut mai vechi sau mai recent; 9) reprezentarea întregului „trecut ca o secvență liniară de evenimente-cheie atent selecționate”, 10) „o abordare sinoptică a trecutului” pentru a combina trecuturile diferite ale unor societăți divizate și, în sfârșit, 11) „fragmentarea trecutului în spațiul public” sub formă de exemple și multe alte forme de relatări parțiale foarte condensate.

Relatarea lui Mendels este destinată în primul rând să arate limitele și rolul foarte limitat din punct de vedere statistic al istoriografiei în societățile antice, dintre care mișcarea rabinică a fost doar un exemplu. Cu toate acestea, relevanța acestui rezultat este limitată de faptul că el atribuie în mod implicit conceptului de adevăr istoric statutul de etalon meta-istoric care denunță majoritatea istoriografiei antice și a memoriei istorice. Însă, adevărul istoric nu este pur și simplu un dat și este valabil doar în raport cu o anumită reprezentare. Adevărul istoric este punctul de referință în competiția dintre reprezentări succesive; acest adevăr este scopul obținerii unei reprezentări mai bune atunci când standardele se schimbă.

În ceea ce privește forma și funcția, și uneori chiar și conținutul, mitul și istoriografia se suprapun adesea în antichitatea ebraică-greacă-romană. Tocmai acest lucru accentuează importanța conceptului de narațiune pentru înțelegerea istoriografiei, care nu descrie pur și simplu „cum a fost” (Droysen). Deși, la Roma, una dintre cele mai importante surse de memorie și cunoaștere istorice a fost drama și nu narațiunea epică sau prozaică. Considerațiile lui Mendels ajută la perfecționarea abordării noastre și în alte privințe. În cele din urmă, el presupune că istoriografia se bazează în general pe un grup și pe poziția acestuia de putere. Analiza istoriografiei realizată de Michel de Certeau a pus în lumină procese diferite, chiar contradictorii, și a pus accentul pe istoric și pe însușirea și modelarea istoriei de către acesta în cele trei perspective ale locului scriitorului (social și topografic), practicilor de scriere și modurilor de reprezentare a istoriei. Spațiul social în care istoriografia a servit comunicării nu trebuie să fie pierdut din vedere.

1.4. CARACTERISTICI ALE NARAȚIUNII

Instrumentele analitice pentru narațiune prezentate aici sunt preluate din încercarea criticului literar și istoricului cultural Albrecht Koschorke de a formula o teorie generală a narațiunii.

Deși teoria sa nu este nici coerentă, nici completă, interesul său pentru modul de funcționare a narațiunii într-un context cultural caracterizat prin complexitate, hibriditate și fluiditate abordează multe caracteristici care nu sunt proeminente sau răspândite în teoria naratologică clasică. Lista sa include opt „operațiuni elementare” diferite ale narațiunii, adică strategii de producere a ceea ce este acceptat ca narațiune; cu toate acestea, le voi selecta doar pe cele care prezintă interes în contextul de față.

- Reducerea narativă creează schemele. Prin omiterea detaliilor, simplificarea evenimentelor complexe și, în cele din urmă, atribuirea de nume și de caracteristici stereotipe obiectului real, se dezvoltă scheme narative care pot fi identificate la un nivel mai general decât povestirile individuale. Astfel de scheme ajută la urmărirea și memorarea poveștilor. Ele sporesc gradul de conectivitate al povestirii concrete și posibilitatea de a o raporta la alte povestiri. Transferul schemelor narative din *Iliada* și *Odiseea* în *Eneida* lui Vergiliu a făcut posibilă integrarea tradițiilor locale italiene. Patimile lui Iisus au putut servi drept model pentru martiriul lui Ignațiu din Antiohia sau Policarp din Smirna.
- Redundanța și variația generează consens și atenție. Reducerea în scheme este cea care inițiază procesele de generalizare și de extindere a publicului pentru care povestea ar putea fi relevantă. De-diferențierea creează consens dincolo de granițele grupurilor și intereselor. În același timp, capacitatea unei persoane de a se exprima în spațiul comunicativ al unei societăți depinde de propria voință și de capacitatea de a se distanța de astfel de generalizări narative. Expertii pun sub semnul întrebării narațiunile generale, chiar dacă potențialul lor de a schimba cunoașterea colectivă este destul de limitat. În literatura antică, rezumatele impresionante, apărute fie în cadrul unor narațiuni mai ample, fie ca gen separat (*epitome*, *periochae*), asigurau și creau consens, până în punctul în care (într-o mișcare dialectică) afirmațiile legate de un grup cereau formulări precise pentru a fi incluse sau excluse. În *Corpus Caesarianum*, autorii individuali sunt foarte dornici să justifice poziția lui Cezar într-un astfel de sens ideologic.
- Diversificarea nu înseamnă de obicei că variantele sunt produse pur și simplu după bunul plac. Datorită istoriei lor și participării lor la diverse scheme, narațiunile sunt caracterizate de un repertoriu de detalii care pot fi integrate într-o poveste concretă, inclusiv cele ciudate, frivole, sau cele ieșite din comun. Acest lucru se aplică în special acestor narațiuni care au atins un statut canonic în antichitate, fie că este vorba de povestea biblică oferită de *Tanah* sau de

De la fundarea Romei a lui Titus Livius. Comentariile antice târzii despre Vergiliu, ale lui Servius și Macrobius, arată posibilitățile de interpretare a unui text complex și îndepărtat în timp. Scrisul, dacă nu este deja un mijloc de producție, satisface nevoia de detalii și permite transmiterea lor.

- Asigurarea unei secvențe narative cu un început și un sfârșit este unul dintre cele mai eficiente instrumente de construire a conflictelor pentru a indica dreptatea obținută sau amânată. Astfel de secvențe implică legi și conțin invitații pentru imitarea protagoniștilor. Interacțiunea dintre ordinea cadrului dramaturgic și complicarea și rezolvarea conflictelor oferite de secvența narativă, scenele și peripețiile creează efectul de divertisment al narațiunilor, care încurajează prelungirea și repetarea lor. M-am referit deja la Evanghелиi, la Martirologii și la alte materiale hagiografice pentru posibilitatea imaginară de a urma modelele secvențelor narrative. Poveștile tiranicidului, cum ar fi violul, sinuciderea și răzbunarea pentru Lucreția care au condus la expulzarea ultimului rege al Romei, Tarquinius Superbus, oferă aceeași calitate. O încadrare atentă izolează conflictul fundamental sau deficitul moral și perspectiva pe care actul o oferă.
- Motivația slabă sau supradeterminarea causală generată de narațiune implică ascultătorul într-o participare activă și încurajează apropierea de către indivizi foarte diferiți. Așa cum au arătat studiile cognitive, în special iritarea generată de contexte cel puțin contraintuitive este cea care face povestea mai memorabilă. De obicei, narațiunea este motivată de atribuirea capacității de a acționa, fie actorilor umani, fie celor supraumani, creând o „supracoerență”. Explicațiile reușite (și subversive) variază foarte mult de la cultură la cultură. Pentru Antichitate, trebuie reamintită întreaga gamă de narațiuni etiologice. Plauzibilitatea unei combinații ciudate de elemente în ritualul sau topografia contemporană este „explicată” prin încadrarea în scenariu. Cu toate acestea, în perioadele elenistică și romană, la poeți precum Callimachus sau Ovidiu, etiologia poate căpăta un caracter ludic. Uneori, mai multe etiologii subliniază distanța autorului față de narațiunile sale (sau uneori doar față de argumentele sale). Prodigiiile sau *omina* în general constituie un instrument puternic de supradeterminare a narațiunilor, fără a sublinia în toate cazurile istoricitatea. În istoriografia romană, chiar și narațiunile istorice analitice ale lui Tacitus sau cele factuale ale lui Cezar conțin astfel de elemente.
- Deși nu este neapărat prezent în povestea narată (ceea ce ar fi homo- sau intra-diegetic) sau nu este nici măcar în mod

explicit prezent în narațiune (ceea ce ar fi cel puțin hetero-sau extra-diegetic), naratorul sau, mai precis, poziția naratorului are o mare importanță pentru recepția textului narat. Un narator care narează la persoana întâi pare să fie un garant al autenticității, dar poate fi atacat ca reprezentând un punct de vedere particular. În schimb, naratorul omniscient și impersonal pare să producă un adevăr nefiltrat, fără vârstă sau origine, în special atunci când povestește scene la care niciun narator uman nu ar fi putut fi martor. Punctul său de vedere și stilul său narativ ar include sau exclude destinatarii, ar determina cine reprezintă „noi” și ce sau cine reprezintă „binele”. Opozițiile asimetrice precum „eleni” și „barbari” nu ne permit să decidem în favoarea Celuilalt, care este descris ca fiind omogen și clar delimitat, creând imaginea în oglindă a unui omogenități interne în cadrul grupului „noi” și suprimând diferențele interne. Evident, acestea sunt consecințe foarte diferite ale poziționării naratorului. Gama de manifestare a prezenței naratorului este enormă. Modul în care Sallustius se impune cititorilor săi diferă semnificativ de observatorul conștient de sine Hirtius în continuarea *Comentariilor* lui Cezar sau de naratorul complet implicat al Evangheliei după Marcu, care se limitează la rezumate și explicații ocazionale.

- În cele din urmă, narațiunea este o strategie de stimulare afectivă și de implicare în dinamica socială a unui grup, de implicare în diversitatea unei culturi policentrice sub forma unui joc, dar și sub forma unei comunicări care transcende limitele unei situații date. După cum observă Koschorke, tocmai posibilitatea de a participa doar parțial la o narațiune este cea care permite formarea unor grupuri mari. Pentru formarea unor grupuri mai mari de „eleniști” și „creștini” în secolul al IV-lea, această flexibilitate oferită de *canoanele* diferite (acum și pentru o perioadă îndelungată) a avut o importanță deosebită.

Cititorii narațiunilor istorice antice nu reprezentau lumea întreagă, ci un număr mic de persoane din rețele dispersate geografic, mai degrabă decât grupuri localizate. Rareori avem dovezi explicite ale acestor cititori. Trebuie mai degrabă să cercetăm textele însele pentru a le găsi cititorii implicați și intenționați sau textele și contextele pentru a le găsi „cititorii integrați” sau „cititorii conectați” (Rüpke).

Cercetând un text tradițional în izolare oferă o perspectivă adesea înșelătoare. Acesta este în sine o relatare a unei povești și, de asemenea, o invitație spre o relatare viitoare. În mod similar, o scrisoare nu este doar narațiunea unei povești către un destinatar îndepărtat, ci poate fi, în multe cazuri, și o invitație spre repoves-

ture. Astfel, un text este implicat în construcția și deconstrucția schemelor, precum și în menținerea cunoștințelor vechi sau în crearea unora noi.

Formarea unei rețele depinde atât de consensul pe baza căruia se poate construi utilizarea schemelor și a tradițiilor comune, cât și de delimitarea contextelor relevante pentru noi și pentru trecutul textului. Un astfel de „noi” nu este pur și simplu dat, ci este menținut și creat prin comunicare constantă. Gradul de explicitate și exclusivitate poate varia foarte mult în funcție de alegerea temei, de autodefinirea naratorului implicit sau explicit, de alegerea convenției literare (genul literar în sine este un mod de a vorbi legat de un anumit context social) sau de judecățile date. Cititorul implicit al fabulei este definit mai puțin strict decât cititorul implicit al unei narațiuni istorice. Istoria îndelungată și răspândirea largă a fabulelor sunt o dovadă în acest sens.

Cum ar putea crește credibilitatea unui text într-un astfel de context? Elementele incomode, anume cele cel puțin contraintuitive, sporesc memorabilitatea, dacă nu credibilitatea unei narațiuni, după cum s-a explicat mai sus. Posibilitățile autorilor de a-și autentifica poveștile sunt limitate. Determinarea coerenței unui text este, de asemenea, parte a procesului de negociere a coerenței culturii. Conceptul de „cultură” folosit în argumentația mea nu cuprinde un sistem fix de norme și cunoștințe în raportul cu care o narațiune ar putea fi măsurată. În schimb, narațiunea interacționează cu un discurs anterior privind normele și cunoștințele și reproduce, modifică sau tulbură pozițiile consensuale, hegemonice sau contradictorii anterioare. Prin urmare, strategiile de autentificare pot fi observate, dar eficacitatea lor este dificil de evaluat. Referințele extra-textuale consolidează verificabilitatea și probabilitatea unei narațiuni, însă plauzibilitatea unei narațiuni care se pretinde a fi istorică se realizează prin coerența internă a poveștii relatate, precum și prin coerența sa externă în legătură cu cunoștințele generale și cu marile narațiuni. Prin urmare, atribuirea numelui corect al unui autor, ortonimul, nu este o strategie necesară și nici o strategie neapărat eficientă. Atribuirea textului unui alt autor sau chiar unui autor fictiv, pseudo-epigraful și pseudonimul, sunt strategii mimetice importante care atestă autoritatea formei și a conținutului narațiunii mai degrabă decât autoritatea personală a autorului. Imaginile paternității și normele care reglementează paternitatea sunt, de asemenea, legate de schimbarea rețelelor de oameni și a vremurilor.

1.5. ISTORIOGRAFIA ȘI ALTERNATIVELE SALE

Cum și unde a fost povestită istoria în antichitatea romană și cum s-au reunit destinatarii ei? Istoriografia, în cel mai restrâns sens, nu a existat în toate locurile unde istoria a fost povestită. În

Antichitate, de exemplu, principalul concurent în relatarea istoriei (sau istoriilor) și, prin urmare, principalul concurent al istoriografiei este drama, în special sub forma tragediei. Dintre exemplele de piese de teatru grecești care ni s-au păstrat și care conțin material clar istoric se numără *Perșii* lui Eschil, care tratează victoria grecilor asupra perșilor la Salamina. În epoca romană, există un întreg grup de texte cunoscute sub numele de *fabulae praetextae*, care tratează materiale istorice din trecutul roman. Termenul *praetexta* este derivat din *toga praetexta*. Această „togă prețesută” este o togă cu o dungă purpurie; funcționarii publici romani le purtau. Acestea sunt drame care a) vorbesc despre romani și b) sunt plasate la nivel politic și nu au loc într-un mediu social inferior, precum comedii. Deși nu s-au păstrat texte integrale din perioada republicană, s-au transmis însă titluri individuale: *Ambracia* de poetul Ennius, o dramă despre cucerirea unui oraș grecesc la începutul secolului al II-lea î.Hr.; *Decius*, o dramă de Accius, spune povestea unui general roman care s-a sinucis în luptă la începutul secolului al III-lea î.Hr. Apoi există singura *praetexta* care s-a păstrat, datată din perioada neroniană sau puțin după perioada neroniană, *praetexta Octavia*, care spune povestea conflictului dintre Nero și soția și sora sa vitregă Octavia.

Majoritatea dramaturgilor abordează materiale mitice. Dar cum a fost definită relația dintre mit și istoriografie? Un mit este o poveste, o narațiune, pur și simplu o „enunțare”. Conceptul grecesc de istorie a caracterizat mai întâi recepția latină și apoi cea modernă a cuvântului. La ce se gândeau acești scriitori și gânditori din secolele al V-lea și al IV-lea? În *Poetica* sa, Aristotel se gândea pur și simplu la conținutul, la intriga unor astfel de povestiri. Herodot și Tucidide, părinții istoriografiei europene, au restrâns termenul pentru a distinge propria lor scriere de scrierea miturilor. „Mit” și „istorie” au devenit termeni opuși. Mitul nu era încă un basm, ci o poveste a cărei veridicitate istorică nu putea fi verificată. Atunci când lipseau alte informații, oamenii se puteau referi la astfel de povești, dar evitau să afirme că lucrurile s-ar fi petrecut într-adevăr așa.

Platon a urmat o linie diferită. El a contrastat „mitul” cu „logosul”. Acest contrast poate părea și mai tranșant astăzi decât era atunci. Un „logos” sau mai multe „logoi” erau inițial, de asemenea, afirmații, reprezentări, în unele cazuri chiar povești. Acest lucru se putea referi și la zei sau la lucruri religioase, cum ar fi semnificația ritualurilor. Dar și aici, ca și în cazul istoricilor, a existat un grup de interese care a căutat să își redefinească propriile activități cu ajutorul acestui termen. Pentru filosofia presocratică, logos devenise deja un cuvânt-cheie pentru argumentare, pentru un argument rațional. Dacă voiai să dispuți miturile, pe de altă

parte, trebuia să le interpretezi. În caz contrar, acestea erau simple povești fără niciun conținut de adevăr verificabil rațional. Unii autori de manuale oratorice din perioada ulterioară au mers chiar mai departe și au asociat neverificabilul cu improbabilul. Miturile erau, prin urmare, povești necredibile.

Cu toate acestea, ele au fost răspândite. Înțelegerea noastră a mitului trebuie să se bazeze pe această răspândire prin povestire. Miturile sunt povești tradiționale. Acestea au fost povestite și repovestite deoarece aveau sens atât pentru povestitor, cât și pentru ascultător. Caracteristicile „semnificativ” și „narativ” ne permit să înțelegem narațiunile din multe culturi – în special în culturile care nu cunosc cuvântul „mit” – ca fiind „mituri” și care astfel le fac comparabile între ele. Elementele se referă unul la celălalt: semnificația conduce la repetiție, la transmiterea narațiunii. Narațiunea tradițională, adică familiară, poate fi folosită pentru a ilustra în mod repetat fapte noi sau pentru a ilumina probleme. Ea este încărcată de semnificație. În societățile fără limbaj scris sau cu limbaj scris limitat, aceasta este o condiție prealabilă pentru supraviețuirea narațiunilor. Cu toate acestea, dacă scrisul este disponibil nu numai pentru relatări și liste de regi, ci și pentru mituri, pot supraviețui chiar și narațiunile care și-au pierdut sensul actual sau care au fost semnificative doar pentru câțiva destinatari originali. Cititorii de mai târziu s-au confruntat atunci cu sarcina de a descifra vechile semnificații sau de a inventa unele noi.

Acest lucru atrage atenția asupra conținutului. Aproape orice poate deveni subiect al poveștilor mitice. O trecere în revistă a miturilor grecești relevă o serie de puncte centrale. Crearea lumii (cosmogonia) și a zeilor (teogonia) a reprezentat unul dintre acestea. Textele de care dispunem pe această temă sunt foarte diferite în caracter. Spre sfârșitul secolului al VIII-lea sau începutul secolului al VII-lea î.Hr., Hesiod a încercat să creeze un sistem. Acesta era pe cât de complex, pe atât de vag. Acest lucru a lăsat loc pentru alte concepții care puteau servi unor scopuri diferite, inclusiv problema modului în care oamenii ar fi putut deveni și ei zei. În comparație cu miturile orientale antice ale creației, imaginația miturilor grecești a rămas mult timp într-un cadru destul de limitat. Textele filosofice au avut apoi tendința de a umple acest gol, meditănd asupra creării lumii doar din foc sau din patru elemente, din atomi sau din mintea divină.

Nici biografiile zeilor nu joacă un rol major. Relațiile și locurile de naștere erau importante. Patriotismul local a jucat un rol important aici. Filosofii antici râdeau de multitudinea locurilor de naștere a lui Zeus; faptul că cretanii puteau arăta nu numai peștera nașterii, ci și mormântul, era iritant pentru cei care duceau conceptul de „nemuritor” la concluzia sa logică.

Cea mai mare parte a miturilor grecești s-a concentrat pe perioada Războiului Troian și a generațiilor imediat anterioare acestuia – într-o cronologie neclară. Intervenția zeilor în lumea oamenilor și ascensiunea oamenilor în lumea zeilor au fost principalele puncte de interes. Evenimente războinice majore, precum marșul celor Șapte împotriva Tebei sau campania de zece ani a aheilor împotriva troienilor, au oferit spațiu pentru o multitudine de actori și povești. Ca o mobilizare a întregii peninsule grecești, aceste mituri au făcut posibilă integrarea diferitelor locuri și triburi, precum și a numeroșilor zei și zeițe, în povești, coordonându-le astfel.

Miturile fondatoare ale orașelor, cum ar fi mitul lui Telefus pentru Pergam (cu reprezentarea sa monumentală pe altarul din Pergam) formau un alt strat. Acestea erau legate de celelalte cercuri narrative prin intermediul zeilor și eroilor implicați, dar vizau în primul rând locul individual și îi ajutau pe locuitorii acestuia să ocupe un loc demn în lumea greacă. Așa cum miturile lumii elene, formată din nenumărate orașe („poleis”), dar care împărtășeau o singură limbă, multe tradiții narrative și festivaluri mari – precum Jocurile Olimpice – erau diferite de miturile vechilor imperii orientale (și orașe-stat), subiectele miturilor romane erau diferite de cele grecești. Ele se concentrează mult mai mult decât acestea din urmă asupra istoriei și preistoriei imediate a orașului Roma și a regiunii Latium.

Organizațiile politice ale Romei și Greciei nu dețineau însă monopolul asupra producției de mituri. Din ce în ce mai multe grupuri religioase au apărut, aducând cu ele și producând noi mituri: evreii, cu o lume narativă fixată în scris de mult timp; adeptii zeiței Isis, care au importat texte din Egiptul faraonilor și al Ptolemeilor perioadei elenistice și le-au repovestit; adeptii lui Mithras, cu povești care combinau motivele persane cu speculațiile filosofice; creștinii, care au spus poveștile unui iudeu recent executat din Siria-Palestina și, având în minte acest model, au relatat în mod constant noi povești despre cei persecutați, aproape din propriul lor prezent.

Atunci când miturile pot fi localizate atât de aproape de prezent, o distincție simplă, dar comună, devine învechită. Mitul nu este pur și simplu preistoria intangibilă sau preistorie. Dar unde ar trebui să tragem linie și cum determinăm relația dintre mit și istorie? Pentru greci, sfârșitul timpului mitic nu este o caracteristică internă a miturilor. Limita este determinată din exterior: până unde reușește să se întoarcă noua formă de reflecție umană asupra trecutului, și anume istoriografia? Războiul Troian, a cărui istoricitate era dincolo de orice îndoială în antichitate, formează în cele din urmă linia de demarcație. Herodot l-a plasat cu opt secole înainte de epoca sa, adică la mijlocul secolului al XIII-lea î.Hr., în timp ce Eratostene,

un cercetător din secolul al III-lea î.Hr., l-a datat la 1184/3 – același Eratostene care a asigurat și cronologia olimpiadelor.

Evident, alegerea acestei date este arbitrară, determinată nu în ultimul rând de dorința de a trata prezența și dominația greacă pe coasta Asiei Mici ca pe un fapt istoric. De fapt, documentele disponibile nu ofereau aproape nicio posibilitate de a face o punte între „secolele întunecate” și formarea și expansiunea rapidă a orașelor grecești începând cu secolul al VIII-lea î.Hr.; doar arheologia și lingvistica modernă știu mai multe despre gradul de continuitate existentă. Teoria formulată de Hesiod, conform căreia marile bătălii din Războiul Troian au marcat sfârșitul Epocii Eroilor, este, de asemenea, în favoarea alegerii acestei datări. Pentru miturile grecești, evenimentele premergătoare Războiului Troian joacă un rol central, unde oameni, eroi și zei acționează în strânsă legătură unii cu alții.

Schema cronologică nu poate fi aplicată miturilor romane. Acolo unde putem vedea cronologii romane începând cu secolul al II-lea î.Hr., acestea presupun întotdeauna cronologii grecești premergătoare. Datarea fondării Romei se bazează pe căderea Troiei și, prin urmare, este o dată a istoriei grecești. Acest lucru nu joacă niciun rol în separarea mitologiei de istorie; în timp ce la sfârșitul secolului I î.Hr. istoricul augustin Titus Livius își exprima scepticismul cu privire la poveștile de întemeiere a orașelor, contemporanul său grec Dionisiu din Halicarnas, care a scris și el la Roma, dezvoltă această perioadă în detaliu. Câteva secole mai târziu, istoricii iudeo-creștini au reușit să traseze o cronologie istorică a lumii până la Avraam sau chiar până la creație. Cu toate acestea, toate aceste cronologii au un lucru în comun: ele socotesc un timp foarte scurt până la crearea lumii, cu câteva milenii înainte de epoca noastră. Acest lucru le deosebește în mod clar de perioadele de timp enorme ale concepțiilor asiatice ale istoriei.

Diferența dintre mit și istorie în lumea antică nu este una de principiu, ci una de grad. Pentru unii istorici, perioada mitică a precedat-o pe cea istorică și nu există nicio certitudine cu privire la prima. În introducerea lucrării sale, Titus Livius distinge perioada în care Roma nici măcar nu era imaginabilă și preistoria imediată a Romei de istoria reală a orașului. Dar este doar o problemă de tradiție faptul că pentru aceste perioade există mai degrabă ficțiuni decât documente. De asemenea, pentru perioada istorică timpurie a orașului, trebuie acceptat faptul că acesta câștigă în măreție prin includerea zeilor.

Dar problema este mai profundă. Chiar dacă istoriografia romană ar accepta narațiunile tradiționale despre perioada de după întemeierea orașului ca fiind istorice (și le-am urma până la începutul secolului al XIX-lea), istoriografia critică ar ajunge cu greu dincolo de sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. O mare parte din ceea

ce se spune despre perioada dintre data de întemeiere calculată ulterior, 753 î.Hr., și începutul înregistrărilor și protocoalelor scrise de la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., este ficțiune. Tocmai episoade din această perioadă sunt citate de oratorii romani, atât în adunarea populară, cât și la tribunal. Tocmai episoade din această epocă alcătuiesc imaginea de sine a ceea ce înseamnă să fii roman. Și tocmai episoadele din această epocă ilustrează funcționarea fundamentală a republicilor romane succesive – cu greu se poate vorbi despre o republică având în vedere multiplele și masivele răsturnări constituționale.

Miturile și istoriografia clasică împărtășesc în primul rând caracteristica de a fi narative. Narațiunile reunesc oameni și evenimente, permițând evenimentelor să apară din acțiunile oamenilor. Narațiunea creează timp, creează o secvență de acțiuni și evenimente care disting între înainte și după. De regulă, miturile și istoriografia nu spun povești din perspectiva unei narațiuni la persoana întâi. Naratorul omniscient știe ce îi aduce împreună pe diferiții actori și se situează deasupra lucrurilor. Acest lucru creează distanță și autoritate. Naratorul istoric dorește și el să spună o poveste lină, una credibilă și frumoasă. El inventează discursuri așa cum ar fi putut fi rostite. Doar rareori discută alternative – dar la fel fac și povestitorii critici de mituri, precum Callimachus și Ovidiu. Doar istoriografia episcopului Eusebiu citează și discută pe larg documente și identitatea autorilor scrisorilor. Așadar, o diferență rămâne înainte de toate: istoriografia recunoaște semnele prevestitoare, dar oamenii trebuie să acționeze pentru ei înșiși. Niciun zeu nu poate face asta pentru ei. În mit, zeii sunt cei care acționează.

Rezumatul istoricului Tucidide despre Războiul Troian din prima carte a *Războiului Peloponesiac* arată cât de fragile sunt liniile de demarcație. Istoricitatea războiului și a protagoniștilor săi nu este pusă la îndoială. Reflecția critică asupra cauzelor probabile este marca acestui istoric. Contrar relatării lui Homer despre lider, el scrie că rolul lui Agamemnon de comandant al armatei poate fi explicat prin poziția sa de putere. Angajamentul celorlalți pretendenți pentru Elena printr-un jurământ nu a fost decisiv. Ceilalți s-au alăturat de frica acestei puteri. Faptul că Troia a putut să se apere timp de zece ani poate fi explicat prin problemele de finanțare a războiului. Armatele trimise ar fi trebuit să fie mici pentru a putea să se hrănească pe scena de război; o parte considerabilă era apoi implicată acolo în activitatea agricolă și în raidurile de jaf. Troienii s-au descurcat cu cei rămași sub arme pentru o lungă perioadă de timp!

Dar cum ar putea fi încorporate astfel de evenimente într-o cronologie cuprinzătoare? Desigur, Părinții Bisericii au fost capabili să dateze creația, deși cu date diferite, între milenii IV

și VI î.Hr. Metoda folosită pentru a ajunge la astfel de date a fost în principal calculul generațiilor: se observau diferitele relații de familie (bunici-părinți-copii) din narațiuni și apoi se stabilea o generație la 20, 25, 33, 40 de ani; în cazuri individuale, existau în Biblie referințe la vârste mult mai mari, indicând importanța și valoarea morală a unor persoane individuale. Genealogiile au fost una dintre primele preocupări ale istoriografiei în Grecia, precum și în Orientul Apropiat antic, pentru dezvoltarea primelor perioade de timp, cu ajutorul cărora se putea crea apoi o tranziție fără întreruperi de la timpul mitic la cel istoric. Acești teologi care lucrau sistematic – adesea figuri divine care trebuiau legate între ele, cel puțin semizei sau persoane divinizate, eroii – au fost importanți pentru scrierea istoriei și nu pot fi separați de istorici, cel puțin la început.

Trebuie remarcat faptul că istoriografia antică se ocupă și de perioada mitică. Poate că cea mai bună abordare nu este să ne scufundăm în dificultăți de definire, ci să alegem abordarea pragmatică, ținând cont de faptul că problema începutului apare în toată istoriografia (poate cu excepția istoriei contemporane). Această problemă apare mai ales atunci când se dorește a se scrie întreaga istorie a unei culturi sau chiar istoria universală. Istoriografia romană timpurie, în special, a fost obsedată de această legătură cu rețeaua cronologică a cronologiei greco-elenistice a istoriei mediteraneene și de conexiunile sale în mișcarea individuală sau a unor întregi grupuri de oameni. Istoriografia a început aici cu un timp mitic, dar a continuat până în prezent. Au existat drame despre Romulus, dar nu și monografii istorice ale perioadei regale. Au existat, totuși, biografii antice despre Romulus. Aici este mai puțin subiectul cel care separă mitul de istoriografie, cât gestul critic: unul tinde să mintă în ochii celui alt.

În plus, istoriografia s-a putut elibera de convențiile literare ale dramei. Ea nu mai trebuia să prezinte textul în conformitate cu legile metrice, nu mai era strictă în cadrul domeniului de aplicare sau în numărul de protagoniști, în unitatea de timp și de loc, toate aceste lucruri care ar fi importante pentru un spectacol de teatru, nu mai aveau aceeași importanță.

Cu toate acestea, dezavantajele asociate acestui lucru sunt, de asemenea, evidente. Drama era pusă în scenă într-un cadru festiv, iar sala era probabil complet plină. Istoricul trebuia mai întâi să își găsească publicul. Nevoia largă socială de orientare, viziunea largă asupra istoriei au fost determinate în antichitate de teatru și de mijloace vizuale, statui și reliefuri.

Ocazional, istoricul care nu dorea să fie dramaturg putea să dea materialului forma unei epopei istorice, adică să scrie un poem în hexametri și deci să prezinte istoria într-o formă poetică.

Acest lucru dădea ansamblului o formă solemnă și demnitate. Spre deosebire de drame, forma epică permitea o organizare mai bună și mai flexibilă a materialului și făcea mult mai ușoară recitarea unui poem la banchete decât ținerea unui discurs în proză. Până în antichitatea târzie – și acest lucru a continuat adesea în tradițiile curtențești din Evul Mediu – istoria era prezentată sub formă de epopee, chiar și atunci când se referea la istoria contemporană foarte specifică, cum ar fi campaniile militare. Consulul sau împăratul în exercițiu putea fi flatat și mai mult cu un astfel de poem despre cea mai recentă campanie a sa.

Cel mai timpuriu fragment de scriere istorică romană care s-a păstrat este o epopee istorică. Acesta este *Războiul punic* al lui Naevius din secolul al III-lea î.Hr. Lucrarea în proză a lui Fabius Pictor este posibil să îi fi urmat, dar aceasta a fost scrisă în greacă. Numeroasele cărți de tip *Annales* în hexametri au urmat în latină. Avantajul prozei constă în libertatea sa lingvistică și în efortul redus de a nu fi legat de metru. Spre deosebire de poemul epic, cu seria sa lungă de texte care datează de la Homer, istoriografia nu era un gen literar fix; nu existau convenții de gen fixe. În consecință, în filologia antică, studiul antic al literaturii, nu existau teorii explicite cu privire la forma literară a istoriei. Istoria a fost și este un gen deschis. Este un text extensiv în proză care, datorită acestor caracteristici (sau prin lipsa de caracteristici), se apropie, de asemenea, de alte tipuri de literatură specializată, fie că este vorba de medicină, arhitectură și altele similare, dar mai ales de etnografie și de literatura de călătorie, iar acest lucru este legat și de originea sa.

Herodot, care este în general considerat părintele istoriografiei, cel puțin în lumea greacă, a fost cu siguranță la fel de mult un etnograf precum și istoric, descriind popoare străine, dar înfățișând și istoria. Și această etnografie a rămas un element important al istoriografiei de-a lungul antichității. Istoriografia și etnografia sunt într-adevăr foarte asemănătoare. Ambele transmit experiențe ale alterității, experiențe ale străinătății, dar reprezintă tipuri diferite de fascinație. Pe de o parte, există fascinația de a avea de-a face cu ceva străin în sens spațial, ceva exotic, iar pe de altă parte, fascinația cu ceva străin în sens temporal. Aceasta din urmă, însă, este slăbită de faptul că, de obicei, nu este prezentată istoria străină a popoarelor străine, ci mai degrabă istoria propriei societăți și culturi, care este familiară din multe medii diferite.

Mai mult, ambele au valoare de divertisment prin această preocupare pentru străin, pentru exotic. Ele se pot deosebi de experiențele opresive, neplăcute ale prezentului și le pot compensa permițându-ne să experimentăm un exotism spațial sau temporal, călătoria sau călătoria în timp. Aceasta este, de asemenea, o

problemă persistentă a istoriografiei antice: ce rol joacă această funcție de divertisment? În ce măsură au simțit cititorii unor astfel de opere nevoia de a evada din prezent, pe care îl percepeau ca fiind negativ? Istoriografia romană și reflecțiile sale antice au fost lipsite de ambiguitate aici: *delectare*, „a încânta”, este unul dintre scopurile principale.

Cuvântul-cheie „divertisment” se referă la un al patrulea curent, și anume romanul din antichitate. Romanul antic urma tipare istoriografice. Titlurile unor astfel de romane antice sunt adesea titluri care ar putea fi date la fel de ușor scrierilor etnografice: *Aigyptiaka*, *Babylonika* – lumi exotice sunt vehiculate chiar din titlu și apoi prezentate de obicei într-o narațiune istorică care se întinde pe un arc lung de timp. Principala diferență, însă, este că romanul antic urmează tipare fixe, urmând aproape întotdeauna destinul a doi îndrăgostiți care se întâlnesc, sunt apoi separați și încearcă să se reunească din nou și din nou – ceea ce cumva eșuează întotdeauna în ultimul moment, până când are succes chiar la sfârșit, după multe cărți ale romanului. Acesta este un model stereotip fix de intrigă. Prin urmare, este foarte ușor să se facă distincția între istorie, etnografie și roman. Câteodată însă, de exemplu vorbind despre Antoniu și Cleopatra, poate fi dificil să se facă o distincție clară între cele două genuri deoarece, în ceea ce privește poziționarea autorului, romancierul din antichitate încearcă să se prezinte și ca istoric. În acest scop, el se referă la surse, citează martori și încearcă să dea credibilitate poveștii prin intermediul documentelor (pe atunci fictive).

Există, de asemenea, cazuri-limită în care linia de demarcație nu mai poate fi trasată cu certitudine. Exemple în acest sens sunt romanele despre Troia antică, pe de o parte, și biografiile fictive, pe de altă parte. Acestea sunt două domenii în care autorii se prezintă adesea sub pseudonim, adică autorii reali se asociază cu autorități mai vechi pentru a se autentifica. Aceste texte sunt apoi tratate ca spusele unor „contemporani” ai unor evenimente îndepărtate sau dictate înspre scriere și sunt presupuse a fi texte care au fost găsite abia secole mai târziu ca așa-numite apocrife, „descoperite”.

1.6. REALITATE ȘI FICȚIUNE

Prin urmare, întrebarea care ar trebui pusă se referă la rolul ficțiunii în istoriografie, într-un dublu sens. Pe de o parte, întrebarea: ce rol joacă ficțiunea în cadrul istoriografiei sau există elemente fictive într-un text istoric? Iar pe de altă parte, întrebarea privind alternativele ficționale ale istoriografiei: ce poate îndeplini aceeași funcție de creare a semnificației ca istoriografia?

Primul punct poate fi explicat cu ajutorul a două exemple. Ne-am putea imagina următoarea afirmație: Cezar a fost asasinat

în anul 44 î.Hr. de către Marcus Iunius Brutus, *praetor urbanus*, Gaius Cassius Longinus, *praetor peregrinus*, și de către alți senatori; ucigașii săi nu voiau să realizeze că forma tradițională de guvernământ nu mai era potrivită pentru un imperiu mondial. Există mai multe ficțiuni în această afirmație. În primul rând, ficțiunea conform căreia evenimentul a fost descris pe deplin în limitele sale temporale. Oraș-stat – imperiu mondial sunt lucrurile decisive care să interpreteze evenimentul în acest orizont temporal. Sau ficțiunea conform căreia toate grupurile implicate, și anume ucigașii din jurul lui Cezar, populația orașului Roma, soldații și legionarii, au fost numite în întregime. Puteți vedea că și un fapt atât de simplu conține un anumit grad de ficțiune.

Dar acest exemplu se poate extinde asupra unei ficțiuni reale. Dacă vizualizați asasinarea lui Cezar, atunci tradiția frazei „Și tu, fiul meu Brutus” joacă un rol important. Cezar se apără împotriva asasinilor. Apoi îl vede pe Brutus, cu care are o relație deosebit de apropiată, iar Brutus ridică și el cuțitul. Cezar se abține atunci să se mai apere, își acoperă capul și se lasă înjunghiat. Istoricitatea propoziției „Și tu, fiul meu Brutus” este mai mult decât îndoielnică. Cu toate acestea, un astfel de element poate oferi acestui eveniment o dimensiune suplimentară – perspectiva relațiilor personale din clasa superioară și resemnarea lui Cezar, de exemplu. Tragedia întregului asasinat, care ulterior nu face decât să permită înlocuirea unui dictator cu altul, poate fi deci rezumată printr-o scenă din Senat, care poate fi și foarte ușor de vizualizat. Vivacitatea care rezultă dintr-o astfel de focalizare este esențială pentru istoriografii antici precum Tacitus.

Întreaga scenă este mai mult o dramă decât un text în proză, după cum se poate observa deja din alegerea cuvintelor. Cu toate acestea, o astfel de scenă are o funcție extrem de importantă chiar și într-un text în proză: să clarifice sensul istoriei. Prin urmare, se pune întrebarea dacă o istoriografie care renunță la astfel de ficțiuni poate fi eficientă.

Pentru istoricii antici, această întrebare a apărut mai ales în legătură cu discursurile și a primit un răspuns afirmativ. Pentru a caracteriza o persoană sau o situație, este legitim ca cineva să țină un discurs așa cum l-ar fi ținut, nu așa cum a fost ținut în realitate. Acest mod ne apropie din nou de tehnicile textelor de ficțiune, în care o caracterizare a persoanelor nu este trasată prin descriere, ci prin dialog și discurs. O caracterizare indirectă este creată prin ceea ce oamenii au de spus. În acest fel, istoria – așa cum se arată în definiția lui Rüsen – poate prelua și caracterul de experiență. Aceste elemente ficționale fac posibilă nu doar simpla acceptare și tratare a trecutului ca dată, ci și înțelegerea lui ca o experiență din trecut. Acest lucru, la rândul său, ridică crearea de semnificații

bă confirmă în mod constant unele valori ce nu pot fi împărtășite de destinatari, aceasta nu va fi considerată o formă legitimă de istoriografie, deși conținutul poate fi certificat ca fiind verificabil empiric în anumite circumstanțe.

Iar al treilea pol, care este subordonat celor doi, este medierea narativă între cele două puncte. Narațiunea stabilește legătura dintre cele două zone, orientarea normativă a istoriografiei unei anumite opere și orientarea sa empirică, verificabilitatea sa factuală. Dacă nu se întâmplă acest lucru, dacă morala de la sfârșitul poveștii nu se potrivește deloc cu fabula care a fost spusă în prealabil, atunci ceva nu a mers bine și atunci această istoriografie este deficitară, dacă nu chiar ilegală, din punctul de vedere al destinatarului.

O comparație a acestor puncte arată că ele sunt aproape la fel de importante la nivelul istoriei creatoare de semnificații, dar sunt situate pe niveluri complet diferite în mod individual. Dacă ar fi să întrebăm ce este caracteristic istoriografiei în contrast cu alte forme de narațiune, răspunsul ar sublinia polul empiric. Cu toate acestea, acest accent puternic pe polul empiric este o evoluție care poate fi atribuită în această măsură secolului al XIX-lea, prin diferențierea sa și stabilirea unei discipline academice separate, căreia i s-a asociat criteriul de adevăr. În istoriografie, în special, accentul a fost pus pe verificabilitatea empirică. Max Weber, pe de altă parte, a subliniat faptul că științele umaniste trăiesc, de asemenea, dintr-o orientare valorică. Această orientare valorică nu poate fi suprimată. Ea nu este un ingredient individual al producătorului asupra căruia acesta poate reflecta și pe care apoi îl poate ascunde, ci este prezentă în mod fundamental în istoriografie; tocmai în selectarea a ceea ce scriem ca istorie – chiar într-o primă etapă – ceea ce reprezentăm și modul în care selectăm apoi datele individuale și le atribuim unele altora, cum le punem în legătură, ce modele folosim ca bază. Această orientare valorică nu poate fi suprimată, iar la sfârșitul secolului al XX-lea s-a pus din nou problema medierii narative prin recurgerea și reflecția asupra etapelor anterioare ale istoriografiei.

Istoria istoriografiei poate fi urmărită și din această perspectivă: În Evul Mediu european, de exemplu, orientarea normativă a jucat un rol foarte important. Aici, posibilitățile de verificare empirică, fie prin cercetarea textului, fie prin studiul surselor, erau limitate. Unul dintre cele mai surprinzătoare exemple este reprezentat de jurnalele de călătorie ale lui Marco Polo, pe care le putem verifica empiric astăzi și care se dovedesc adesea a fi corecte, dar care erau considerate ficțiune în Evul Mediu sau la începutul epocii moderne.

Această puternică orientare normativă a însemnat și că istoriografia medievală nu era atât de interesată să ofere cititorilor

săi cât mai multe detalii și o reconstituire cât mai exactă a istoriei. Pentru acești oameni, este clar cum se desfășoară istoria în întregime – acesta este modelul istoriei mântuirii creștine. Este mult mai important să se strângă exemple care să confirme acest parcurs într-un mod exemplar. Acestea nu trebuie să fie atât de strâns legate între ele, dar trebuie să fie ușor de clasificat în modelul general al unei istorii creștine a mântuirii.

În antichitate, pe de o parte, găsim deja o reflecție uimitor de intensă asupra problemei verificabilității empirice. Distorsiunile cauzate de diferitele surse, de interesele reflectate în aceste surse, sunt reflectate foarte precis. Cel mai bun exemplu în acest sens este capitolul metodologic din Tucidide, care, chiar și la o scurtă examinare, arată nivelul înalt de reflecție la care se desfășura deja istoriografia antică la sfârșitul secolului al V-lea î.Hr. Acest lucru l-a făcut pe Tucidide foarte atractiv, în special pentru erudiții secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Citind un astfel de capitol, vedem reflectate în el interesele noastre și interesul nostru crescut pentru verificabilitatea empirică. Dar trebuie să avem în vedere că Tucidide a reprezentat un caz special. Nu în sensul în care a fost singurul care a avut această conștientizare a problemei, ci mai degrabă prin faptul că s-a ocupat de o formă foarte specială de istoriografie, și anume istoria contemporană, de un eveniment special și doar de istoria politică; mai precis, de istoria Războiului Peloponesiac dintre Atena și Sparta și aliații lor. Acest tip de istoriografie nu este deloc reprezentativ pentru întreaga istoriografie antică în alegerea subiectului. Mai mult, prin această focalizare, Tucidide a prezentat un tip de istoriografie care nu era neapărat foarte popular în epocă și care astăzi aparține din nou unui tip de istoriografie care pare a fi foarte limitat: un tip de istoriografie care se ocupă numai de război și numai de istoria politică.

Pentru antichitate, polul normativ este, de asemenea, important dincolo de abordările găsite în Tucidide, care au rămas prezente. Problema utilității istoriografiei avea o importanță enormă: pentru ce să citești istoria și pentru ce să scrii istoria dacă nu mă ajută să mă orientez mai bine într-un sens sau altul, să mă orientez mai bine ca om politic, să devin o persoană mai decentă sau să mă comport mai bine în societate? Această orientare normativă joacă un rol foarte important. O altă față a aceleiași monede este cea conform căreia istoria nu a fost considerată o știință în antichitate, ea aparținând tradiției științelor *artes liberales*, „artelor liberale”, ulterior celor șapte domenii canonice care cuprindeau gramatică, retorică, dialectică, aritmetică, geometrie, astronomie și muzică. Istoria nu a făcut niciodată parte din acest număr de șapte, chiar și atunci când numărul a fost extins (există și serii cu nouă științe). Au fost adăugate apoi știința militară, arta războiului și medicina, dar nu și istoria.

Problema adevărului (istoric) se află între verificabilitatea empirică, verificabilitatea normativă și o mediere convingătoare între cele două puncte. Având în vedere acest lucru, se pune problema separării istoriografiei, adică a unei metodologii pentru știința istoriei, de poetică. Această problematizare, istoriografia între istoriografie și poetică, nu este o alternativă serioasă pentru antichitate și nici poetica și istoriografia nu sunt alternative pentru epoca modernă, dacă se acceptă modelul pentru istoriografia modernă. Metodologia istoriografiei nu se poate separa de problema reprezentării sale, contrar poziției lui Droysen potrivit căreia numai cercetarea istorică cu metodologia sa este istoriografie. Acesta este motivul pentru care Droysen a scris o istoriografie, o metodologie istorică, la mijlocul penultimului secol. Restul este o relatare cât se poate de clară. Acesta este un model abstract care nu poate funcționa.

Ținând cont de aceste aspecte, diferitele moduri în care se pune accentul pe istoriografia antică sau pe orice fel de istoriografie devin deosebit de importante atunci când vine vorba de utilizarea istoriografiei trecute, mai vechi, sau a istoriografiei antice, ca sursă pentru istoriografia modernă, pentru reconstrucția trecutului și a societăților trecutului. Aceasta este exact întrebarea pe care secolul al XIX-lea și-a pus-o și la care a răspuns prin conștientizarea accentuată a problemei și prin diferențierea mai clară între istoriografie și poetică. Odată cu dezvoltarea metodei istorico-critice, oamenii au început să se întrebe cum ar putea ști despre fapte cei care ne oferă informații. Aceasta este absolutizarea polului empiric, dar este, de asemenea, o tehnică-cheie pentru a face istoriografia trecutului utilizabilă în scopurile cercetării istorice și istoriografiei contemporane, pentru a aduce problema verificabilității empirice și în istoriografia trecutului. Întrebarea „realitate sau ficțiune” devine importantă atunci când nu ne mai întrebăm la ce a servit istoriografia în secolul al II-lea d.Hr., ci atunci când ne întrebăm ce putem obține din istoriografia secolului al II-lea pentru reconstrucția noastră a secolului I. În acest punct, distincția dintre realitate și ficțiune devine importantă, deoarece dorim să ne rezervăm dreptul de a amesteca realitatea și ficțiunea în prezentarea noastră. Dorim să ne putem baza pe ceea ce este un fapt verificabil empiric și ceea ce este o parte fictivă a reprezentărilor din trecut.

Cu toate acestea, istoriografia antică nu epuizează problema criticii surselor atunci când caută criterii de calitate imanentă. Dar și în ceea ce privește valoarea informativă a unei anumite lucrări istoriografice antice cu privire la propria perioadă de origine, critica surselor trebuie să fie depășită, după cum sper să clarific în mod repetat.

I.7. OBIECTIVUL CĂRȚII

Această carte tratează memoria istorică și narațiunea istorică în antichitate, precum și dezvoltarea ei, în special în epoca romană. Materialul cu care se va lucra pentru studiul acestui subiect este un corp de texte care nu poate fi înțeles ca un gen unificat, dar care este totuși conectat printr-o rețea de referințe diverse. Accentul va fi pus pe textele care ni s-au păstrat. Interesul asociat acestui subiect și acestui material este, prin urmare, în primul rând un interes din punct de vedere cultural, nu un interes pur literar și nu un interes predominant istoric și care ar pune accentul pe critica surselor, chiar dacă rezultatele unei astfel de examinări vor conduce direct la rezultatele criticii surselor.

În primul rând, dezbateră problemelor generale și formelor istoriografiei va fi reluată și tematizată din nou într-un context ușor diferit (capitolul 2). Aceasta este urmată de o discuție a materialului reconstrucției istorice în antichitate: ce mecanisme de transmitere, ce documente și texte erau disponibile pentru istoriografia antică? Care au fost cele mai timpurii forme ale istoriografiei (capitolul 3)? Aceasta este urmată de o prezentare generală a istoriografiei antice sub formă de epoci (capitolul 4). Istoriografia greacă este și ea inclusă pe scurt în prezentare.

După aceste capitole introductive, sunt prezentați diverși autori, diverse texte și grupuri de texte. În primul rând, *Comentariile* lui Cezar ca formă specială de istoriografie (capitolul 5), urmată de opera istorică a lui Titus Livius, dar și cu o scurtă privire retrospectivă asupra etapelor preliminare, din care nu s-a păstrat practic nimic, dar care au constituit o mare parte a istoriografiei republicane (capitolul 6). Din domeniul monografiilor istorice, o formă de istoriografie care se ocupă de evenimente cu o durată foarte limitată, Sallustius va fi prezentat în continuare (capitolul 7); apoi Valerius Maximus pentru domeniul literaturii exemplare (capitolul 8). Acesta este urmat de domeniul istoriografiei senatoriale (capitolul 9). Aici intră în joc un alt criteriu; nu forma de reprezentare, ci orientarea normativă, care este apoi legată și de contextul social al autorilor respectivi. Istoriografia senatorială din perioada imperială, în special prin Tacitus și Ammianus Marcellinus, face legătura dintre sfârșitul secolului I d.Hr. și secolul al IV-lea d.Hr.

Acum ne vom îndrepta atenția către o altă perspectivă, și anume istoriografia romană în limba greacă, care pe de-o parte se desfășoară pur și simplu alături de cea în latină, dar care pe de altă parte este complet integrată în discuție, în tradiția istoriografiei latine, și care, de asemenea, înlocuiește complet istoriografia latină de la o epocă la alta – cel puțin pentru noi astăzi, dacă ne uităm la textele care s-au păstrat (capitolul 10). Autorii care trebuie men-

ționați aici sunt Dionisius din Halicarnas în epoca augustană și apoi Plutarh, Appian și în cele din urmă Cassius Dio și Herodian în secolul al III-lea – sursele noastre cele mai importante pentru această epocă în general.

Alți autori sunt apoi prezentați în capitolul cu titlul de biografii (capitolul 11), începând cu Suetonius și cu biografiile sale ale împăraților care ni s-au păstrat. Capitolul va discuta și așa-numita *Historia Augusta*, o colecție de biografii de natură pseudonimă, adică atribuite unor diverși autori, dar de fapt scrise probabil de una sau de foarte puține mâini în antichitatea târzie. Acestea includ biografii ale majorității împăraților până în antichitatea târzie, dar sunt de o calitate istorică foarte problematică. Polul normativ este adesea foarte clar. Acolo unde biografiile pot fi testate empiric, rezultatele sunt adesea dezamăgitoare. De aici, trecem la antichitatea târzie și la formele secundare de istoriografie (capitolul 12), inițial în forme scurte, breviarile (cum ar fi istoria romană de la Romulus la Romulus Augustulus în treizeci de pagini și altele asemănătoare), epitomele, fragmentele de text și, în cele din urmă, cronicile, care oferă poate un termen sau un rând de text pentru fiecare an.

Urmează problematica cronicii lumii (cap. 13), adică a unei istoriografii care nu începe cu întemeierea Romei sau cu începutul anumitor epoci, ci care începe cu crearea lumii și continuă de-a lungul istoriei, istoriei lumii, până în zilele noastre. Aceasta nu este o formă exclusiv creștină de scriere a istoriei, dar ea devine foarte importantă pentru creștini. Ultimul capitol are un titlu poate surprinzător: Biblia (capitolul 14). Dar Biblia nu este doar istoriografie prin intermediul cărților biblice individuale. În general, aceasta cu siguranță nu a fost o lucrare istorică în considerația celor care au produs-o, dar în antichitatea târzie și în Evul Mediu, a fost percepută ca istoriografie sau ca o lucrare istorică. Crearea lumii și altele evenimente au fost deduse din ea. Prin urmare, este vorba mai degrabă de punctul de vedere al destinatarului decât de cel al producătorului, dar din moment ce a jucat un rol atât de important pentru acești destinatari, trebuie să o luăm în serios și ca istoriografie. La sfârșitul capitolului, se va încerca rezumarea modificărilor care apar în ceea ce poate fi descrisă a fi conștiința istorică și încheierea acestei secțiuni printr-o scurtă privire asupra formelor și obiectelor istoriografiei medievale în latină.

2. Istoria formei și a genului

2.1. PROBLEMELE NARATIVE ALE ISTORIOGRAFIEI

Problematica formelor de narațiune istorică a subliniat deja că există alternative la istoriografia pe care o cunoaștem. Drama și epopeea au fost cele mai importante cuvinte-cheie. Romanul îndeplinește funcții similare, dar nu într-un mod specific istoric. Ceea ce înțelegem ca istoriografie nu este – într-o anticipare inițială – pur și simplu nimic mai mult decât un text de proză mai extins. Acest lucru nu definește un gen într-un sens mai restrâns; nu implică o descriere funcțională precisă sau atribuirea unei situații de comunicare.

Din acest motiv va fi introdus un termen inventat de medicul Herbert Kuhn, acela de tip de punere în scenă. Kuhn înțelege prin aceasta o formă literară goală care poate fi umplută cu materiale foarte diferite. În cazul nostru, materialul cu care ar fi umplută această formă goală de „text mare în proză” ar fi narațiunea istorică. Alte alternative ar fi literatura de specialitate, cum ar fi tratarea problemelor medicale, sau literatura de călătorie. Toate acestea oferă un material de lectură informativ de lungă durată. Termenul „tip de producție” ar trebui înțeles ca un termen foarte acoperitor pentru a evita termenul de „gen” pentru istoriografie, deoarece, dacă luăm la un loc toate operele istorico-istoriografice, nu putem face o atribuire clară a funcției și situației, așa cum putem face cu drama, epopeea, dar și cu poezia. În acest sens, istoriografia nu este un gen.

Ce probleme apar în abordarea istoriografiei? Ce probleme trebuie avute în vedere la evaluarea acestui tip de text în proză pentru a găsi o evaluare adecvată autorului, producătorului? Diagrama următoare descrie întrebări importante din perspectiva teoriei narative la care un autor trebuie să răspundă și oferă câteva puncte de vedere pentru fiecare. Acestea vor fi discutate mai jos:

Probleme de reprezentare a genului de proză „istoriografică”

- 1) Alegerea subiectului:
 - Domeniul de aplicare
 - Proximitate/distanță fizică

- Proximitate/distanță temporală
- 2) Perspectiva narativă:
 - Focalizare (cine percepe?)
 - Voce (cine vorbește?)
 - Nivelul narativ (cine lasă pe cine să vorbească?)
 - Problema modului: narațiunea cuvintelor
 - Mimesis vs.
 - Diegeza
- 3) Ordinea temporală:
 - Anacronisme
 - Analepse
 - Prolepse/Anticipații
- 4) Stăpânirea diferitelor linii narative:
 - Linii principale și secundare
 - Linii multiple
- 5) Viteza: „non-izocronismul” de bază
 - Rezumat
 - Pauza
 - Elipsa
 - Scena

Pentru a răspunde la întrebarea ce probleme apar în narațiunea istorică, urmez analiza narațiunii realizată de Gérard Genette, un cercetător literar francez, într-o formă modificată. Acesta a fost preocupat de romane și nu de istoriografie. Cu toate acestea, problemele pe care le-a identificat pentru roman ca gen narativ pot fi aplicate și narațiunii istorice și, prin urmare, istoriografiei. Ele completează caracteristicile narative prezentate în capitolul 1.4 cu un punct de vedere care vizează producătorii textelor și vocile lor narative care pot fi auzite în text.

- (1) Prima problemă este alegerea subiectului și a domeniului său de aplicare. Posibilitățile sunt multiple – evenimente majore, istoria unei întregi societăți, o structură politică, un oraș sau chiar istoria universală. Acest lucru ridică, de asemenea, problema alegerii subiectului. Acesta poate fi apropiat în termeni de spațiu și timp sau în termeni de spațiu sau timp, sau îl poate chiar afecta personal pe autor, ca istorie contemporană. Termenul de istorie contemporană este înșelător: deși se numește istorie contemporană – și astfel sună ca o definiție pur temporală – în realitate, istoria contemporană înseamnă aproape întotdeauna istoria contemporană a

unității politice respective. O altă întrebare se referă dacă un autor scrie despre sine sau despre un trecut îndepărtat și de la distanță geografică. Atunci când ne uităm la istoria antică sau la filologia persană, alegerea cade pe un subiect care este foarte îndepărtat în timp. În plus, distanța spațială este de asemenea prezentă, dar nu la fel de pronunțată ca, de exemplu, atunci când ne uităm la istoria pre-creștină a Chinei. Ulterior, apar și alte întrebări, cum ar fi măsura în care tu însuși ești implicat, dacă tu însuși suferi de pe urma consecințelor acestei istorii (mai ales dacă descrii o istorie foarte apropiată în timp sau spațiu) sau dacă ești părținitor pentru că tu, strămoșii sau prietenii tăi ai fost implicați în această istorie într-un anumit mod. Toate acestea sunt lucruri care sunt implicate în această alegere și pot duce la probleme în cursul prezentării. Puteți vedea că alegerea subiectului este problema centrală.

- (2) Următoarea întrebare care tinde să apară în romanul pentru studiile literare, dar care devine imediat relevantă pentru istoriografie la o inspecție mai atentă, este problema perspectivei narative. Aceasta poate fi împărțită în diverse aspecte și îmbogățită prin câteva detalii suplimentare. În primul rând, pentru întrebarea legată de cine percepe, cuvântul-cheie este focalizarea. Aici pot fi identificate trei alternative de bază. Prima, în terminologie literară, ar fi focalizarea zero, ceea ce înseamnă că nu există o locație definită din care sunt descrise evenimentele. Se descrie ceva, pentru a rămâne la o imagine, dintr-o vedere de ansamblu, dar o vedere de ansamblu care nu stă deasupra unui punct specific al evenimentelor, ci în care perspectiva se învâрте constant deasupra subiectului său, uneori aici, alteori acolo – pe scurt: fără nicio focalizare recognoscibilă, fără nicio locație narativă recognoscibilă pentru a raporta ceva, naratorul fiind complet îndepărtat. Există însă și posibilitatea unei focalizări interne sau externe. O focalizare internă, de exemplu, are loc atunci când se descrie istoria Germaniei la sfârșitul secolului al XIX-lea din perspectiva lui Bismarck, a unui membru al guvernului sau al curții. Acesta ar fi tipul de focalizare internă. Alegeți un punct de vedere în cadrul evenimentelor pe care chiar dumneavoastră le descrieți. Într-o poveste cotidiană, acesta poate fi și punctul de vedere al unui actor anonim, cum ar fi istoria războaielor civile romane din perspectiva unui plebeu roman. Sau puteți alege forma focalizării externe, adică punctul de vedere al cuiva care nu este implicat, care se află în afara evenimentelor, aproape cel al unui observator al unei culturi străine, de exemplu atunci când istoria romană

este descrisă de un grec, când istoria punică este descrisă de un roman sau istoria Cartaginei este prezentată într-un mod în care ar fi putut fi prezentată unui negustor roman în secolul al III-lea î.Hr. Acestea sunt cele trei tipuri de focalizare: focalizare zero, focalizare internă, focalizare externă.

Focalizarea introduce problematica persoanei care percepe, prin ochii căreia este perceput evenimentul. Aceasta nu este identică, deși poate fi identică, cu problematica vorbitorului. Am putea scrie acum o istorie a Republicii Romane în care să ne prezentăm pe noi înșine ca autor. Dar am putea scrie această istorie și prin ochii lui Marcus Iunius Brutus, un asasin al lui Cezar, sau prin ochii unui membru al unei clase superioare urbane, dar nu romane, și așa mai departe. Rolul naratorului și cel al „perceptorului” pot fi, prin urmare, foarte diferite.

Puteți combina diferite niveluri lingvistice. La început, vă puteți prezenta ca narator, dar apoi puteți pune anumite persoane să vorbească în secțiuni ale unei narațiuni istorice sau să prezentați lucrurile din punctul de vedere al anumitor persoane și apoi să le schimbați. Puteți pune pe altcineva să acționeze ca narator în propria dvs. narațiune, nu trebuie neapărat să spuneți povestea dvs. înșivă, chiar dacă dvs. sunteți naratorul principal care ține întreaga narațiune istorică împreună.

Din nou, acest lucru este evident atunci când vă gândiți la romane. Dar este deosebit de important pentru istoriografie, deoarece în istoriografie vă confrunțați întotdeauna cu problema modului în care tratați sursele. Astfel, dacă vă imaginați că scrieți o istorie a perioadei augustane și aveți o scrisoare de la Augustus, se pune problema cum să o încorporați în istoriografie. Presupunând că acționați ca un narator cu focalizare zero, adică fără o locație definită, și că aveți astfel o sursă la dispoziție, puteți lăsa sursa să vorbească ea însăși, de exemplu prin scris: Pentru Augustus, așa cum reiese din scrisoarea următoare, problemele se prezintă în felul următor: „...” Sau puteți parafraza pur și simplu scrisoarea în funcție de conținutul ei.

Propoziția introductivă care precedă cele două puncte arată deja clar că istoriografia, în care sursele însele își spun cuvântul, trebuie categorisită urgent în contextul general. Cu alte cuvinte, ne abatem de la fluxul narativ pentru a nu trece pur și simplu de la narațiune la citat, ci pentru a introduce și categorisi această sursă într-un anumit fel și apoi, la rândul său, pentru a trece de la sursă la prezentarea contextului istoric. Acesta este doar un exemplu al unor astfel

de probleme narative. Modul ar fi un termen generic pentru problemele care se referă la modul în care este prezentată narațiunea.

O problemă specială deosebită este narațiunea cuvintelor altora. Alternativa a fost prezentată în grafic prin termenii literari *mimesis* și *diegesis*. *Mimesis*, imitația, înseamnă că se folosește vorbirea directă. De exemplu, vorbitorului unui discurs i se dă cuvântul cu propriul său discurs. Alternativa acesteia ar fi *diegesis*, narațiunea, fie sub forma vorbirii indirecte, a unei parafraze sau a unui rezumat. Problema cu vorbirea indirectă – și aceasta este ruptura fundamentală dintre vorbirea directă și vorbirea indirectă – este că, în cazul vorbirii indirecte, cititorul nu știe niciodată exact ce este adevărat și ce poate fi transformat în vorbirea directă prin simpla schimbare a subjonctivului în indicativ. Este imposibil să se facă distincția între o formulare reprodusă corect, o parafrază, o interpretare sau chiar un rezumat al conținutului. Problema legitimității vorbirii directe și cea a compoziției vorbirii directe, dar și indirecte, atunci când nu există surse pentru aceasta, reprezintă una dintre problemele metodologice cele mai importante ale istoriografiei antice, pe care ea însăși a reflectat-o.

- (3) Al treilea nivel este cel al ordinii temporale. Din nou, trei cazuri, aici în sensul a trei excepții de la ceea ce se poate presupune a fi o narațiune liniară: în primul rând, problema anacronismelor fundamentale. Lucrurile sunt povestite într-un moment în timp în care nu au avut loc, pur și simplu pentru a clarifica ordinea logică a lucrurilor, povestind evenimente înrudite împreună și nu doar repetând succesiunea cronologică a evenimentelor. Forma normală este de a face trimiterea la evenimente care au avut loc cu mult timp în urmă, dar care nu au fost încă povestite, dar care sunt necesare pentru înțelegerea în acest moment. Astfel de strategii trebuie introduse pentru a crea un context semnificativ pentru narațiune. În acest scop, ele sunt inserate în momentul în care sunt necesare în narațiune și nu chiar la început, chiar dacă au avut loc cu mult timp în urmă. În același mod, pot exista prevestiri care introduc evenimente ce erau încă în viitor la momentul relatării, pentru a sublinia semnificația unui eveniment.
- (4) Al patrulea nivel este o problemă specifică a istoriografiei, care poate fi depășită în cele din urmă doar prin anacronisme: gestionarea diferitelor linii narative. Desigur, o poveste poate fi spusă printr-o singură linie narativă. Ne concentrăm asupra unui anumit fir de evenimente și rămânem

întotdeauna pe direcția acestuia. Cu toate acestea, acest lucru nu va funcționa de îndată ce circumstanțele devin mai complexe sau când o astfel de narațiune pe o singură linie nu mai are sens. La un moment dat, trebuie adăugați alți actori, trebuie tratată istoria anterioară a acestor actori, trebuie tratate diverse evoluții paralele, care apoi se unesc într-un singur punct. Acum există două posibilități: o opțiune este de a organiza diferitele povești sub formă de tabel. Acest lucru poate fi realizat ușor grafic. Diferitele povești sunt enumerate, iar acestea uneori converg și apoi diverg din nou.

Într-o abordare narativă, un singur eveniment poate fi tratat la un moment dat. Prin urmare, trebuie să săriți înainte și înapoi între aceste linii. Cea mai simplă opțiune în acest caz este să definiți și să urmați o linie principală, la care se adaugă apoi în mod repetat oameni și evenimente în anumite puncte. Altfel, trebuie să faceți salturi în interiorul narațiunii, ceea ce complică totul. Și acest lucru nu se limitează în niciun caz la organizarea factuală a evenimentelor, din moment ce urmărirea diferitelor linii narrative nu este deloc banală nici în ceea ce privește reprezentarea lingvistică. În istoriografia Orientului Apropiat antic timpuriu, există practic o singură narațiune. Evenimentele sunt descrise din perspectiva unui rege, de exemplu, și se povestește doar ceea ce regele percepe și ceea ce îl privește. Dar deja în istoriografia hitită de la sfârșitul mileniului al doilea, și începutul mileniului întâi, sunt dezvoltate tehnici de narațiune cu mai multe fire narrative, pe care le găsim apoi și în zona greacă și care au fost folosite în epoca romană. Acest lucru produce întotdeauna anacronisme.

- (5) În cele din urmă, ultima problemă, care este descrisă prin cuvântul-cheie viteză: există practic un „non-izocronism”, o non-simultaneitate sau o viteză inegală a timpului narat și a timpului povestirii. Dacă ar exista o corespondență 1:1, ar dura la fel de mult să se spună o poveste pe cât au durat evenimentele în sine. În mod normal, însă, ea este scurtată. Dacă este în formă scrisă, oricum nu mai puteți influența pe deplin acest timp, deoarece o persoană citește mai repede, iar o alta mai încet. Există însă și tehnici pentru a povesti lucrurile mai lent decât s-au întâmplat.

Cele mai importante patru tipuri de viteză, conform terminologiei lui Genette, sunt:

- a) Rezumatul: multe evenimente sunt relatate într-un interval foarte scurt de timp. De exemplu: „Începând cu perioada

- Gracchilor, conflictele sociale din clasa superioară romană au devenit din ce în ce mai acute și au culminat în cele din urmă cu războiul civil dintre Cezar și Pompei”. Așadar, optzeci de ani buni au fost rezumați în 10-12 secunde și abia o oră ar putea fi apoi rezervată pentru a vorbi despre acest război civil.
- b) Pauza: nivelul evenimentului nu înaintează deloc, rămâne staționar, iar acest timp, în care nu se mai relatează alte evenimente, este folosit, de exemplu, pentru a face analepse sau prolepse, adică pentru a sări înainte sau înapoi, pentru a introduce o descriere sau pentru a adăuga un excurs despre condițiile spațiale. Pentru a relua exemplul războiului civil și a-l adapta acestui tip: „Armatele lui Pompei și Cezar au mărșăluit una spre cealaltă și ambele și-au luat pozițiile în formațiuni în formă de semilună”. În acest moment, narațiunea evenimentelor este întreruptă, deși acțiunea continuă; de exemplu, generalii țin discursuri etc. Cu toate acestea, se spune că toată acțiunea a avut loc într-o vale largă, care este descrisă în detaliu. Aceasta ar fi o pauză în descrierea evenimentelor.
- c) Elipsa: evenimentele sunt pur și simplu omise. Un rezumat conține întotdeauna elipsa, dar elipsa apare într-o narațiune liniară care este brusc accelerată și care, prin urmare, omite complet evenimentele: „Zece ani mai târziu, s-a întâmplat asta și asta”. În acest caz, elipsa este omisiunea, în care se face o afirmație cu privire la perioada de timp, dar nu se face nicio afirmație cu privire la conținutul acestei perioade de timp.
- d) Scena: ritmul narativ este încetinit considerabil și evenimentele sunt descrise în detaliu, într-un ritm foarte lent și, eventual, cu o focalizare diferită. O „scenă” este un alt exemplu de vocabular familiar din dramă. Pe cât posibil, drama nu conține rezumate, pauze și elipse sau trebuie să acomodeze astfel de lucruri în scene folosind tehnici speciale, cum ar fi raportul mesagerului. O scenă este descrisă, cineva vorbește și doar în această formă indirectă este posibil să se ofere rezumate, rezumate ale unor lungi lanțuri de evenimente.

Toate aceste puncte se referă la reprezentarea lingvistică, chiar și într-un sens detaliat. Dar, și aici este vorba din nou despre legătura dintre poetică și istoriografie, ele caracterizează și imaginea trecutului care apare în această narațiune istorică. Așadar, nu este vorba doar despre ambalajul lingvistic, ci și despre producerea sensului; însăși producerea istorică a semnificației este direct afectată de aceste tehnici de reprezentare.

2.2. TIPOLOGIE

Tipologiile istoriografice europene stabilite de mult timp au avut tendința de a fi orientate către subiect și către sfera sa spațială și temporală:

Tipologia genului-cadru „istoriografie”

- Monografie istorică;
- Biografie;
- Istoriografie continuă:
 - storie locală;
 - istorie universală;
 - istorie contemporană;
 - închisă/deschisă;
 - deschisă;
 - detaliată/coerentă;
 - cronică;
 - breviar;
 - listă/tabel.

Anumite constelații din acest catalog de trei sau cinci dau naștere la anumite tipuri de istoriografie, care vor fi explicate pe scurt. În primul rând, există monografia istorică. Elementul definitoriu aici este în esență alegerea unui subiect limitat cronologic. Alternativele acesteia sunt biografiile, adică, de asemenea, alegerea unui subiect limitat. Acum limitarea nu mai este în primul rând temporală, ci limitarea este dată de concentrarea asupra vieții unei persoane. Și acesta este nivelul la care se găsește următoarea alternativă: istoriografia continuă. Aici interesează doar problema punctului de plecare, în rest, limitele temporale sunt irelevante. În cazuri extreme, narațiunea istorică este continuată până în prezentul autorului. Exemple au fost deja menționate în scurta introducere: *Coniuratio Catilinae* de către Sallustius, iar pentru biografie, *Viețile celor 12 Cezari* a lui Suetonius (în texte aproape integral conservate), dar și numeroasele *vitae* ale lui Plutarh (*Vieți Paralele*). Istoriografia continuă poate fi împărțită în trei sub-forme diferite, fiecare dintre acestea operând la un nivel diferit.

Mai întâi, însă, să revenim la problema alegerii subiectului și dacă este vorba de istorie locală, istorie universală sau (în formă continuă) istorie contemporană. Primul grup este cel în care autorul alege un punct de plecare foarte, foarte târziu și continuă această istoriografie fără întrerupere. Și cu cât autorul a trăit mai mult, cu atât lucrarea a devenit mai extinsă. A doua abordare ar fi diferențierea între istoriografia închisă, continuă și istoriografia deschisă.

Această istoriografie poate fi continuată până la un anumit punct, aparent semnificativ, de exemplu până la separarea imperiilor de Est și de Vest, pentru a rămâne la istoria romană, sau până la sfârșitul Republicii, sau un autor poate continua această istoriografie continuă până la propriul său prezent și poate lăsa sfârșitul deschis. Acest lucru presupune că, în anumite circumstanțe, după propria moarte, altcineva va continua istoriografia. Acesta este un aspect foarte caracteristic al istoriografiei antice și medievale. Dacă cineva a găsit o bază rezonabilă, atunci nu o mai copiezi, sau mai exact: pur și simplu o copiezi, dar nu o rescree și apoi pur și simplu o continui. Ammianus Marcellinus, de exemplu, care este important pentru istoriografia senatorială, își începe lucrarea istorică exact de unde s-a oprit Tacitus. Multe cronici încep acolo unde s-au oprit cronicile canonice ale lui Eusebiu și Ieronim, apoi continuă pentru următoarea perioadă și pentru propria lor viață, poate cincizeci de ani, iar apoi vine următorul autor care adaugă încă treizeci de ani. Astfel, multe cronici au crescut treptat.

Cronica este un cuvânt cheie al ultimului grup. Istoriografia poate fi o istoriografie detaliată, coerentă. Acest lucru este cunoscut mai ales din istoriografia romană, din anale, adică o istoriografie care alege anii ca unitate de reprezentare, dar ca o unitate de reprezentare cuprinzătoare și fiecare început de an este notat. Cu toate acestea, istoriografia poate fi pur și simplu o cronică:

44 î.Hr. - Asasinarea lui Cezar;

43 î.Hr. - Asasinarea lui Cicero;

42 î.Hr. - Uciderea altor asasini ai lui Cezar etc.

Istoriografia sub forma unei liste de scurte descrieri ale evenimentelor ar fi o cronică. Apoi există breviarul, un rezumat într-un spațiu foarte scurt care acoperă o arie istorică mare. Și, în sfârșit, există forma și mai subțire a cronicii: simple liste sau tabele, liste de moștenitori ai tronului, de exemplu, care reprezintă un tip foarte comun, liste ale funcționarilor publici, ce prezintă și anumite tipuri de evenimente, uneori dateate, alteori nedatate. Cu această ultimă formă, suntem cu siguranță în afara domeniului narațiunii istorice, al narațiunii. Aici, cuvântul-cheie important este „proto-istorie” (adică informația istorică ce nu a fost încă prezentată într-un mod narativ și deci, semnificativ).

2.3. ABORDAREA ISTORICĂ

Această tipologie a istoriografiei rămâne nefinisată. Multe lucrări se încadrează în categoriile individuale. Instrumentele tipologice prezentate aici sunt instrumente foarte slabe pentru încercarea de a descrie lucrări individuale mai în detaliu. Pentru acest

lucru avem nevoie de instrumente mai diferențiate, precum cele prezentate în capitolele 1.4 și 2.1. Acestea urmează acum să fie completate de un al treilea instrument, care a devenit cunoscut sub denumirea de „abordarea istoriei formei”. Aspectul decisiv al acestei abordări este că, deși fiecare text aparține unui anumit grup de texte, el are o formă individuală și o suprafață lingvistică individuală. Numai suma acestor caracteristici individuale permite atribuirea unui text unui gen. Suma acestor caracteristici este cea care determină apartenența unui text la un gen. Este clar că semnalele textuale de la început, primele propoziții ale unui text, sau așa-numitele paratexte – titlul, în cazul unei cărți, scurta descriere a sa, în antichitate *syllabos* sau *titulus*, adică mica etichetă atașată unui pergament care poate fi citită din exterior fără a fi nevoie să deschizi cartea – adică informațiile textuale din afara textului, sunt deja în sine indicatori decisivi ai apartenenței la un gen. De obicei, o pagină de titlu conține deja o astfel de referință, de exemplu „roman istoric”, astfel încât să ofere o direcție așteptărilor cititorilor. Prin acest mod, aceștia sunt avertizați imediat și nu trebuie să aștepte până după o sută de pagini pentru a începe să reflecteze de unde a preluat autorul toate informațiile despre dialogurile care au loc acolo. Din contră, ar putea să ia în calcul faptul că părți importante sunt fictive.

Abordarea istoriei formei („Formgeschichte”) pornește de la ideea că un text nu urmează anumite reguli doar la nivelul propoziției, de exemplu sintaxa limbii latine, ci că un text urmează anumite reguli și pentru unități care depășesc nivelul propoziției, anumite modele care sunt date în limbă, care sunt încercate și utilizate în același mod în alte literaturi, care pot fi atribuite anumitor situații comunicative. Aceste unități care depășesc nivelul propoziției se numesc forme. O astfel de formă este, de exemplu, un discurs. O prefață este, de asemenea, o formă de text și nu un gen separat. Prefetele nu se găsesc de obicei ca atare, dar sunt un element recognoscibil în cadrul unui text mai amplu, care poate fi de așteptat în diverse, dar numai în anumite tipuri de texte. Trei dintre aceste abordări ale istoriei formei vor fi prezentate în continuare în mod detaliat.

2.3.1. André Jolles

Vom începe cu lucrările lui André Jolles. Cartea sa *Simple Forms* a fost publicată în 1930 (în original *Einfache Formen: Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*). Lucrarea lui Jolles este adesea citată, dar structura sa este problematică, deoarece baza lui Jolles este teoria Gestalt, o tradiție care poate fi urmărită încă de pe vremea lui Goethe. Este vorba despre unități autonome, de sine stătătoare. Conceptul de *Gestalt* care intră

în joc aici este în cele din urmă psihologic și epistemologic; este vorba despre unități mintale. Accentul nu este pus pe proiectarea lingvistică. Întrebarea orientativă pe care Jolles o urmărește în analizele sale este întotdeauna: Care este interesul intelectual al unui anumit text? De exemplu, în genealogii sau în aplicarea de reguli. În aceste cazuri – cum ar fi legitimarea revendicărilor familiale sau justificarea normativă a unor reguli valabile – criteriile lingvistice nu joacă aproape niciun rol. Problema care rezultă din această abordare a interesului intelectual este că analiza lingvistică se transformă în istoria mentalităților. Jolles încearcă să identifice forme specifice epocii, specifice culturii. În propria sa epocă, de exemplu, Jolles vede doar *memorabilia* care apare aproape peste tot, evenimente individuale memorabile ale căror interese depășesc regulile și normele prin înregistrarea unor detalii inutile. Pentru o analiză sincronică diferențiată, fie că este vorba de texte contemporane sau de literatură istorică, această abordare nu aduce mari beneficii.

2.3.2. Exegeza biblică

Punctul de plecare pentru dezvoltarea remarcabilă a metodei istoriei formei în exegeza biblică a fost observația conform căreia unele texte biblice nu sunt complet formate din punct de vedere literar și, prin urmare, păstrează încă în mod clar urme ale unor etape anterioare; surse, ar spune istoricul. Punctul de plecare al metodei istoriei formei în exegeza biblică a fost așadar o întrebare istorică, un tip special de cercetare a surselor, o încercare de a ajunge la cele mai timpurii forme textuale. Teza care a stat la baza activității exegetice a fost aceea că textele biblice au adoptat forme orale care, la rândul lor, proveneau din anumite forme instituționalizate de comunicare. Acest lucru a avut ca rezultat un dublu avantaj: pe de o parte, posibilitatea de a putea explica forma lingvistică specifică a textelor scrise și, pe de altă parte, integrarea literar-sociologică a acestor texte sau a precursorilor lor lingvistici.

Problema acestei abordări a fost și este dificultatea în a dovedi încorporarea textului în sociologia literaturii, întrucât este necesar să se lucreze aproape exclusiv cu criterii interne. Încorporarea literar-sociologică a textului poate fi dovedită doar pe baza unor criterii imanente textului. Situația originală a diverselor texte, cel puțin în cazul Noului Testament, a fost aproape în mod universal predica creștină timpurie. Acesta este cu siguranță un rezultat al faptului că cercetătorii inovatori aparțineau bisericilor protestante. Cu toate acestea, metoda oferă un beneficiu de durată: pe de o parte, din punct de vedere euristic, prin formularea unor întrebări care pot fi puse cu succes dincolo de textele biblice și, pe de altă parte, prin analiza sa lingvistică extrem de sensibilă a formei.

2.3.3. Analiza de film

Ultima abordare a metodei istoriei formei a fost primită devreme în teologie, dar mai recent și în filologia clasică. Ea presupune transferarea instrumentelor de analiză a filmului la texte. De la scenă, de exemplu, cadrul devine cea mai mică unitate de analiză. Întrebările care pot fi adresate acum textului operează cu termeni din analiza cinematografică: prim-plan, portret sau chiar semi-total, focalizare și punere în scenă, pentru a da doar câteva exemple. Ceea ce este important este modul în care se succedă aceste cadre, modul în care este prezentată munca de filmare a autorului.

Această abordare este deosebit de fructuoasă deoarece pune în prim-plan perspectiva impusă cititorilor sau ascultătorilor și, astfel, controlul autorului asupra receptorilor săi. În același timp, dincolo de aplicarea pur metaforică a terminologiei, apare o intermedialitate, și anume problema modului în care textele folosesc sau creează impresii vizuale.

2.4. FORME IMPORTANTE ÎN ISTORIOGRAFIE

Având în vedere că următoarea discuție a lucrărilor individuale poate include analize detaliate ale istoriei formelor, vor fi numite doar unele dintre acele forme care sunt deosebit de importante pentru istoriografie, pentru construirea istoriografiei. Ordinea este arbitrară.

Primul este excursul, care poate fi geografic, topografic sau etnologic și care poate căpăta o viață proprie ca monografie, de exemplu *Germania* lui Tacitus. Pentru domeniul arhitecturii, descrierea arhitecturală, conceptul de *ekphrasis*, descriere, ar putea fi apropiat de digresiune.

Discursurile sau chiar duelurile sunt un element extrem de important, ca în cazul lui Sallustius, de exemplu. Astfel de discursuri pot fi foarte ample și pot ocupa părți mari dintr-o lucrare istorică, cum ar fi în cazul lui Dionisius din Halicarnas. Discursurile pot fi de asemenea extrase din context și utilizate în scopul formării retorice. Prin urmare, și aici un element formal devine un gen de sine stătător. Discursurile din *Istoriile* lui Sallustius, care altfel sunt pierdute, au fost păstrate în acest fel.

Urmează: descrierile de bătălii, care pot conține sau nu scene individuale sau dueluri. Astfel de descrieri de bătălii cu o structură fixă – discursul comandantului, atacul, confruntarea și, în final, fuga și urmărirea – sunt printre elementele standard ale istoriografiei antice. Pentru autorii antici era mai important ca descrierea să fie vivace decât să fie reproductibilă într-un joc cu nisip sau într-o dioramă din tinichea. O lucrare modernă, *Duminica bovinelor* a lui Georges Duby, ilustrează din nou dezvoltarea unui singur element într-o monografie, istoriografia având acum forma unei descrieri de bătălie. Scenele individuale, și anume duelurile, reprezintă un

anacronism în condițiile militare ale epocii romane, care nu mai aveau nicio importanță pentru soarta unei bătălii, dar apar totuși frecvent în descrierile de bătălii din epoca romană.

Elementele cronologice, secțiunea următoare, pot apărea într-o mare varietate de forme. Sincronismele reprezintă adesea determinarea unui punct în timp prin indicarea unor evenimente simultane în alte povești, eventual nu un simplu dispozitiv de datare, ci o tehnică de legătură între povești diferite. Perioade mai mari de timp pot fi acoperite prin liste de oficiali. În cel mai restrâns caz, istoriografia se apropie de jurnal, căruia i se acceptă legături de tipul „ziua următoare, ziua următoare, ziua următoare”.

Proemia și *praefationes* sunt, de asemenea, elemente standard ale istoriografiei antice, precum și ale altor texte. Reflecțiile metodologice sunt frecvente aici și subliniază pretenția de autoritate a lucrării. Istoriografia antică s-a văzut întotdeauna ca o competiție pentru o reprezentare mai bună în ochii cititorilor săi cu autoritate, fie că este vorba de împărat ca actor sau chiar ca povestitor.

O altă formă este necrologul sau raportul despre ultimele zile sau ore ale unei persoane, un gen literar în sine sub forma unui *exitus virorum illustorum*. În acest caz, decesul unei persoane oferă ocazia unei scurte schițe de caracter, unei scurte biografii, așa cum ar putea fi inserată la alegerile politice, la o urcare pe tron și alte ocazii similare.

Visele, prodigiile și prezicerile sunt un alt element care este adesea folosit pentru a dramatiza și a pregăti evenimente importante.

Citatele și inserarea de documente sunt un element tipic al literaturii științifice antice și biografice, dar care apar și în lucrări istoriografice în sens restrâns.

Un alt element este reprezentat de mișcările de marș, de obicei sub tipul rezumatului. Dacă mișcarea este descrisă în detaliu, textul poate deveni un jurnal de călătorie, un *periplous* în cazul călătoriei pe mare. Acum, călătoria ca atare devine cadrul în care sunt inserate alte elemente.

Termenul de aforisme se referă la domeniul gnostic, adică la citate epice, interludii în versuri sau părți de versuri care servesc la ridicarea nivelului literar; în sfârșit, sub nivelul propoziției, formulele de autentificare („așa cum a fost raportat de o sursă de obicei bine informată” este o formulă tipică din domeniul jurnalismului).

Scenele de reflecție, care nu au neapărat un rol în a avansa intriga și sunt, prin urmare, elemente de întârziere care reduc non-izocronismul (neînțelegerea timpului narativ și a timpului povestirii), reprezintă o pauză sau o elipsă, asemănătoare mișcărilor de marș. Cu alte cuvinte, este vorba de scene care, în sine, nu au o mare importanță pentru cursul general al intrigii, dar care, cu toate acestea, evidențiază caracteristicile situației, evoluția,

destinele altor categorii de populație, cum ar fi omul de rând sau soldații simpli.

Listele și cataloagele sunt un element important, de exemplu atunci când este vorba de cataloage de trupe, liste de învinși sau liste de națiuni învinse. În secvențe, din nou în caracterul rezumatului, acțiunile fără legătură între ele sunt juxtapuse și, astfel, conduc evoluțiile mai departe într-o manieră rapidă.

În sfârșit, dezastrele: o foamete, perioade de foamete, epidemii, inundații și erupții vulcanice, nu sunt neapărat importante pentru istoria politică a evenimentelor, care este de obicei în centrul atenției, dar contribuie totuși în mod semnificativ la umbrirea narațiunii.

Iar la sfârșit sunt exemplele: exemple de comportament exemplar, care la rândul lor au o influență directă asupra calității morale și impactului istoriografiei. Ele sunt extrase sub formă de colecții de exemple și pot deveni astfel un gen literar de sine stătător dintr-o formă de istoriografie. Valerius Maximus, la începutul Principatului, este cel mai cunoscut exemplu cu un impact puternic în Evul Mediu. Fenomene importante de recepție au avut loc tocmai la nivelul selecției și prezentării exemplurilor. Operele în care această formă este dominantă vor face obiectul unui capitol separat (capitolul 8).

2.5. REZUMAT

Dacă rezumăm rezultatele diverselor analize ale istoriei formei și genului, trebuie subliniat faptul că orice analiză a textelor istoriografice trebuie să se bazeze pe obiectivele acestor texte. Textele nu încearcă să reconstituie trecutul de dragul acestuia, ci urmăresc mai degrabă să ofere o orientare pentru acțiune și să prezinte astfel trecutul într-un mod didactic. Rămân astfel nerezolvate diverse probleme, dintre care unele nerezolvate în principiu, cum ar fi problema adevărului istoric, care poate fi prezentat diferit în funcție de interese diferite; problema caracterului de divertisment al acestei literaturi – nu știm aproape nimic despre comportamentul de petrecere a timpului liber al cititorilor antici – și, în sfârșit, problema nevoilor situațiilor pentru care trebuie scrisă istoria. Aceste situații pot fi identificate, inclusiv diferențele dintre Grecia și Roma. Legăturile cu texte specifice pot fi cel mult plauzibile și nu dovedite. Problema necesității este, de asemenea, importantă pentru domeniul de aplicare al lucrărilor istoriografice, dar și aici trebuie să ținem cont de faptul că un autor, o operă literară, poate dezvolta o viață proprie și că lucrări pot fi scrise pentru a satisface orice nevoie. În sfârșit, există elementul de curiozitate, care poate fi atât de important pentru istoriografie, chiar exotic, și mai ales istoria exotică. Ar trebui să fim atenți la această problemă, poate măcar să o evidențiem vorbind despre tipuri de fascinație, care includ și istoria, dar care nu constau numai în istorie.

3. Surse și forme preliminare

Cele cinci subsecțiuni ale acestui capitol sunt menite să acopere perioada de la problema scrierii narațiunilor istorice la sursele care sunt apoi utilizate pentru istoriografie, până la primele forme, inclusiv, dar nu limitate la formele scrise ale memoriei în anumite grupuri, care pot deveni apoi memoria colectivă a unei întregi societăți – sau nu.

3.1. ISTORIA SCRISULUI LA ROMA

Romanii au adoptat un alfabet grecesc vestic; de fapt, adoptarea alfabetului grecesc vestic în Italia poate fi urmărită până într-un moment foarte timpuriu. De fapt, prima referință la epopeile homerice poate fi găsită în inscripția așa-numitei ‘cupe a lui Nestor’ încă din secolul al VIII-lea î.Hr. Așadar, într-un fel, prima dovadă a literaturii grecești provine din Italia. Grecii înșiși au adoptat alfabetul din Fenicia doar cu puțin timp înainte de secolul al VIII-lea. Acest lucru poate fi observat în formele individuale ale fiecărei litere, în special în secvența literelor. Prima literă a alfabetului fenician și a altor alfabetes semitice, cum ar fi ebraica, este alef. În greacă, prima literă este alfa și acest paralelism continuă. Factorul decisiv este că grecii au extins acest alfabet fenician consonantic – care caracterizează toate celelalte alfabetes din Orientul Apropiat, cum ar fi ebraica sau araba – într-un alfabet complet care înregistrează și vocalele. Prin introducerea de noi semne sau prin reatribuirea semnelor, avem acum un alfabet capabil să descrie structuri fonetice. Acesta este factorul decisiv; nu mai este doar un dispozitiv mnemonic, adică un ajutor pentru memorie prin pictograme, caractere care descriu concepte, ci o scriere care poate descrie secvențe de sunete. Dacă vă uitați la alte sisteme de scriere, acest lucru nu este deloc de la sine înțeles.

Acest alfabet grecesc s-a diferențiat rapid și a fost adoptat în Italia într-o formă care era răspândită în vestul Greciei. Probabil că a ajuns la latini prin medierea etruscilor. Acest lucru nu este complet sigur, dar este ipoteza cea mai plauzibilă având în vedere dovezile pe care le avem. Cele mai vechi texte conservate sunt inscripții în piatră sau inscripții asemănătoare graffiti-urilor pe

unelte. Ceea ce ar putea fi descris ca fiind latină datează din secolul al VI-lea. Cea mai veche inscripție importantă este așa-numita „inscripție *regi-kalatore*” sau „inscripția din For” de sub Lapis Niger, o inscripție care a fost găsită în for în zona *comitium*-ului roman, unde poate fi încă văzută *in situ* și care datează probabil de la sfârșitul secolului al VI-lea sau începutul secolului al V-lea î.Hr. Interpretarea și lectura acestei inscripții este plină de probleme. Pot fi identificați termeni individuali. Se înțelege că este vorba de o lege sacră care numește un *rex*, un rege, și îi prescrie sau îi interzice ceva. Nu este clar dacă acest rege (*rex*) reprezintă preoțimea *rex sacrorum*, rege al ritualurilor, considerată a fi o instituție republicană, sau dacă îl reprezintă încă pe *rex*, regele din epoca regală în capacitatea sa de conducător. Datarea depinde, de asemenea, de acest lucru și este acum pusă sub semnul întrebării, precum și diferențierea dintre cele două funcții. Acest exemplu arată, de asemenea, măsura în care astfel de texte pot fi crezute, numărul și forma literelor. Un text grecesc prin comparație este reprezentat de Imnurile lui Solon, mult mai ample, de la începutul secolului al VI-lea. Hesiod, care în orice caz lucra deja cu mijloacele de scriere, și-a scris epopeile la începutul secolului al VII-lea, cândva după 700 î.Hr. În ciuda adoptării scrisului, putem vedea încă o disparitate în utilizarea scrisului.

La începutul secolului al V-lea există tratate între Roma și Cartagina. Acestea erau texte mai lungi, deși structurate foarte simplu, cu propoziții foarte scurte. Astfel de propoziții scurte sunt caracteristice Legilor celor XII Table de la mijlocul secolului al V-lea, care nu s-au păstrat sub formă de inscripții sau similar, ci doar sub formă de citate individuale, care se limitează la propoziții foarte scurte, adesea de numai trei, patru, cinci sau șase cuvinte, și care erau enumerate ca serii simple și organizate tematic. Și aici se poate observa încă cum scrisul se oprește la limita propoziției și nu formează încă texte continue. Primul text de dimensiuni mai mari de proză literară scris în latină, de încredere și fixat în scris în mod deliberat la acea vreme, este un discurs al celebrului Appius Claudius Caecus împotriva păcii cu Pirus. Acesta a avut loc la sfârșitul războaielor samnite, în 280 î.Hr., adică la începutul secolului al III-lea. Cicero era încă capabil să citească și să judece acest text (Cic. *Cato* 16). Appius Claudius Caecus, unul dintre cei mai importanți politicieni de la cumpăna secolelor al IV-lea și al III-lea, a rostit acest discurs împotriva păcii cu Pirus, care a trebuit să părăsească din nou Italia după celebra sa victorie ‘à la Pirus’, la o vârstă foarte înaintată.

Se spune că Appius a plasat un „r” între vocale în interiorul cuvintelor textelor sale, adică un „r” intervocalic în locul lui „s” care era scris anterior, adaptând astfel în mod evident scrierea la o evo-

luție fonetică pe care o numim rotacism; de asemenea, se spune că a înlocuit litera grecească „z”, care nu are nicio funcție în limba latină, cu un „g” în ordinea literelor. Până atunci, „c” și „g”, adică un sunet K mai moale sau mai dur, nu erau diferențiate în scris. Aceste două detalii minore, care sunt totuși o intervenție profundă într-un sistem scris, arată dintr-o perspectivă istorico-lingvistică cât de mult această scriere este încă în schimbare și cum un individ cu textele sale nu poate impune astfel de schimbări imediat, ci pe termen lung. Din acest punct de vedere, se confirmă faptul că Appius Claudius Caecus a fost la începutul scrierii la Roma.

3.2. ARHIVELE PUBLICE – FORMA SCRISĂ A ADMINISTRAȚIEI

Cum se reflectă existența scrisului în administrație? În primul rând, o observație preliminară: în timpul perioadei imperiale, la Roma s-a dezvoltat o administrație foarte diferențiată. Acest lucru s-a datorat faptului că împăratul a înființat o administrație paralelă față de cea a funcțiilor senatoriale și nu a mai schimbat în fiecare an capul acestei administrații sau diferitele ramuri administrative, ci a încredințat anumite sarcini administrative unor persoane în mod permanent sau pentru perioade mai lungi de timp, care puteau, de asemenea, să anexeze personal auxiliar și departamente administrative secundare. Acest lucru s-a intensificat dramatic la sfârșitul secolului al III-lea d.Hr., odată cu încercarea de a institui o administrație la nivelul întregului imperiu care să poată interveni foarte direct la nivelurile geografice de jos.

În perioada Republicii, situația era destul de diferită. Cei mai importanți magistrați se schimbau în fiecare an: un consul, un pretor, un edil, un chestor, toți acești oameni erau aleși doar pentru un an. În ceea ce privește administrația, consulul ales aducea de obicei oameni din personalul său privat de sclavi pentru a-l sprijini în această funcție. Acest lucru înseamnă că nu există o separare clară între administrația publică și asistenții privați ai unui astfel de funcționar. În concluzie, rezultatul a fost o formă scrisă pentru administrație în perioada republicană care a fost cu siguranță redusă în comparație cu cea de astăzi și cu perioada imperială ulterioară.

O caracteristică fundamentală a sistemului politic din Roma este faptul că deciziile erau luate în cadrul comitetelor, în prezența unor persoane importante din clasele superioare. Era de neconceput ca o chestiune să fie decisă pe baza documentelor. Existau arhive, scrisori, documente, liste și așa mai departe, dar factorul decisiv era modul în care astfel de informații erau aduse într-o ședință, o ședință a senatului, de exemplu: aveau loc discursuri și pe baza acestora (sau ținând cont de statutul vorbitorului), se luau decizii. La fel era și la tribunal: existau dosare și colecții de documente oferite de per-

soane individuale, dar aceștia erau avocații care își țineau propriile discursuri în cadrul ședinței de judecată și trebuiau să folosească aceste discursuri, pe care le-au pregătit pe baza unor astfel de documente, pentru a se ajunge la o decizie în situația respectivă. Aceste discursuri puteau sau nu să convingă judecătorii. Exista, deci, o formă scrisă, dar această formă scrisă era doar un ajutor pentru îmbunătățirea și extinderea oralității. În general, în cazul Romei, avem de-a face pur și simplu cu o societate caracterizată de oralitate, nu de scriere. Scrisul era folosit ca un ajutor pentru oralitate. Romanii au folosit cuvântul scris și au înregistrat discursurile sub formă scrisă pentru a le putea memora și recita mai bine.

Revenind la situația luării deciziilor în cadrul comitetelor. Cele mai importante documente scrise care rezultă din acest tip de structurare a deciziilor sunt procesele-verbale ale ședințelor, procesele-verbale ale ședințelor comitetelor care numesc persoanele prezente și apoi deciziile luate. Cu toate acestea, la un prim nivel de scriere, aceste rezoluții nu sunt texte în sine, ci părți ale proceselor-verbale. Acest lucru se întâmplă și atunci când, de exemplu, redactarea unei legi nu are loc propriu-zis într-o ședință a senatului în care este adoptat un *senatus consultum*, o rezoluție a senatului, ci formularea finală este lăsată în seama unei mici comisii de redactare, formată din cinci sau șase senatori care se întrunesc și stabilesc formularea finală. Ceea ce se publică apoi este, în formă, procesul-verbal al acestei întruniri, în care cei prezenți sunt din nou numiți, apoi textul legii și, la sfârșit, poate exista un rând în care persoana care a redactat textul dă instrucțiuni pentru reproducere și așa mai departe.

În general, nu avem practic nicio urmă a unor astfel de documente administrative, în special din perioada republicană – deși acest lucru nu se schimbă fundamental în perioada imperială. Putem specula cu privire la cât de mult sau cât de puțin era disponibil. Ce ar fi putut fi prezent? Ce ar fi trebuit să fie prezent? Care au fost necesitățile care nu puteau fi satisfăcute decât în scris? De unde provin, de exemplu, aceste liste de consuli, care sunt reproduse din nou și din nou sub această formă, enumerând numele celor doi consuli an de an, de la fondarea Republicii în 510/9 până înspre prezent sau până la un punct final definit? Ne-am putea imagina cu ușurință că este vorba de liste păstrate de administrație. Totuși, acest lucru ridică întrebarea referitoare la cine se afla la conducerea administrației respective.

De fapt, nu putem identifica cu exactitate apariția unor astfel de liste consulare decât într-un moment în care putem identifica și un interes pentru o astfel de evidență, și anume la începutul secolului al II-lea î.Hr. odată cu adoptarea unei legi privind succesiunea funcțiilor, o *lex Villia annalis*. Această lege definește criteriile

de bază pentru preluarea unei funcții și pentru posibilitatea de a candida la anumite funcții politice înalte. Deși a fost modificată în repetate rânduri, aceasta a format în esență structura care a rămas în vigoare până la sfârșitul Republicii. Întrebarea referitoare la ce funcție trebuie deținută înaintea alteia; ordinea funcțiilor de la edilitate la pretoriu la consulat; problema vârstei minime – pentru a fi consul, persoana trebuia să aibă cel puțin 43 de ani – toate acestea sunt reglementate de această lege de la începutul secolului al II-lea î.Hr. Această lege stabilea, de asemenea, că trebuiau să treacă cel puțin zece ani între fiecare repetare a mandatului de consul. Astfel, există un interes clar în a stabili cine a fost consul în anii anteriori și când. Întrucât anterior nu existau mecanisme ulterioare de responsabilizare, nu era de interes a ști cine fusese consul cu trei ani înainte. Legile adoptate au rămas în vigoare, războaie au fost purtate, câștigate sau pierdute, nu era nimic de schimbat. Dar acum, în contextul concurenței acerbe între o nobilime extinsă și din ce în ce mai bogată, există brusc un interes public de a ști dacă persoana care candidează pentru această funcție a fost consul acum nouă ani sau acum unsprezece ani (și dacă era patrician sau plebeu). Acum există, de asemenea, un interes în a ști dacă îți poți scoate adversarul politic din cursă înainte de termenul de zece ani sau dacă trebuie să accepți candidatura și apoi să-ți asiguri propria victorie cheltuind mai mulți bani. Această legătură nu poate fi susținută de surse. Este o ipoteză care arată clar că problema interesului public pentru un document scris poate conduce la rezultate interesante pentru reconstituirea documentelor administrative care nu au fost păstrate ca atare.

3.3. TEXTE PUBLICATE

Odată cu cheștiunea interesului public, putem trece la al treilea punct, și anume stabilirea căror texte sunt făcute publice, sunt publicate. Cu siguranță există suficiente documente scrise în cadrul fiecărei administrații care sunt produse, dar care nu sunt disponibile publicului. Există, de asemenea, întrebarea referitoare la ce texte ar trebui să fie accesibile căru public. Publicarea este în primul rând un proces comunicativ. Cineva informează o altă persoană sau un cerc mai larg despre un anumit eveniment. Acum este uimitor să vedem cât de multe lucruri sunt publicate care sunt complet neinteresante și complet inutile pentru potențialii destinatari, pentru cei care ar putea să le citească – problema publicării unor informații inutile. Acest lucru trimite spre a considera ce obiective sunt urmărite printr-o publicare dacă nu există un interes real pentru informații factuale din partea cititorului.

Primul și cel mai important motiv pentru publicațiile antice ale textelor administrative în sensul cel mai larg este prevenirea

falsificării de către public. Când legi și tratate erau publicate, acest lucru nu însemna că erau copiate de mii de ori de sclavi și apoi distribuite în cartierele Romei, ci publicarea însemna în primul rând că o versiune a textului era produsă și plasată pe un suport rezistent la falsificare într-un loc accesibil. Acest suport este de obicei piatra, o inscripție, sau bronzul, adică texte gravate, care sunt apoi plasate în anumite locuri, anumite temple, de exemplu Templul lui Saturn din Roma. Acest lucru se aplică legilor și contractelor; dar se aplică și la ceea ce ar putea fi descrise ca fiind contracte de drept privat, la certificatele de lăsare la vatră ale soldaților în epoca imperială, care sunt adesea legate de acordarea cetățeniei romane. Indiferent de locul din lume în care soldatul era lăsat la vatră, cu ocazia acordării cetățeniei romane sau a unui alt privilegiu, se produceau copii din bronz ale acestor certificate de eliberare din funcție, care erau expuse public într-un templu din Roma și, prin urmare, puteau fi în principiu inspectate. Desigur, guvernatorul Moesiei, căruia i se prezintă un astfel de soldat cu un astfel de certificat de lăsare la vatră, nu are posibilitatea de a merge la Roma pentru a verifica dacă într-adevăr nu este un fals și dacă duplicatul este agățat acolo în mod corespunzător, dar, în principiu, această verificare este garantată.

Acest lucru prezintă un interes mai mare și are și beneficii practice atâta timp cât se referă la condițiile urbane romane în sine; anumite legi sunt smulse din administrația încă dominată de patricieni în ceea ce privește conflictele de interese, de exemplu în așa-numita luptă dintre patricieni și plebei, iar atunci este important pentru popor, pentru plebei, ca un astfel de text să fie afișat și ca următorul consul patrician să nu scoată brusc din buzunar o versiune a legii în care formularea să arate complet diferită într-un punct crucial. Asigurarea autenticității, conservarea textelor prin publicare.

Un alt scop al publicării unui text poate fi cel mai bine caracterizat prin termenul de propagandă, care deformează informația prin selecție și alterare. Acesta ar fi, de exemplu, cazul inscripțiilor arhitecturale în care este prezentată retribuția învingătorului din prada de război. Dar și inscripțiile onorifice de pe statui, care descriu viața anumitor persoane, și apoi inscripțiile funerare, se adaugă în acest sens. În timp, ambele categorii tind să fie oarecum detaliate, chiar dacă formele corespunzătoare au fost dezvoltate și extinse de-a lungul timpului, mai ales începând cu epoca lui Augustus. Dar astfel de inscripții funerare implică, de obicei, și monumente funerare mai ample. Monumentele funerare mai mari nu erau ridicate oriunde, ci de-a lungul arterelor rutiere ale Romei, cum ar fi Via Appia. Străinii sau chiar romanii care veneau la Roma puteau vedea pe plăcile mari cine ce a realizat.

Un ultim obiectiv al publicării textelor ar trebui clarificat folosind exemplul listelor consulilor menționate mai sus, fastele. Totuși, principiul poate fi ilustrat și în alte societăți, inclusiv în a noastră. Aceste liste de consuli încep de obicei la începutul Republicii, la sfârșitul secolului al VI-lea, o perioadă în care sursele sunt în general destul de sărace, iar probabilitatea de a ști cu adevărat cine a fost consul într-un anumit an al Republicii secolelor al VI-lea sau al V-lea, este destul de scăzută. Ceea ce este mai important decât conținutul informațional este faptul că se face o afirmație despre propria identitate. Acest lucru ne aduce înapoi la funcția istoriografiei. Mai important decât numele persoanelor de la începutul listei este faptul că se afirmă astfel că Republica începe cu o dată fixă și marcată prin numele presupușilor consuli. Republica reprezintă sfârșitul domniei regale, există nume care se schimbă anual, nu mai există regi care au domnit timp de mai multe decenii la rând; și, conform sugestiei textelor, suntem și astăzi în același sistem de consuli care se schimbă anual. Acestea sunt informații care se află dincolo de datele individuale ale unei astfel de liste, dar care sunt asociate cu impresia grafică. Desigur, este interesant pentru cititorii contemporani să vadă cine a fost consul în secolul al V-lea î.Hr.: acestea sunt familiile care sunt încă la conducere în Roma la momentul producerii textelor, sau sunt cele care s-au stins deja, dar ale căror rude îndepărtate sunt încă în viață și dețin o funcție similară. Pe baza unor astfel de informații, este, de asemenea, posibil să se transmită detalii și, odată cu ele, imagini ale istoriei.

Factorul decisiv pentru astfel de liste este locul de unde încep. Acest lucru este valabil nu numai pentru listele consulilor romani. Este la fel de valabil și pentru listele arhonților din Atena, pentru listele de regi asirieni, pentru genealogiile din Orientul Apropiat și nu numai. Acestea sunt aproape întotdeauna, sau chiar întotdeauna, am putea spune, reconstrucții create mult mai târziu în timp față de momentul utilizării acestor liste, dar care doresc în mod deliberat să creeze un început și apoi să pretindă – și acest lucru ne aduce la listele specific istorice – că aceste liste sunt liste autentice. Mai devreme sau mai târziu, există o teorie conform căreia în primul an al Republicii, consulii au început să fie notați anual, iar apoi se spune rapid că această listă este o copie a acelei liste originale.

Nu putem spune exact ce se înțelege prin *acta diurna*, „proto-coalele zilnice”, deoarece nu există fragmente ale acestor texte – în afară de falsurile din epoca modernă. Aceste *acta diurna* sunt texte (ziare de perete) care au fost introduse de Cezar și, prin urmare, se prezintă ca un mijloc de luptă politică, ca un mijloc de a face clare unui public larg procesele din cadrul organelor de decizie senatoriale cu care Cezar se confrunta.

Rezumând punctele anterioare, devine clar că tipul de sursă care are cele mai mari șanse de a fi transmis, fiindu-i atașat celui mai durabil material, piatra, bronzul, este tocmai acest tip de înregistrare care, având în vedere că publicarea nu este niciodată doar informație, este deosebit de expus riscului de a fi distorsionat, de a nu fi de încredere. Chiar și atunci când istoriografii antici recurg la astfel de inscripții, nu există nicio garanție că informațiile sunt cu adevărat autentice.

3.4. TRADIȚIA FAMILIALĂ

De la nivelul administrației publice, coborâm acum la nivelul familiilor sau ginților (*gentes*). A distinge astfel între aceste două niveluri este înșelător. Rolul politic al ginților în ceea ce a fost denumit stat printr-un termen din secolul al XIX-lea nu este deloc de așa natură încât statul și asociațiile familiale să poată fi juxtapuse. Deși există un proces de dezvoltare a unor instituții cu caracter general care ar trebui să întruchipeze *res publica*, „cauza comună” și, prin urmare, și „binele comun”, capii nobilimii sunt din nou cei care reprezintă această comunitate. Din cercurile nobilimii, câțiva ocupă funcțiile și structurează astfel procesele decizionale. Acești oameni aduc cu ei propriul personal și propriul personal administrativ.

Cu toate acestea, acest guvern comun, acest organ de decizie politică, aceste procese de decizie politică nu au fost complet absorbite de interesele particulare ale familiilor individuale. Mai degrabă, cel puțin începând cu secolul al IV-lea î.Hr., după încheierea luptelor dintre ordine și apariția unei clase conducătoare comune de patricieni și plebei, a nobilimii, există această orientare comună către comunitate, către binele comun, în măsura în care, în competiția de prestigiu dintre familiile individuale și dintre indivizi, contează doar performanța care este realizată pentru binele comun, pentru *res publica*, și nu pentru bogăția privată, *res privata*. Acest contrast este clar pierdut în traducere, întrucât ne referim la *res publica* a fi statul, iar *res privata* a fi averea privată, individuală. Pentru romani, ambele sunt *res*, una *privata* și una *publica*. Iar în competiția pentru prestigiu, pentru recunoaștere, pentru influență în cadrul acestei comunități, doar realizările care sunt făcute pentru *res publica*, pentru așa-numitul bine comun, contează.

Această competiție pentru influență nu este o competiție care se desfășoară doar la nivel individual, în sensul că cineva solicită anumite beneficii și privilegii pe baza performanței sale individuale. Această influență a indivizilor include reputația familiei din care provine cineva. Și asta înseamnă că ceea ce nu este atât de prezent la nivelul „statului”, și anume interesul pentru istoria instituției, este mult mai pronunțat la nivelul familiei. Trebuie să știi despre strămoșii tăi și, în același timp, să te asiguri că și cei-

laltă știu despre asta. Aceasta este singura modalitate prin care un individ poate obține influența de care are nevoie pentru a deveni în cele din urmă consul. În acest fel, acumularea realizărilor din trecut și a reputației și influenței atribuite acestora este considerată capital al familiei. Dacă vârsta și cariera în funcțiile publice sunt aceleași, numărul de consulat din familia mea și numărul de triumfuri din familia mea vor decide, atâta timp cât dorim să intrăm împreună în Senat, dacă unul sau celălalt dintre noi are voie să intre primul pe ușă.

Există situații în care, într-o societate puternic caracterizată de diferențe de statut, trebuie să se ia o decizie cu privire la cine are voie să vorbească primul sau cine începe. Dar acest lucru înseamnă că prestigiul nu trebuie să rămână o chestiune de simplă percepție. „Claudienii sunt ceva mai influenți decât Fulvii, dar poate că și Julii Caesares (nu erau!) sunt ceva mai influenți și ar trebui poate să vorbească înaintea lor”. Astfel de considerații privind rangul și comportamentul nu trebuie să conducă la situații problematice în cadrul nobilimii, dacă se dorește să se ajungă rapid la decizii consensuale. Prin urmare, exista necesitatea introducerii unor criterii obiective privind reputația, prestigiul și influența publică. Soluția romană pentru această problemă este *honores*, sau onorurile, care este și termenul pentru funcțiile onorifice. Onorurile sunt identice cu funcțiile magistraților. Singurul lucru care poate fi adăugat acestor funcții magistraturale este succesul militar, care este obiectivizat prin intermediul triumfului. Victoria trebuie să fi atins o anumită dimensiune (aceste criterii variază, de exemplu, potrivit lui Valerius Maximus, inamicul trebuie să fi pierdut cel puțin cinci mii de războinici sau este necesară o victorie într-o luptă în câmp deschis). La acest nivel al sistemului de clasificare, acest lucru se rezumă în unități individuale, calculabile, un triumf, două triumfuri, cinci triumfuri în familie. Dacă triumful a durat patru sau șase ore, prezentarea prăzii, nimic din toate acestea nu joacă un rol în această formă de cântărire a prestigiului și a rangului.

Există acum trei forme prin care veniturile familiale sunt făcute publice. Aceste trei forme nu sunt toate scrise. Cea mai importantă dintre acestea nu este o prezentare scrisă, ci o prezentare ritualică. Aceasta este procesiunea funerară, procesiunea imaginilor, *pompa imaginum*. *Imagines* sunt imaginile ancestrale. În cadrul ceremoniei funerare cu această *pompa imaginum*, se ține un discurs, o *laudatio funebris*. Acest discurs poate fi scris și colectat în arhive. O formă finală de comprimare a acestui discurs funerar este epitaful propriu-zis, *titulus* de pe un mormânt, care poate sublinia cele mai importante date despre o persoană într-o formă foarte concisă.

O astfel de *laudatio* este descrisă în cartea a șasea din *Istoriile* lui Polybios:

„Când moare la ei vreunul dintre oamenii vestiți, celebrându-se înmormântarea, este dus cu tot felul de podoabe în for lângă așa-numitele rostre și acolo este așezat uneori în poziție dreaptă încât să fie văzut de toți, rareori culcat. Aici, în timp ce tot poporul stă adunat împrejur, fiul, dacă are unul în vârstă și care se află de față, iar de nu, vreun altul din familie, se urcă pe tribuna rostrată și vorbește despre virtuțile mortului și despre faptele săvârșite cu succes în viață. De aceea, în mulțime, nu numai cei care au luat parte la acele acțiuni, ci chiar și străinii, amintindu-și sau reprezentându-și în fața ochilor trecutul mortului, sunt atât de mișcați, încât pierderea pare că este nu numai pentru cei în doliu, ci pentru întregul popor. Apoi, după ce îngroapă mortul și fac totul după datină, pun chipul lui, închis într-un templu mic de lemn, în locul cel mai de la vedere din casă. Chipul este o mască, reprezentând cât se poate de bine înfățișarea și trăsăturile mortului. La sacrificiile publice scot aceste chipuri și le cinstesc cu toată grija și, când moare vreunul vestit dintre rude, le aduc la cortegiul funebru, punându-le pe oameni care par că seamănă foarte bine ca statură și ca împodobire exterioară. Aceștia, dacă mortul a fost consul sau pretor, îmbracă toga pretextă [cu tiv purpuriu], dacă a fost cenzor, de purpură, și brodată cu aur dacă a obținut triumful sau ceva de felul acesta [*toga picta*]. Așadar, toți aceștia înaintază suiți în care, precedați de fascii de nuiiele, de lictori și de alte distincții, la care fiecare avea dreptul după funcția îndeplinită în viață; iar când ajung la rostre sunt așezați cu toții la rând pe scaune de fildeș. Pentru un tânăr doritor de glorie și de virtute, e lucru de seamă să vadă o priveliște neîntrecută în frumusețe ca aceasta. Căci pentru cine n-ar fi un imbold vederea imaginilor, parcă vii și respirând, ale oamenilor vestiți prin virtuțile lor? Ce priveliște ar putea fi mai frumoasă decât aceasta? Ceva mai mult: cel care ține cuvântarea pentru mort, după ce a terminat de vorbit despre acesta, vorbește despre aceia ale căror imagini sunt de față și, începând de la cel mai vechi, pomenește succesele și faptele fiecăruia. Astfel, reînnoindu-se mereu faima virtuții oamenilor de bine, se immortalizează gloria celor care au săvârșit ceva frumos, e cunoscută de toți și transmisă urmașilor slava celor care au slujit bine patria. Dar, ceea ce este mai important, tinerii sunt îndemnați să suporte orice pentru interesul comun, ca să dobândească gloria care îi însoțește pe oamenii distinși”. (Polybios, *Istории*, 6,53-54,3; trad. Virgil Popescu).

Polybios, trebuie adăugat, scrie acest lucru dintr-o perspectivă în care se întreabă despre cauzele măreției ascensiunii bruște a Romei și ale victoriei romane asupra grecilor, mult mai avansați din punct de vedere cultural.

Ce se păstrează în cadrul acestui ritual de comemorare în memoria colectivă a unei *gens*, dar pentru un public larg? Succesele, faima? Ce anume? Meritele sale față de ale celorlalți, onorurile sale, faptele strămoșilor săi apăreau mai ales în eulogie. Dacă ne concentrăm doar asupra elementelor rituale și ne întrebăm, de asemenea, cum obține vorbitorul aceste informații, ar trebui să presupunem că elogiastul are acces la arhiva tuturor discursurilor anterioare sau cel puțin la ultimul discurs. Totuși, acest lucru nu este deloc sigur. După procesiunea triumfală, care aduce generalul în oraș ca statuie (vie) și pe Capitoliu, am arătat într-un eseu că *pompa imaginum*, „procesiunea imaginilor”, defila probabil cu toți strămoșii care au dobândit *ius imaginis* prin funcția lor: dreptul de a avea o proprie statuie onorifică ridicată în public. Acest lucru oferea ulterior informații despre cum arăta defunctul, dar mai ales despre cum era amintit. Dacă era necesar, măștile de ceară puteau fi copiate.

Ceea ce rămâne din individ este înfățișarea și funcțiile sale, precum și succesele sau realizările acelor membri ai familiei care au apărut la funeraliile anterioare. Eșecurile nu sunt amintite, nici funcțiile de început. Doar cea mai înaltă funcție este amintită. Tot ce a fost înainte lipsește. Când cineva poartă *toga picta*, în principiu nu mai știm ce funcții a deținut înainte. Ordinea pe care Polybios ne-o prezintă aici este cea care era valabilă la vremea sa. Această presupunere este și rezultatul *lex Villia annalis*. În Republica timpurie existau cu siguranță și alte ordine. Funcția de cenzor nu era neapărat cea mai înaltă funcție, așa cum apare în Republica târzie. Un cenzor din perioada republicană târzie fusese anterior consul. Nu putem spune același lucru cu certitudine despre un cenzor din secolul al IV-lea. Acest lucru înseamnă că, dacă ne bazăm pe informațiile care sunt transmise în mod ritualic aici, dezvoltarea constituției introduce un orizont fals de înțelegere. Anumite ipoteze nu corespund realității istorice. Acum poate începe discuția: Cenzorul a fost consul sau nu a fost consul? Dacă nu a fost consul, dar se presupune, pe baza constituției ulterioare, că trebuie să fi fost consul în calitate de cenzor, atunci trebuie să-i fie eliberat un loc pe lista consulilor. Cumva trebuie să acomodezi numele, apoi începi să îl introduci și ești deja în conflict dacă aveai deja o listă de consuli finalizată.

Ceea ce nu este amintit în modul acesta sunt datele. Ceea ce este prezentat este doar o linie redusă de strămoși. Dacă tatăl și bunicul nu au deținut niciuna dintre aceste funcții, atunci cea mai apropiată persoană de decedat este străbunicul. Aceasta înseamnă

că succesiunea generațiilor nu poate fi citită din secvența procesiunii; chiar și cel mai primitiv mijloc de datare, o datare absolută prin calculul generațiilor, este astfel pierdut. Nu se știe dacă ultimul consul al familiei a fost consul cu una sau trei generații în urmă. Ca să nu mai vorbim de datele absolute, care nu se mai transmit deloc.

Problema lipsei de date absolute corespunde unei liste precum celei furnizate de inscripțiile funerare ale Scipionilor. Aceste inscripții funerare datează din secolul al III-lea î.Hr. Ele conțin cel puțin informații despre întreaga succesiune a funcțiilor, chiar dacă nu furnizează date absolute. Cel puțin teoretic, aceste informații pot fi transmise prin intermediul inscripțiilor, prin intermediul acelor *tituli* de sub măștile ancestrale. Aceste măști ale strămoșilor, care se află în atriumul familiei, au fiecare mici inscripții și ne-am putea imagina că astfel de informații au fost transmise și acolo sub forma unor astfel de inscripții.

Revenind la discurs, la *laudatio*: începutul și structura discursului sunt interesante. Se începe cu cel recent decedat, care este amintit cu drag de toți, apoi se trece la cel mai în vârstă din familie și apoi se merge înainte spre cel mai recent. Pe de o parte, strămoșul cel mai în vârstă este foarte puternic evidențiat aici, iar pe de altă parte, există informații sigure la început, referitoare la cel recent decedat, și din nou informații sigure la sfârșit, referitoare la cel mai recent decedat. Acestea sunt informații care pot fi, de asemenea, controlate. Lucrurile incerte sunt la mijloc. În teoria retorică antică, acest lucru este cunoscut și sub numele de dispunere homerică: cel mai slab argument în centru, cele mai puternice în față și la urmă. Există, de asemenea, o logică argumentativă în a face plauzibil ceea ce nu poate fi verificat prin ceea ce este verificabil la început și la sfârșit.

Putem observa că aici a fost dezvoltat un mecanism de rememorare sub formă de ritual, care este capabil să transmită date importante din istoria familiei și să le ofere, de asemenea, unui public larg, dar că, pe de altă parte, acest instrument de rememorare genealogică este plin de probleme majore pentru istoriografie, care ar trebui acum să combine istoria diferitelor ginți într-o istorie socială. Din acest punct de vedere, problema surselor este foarte gravă.

3.5. ARHIVELE PREOTEȘTI

Din cauza lipsei instituțiilor de stat – un „stat” roman s-a format foarte lent – au existat și alți purtători de tradiție în afara familiilor, cum ar fi grupurile și asociațiile, care au trebuit să își reconstruiască propria istorie în anumite circumstanțe pentru a oferi membrilor lor „cunoaștere” și oportunități de identificare.

Lucrările istorice ebraice și biografiile grecești ale lui Iisus au avut consecințe dramatice asupra istoriei religioase mediteraneene, la fel ca biografiile lui Buddha și ale călugărilor din Asia de Sud și Asia de Est. Cele mai importante instituții din Roma republicană au fost inițial arhivele preoțești, dar chiar și în acest caz nu există o tradiție fiabilă înainte de mijlocul secolului al III-lea î.Hr. În ceea ce privește critica surselor, nu este posibil să ne întoarcem mai departe în timp decât la începuturile istoriografiei. Preoții, pontifi, augurii și alții au dezvoltat același limbaj formal pe care îl cunoaștem din sfera publică, mai ales protocoalele. Aceste protocoale erau apoi reorganizate în funcție de anumite necesități în liste de succesiune, liste de succesori, liste care nu erau anuale – deoarece funcțiile preoțești sunt pe viață la Roma –, dar care enumerau totuși ordinea titularilor funcțiilor.

4. Epocile istoriografiei antice

4.1. PE DRUMUL CĂTRE ISTORIOGRAFIA ROMANĂ

Textele nu sunt scrise și primite în vid. Istoriografia poate fi înțeleasă ca o comunicare cu scopul de a rezolva probleme. Ce era perceput ca o problemă și ce formă de comunicare a fost considerată adecvată s-au schimbat de-a lungul timpului într-un mod care este ușor trecut cu vederea prin singularul colectiv „istoriografie”. Tradiționalismul și schimbările formelor lingvistice nu sunt însă paralele cu tradiționalismul și schimbările de poziții sociale și politice și cu analizele problemelor modelate de acestea. În acest capitol, se fac diverse încercări de a analiza mai în detaliu aceste procese. Acesta începe cu o scurtă trecere în revistă a practicilor și a purtătorilor memoriei culturale. Prin utilizarea termenului de memorie „culturală” mai degrabă decât „colectivă”, mă concentrez asupra mijloacelor de comunicare și asupra purtătorilor individuali și instituționali ai amintirilor mediate, precum și asupra diverselor forme pe care acestea le pot lua – inclusiv istoriografia, care este subiectul principal aici. Cu toate acestea, memoria individuală este cea care își însușește, respinge sau modifică memoriile sociale care, nu trebuie uitat, reprezintă baza relațiilor umane cu trecutul și a construcțiilor acestuia. Chiar și organizațiile „colective” implicate în procesele memoriei la Roma erau formate din grupuri foarte diferite de persoane.

De un interes deosebit este motivul pentru care au fost adoptate forme ale istoriografiei grecești. Acest lucru era departe de a fi unul obișnuit și nu a avut loc în niciun alt oraș din regiunea mediteraneeană în care nu se vorbea limba greacă. Abia apoi se va face o propunere pentru formarea unor epoci și acestea vor fi caracterizate pe scurt în formele lor politice, culturale și lingvistice. De asemenea, se va arăta că, în ciuda accentului pus pe latină, trebuie luate în considerare și operele scrise la Roma în limba greacă. Odată cu extinderea Imperiului Roman, sfera de control a împăraților romani și auguști, spre întreaga regiune mediteraneeană, trebuie inclusă și istoriografia care nu se concentrează exclusiv asupra orașului Roma sau care nu a fost scrisă la Roma.

Atunci când istoriografia greacă și cea latină sunt puse în relație una cu cealaltă, nu este vorba de evoluții contemporane. Abia la un secol după Tucidide, la începutul secolului al III-lea î.Hr., Appius Claudius Caecus a îmbunătățit alfabetul latin pentru a reflecta mai bine sunetul limbii latine, folosind litera G pentru a distinge C-ul dur, velar, de cel moale și adaptând alfabetul la pronunția modificată de la S la R intervocalic (rotacism). Dar a mai trecut aproape un secol până când Quintus Fabius Pictor a devenit probabil primul roman care a scris o lucrare cuprinzătoare de istorie. Și a făcut acest lucru la Roma, în limba greacă, deoarece găsisse modelul unei istorii continue a unui oraș în limba greacă. El a dedicat mult spațiu descrierii activităților religioase ale elitei politice, probabil pentru că a văzut aceste ritualuri ca pe un element important a ceea ce pentru el trebuia să fie subiectul narațiunii: „cauza comună” (*res publica*) a orașului Roma. Istoricii romani de mai târziu, inclusiv cei care au scris în latină începând cu mijlocul secolului al II-lea, au rămas fideli acestui interes.

Aceasta nu înseamnă că amintirile clanurilor cu privire la realizările lor nu au jucat niciun rol. Fără îndoială, familiile și descendenții lor de sex masculin își transformaseră de mult strămoșii (de sex masculin) în eroi în propriile lor tradiții cântate. Familiile au început să transmită aceste fapte eroice într-o formă foarte prescurtată în inscripții funerare, cum ar fi în Mormântul François etrusc din Vulci de la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. și pe sarcofagele din mormântul membrilor familiei Corneli Scipiones din Roma în secolul următor. Aceste amintiri nu erau restrânse la cercul familial. Cel târziu din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., aristocrații au adoptat practica grecească puțin mai veche de a ilustra pretențiile atât ale strămoșilor celebri, cât și ale persoanelor în viață, prin forma statuilor ridicate în fața caselor lor și chiar, ocazional, în contexte monumentale.

Inițial erau generalii victorioși cei care călătoreau în oraș ca „statui vii”. Ei pozau ca o statuie în armură completă pentru a fi onorați ulterior cu o statuie reală pe Capitoliu. Autorizarea unei astfel de procesiuni triumfale depindea de o decizie a clanurilor reunite în Senat. Pe măsură ce diferențele sociale și concurența s-au intensificat în timpul și după cel de-al doilea război punic (218-201 î.Hr.), au existat presiuni din ce în ce mai mari pentru a lega permisiunea de a ridica o statuie în spațiul public de anumite realizări militare sau de îndeplinirea unor funcții magistraturale înalte. În 158 î.Hr., cenzorii au înlăturat din forum toate statuile care nu fuseseră autorizate printr-o rezoluție a senatului. În același an, s-a încercat să se interzică femeilor să poarte bijuterii excesiv de ostentative. Această măsură indică amploarea procesului de diferențiere.

Aproape în același timp, grecul Polybios a observat cum familiile aristocratice din Roma au reînviat strămoșii care au fost cu adevărat – sau doar s-a presupus că ar fi fost – celebrați pentru victorii sau funcții sub forma unor „statui vii” și au angajat actori plătiți pentru a interpreta personalitățile moarte. Acestea erau prezentate în locul central de întâlnire publică, *comitium*-ul din forum, care reprezenta și zona de locuire a elitei. Prin urmare, „statuile vii” erau expuse practic la ușa lor, dar în mod deliberat într-un spațiu public; aici se țineau discursuri în onoarea strămoșilor reprezentați și apoi „statuile vii” erau conduse într-o procesiune prin oraș până la locul de incinerare. Aceste „statui vii” și ritualurile asociate, precum și măștile de ceară, erau folosite în procesiunea funerară. Măștile folosite de actori erau expuse împreună cu discursurile sau înscripțiunile aferente în spațiul semi-public al atriumului, menținând vii amintirile membrilor familiei și ale persoanelor din cadrul și din afara cercului familial apropiat sau, în primul rând, reactivându-le. Prezența vizibilă a unor astfel de personalități exemplare ar putea servi drept motivație pentru generațiile următoare să le calce pe urme și ar trebui să servească drept dovadă în privința caracterului adecvat al familiei pentru obținerea unor astfel de funcții în ochii clienților care trebuiau să le aleagă.

Dar memoria nu a rămas doar memoria familiilor sau din cadrul acestora. Primele încercări de a scrie o istorie romană comună au coincis cu o perioadă de conflict intens și de confruntare cu alte societăți și practici culturale mai îndepărtate. Generalii romani și trupele lor au avansat dincolo de Sicilia și Sardinia în Spania și Africa de Nord în secolul al III-lea î.Hr.; după cel de-al doilea război punic, ei au invadat teritoriile grecești apropiate și îndepărtate și s-au stabilit în sudul Galiei (Franța), în Asia Mică și pe coasta mediteraneeană spaniolă încă din secolul al II-lea î.Hr. Contactele directe sau indirecte s-au extins până în Palestina și Egipt. Sclavi, negustori, ambasadori și, uneori, chiar soldați combatanți au venit din aceste zone în Italia. Diversitatea culturală nu a fost învățată doar citindu-i pe Herodot sau pe Hellanicos din Mytilene. Ea a devenit parte a prezentării triumfătoare de sine a unui învingător, fie în templele special construite, fie în propria sa vilă, poate în peristil, porticul din jurul grădinii. Grecii mergeau la Roma și rămâneau acolo ca medici sau ca profesori de citit și scris pentru tinerii care nu știau dacă își vor imita sau depăși tații în funcțiile care le-ar fi permis să aducă acasă o avere mai mare decât a altor clanuri. Prin urmare, contactele culturale nu erau limitate la teatrele de război îndepărtate, ci erau prezente, dacă nu omniprezente, la Roma.

În aceste condiții, relatările grecești care legau starea actuală a unui oraș de începuturile sale comune, precum cea a lui

Philochoros pentru Atena, erau atractive. Scriitorii care lucrau la Roma și care doreau să demonstreze că o istorie comună a precedat cooperărilor și rivalităților dintre clanurile din Roma au urmat exemplul povestirilor grecești despre fondarea orașelor și au mutat cât mai multe instituții importante în primii ani de dezvoltare a orașului.

În lucrarea sa *Annales*, poetul Ennius a introdus un al doilea principiu în relatarea sa epică a istoriei romane de la începutul secolului al II-lea î.Hr. care a jucat ulterior un rol important în istoriografia în limbă latină. Acesta era ritmul anual, care prevedea rotația anuală a funcțiilor de conducere din administrație. O astfel de structurare a istoriografiei nu trebuie să se limiteze la prezentarea câtorva inovatori originali și inventatori, așa cum era cazul în mit. În schimb, autorii de istorii continue puteau enumera un număr mare de protagoniști care intrau în scenă la începutul unui nou an și care își asumau atât responsabilitățile, cât și datarea. Această inovație literară s-a extins și la sfera religioasă și a inclus informații despre noi temple, noi ritualuri și noi preoți.

Nu mai puțin interesați de trecut au fost cei care, începând cu mijlocul secolului al II-lea î.Hr., au scris texte descriind în detaliu anumite instituții sau proceduri pe baza consemnărilor judecătorilor sau preoților și a propriei lor intuiții. Quintus Fabius Maximus Servilianus a scris despre „dreptul pontifical”, iar Marcus Iunius Congus despre „prerogativele funcției”. Sergius Fabius Pictor a scris despre „drepturile pontifilor” și a enumerat „următoarele zeități pe care un flamin le invocă atunci când efectuează sacrificiul asociat zeiței Ceres către Tellus și Ceres: cel care mătură câmpurile, cel care ară din nou, cel care face brazde, semănătorul, plugarul, secerătorul, cultivatorul, plivitorul, secerătorul, culegătorul, depozitarul, cel care scoate grâul depozitat”. În calitatea sa de *flamen Quirinalis*, preot al lui Quirinus, Pictor a fost membru al Pontifilor, iar existența consemnărilor ținute de această preoție cel mai probabil l-a inspirat să creeze o astfel de sistematizare. În perioada ulterioară, alții au urmat acest exemplu de autoreflexivitate și sistematizare. Augurii, preoți care erau responsabili de divinație și, mai ales, de procedurile menite să asigure prosperitatea și bunăstarea, au scris despre auspicii și despre legea augurală. În ambele cazuri, sistematizarea practicilor administrative (și, prin urmare, a celor religioase) a mers mână în mână cu cercetarea trecutului, fie în arhivele propriei preoții, fie în istoriografia generală.

Memoria transformată în „istorie” poate fi urmărită în formă scrisă din secolul al III-lea î.Hr. Avem dovada inscripțiilor funerare onorifice, care cresc în amploare de la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. cu sarcofagele și elogiile pentru familia Scipionilor. Cel mai timpuriu discurs funerar cunoscut (*laudatio funebris*), care a

supraviețuit doar în formă fragmentară și, prin urmare, reprezintă probabil un discurs scris, datează din anul 221 î.Hr.; este vorba despre consulul (care a ocupat această funcție de două ori!) și – deși această informație lipsește din fragmentul de text – *pontifex maximus* L. Caecilius Metellus. Pe la mijlocul secolului al III-lea, *pontifex maximus* Ti. Coruncanius a început să scrie *commentarii*: procese-verbale privind schimbările în rândul membrilor, semnele miraculoase observate și deciziile luate. Atribuirea caracterului de actor instituțiilor însele, anumitor funcții preoțești din cadrul rețelei de autorități tot mai formalizate și diferențiate, pare să fi fost funcția dominantă. Astfel știm că, în 275 sau 274 î.Hr., L. Postumius Albinus a fost preotul desemnat ca *rex sacrorum* care a asistat la introducerea unei noi practici divinatorii. *Haruspices*, preoții etrusci specializați în examinarea măruntaielor, au început să acorde atenție inimii victimei atunci când examinau măruntaiele. Actele ritualice ale elitei politice constituiau o parte centrală a memoriei documentate astfel.

Aceste evoluții trebuie privite într-un context mai larg. La sfârșitul Republicii, putem observa începuturile a ceea ce am numit în altă parte raționalizare. Instrumentele lingvisticii, filologiei și filosofiei grecești au servit la sistematizarea gândirii de tip „second-order” chiar și în ceea ce privește religia. Concentrarea unor astfel de texte într-un deceniu, în anii ’50 și ’40 ai secolului I î.Hr., indică atât forța dezvoltării, cât și caracterul său distinct localizat. Cu siguranță, nu este o coincidență faptul că nu doar prima lucrare istorică în limba latină complet păstrată, *Commentarii*-le lui Cezar, ci și edițiile autorilor comici cu o sută și de ani mai în vârstă care alcătuiesc corpusul nostru, datează din acești ani. Chiar dacă Cezar și-a scris comentariile în tabere de iarnă îndepărtate: era vorba de ceva local, despre o dezvoltare în interiorul și despre un discurs despre Roma, care se vedea acum ca centrul lumii, chiar dacă era doar unul dintre numeroasele centre intelectuale ale Mediteranei antice. În locuri precum Atena, Pergam și Alexandria – pentru a ilustra implicarea a trei continente – au existat evoluții comparabile chiar mai timpurii. Vorbim în continuare despre o mică elită intelectuală care era acum implicată și în gândirea despre ordinea lucrurilor în comunicarea scrisă. Istoria era acum, de asemenea, un instrument puternic de organizare a trecutului și viitorului la Roma. Istorizarea religiei a fost un element important în crearea de noi identități și nu antiteza unei înțelegeri raționale a lumii.

Narațiunile despre trecut au existat și încă există în multe forme diferite, dintre care mitul și istoriografia au fost cele mai importante. Istoria se deosebea de mit fiind o practică ce nu doar că relata un trecut, dar îi și dădea un cadru temporal sau chiar cronologic. Prin utilizarea unui astfel de cadru cronologic, istoria

a făcut posibilă relaționarea unor povești izolate între ele atribuindu-le o dată. Pentru antichitate, aceasta nu era o sarcină ușoară întrucât o multitudine de epoci erau în folosință, de obicei acestea fiind bazate pe conducători locali. O epocă bazată pe numărarea mandatelor principalilor magistrați sau regi indica în mod evident mai degrabă coincidențe decât intervale. Prin urmare, conceptul de timp istoric poate varia. Exemplaritatea, de exemplu, excelența și valoarea paradigmatică a unei acțiuni sau a unei persoane, era o caracteristică a trecutului care conecta intens trecutul cu prezentul. Acest lucru a fost popular până la începutul perioadei moderne. Cu toate acestea, prin introducerea contingentelor, istoria ne-a permis să punem accentul pe trecut și să subliniem distanța acestuia, mai degrabă decât prezența sa normativă. Dar cum ar putea fi folosită atunci ca sursă de legitimare și identitate?

Numeroasele reprezentări cunoscute sau existente ale istoriei sugerează că, de cele mai multe ori, conflictele și revendicările controversate ale unor grupuri mai mici sau mai mari de persoane au fost cele care au declanșat producerea de narațiuni istorice și cele care au condus la narațiuni cu versiuni noi sau la accentuări diferite ale unor evenimentelor din trecut. Astfel, istoria tinde să fie contestată sau periclitată și nu ar trebui să existe nicio dată într-o formă singulară. Spre deosebire de simpla memorie, istoria introduce contingentă de la bun început pentru a contesta adevărul stabilit de alții. Introducerea concurenței pe fondul legitimator al trecutului este un instrument puternic, dar riscant. Prin urmare, unele epoci și unele domenii sunt mai susceptibile la istoriografie decât altele.

4.2. DEZVOLTAREA FORMELOR LITERARE

Să ne reamintim de așa-numitele capitole metodologice ale lui Tucidide; în cursul lucrării, se adaugă un alt capitol care tratează cronologia. Astfel, un nivel foarte ridicat de reflecție metodologică a fost deja atins în istoriografia greacă timpurie. Acest nivel este menținut și în perioada următoare, discuția despre metode fiind reprezentată, din perspectiva filologiei clasice, prin cele trei cuvinte-cheie – istoriografia retorică, istoriografia tragică și istoriografia pragmatică. Istoriografia retorică este gândită ca o istoriografie care pune un accent deosebit pe ornamentarea lingvistică; istoriografia tragică urmărea în special să încurajeze cititorii să trăiască experiența trecutului prin prezentarea unor episoade sub formă de tragedie, în contexte tragice sau prin accentuarea acelor evenimente care pot fi descrise ca tragice. Și, în sfârșit, istoriografia pragmatică era o istoriografie concentrată foarte puternic asupra contextelor politice și care tindea să renunțe la ornamentarea retorică și la compoziția tragică. Acest tip de istoriografie

punea accentul pe problema contextelor proceselor politice și a motivelor actorilor politici.

Prin intermediul acestei delimitări clare a celor trei direcții ale istoriografiei, anumite tradiții retorice au fost apoi asociate cu anumiți istorici. Istoriografia pragmatică a fost asociată în special cu Tucidide, dar și cu Polybios care a scris în limba greacă la Roma în secolul al II-lea î.Hr. Această istoriografie pragmatică a devenit modelul istoriografiei moderne, sau mai exact, ceea ce istoriografia modernă, în special în secolul al XIX-lea, a selectat din ansamblul larg al predecesorilor săi antici: după ce Titus Livius și poveștile sale despre perioada romană timpurie au trebuit să fie înlăturate, Tucidide oferea acum istoria contemporană, interogarea critică a martorilor și încercarea de a compara diferite surse între ele.

Deși această caracterizare conturează anumite poziții într-un mod ideal-tipic, utilizarea unei astfel de clasificări pentru o analiză istorică a istoriografiei grecești, clasice și elenistice, și apoi a istoriografiei romane ulterioare, este fundamental greșită. Primul motiv este că Tucidide și, într-un anumit sens, Polybios, prototipurile istoriografiei pragmatice, au fost cazuri speciale. Tucidide s-a limitat la istoria contemporană pe care a trăit-o el însuși și, în mod deliberat, la evenimente politice și militare. Prin urmare, el are un orizont mult mai restrâns decât ceea ce se găsește de obicei în istoriografia antică. La fel se întâmplă și cu Polybios. Polybios este un grec care a ajuns la Roma ca prizonier de război, un om care fusese deja un lider politic în patria sa natală și care se întreba în această situație ce s-a întâmplat și de ce aceste vechi formațiuni statale grecești erau inferioare acestor nou-veniți din punct de vedere cultural, romanii. El a încercat să analizeze acest lucru și să îl traducă în instrucțiuni pentru el însuși, pentru propria sa clasă politică, pentru clasa politică greacă. Și aici, orientarea pragmatică nu este o opțiune fundamentală a istoriografiei, ci o formă de istoriografie realizată ca răspuns la evenimente istorice specifice. Din ambele motive, atât Tucidide, cât și Polybios, au primit o recepție destul de slabă în antichitate. Ei nu au fost mari modele de urmat în antichitate, așa cum fuseseră stilizați să pară în secolul al XIX-lea. Poate că acum, la începutul secolului al XXI-lea, putem spune clar că ei nu au fost prezentați în mod corect în a fi singurele modele de urmat.

Al doilea motiv pentru care clasificarea istoriografiei retorice, tragice, pragmatice este nefericită este că separarea celor doi poli ai istoriografiei, utilitatea, *prodesse*, și aspectul plăcut, distractiv al istoriografiei, latinescul *delectare*, este pur și simplu greșită. Nu există niciun istoric antic de la care să avem vreo dovadă a propriilor sale gânduri despre istoriografie care să nege importanța ambilor poli. Dacă nu vă face plăcere să citiți o carte, nu o veți

citi deloc sau nu o veți citi până la capăt și nu veți obține niciun beneficiu din ea. Divertismul pur este, de asemenea, imoral din punctul de vedere al antichității; ar trebui să existe întotdeauna un aspect util al acestuia. *Delectare* și *prodesse* nu pot fi înțelese ca două opțiuni diferite. Ele sunt inseparabile.

Rămâne doar problema relației dintre ele. Ce mijloace sunt folosite pentru a realiza *prodesse* și *delectare*? Iată opțiunea autorilor care ar fi încadrați în categoria istoriografiei tragice, dar care nu s-au descris niciodată ca atare; deci, nu este importantă doar dimensiunea cognitivă, informația pe care o furnizezi în scrierea ta istorică, ci trebuie, de asemenea, să permiți cititorului să retrăiască anumite situații, adică să aduci la suprafață partea afectivă, experiența, chemarea emoțională. Tocmai de aceea, evenimentele sunt descrise în așa fel încât, dacă este posibil, cititorul să verse lacrimi la finalul episodului. Dacă o face, probabil că nu este doar pentru că a fost foarte emoționat, ci pentru că pur și simplu a înțeles lecția la un nivel emoțional și a realizat situația în care s-a aflat o anumită persoană sau un anumit grup de persoane al cărui sfârșit tragic este descris.

În cursul dezvoltării istoriografiei grecești, a existat foarte repede un ansamblu larg de diferite forme de istoriografie locală, istoriografie continuă și istoriografie sub formă de liste și altele similare, care erau deja disponibile la acest nivel înalt de discuție metodologică în momentul în care literatura a început să apară la Roma.

4.3. CRONOLOGIE

Al doilea punct pentru care preistoria greacă a istoriografiei romane este importantă este cronologia. Problema datării a apărut încă de la început. Urmărind o singură genealogie în narațiune, aceasta poate lăsa spațiu pentru variații cronologice neglijabile în ceea ce privește longevitatea persoanelor și datarea absolută a evenimentelor. Dar în momentul în care două genealogii, două grupuri de oameni, două dinastii conducătoare, două entități politice, sunt incluse într-o singură narațiune, evenimentele trebuie să fie fixate cronologic, să fie datate absolut și deci, coordonate. A trăit fiul lui A mai devreme sau mai târziu decât nepotul lui B? Se cunoșteau cei doi? S-au luptat între ei? Și așa mai departe. Cele mai vechi mijloace de datare sunt, prin urmare, sincronismele, adică descrierea unui fragment de istorie și apoi precizările cu privire la data în care a avut loc aceste evenimente importante – această femeie a fost regină și al 32-lea faraon domnea în Egipt. Acestea ar fi sincronismele, o mică formă literară importantă de istoriografie.

A fost probabil în Atena, și probabil de către autorii care au scris despre Attica, și anume istoricii locali, unde a fost introdusă pentru prima dată o reprezentare analitică. Aceștia s-au limitat

la un singur loc și și-au concentrat datarea asupra conducătorilor sau funcționarilor eponimi ai acestei unități politice. Aceasta nu este o problemă, deoarece ei se concentrau asupra unei singure unități politice.

Apoi, au existat în mod evident documente sau tradiții care au permis reconstituirea unor astfel de liste de nume la sfârșitul secolului al V-lea sau pentru sfârșitul secolului al V-lea, iar apoi, urcând spre perioada timpurie, pentru începutul secolului al V-lea, pentru secolul al VI-lea, astfel de liste au fost pur și simplu inventate, cu care s-ar fi putut astfel lucra. Acest lucru este posibil datorită metodei analistice, în care nu există o datare absolută, ci o datare relativă, ceea ce conduce la o rețea densă, anuală, de indicii de datare sub forma funcționarilor eponimi.

Această procedură fusese deja criticată de Tucidide. El subliniază faptul că mandatul acestor funcționari poate să nu fie un an calendaristic, că uneori unul moare, apoi vine un succesor și poate că zece ani mai târziu nu mai știm dacă cele două nume pe care le avem acum reprezintă doi ani sau doar un an. Prin urmare, el a introdus pentru propriile sale lucrări un sistem de datare bazat pe ierni și veri consecutive, o metodă de datare și mai relativă. Aceasta poate fi utilizată pentru a organiza o istorie care acoperă doar câțiva ani, ca în cazul lui Tucidide, sau două decenii. Dar acest tip de datare este inutil pentru perioade mai lungi de timp sau dacă dorești să incluzi și alte evenimente. Critica lui Tucidide arată conștientizarea sa metodologică, dar soluția la care ajunge nu poate fi utilizată decât pentru scopurile sale foarte specifice și nu este în niciun caz utilă. În sfârșit, se dezvoltă o variantă a datării eponime, și anume introducerea erelor, a conducătorilor: se ia un conducător care a domnit timp de douăzeci și șapte de ani și se menționează că anumite lucruri s-au întâmplat în al treisprezecelea an al domniei acestuia. Se continuă apoi cu fiii și nepoții. Aceasta ar fi o datare a erei. Era unui anumit conducător este o procedură care exista deja în Orientul Apropiat antic, în Mesopotamia și Asiria, unde exista, de asemenea, tendința de a avea ere fictive și mandate fictive. Cu toate acestea, există întotdeauna problema cu schimbarea conducătorului, și anume că există două nume pentru un an calendaristic, iar preluarea funcției nu are loc, de obicei, la începutul anului calendaristic. Acest lucru duce, de asemenea, la ambiguități. Un celebru istoric, cronolog și naturalist grec eolenic, Eratosthenes, a fost cel care a generalizat apoi sistemul de calcul al Olimpiadei. Prima Olimpiadă din anul 776 î.Hr. (pe care el nu a datat-o astfel) este Olimpiada 1. Olimpiadele au loc la fiecare patru ani. Acum, fiecare eveniment ulterior poate fi dat ca fiind a 13-a Olimpiadă din al doilea an sau a 27-a Olimpiadă din

al patrulea an, oferind astfel o rețea cronologică în care putem încadra întreaga istorie. Acesta este cel mai avansat calcul disponibil la începutul istoriografiei romane.

4.4. ROMA ÎN ISTORIOGRAFIA GREACĂ

Și, în sfârșit, al treilea și ultimul punct privind rolul pregătitor al istoriografiei grecești, menționarea Romei în istoriografia greacă. Începând cu al doilea val de colonizare grecească, Roma se afla la periferia Greciei Mari, *Magna Graecia*. Grecii s-au stabilit în Italia și, prin urmare, este menționată în lucrările istorice grecești care tratează colonizarea și expansiunea Greciei Mari. Cu toate acestea, există un interes crescut pentru Roma doar în momentul în care există un contact cu adevărat masiv, un contact belicos, și anume războiul piric de la începutul secolului al III-lea î.Hr. Regele Pirus a debarcat în Italia și poartă un război împotriva romanilor – și tocmai în acest moment găsim primul tratat amplu despre Roma, și anume în lucrarea lui Timaeus din Tauromenion. Timaeus este primul care discută despre Roma în detaliu la începutul secolului al III-lea î.Hr. Există numeroși istoriografi greci și cartaginezi, în special în epoca cartaginezilor și a războaielor punice, care se ocupă de Roma și toți sunt anteriori începutului istoriografiei romane propriu-zise. În cele din urmă, Polybios a fost cel care, la mijlocul secolului al II-lea î.Hr., a scris prima lucrare detaliată și conservată despre istoria Romei și, mai presus de toate, cel care a analizat constituția romană și cauzele ascensiunii și afirmării bruște a Romei în zona mediteraneeană în cartea a șasea a lucrării sale. Această carte a șasea a lui Polybios este, de asemenea, una dintre sursele principale pentru cunoașterea noastră despre statul intern, despre constituția internă a statului roman în tranziția de la mijlocul la sfârșitul Republicii: ea oferă o descriere comprimată a constituției, a instituțiilor romanilor de la cele politice la cele militare.

4.5. PERIODIZARE

Istoriografia romană trebuie împărțită în două perioade majore: istoriografia republicană, pe de o parte, și istoriografia imperia-lă, pe de altă parte. Ambele urmează să fie subdivizate. Preistoria greacă discutată până acum poate fi și ea plasată alături de o preistorie romană. Cu toate acestea, aceste forme timpurii de tradiție genealogică nu ar trebui să fie menționate ca o primă epocă – tocmai pentru că exista o istoriografie greacă dezvoltată. Istoriografia romană se bazează nu numai pe propriile sale rădăcini, ci și pe această istoriografie greacă dezvoltată.

Prima epocă reală a istoriografiei romane este, prin urmare, faza timpurie și perioada analistică mai veche, de la sfârșitul se-

colului al III-lea până la mijlocul secolului al II-lea î.Hr. A doua epocă este perioada războiului civil, 130-30 î.Hr. Întreaga perioadă augustană ar trebui și ea să fie inclusă aici, adică perioada fraților Gracchi, cea a generalului Sylla, cea republicană târzie și cea augustană, toate încadrându-se în a doua fază. În multe privințe, perioada augustană pare să reprezinte sfârșitul istoriografiei republicane târzii, atât în ceea ce privește conținutul, cât și genul. Urmează secolul I d.Hr., definit de împărații Iulio-Claudieni și Flavieni până în anul 96 d.Hr. Aceasta ar fi a treia epocă, secolul I d.Hr., Principatul timpuriu. A patra epocă, perioada ulterioară a Principatului, din jurul anului 100 d.Hr. până în 230 d.Hr.: aceasta ar fi epoca împăraților adoptivi și epoca Severilor – exprimată în dinastii. Aceasta este, înainte de toate, epoca istoriografiei grecești la Roma, în special în a două parte; Tacitus se află la început ca un vârf al istoriografiei latine.

A cincea epocă aleasă aici este destul de scurtă, dar totuși reprezintă o incizie mai profundă, și anume epoca împăraților soldați din jurul anului 235 (sfârșitul epocii Severilor) până la Marcus Aurelius în anii 270 d.Hr. A șasea epocă este Dominatul, cuvântul-cheie al statului coercitiv din antichitatea târzie, o reconstituire a statului roman începând cu Dioclețian, continuată apoi de Constantin cu o nouă întoarcere, o nouă necesitate pentru istoria romană, o epocă ce coincide în esență cu perioada secolului al IV-lea d.Hr., adică de la sfârșitul secolului al III-lea până la sfârșitul secolului al IV-lea. A șaptea epocă este denumită aici istoria lumii și a provinciilor târzii și sub-antice. Caracteristica principală de acum este că Roma nu se mai află în centrul atenției – căderea Romei în 410 –, iar istoriografia în limba latină este fie istoriografie universală, fie istoriografie regională, care însă rareori se referă la Italia, ci mult mai frecvent la noile orașe, la regatele germanice: istoria longobardă, istoria gotică, istoria francă.

Tranziția către literatura medievală timpurie odată cu Renașterea carolingiană este cu siguranță fluidă. În jurul anului 800, ne aflăm deja în literatura medievală timpurie.

4.6. PREZENTAREA EPOCILOR INDIVIDUALE

Istoriografia republicană

<i>Timp</i>	<i>Istorie continuă</i>	<i>Monografii</i>	<i>Memorii</i>	<i>Altele</i>
înc. sec. III		Ap. Claudius Caecus: <i>Discursuri</i>		
mijl. sec. III	<i>Annales maximi</i> (origini)			
sf. sec. III		Cn. Naevius: <i>De bello Punico</i> (epopee)		
	Originile analisticii			
	Q. Fabius Pictor (lb. greacă)			
înc. sec. II	L. Cincius Alimentus (lb. greacă)			Plautus, Terențiu
	Q. Ennius <i>Annales</i> (epic)			
		M. Porcius Cato: <i>Origines</i>		
mijl. sec. II	A. Postumius Albinus (lb. greacă)			[Cato: <i>De agri cultura</i>] [Polybios]
	C. Acilius (lb. greacă)			
	L. Cassius Hemina (latină)			
	Gnaeus Gellius (latină)			
Gracchi/sf. sec. II				
sf. sec. II	C. Sempronius Tuditanus			
		Sempronius Asellio: <i>Historiae</i> ?		
	C. Fannius			
		L. Cornelius Antipater: <i>Al Doilea Război Punic</i>		
			C. Sempronius Gracchus	
Sylla/înc. sec. I	Analistica timpurie		M. Aemilius Scaurus	
	Q. Claudius Quadrigarius		P. Rutilius Rufus	
	Valerius Antias		Q. Lutatius Catulus	
	C. Licinius Macer		L. Cornelius Sulla	
	Aelius Tubero	Cornelius Sisenna: <i>Historiae</i>		
52/51		C. Iulius Caesar: <i>De bello Gallico</i>		
ca. 47		C. Iulius Caesar: <i>De bello civili</i>		
ca. 43		<i>Corpus Caesarianum</i>		
ca. 42		C. Sallustius Crispus: <i>Bellum Catilinae</i>		
anii 30		<i>Bellum Iugurthinum, Historiae</i>		
anii 20	T. Livius: <i>Ab urbe condita</i>			
<i>Timp</i>	<i>Istorie continuă</i>	<i>Monografii</i>	<i>Memorii</i>	<i>Altele</i>

4.6.1. Faza timpurie și analistica mai veche

Începutul istoriografiei literare în perioada republicană este o fază timpurie. Limita inferioară a epocii se situează aproximativ în timpul fraților Gracchi, la începutul perioadei războiului civil. La limita superioară, la începutul secolului al III-lea î.Hr., discursurile lui Ap. Claudius Caecus, care au reprezentat primul text în proză – încă existent în perioada republicană târzie, dar care nu se mai păstrează astăzi – nu făceau încă parte din istoriografie, ci aparțineau etapelor preliminare. De abia din acest moment ne putem aștepta în mod justificat ca texte în proză mai ample să fie transmise în literatură. Începutul consemnărilor pontificale contemporane, așa-numitele *Annales maximi*, este socotit pentru mijlocul secolului al III-lea, despre care se spune apoi că ar fi fost publicate sub acest titlu de către Publius Mucius Scaevola la sfârșitul epocii, în jurul anului 130 î.Hr. Aceasta formează concluzia, un cadru frumos în jurul acestei faze timpurii: *Annales maximi* încep să fie înregistrate la mijlocul secolului al III-lea și sunt finalizate în jurul anului 130 î.Hr. Între aceste limite, la început, există o epopee scrisă de Cn. Naevius despre războiul punic, care este cea mai timpurie lucrare istoriografică propriu-zisă, dar nu sub formă de proză, ci ca epopee (nu încă în hexametri, ci în metrul saturnian; hexametru a fost introdus la Roma abia la începutul secolului al II-lea).

Abia după aceea, istoriografia a început să fie scrisă în proză la Roma, inițial în greacă: la sfârșitul secolului al III-lea, de exemplu, de Q. Fabius Pictor, care a lucrat cu scheme cronografice de treizeci și trei de generații; la începutul secolului al II-lea, de Cincius Alimentus, care a scris tot în greacă. Aceștia doi nu ar fi scris analitic, în sensul prezentării istoriei an de an, dar aceste scheme cronografice largi arată că se lucrează cu unități mari și cu date inițial relative – zece, douăzeci sau treizeci de ani. Mai târziu, ei recurg parțial la calculul bazat pe Olimpiade. În această privință, ei nu erau încă analiști în adevăratul sens al cuvântului.

Urme clare de practici analistice pot fi găsite apoi în Q. Ennius. Acesta este un alt text epic, nu o lucrare în proză. El a scris *Annales*, o istorie a Romei de la începuturi până în zilele sale. Deoarece a trăit mult timp, a trebuit să adauge câteva cărți pentru a menține lucrarea la zi; în cele din urmă, a murit din cauza acesteia, dar a putut astfel să scrie o istorie contemporană până cu puțin timp înainte de moartea sa. Există aici urme clare de datare consulară ca procedură analistică tipică.

Prima lucrare istoriografică latină în proză a fost probabil *Origines*, istoriile originilor, scrisă de Cato; o altă lucrare de-a sa, *De agri cultura*, despre agricultură, s-a păstrat până astăzi. Tipic pentru *Origines*, din care ni s-au păstrat doar câteva fragmente, și, prin urmare, atipic pentru istoriografia contemporană și care

îl caracterizează și îl critică pe Cato *ex negativo*, este faptul că acesta se abține de la a menționa nume. Faptele mărețe nu sunt asociate cu numele protagoniștilor, ci sunt descrise astfel: „Atunci consulul roman i-a învins pe cartaginezi”. Cato nu dorește să scrie istorie pentru a glorifica familii individuale, ci pentru a învăța din faptele strămoșilor, detașați de nume. Acest lucru arată în mod clar a) pozitiv, o orientare didactică și b) negativ, critica unei instrumentalizări utilitariste a istoriografiei.

Următoarele lucrări analistice sunt scrise din nou în limba greacă. Spre mijlocul secolului al II-lea, Postumius Albinus și C. Acilius, doi analiști, au scris în greacă. Utilizarea limbii grecești nu are nimic de-a face cu problema audienței. Aceasta nu este o istorie romană scrisă pentru greci, ci o istorie romană pentru romani, scrisă în limba în care literatura în ansamblu și literatura istoriografică pot fi scrise, fiind limba în care existau deja lucrări disponibile. Aceste modele arată cum să creezi tranziții sau cum să organizezi scene individuale. Aceasta era pur și simplu limba literaturii și nu o decizie pentru un potențial public. Abia după mijlocul secolului al II-lea î.Hr., limba latină s-a impus pentru istoriografie odată cu lucrările lui Cassius Hemina și Cn. Gellius.

Publicarea lucrării *Annales maximi* ar trebui adăugată acestei faze. În această perioadă, publicarea însemna cu siguranță nu numai publicarea a ceea ce fusese deja colectat, ci și o invenție masivă a istoriei timpurii. Gellius citează dintr-o carte a 97-a. Acest lucru este incert, dar ce este sigur este că el a descris catastrofa galică din 389 î.Hr. (sau 387 în datele vechi) în cea de-a 15-a carte a sa; mai precis, înainte de începutul secolului al IV-lea î.Hr., el „epuizase” deja cel puțin paisprezece cărți vorbind despre o perioadă pentru care putem presupune cu un grad ridicat de probabilitate că nu avea o singură sursă scrisă. Acest lucru ilustrează amploarea invenției analistice. Episoade cu dialoguri care se întind pe mai multe pagini sunt raportate din această perioadă! În cazuri individuale, acestea pot fi nuclee istorice care sunt prelucrate, dar din perspectivă istoriografică, aceasta este cu siguranță o invenție masivă – în același timp în care Polybios își scria istoria romană cu o abordare metodologică complet diferită.

4.6.2. Perioada războiului civil

Intrăm în perioada următoare cu frații Gracchi. În primul rând, această perioadă este caracterizată de o diferențiere a genurilor. Pe de o parte, găsim o continuare a analisticii. Mai ales în perioada lui Sylla, istoria romană timpurie este din nou folosită intens în analitică ca mijloc de legitimare a anumitor opțiuni politice sau poziții gentilice (familiale). Autorii Valerieni, Valerius Antias de exemplu, îi descoperă pe Valerieni peste tot în preistorie în punctele centrale.

Sușținătorii politicii populare, a celei promovate de Gracchi și a celei tribuniciene, îi descoperă pe Sempronieni în punctele corespunzătoare sau proiectează liniile conflictelor politice din această perioadă în istoria timpurie. Un exemplu este reprezentarea amplă a conflictului dintre patricieni și plebei din secolul al V-lea. Există elemente istorice încorporate în ea, dar multe detalii proiectează pur și simplu în trecut conflicte concrete care datează din trecerea dinspre secolul al II-lea spre secolul I. Nu numai nume, ci și instituții și conflicte sunt proiectate în trecut.

Locul social al istoriografiei s-a schimbat și el în cursul acestei perioade. În epoca precedentă, istoriografia era aproape exclusiv opera membrilor clasei senatoriale, adică a elitei conducătoare. Acest lucru se schimbă acum. Analistii mai tineri sunt toți oameni dintr-o clasă socială mult mai joasă: aceștia sunt clienți ai marilor familii, dar nu erau ei înșiși membri ai clasei politice conducătoare. La capătul acestei linii analistice se află Titus Livius, singura lucrare de istoriografie analistică ce a supraviețuit în mare parte, lucrarea care prezintă și interpretează istoria romană timpurie, istoria republicană romană, și într-un fel, care devine elementul de legătură pentru perioada ulterioară până în secolul al XIX-lea. Iar Titus Livius nu este roman, acesta provenea din Patavium (nordul Italiei), și astfel arată și faptul că localizarea geografică a istoriografiei romane era în schimbare sau în expansiune. La sfârșitul acestei perioade, Roma nu mai era doar orașul, ci – mai ales după Războiul Social de la începutul secolului I î.Hr. – întreaga Italie.

Tiitus Livius reunește tradițiile analistice, iar operele lui Titus Livius și Dionisiu din Halicarnas sunt singurele din care se poate reconstitui întreaga tradiție – în afară de câteva citate din anticari sau din enciclopedii. Lucrarea lui Titus Livius cuprindea 142 de volume. Titus Livius a murit în 17 d.Hr. și lucrarea a fost continuată până aproape de această dată. Cu toate acestea, majoritatea celor 142 de volume au fost pierdute; doar volumele 1-10 și 21-45 s-au păstrat. Aceeași descendență este evidentă și într-o lucrare care nu este menționată aici: *Fasti Capitolini*, fixarea prin inscripții a listelor consulare ale Republicii. Ca și Titus Livius, și această lucrare reprezintă o concluzie a formării republicane, ba chiar o invenție a propriului trecut. În mijlocul numeroaselor schimbări de putere din timpul războiului civil, un trecut al relațiilor de putere ordonate până în trecutul recent este descris monumental aici (și apoi adesea copiat în alte inscripții). Acesta este punctul în care aceste tradiții diferite, care încă existau în Republica târzie, la mijlocul secolului I î.Hr., sunt grupate și înscrise în anumite tradiții pentru perioada ulterioară, astfel încât le putem reconstitui doar cu dificultate și nu complet. Aceasta este linia principală a istoriografiei continue din grafic.

După cum se poate vedea, diversitatea genurilor este acum introdusă în descrierea perioadei. În timp ce scrierea analistică este transmisă social, membrii clasei conducătoare rămân activi ca istoriografi. Cu toate acestea, ei nu mai scriau istorii continue, ci monografii, autobiografii și memorii. Acest fenomen începe cu frații Gracchi și, prin urmare, cu unii politicieni importanți din perioada acestora și imediat următoare: Aemilius Scaurus, Rutilius Rufus, Lutatius Catulus și Cornelius Sulla. Niciuna dintre aceste (auto)biografii nu s-a păstrat. Prima lucrare din această serie care s-a conservat este *Bellum Gallicum* a lui Iulius Caesar și apoi *Bellum Pompeianum* sau „Civile”, care au fost apoi completate și combinate pentru a forma *Corpus Caesarianum*. Și încă o linie: între memorii, autobiografii, adesea sub formă de *commentarii*, și istoriografia continuă, mai ales sub formă de anale, se află monografiile istorice, adică lucrări precum cea a lui Tucidide, care tratează o perioadă de timp restrânsă, eventual și cu o arie geografică restrânsă. Cele mai importante lucrări din perioada timpurie asociată contextului politic al fraților Gracchi sunt *Istoriile* lui Sempronius Asellio, relatarea lui Coelius Antipater despre al doilea război punic și, tot la sfârșitul seriei, lucrările lui Sallustius, *Coniuratio Catilinae* și *Războiul împotriva lui Jugurtha*. Sallustius a scris și el o istorie continuă, deși axată pe istoria contemporană, dar aceste *Istorii* nu au supraviețuit.

Cu aceasta se încheie examinarea istoriografiei republicane. Ar trebui adăugată o serie de autobiografii ale celor mai importante personalități din perioada augustană, inclusiv diverse monografii. În mod deliberat, începutul perioadei augustane nu ar trebui marcat, deoarece epoca augustană ar trebui înțeleasă ca o concluzie a istoriografiei republicane: în continuarea acestei linii de memorii, în încheierea liniei analistice și cu *Fasti Capitolini*, care nu sunt menționate aici, dar care sunt în partea de sus a graficului următor. Augustus a controlat destinul Romei timp de aproape cincizeci de ani. Aceasta este o epocă în care s-au întâmplat multe lucruri, un moment de cotitură, dar și o perioadă de tranziție. Atunci când oamenii vorbesc despre sfârșitul Republicii, Titus Livius oferă literar un punct de referință istoric, dar acesta moare la scurt timp după Augustus. De asemenea, el a trăit foarte mult timp, a scris istorie timp de aproape cincizeci de ani și a scris o sută patruzeci și două de cărți în această perioadă. Din altă perspectivă, însă, istoriografia imperială tipică începe la sfârșitul perioadei augustane, în secolul I d.Hr., așa cum o putem rezuma la Tacitus, de exemplu: ca un comentariu critic, senatorial, asupra politicii imperiale. Dacă dorim să subliniem acest lucru, putem lăsa istoria augustană să înceapă cu anul 27 î.Hr., de exemplu, conferirea titlului de Augustus, sau 31, bătălia de la Actium.

4.6.3. Perioada imperială timpurie

Istoriografia imperială

<i>Timp</i>	<i>Istorie continuă</i>	<i>Biografie</i>	<i>Epopee, altele</i>
	Sallustius	Nepos	Virgiliu
	Dionisius din Halicarnas	Hyginus, Verrius Flaccus	
1	Titus Livius	<i>Fasti Capitolini</i> Pompeius Trogus	
		Valerius Maximus	Cornelius Severus
	Cremutius Cordus		
	Velleius Paterculus		
	Aufidius Bassus		[Curtius Rufus]
	Plinius cel Bătrân		Lucan
	Tacitus		
100		Plutarh	
		Suetonius	
	Appian	Marcion, Evanghelii	
	Fronto Florus	Acta apostolorum	
	Arrian	[Granius Licinianus]	
		[Marius Maximus]	
200		Sextus Iulius Africanus	
	Cassius Dio		
	Herodian		
	Asinius Quadratus	Pontius	Publius Herennius Dexippus
300		[Iulianus]	
	Periochae	L. Ampelius	
		Eusebiu	
	Excerptum [Iulius Obsequens]		
	Valesianum I <i>Cronograful din 354</i>	Iulius Paris	
		EKG Ianuarius Nepotianus	
	S. Aurelius Victor <i>De viris illustribus</i>		
	Eutropius <i>Origo gentis Romanae</i>		
	Rufus Festus		
	Ammianus Marcellinus		
	Virius Nicomachus Flavianus		
400		Historia Augusta	
		Ieronim	
		Rufinus	Claudian
	Orosius	Sulpicius Severus	
		Eunapios v. Sardes	
		Possidius	
		Hydatius	
		Marcellinus Comes	
500	Cassiodorus	Eugippius	
	Procopius		
	Iordanes		
	Grigorie de Tours		
...	Beda Venerabilul		
	Paulus Diaconus		
		Einhard	
<i>Timp</i>	<i>Istorie continuă</i>	<i>Biografie</i>	<i>Epopee, altele</i>

În graficul de ansamblu, în mod similar cu cel anterior, există mai multe coloane care, la rândul lor, se referă la genuri. În partea de sus – după o privire retrospectivă asupra autorilor de perioadă republicană târzie Sallustius și Nepos, care rămân importanți pentru genurile lor de istoriografie monografică și, respectiv, biografie – se află analiștii care scriu la Roma în același timp, grecul Dionisius din Halicarnas și italianul Titus Livius. Aceasta ar fi tradiția istoriografiei continue conform modelului analitic. Apoi, spre marginea stângă, la stânga axei istoriografiei analitice, trecem în zona monografiilor istorice, în special cu descrieri ale războaielor străine sau ale popoarelor străine. Spre partea dreaptă, apar tot mai des forme scurte de istoriografie, inițial lucrări foarte concise, așa-numitele breviare. Printre acestea se numără Velleius Paterculus sau un Florus, și chiar mai devreme *Fasti Capitolini*. Cu ele ajungem la un tip de istorie în care narațiunea istorică este redusă la date istorice, la liste.

Schema devine acum și mai sofisticată; perioada augustană, în special, este o epocă ce prezintă încă o dată o diferențiere puternică a genurilor. Seria lucrărilor biografice este marcată de Hyginus și Suetonius. Mai la dreapta sunt cazurile speciale de istoriografie. La capătul îndepărtat se află epopeea istorică. Vergiliu se află aici în vârf. Acest lucru nu este firesc: autorul ar trebui mai degrabă pus între paranteze, deoarece Vergiliu nu a intenționat să scrie o epopee istorică și se ocupă doar de istoria timpurie. Cu toate acestea, el a fost interpretat ulterior ca un poet epic istoric. Apoi este linia pe care o începe Pompeius Trogus, a istoriografiei universale, o formă de istoriografie care în mod deliberat nu se limitează la istoria Imperiului Roman sau chiar doar a orașului Roma, dar care ia în considerare și preistoria non-romană și alte imperii externe, Orientul Apropiat în special sau grecii dinaintea romanilor.

La mijloc, între coloana biografiilor și a istoriografiei universale, se află Verrius Flaccus, care nu este deloc un istoriograf, ci un anticar, cineva care a analizat istoria dintr-un punct de vedere sistematic, mai degrabă decât instituțional. Apoi, foarte important, colecția de *Exempla* a lui Valerius Maximus, din nou o versiune prescurtată a istoriei, dar acum nu cu scopul de a oferi un curs liniar al istoriei, o istoriografie continuă, ci mai degrabă, și acesta este motivul pentru care am definit această rubrică, o încercare de a rezuma istoria dintr-un punct de vedere sistematic și de a o pune la dispoziție pentru o utilizare practică ulterioară: linii orientative pentru preoți, trucuri pentru generali, liste de război, ca să spun așa, exemple de generozitate a conducătorilor, o „etică pentru domni”. Comportamentul religios exemplar se află la început și formează prima carte.

Toate lucrările enumerate aici s-au păstrat, cu excepția cazului în care sunt subliniate. Lucrările care creează o structură în

această multitudine de nume, fiind exemplare sau inovatoare, sunt tipărite cu bold, indiferent dacă s-au păstrat sau nu. Acestea sunt lucrări care au cea mai mare importanță în ceea ce privește istoria recepției, adică lucrări care au determinat transmiterea istoriei romane și a istoriografiei europene pentru secolele următoare, în cea mai mare parte de-a lungul Evului Mediu și adesea în epoca modernă. Italicele indică autorii creștini. Prin urmare, putem vedea din această diagramă și începuturile istoriografiei creștine, care nu s-a mișcat inițial în interiorul principalelor forme istoriografice (gândiți-vă la *Evangelhii* – Marcion și Luca în mod cert, iar Marcu și Matei probabil, au scris la Roma –, la *Faptele Apostolilor* și la *Faptele Martirilor*), dar care a întrepătruns treptat și a dominat în cele din urmă ansamblul lor la sfârșitul epocii. Numele din paranteze nu pot fi atribuite cu certitudine. În unele cazuri, încercările de datare variază cu un secol întreg.

În primul rând, ar trebui menționate câteva nume din epoca augustană care au devenit semnificative pentru perioada ulterioară: Titus Livius pentru lucrarea sa analitică și Dionisius din Halicarnas cu o lucrare paralelă. Cu toate acestea, de la acesta din urmă s-a păstrat doar perioada de până la mijlocul secolului al V-lea î.Hr., ceea ce înseamnă peste zece cărți de care are nevoie pentru această perioadă. Mai există și *Fasti Capitolini*, o listă oarecum extinsă de consuli. Apoi mai există un nume important, dar din care nu s-a păstrat aproape nimic, și anume biblioteca-rul augustan Hyginus, care a fost eliberat din închisoare și care nu este identic cu autorul fabulelor. Acest Hyginus a scris foarte mult, inclusiv câteva lucrări biografice care, conform cercetărilor actuale, par să fi fost o sursă centrală pentru toate biografiile ulterioare referitoare la perioada republicană, dar care nu s-au păstrat. Apoi este Pompeius Trogus, care a scris, de asemenea, o istorie universală care nu s-a păstrat; el avea cetățenie romană, dar era de origine galică. Această lucrare este cunoscută din extrasele lui Iustinus, care au fost scrise în jurul anului 300.

După prima linie orizontală până la Plinius cel Bătrân, avem prima epocă a istoriografiei imperiale, secolul I d.Hr., perioada Iulio-Claudiană-Flaviană. Tacitus se află la punctul de cotitură dintre cele două epoci. Nu se cunoaște nimic din istoriografia continuă din această perioadă. Tacitus scrie practic în continuarea operei lui Titus Livius, pornind de la anul 14 d.Hr. Lucrarea sa *Annales ab excessu divi Augusti* începe cu moartea lui Augustus. Monografiile istorice scrise de persoane din clasa politică conducătoare, clasa senatorială, nu s-au păstrat în întregime. Războaiele germanice au fost subiectul principal al secolului I d.Hr. Unii dintre autorii lor, precum Cremutius Cordus, au intrat în conflict cu împărații din cauza opoziției lor acerbe față de acestea; Cremutius

Cordus a fost forțat să se sinucidă de Tiberius. Cărțile sale au fost arse, iar în unele cazuri tradiția se întrerupe foarte devreme.

Lucrarea lui Velleius Paterculus este un produs tipic al acestui prim secol, al perioadei lui Tiberius, care trebuie să interpreteze rezultatele revoluției augustane ca fiind permanente; este o lucrare pro-imperială dedicată lui Tiberius. Este o versiune prescurtată a istoriei romane în două cărți și este în mare parte păstrată. Valerius Maximus a fost deja menționat pe scurt și va fi tratat în detaliu mai târziu. În seria epopeilor istorice din partea dreaptă, Lucan, sau mai degrabă epopeea sa despre războiul civil dintre Pompei și Cezar, reprezintă această perioadă. În această privință, Lucan este de partea republicanilor, de partea lui Pompei. Lucan moare foarte tânăr, în conflict cu Nero. Curtius Rufus, care este pus între paranteze în grafic, reprezintă din nou o formă specială de istoriografie: el scrie o narațiune istorică în zece volume, mai degrabă un roman, despre Alexandru; acest text s-a păstrat în mare parte. Acesta a fost deosebit de popular începând cu secolul al XII-lea.

4.6.4. Perioada imperială ulterioară

A patra epocă este dominată la început de numele lui Tacitus și al lui Suetonius. Tacitus, care scrie dintr-o perspectivă senatorială cu o atitudine critică față de împărăție; Suetonius, un tânăr nou-venit din rândul cavalerilor și care, din perspectiva împăraților buni, a împăraților adoptivi din secolul al II-lea, poate scrie în siguranță biografiile sale imperiale despre împărați în mod critic, dar el scrie biografii și nu istorii. Cu aceste biografii, precum și cu biografiile poetilor și erudiților care s-au păstrat doar parțial, dar care au avut un impact puternic mai târziu, el acoperă întregul domeniu al istoriei culturale, ca să spunem așa. În afară de acești doi autori, care au scris la începutul secolului al II-lea d.Hr., secolul al II-lea este sărac în lucrări în limba latină. Plutarh, care a scris și el pe la începutul secolului, era grec și a scris în greacă. Appian scrie o mare istorie sub forma multor istorii individuale, istorii individuale delimitate geografic: istoria punică, istoria spaniolă, istoria galică, Celtica, Punica, Iberica, dar le scrie tot în greacă. Fronto, o lucrare mică, tot despre războaie externe, în latină, nu s-a păstrat decât în scrisorile sale. Iar Arrian apare cu o relatare din nou în greacă.

La mijlocul acestui secol, Florus a scris o scurtă istorie, nu exclusiv din Titus Livius, dar în esență o versiune prescurtată a operei acestuia. Întâlnim această versiune prescurtată și versiuni din ce în ce mai scurte – Florus a scris încă patru cărți – în mod constant în perioada care a urmat. Nimeni nu dorea să citească o sută patruzeci și două de cărți ale lui Titus Livius. Apoi, există numele a două lucrări care nu s-au păstrat și care sunt greu de datat:

Granius Licinianus, care a scris probabil o istorie romană în cel puțin treizeci și șase de cărți pe la mijlocul secolului al II-lea, care se baza în special pe Titus Livius. Mai multe fragmente extinse din cărțile ulterioare s-au păstrat. Marius Maximus este posibil să fi fost un biograf important, dar abia dacă poate fi recunoscut.

La sfârșitul acestei epoci a secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea, apar din nou opere importante în limba greacă: Cassius Dio a scris o istorie romană în aproximativ optzeci de cărți, care a fost păstrată doar parțial, dar care reprezintă sursa istorică principală pentru perioada imperială romană de la Cezar până la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr. Cassius Dio însuși provenea din clasa senatorială, dar era un grec care scria în greacă. În secolul al II-lea și la începutul secolului al III-lea d.Hr., grecii nu formau majoritatea senatului roman, dar nu mai reprezentau o raritate. Herodian urmează odată cu perioada Severilor. Ajungem astfel direct la o perioadă din cursul ulterior al secolului al III-lea din care nu s-au păstrat lucrări importante, nici măcar cunoscute pentru latină. Criza în principal politică, iar în secolul al III-lea avansat și câteva crize militare, nu par să fi favorizat nevoia de literatură nouă sau diseminarea ei inițială în rețelele sociale ale clasei superioare care să îi garanteze supraviețuirea (comerțul cu cărți este puțin probabil să fi jucat un rol în această fază a producției de lucrări). Majoritatea lucrărilor din această perioadă sunt 'subpunctate' în grafic în funcție de lipsa lor de conservare. Deși unele dintre nume par latine (și un Asinius Quadratus este, de asemenea, latin), există autori care scriu din nou în greacă: P. Herennius Dexippos, o istorie universală care s-a păstrat; Eunapios din Sardis, care a continuat istoria universală a lui Dexippos. Din această perioadă s-a păstrat doar biografia episcopului Ciprian, deja scrisă cu caractere cursive, care a fost scrisă de Pontiu. Aceasta marchează începutul tradiției biografice creștine în limba latină. Sex. Iulius Africanus, însă, a scris prima istorie creștină universală în limba greacă în jurul anului 200 d.Hr.

4.6.5. Perioada Dominatului

Reorganizarea statului roman a creat în mod evident o puternică nevoie de cunoaștere a istoriei romane, deoarece oamenii care se aflau acum la guvernare, familiile din care proveneau împărații și din care era recrutată în special clasa conducătoare militară, nu erau vechi familii aristocratice romane sau italiene, ci oameni de la marginea Imperiului Roman, de origine africană, de origine germanică, care nu se născuseră în istoria romană, ca să spunem așa, dar care erau dependenți de învățarea acesteia. Pe de o parte, pentru a-și conferi legitimitate, dar și din motive foarte practice: Care sunt problemele acestui imperiu imens, cum a fost construit,

ce crize au existat în trecut? Unele dintre lucrările create în această perioadă au fost chiar comandate. Împăratul Valerian comandă o istorie romană de aproximativ cincizeci de pagini de tipar. Acești împărați interesați de istorie nu aveau timp pentru mai mult.

De exemplu, există scurte descrieri ale istoriei romane. Prin contrast, coloana liviană (vezi diagrama), analele, rămâne aproape goală. Singura lucrare importantă de menționat este cea a lui Ammianus Marcellinus de la sfârșitul secolului al IV-lea. El se inspiră din Tacitus și scrie o istorie romană din punctul în care Tacitus s-a oprit. Au supraviețuit doar părți ale acesteia. O lucrare poate similară scrisă de Nicomachus Flavianus nu s-a păstrat. Toți acești autori nu sunt scriși cu italice; unii dintre ei sunt în mod clar adepți ai religiei tradiționale, „păgâni”, așa cum sunt numiți acum în terminologia polemică a creștinilor. Este izbitor faptul că mulți dintre ei au puncte de contact biografice cu împăratul Iulian, care a fost singurul împărat din secolul al IV-lea care a abandonat opțiunea în favoarea creștinismului și s-a îndreptat hotărât către cultele tradiționale, dar care a murit după o domnie foarte scurtă într-o campanie persană în 363 d.Hr.

Rezumatele extrase din Titus Livius, așa-numitele *periochae*, erau menite să înlocuiască lucrarea lui Titus Livius. Acestea sunt rezumate atent elaborate, cu aproximativ cincisprezece rânduri pentru fiecare carte. Chiar și cu o sută patruzeci și două de cărți, s-a ajuns astfel la o lucrare ușor de gestionat, iar aceste rezumate au fost scrise în așa fel încât să poată fi citite continuu. Ele s-au păstrat aproape complet și ne oferă o perspectivă asupra lucrării complete a lui Titus Livius, din care majoritatea nu a fost păstrată. Acesta este motivul pentru care ele apar cu caractere bold în schemă; ele au fost ulterior copiate și transcrise din nou și din nou pentru alte relatări ale istoriei republicane.

Tabelul prezintă cele mai importante nume: Eutropius, istoria romană în cincizeci de pagini tipărite (moderne), Rufius Festus, istoria romană în douăzeci și cinci de pagini tipărite – ambele citite pe scară largă și folosite parțial ca manuale în Evul Mediu și până la începutul epocii moderne. Ceea ce găsim adesea acum sunt manuscrise compozite, compilații ale multor lucrări mai mici într-o istorie completă. Există trei titluri subliniate în grafic: *De viris illustribus*, o colecție de biografii, biografii foarte scurte, *Origo gentis Romanae*, o colecție în principal de biografii regale și republicane timpurii, și Sex. Aurelius Victor, o scurtă relatare a perioadei imperiale. Se poate observa că acest gen biografic este de o importanță enormă. ECG este „Enmanns Kaisergeschichte”, o lucrare postulată pe baza *Historia Augusta*, dar nu o lucrare conservată (de aceea subliniată), care colecta biografii imperiale și care a fost sursa fundamentală pentru perioada ulterioară. Enmann a fost un

istoric al antichității, vorbitor de limbă germană, care a predat la Universitatea din Dorpat (în prezent Tartu în Estonia), singura universitate vorbitoare de limbă germană din Rusia între 1802 și 1886. Se presupune că materialul din *Historia Augusta* care s-a păstrat, cu biografiile sale ale împăraților romani adesea parțial fictive, este preluat din istoria imperială a lui Enmann. Seria genurilor istoriografice din acest secol a continuat în perioada următoare.

4.6.6. Istoria lumii și istoria provincială târzie și subantică

Orosius, primul autor marcat în bold italic, scrie în numele lui Aurelius Augustinus, marele părinte bisericesc. Orosius scrie o istorie romană care se concentrează în special pe catastrofele istoriei romane pentru a demonstra o teză: cucerirea Romei în anul 410 d.Hr. nu este legată de faptul că creștinii nu se mai închinau zeilor tradiționali, ci este legată de faptul că acest stat roman a fost de la început un stat putred din punct de vedere moral și religios în religia sa tradițională. Se scrie așadar o istorie polemică. Impactul acestei istorii polemice, creștine, dar totuși romane, a fost incredibil. Este una dintre sursele medievale principale pentru istoria antică. S-au păstrat sute de manuscrise.

În perioada care a urmat, a prevalat în primul rând istoriografia creștină în diferitele sale genuri. Marea excepție este Procopius, din jurul anilor 500 până în 555, ale cărui monografii de război au avut un mare impact în principal asupra istoriografiei bizantine. Aceste monografii descriau războaiele de la granițele Imperiului Roman adesea cu popoarele germanice care invadează din exterior; ele au fost folosite și de Iordanes la mijlocul secolului al VI-lea și de Grigorie de Tours în a doua jumătate a secolului al VI-lea, la care se va referi mai târziu Beda Venerabilul, istoricul și cronograful britanic. Cu Beda și Paulus Diaconus, s-a atins probabil un anumit punct final al istoriografiei antice clasice.

Alături de această linie a istoriografiei clasice, deși acum cu subiecți barbari, linia biografică trece prin Eugippius până la *Vita Caroli Magni* a lui Einhard, biografia lui Carol cel Mare. În timp ce biografi creștini anteriori, în ciuda continuării tradițiilor antice, aduc totuși ceva nou în idealul biografic al creștinilor, Einhard scrie o biografie clasică într-un anumit sens, deși mai mult ca o renaștere carolingiană decât ca o continuare directă a tradiției antice. Doar sugerată prin numele lui Hydatius și al lui Marcellinus Comes este o linie care trebuie să fi avut un impact larg, o circulație mare, o multitudine de versiuni, dar care rămâne adesea anonimă și trăiește din continuarea unor opere mai vechi, canonice, prin *fasti* care sunt extinse în cronici. Cronica este și numele unui tip de istoriografie care a avut o importanță decisivă și formativă pentru istoriografia medievală.

5. Comentariile lui Cezar

5.1. POLITICIANUL

La începutul următoarei serii de capitole despre lucrări individuale și autori, aș dori să încep cu un tip de text aparent marginalizat din punct de vedere istoriografic, care totuși ne influențează percepția asupra istoriografiei, care continuă în poveștile de război și de succes ale politicienilor (în majoritate bărbați) din întreaga lume, indiferent dacă se numesc Napoleon, Churchill sau Mao Zedong. Suetonius, autor de biografii imperiale la începutul secolului al II-lea d.Hr., îl descrie pe Gaius Julius Caesar după cum urmează:

„Se spune că avea o siluetă frumoasă, pielea albă, membrele subțiri, fața puțin prea plină, ochii negri și vioi și o sănătate bună, cu excepția faptului că spre sfârșitul vieții sale leșina adesea brusc și se trezea în somn. De asemenea, a suferit de două ori crize de epilepsie în mijlocul unei reuniuni. Era excesiv de preocupat de aspectul său; nu numai că avea părul tăiat și ras cu grijă, dar și îl îndepărta de pe corp, ceea ce îi era reproșat de anumite persoane. Era foarte deranjat de chelia sa, care le dădea deseori motiv de glume adversarilor săi. De aceea, obișnuia să își perie părul în fața de pe creștetul capului și, dintre toate onorurile care i-au fost acordate de senat și de popor, a preferat să nu accepte niciuna și nu s-a folosit de niciuna mai des decât de privilegiul de a purta întotdeauna o coroană de lauri”. (Suet. *Iul.* 45,1-2; pasaj adaptat după trad. André Lambert)

Această descriere poate fi comparată cu cea făcută de Mathias Hofter pentru un portret contemporan al lui Cezar în catalogul expoziției de la Berlin „Augustus și Republica pierdută” - dintre numeroasele busturi portret ale lui Cezar, doar imaginea din marmură păstrată la Torino și originară din Tusculum probabil datează din timpul vieții lui Cezar, probabil din ultimele luni ale vieții sale¹.

1. Disponibilă de exemplu, la <http://www.ancient.eu.com/image/574/> sau la [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:C%C3%A9sar_\(13667960455\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:C%C3%A9sar_(13667960455).jpg), accesate la 11.08.2025.

„Portretul este caracterizat de trăsături extrem de veriste. Nu sunt ascunse nici chelia jenantă a dictatorului, nici o deformare a craniului; de asemenea, sunt izbitoare slăbiciunea extremă a capului, gâtul lung și încrețit cu cele două inele Venus, pliurile adânci ale șanțului subnazal și gura cu buze subțiri, contorsionată într-un zâmbet ușor, singura urmă de mișcare mimică. De asemenea, este remarcabil faptul că exact aceste trăsături sunt reproduse pe monede, grosolane până la urățenie”. (Berlin 1988, p. 305)

O astfel de descriere este precisă și utilă, dar nu motivantă. De ce ar trebui să ne preocupăm de acest domn, acest *senex* după definiția romană? Pentru a obține răspunsul la această întrebare din portret, trebuie să îl vezi prin alți ochi, de exemplu prin descrierea arheologului Heinz Kähler:

„Craniul izbitor pe gâtul slab, capul ușor înclinat în față ca și cum bărbatul ar fi mai înalt decât ceilalți și i-ar privi de sus, părul subțire adus în față de la vertebră pentru a acoperi chelia incipientă. În cochilia puternică a creierului, depresiunea deosebită din fața bazei frunții, care îi conferă ceva distinctiv atât de inteligent, mai ales din profil, sediul gândurilor superioare, centrul de dominare asupra sa și a celorlalți; ochii, despre care se spune că erau negri și vii, nu foarte mari, dar plini de atenție, observând cu perspicacitate pe sub pleoapa superioară înclinată; nasul ... îngust și ascuțit – și apoi cel mai impresionant lucru al feței acestui om, gura, elocventă și totuși reticentă, știind mai mult decât ceea ce spune, învingătoare în ciuda oricărei rețineri, batjocoritoare și cu o notă de resemnare, obișnuită să dea ordine, dar caracterizată în egală măsură de stăpânirea de sine pe care a menținut-o până la ultima suflare”. (după Christ 1994, p. 69 și urm.).

Kähler a citit, fără îndoială, nu numai pasajul din Suetonius citat mai sus, ci și, după cum reiese din ultima frază, pe cel despre moartea lui Cezar:

„Văzând pumnale trase asupra sa din toate părțile, el și-a acoperit capul cu toga și, în același timp, a netezit-o cu mâna stângă până la picioare, pentru a cădea grațios și a-și acoperi și partea inferioară a corpului. În această poziție, fără să scoată un sunet, a fost străpuns cu douăzeci și trei de lovituri de cuțit”. (82,2)

Este discutabil dacă se poate ajunge la descrierea lui Kähler fără o astfel de lectură. Imaginea și textul se iluminează reciproc – cu bustul de la Tusculum în minte, descrierea lui Suetonius are un

efect diferit. Acest lucru este util, dar și periculos: există o tendință de armonizare. Elementele care par să se confirme reciproc sunt izolate, iar cele care se contrazic sunt ignorate. Astfel, zâmbetul învingător al bustului indică poate *clementia Caesaris* propagată de Cezar însuși, îngăduința și disponibilitatea de a se împăca cu adversarii. Dacă luăm în considerare faptul că și un cap verist nu este o simplă reproducere a celui viu în piatră, ci își servește propriilor scopuri și își urmărește propriile intenții, probabil că putem spune că zâmbetul câștigător reprezintă cu siguranță acea *clementia Caesaris*. Dar nu putem exclude posibilitatea ca zâmbetul compătimitor al lui Cezar să fie destinat posterității, care două mii de ani mai târziu îi examinează serios moștenirea picturală și literară. Într-un studiu al portretelor imperiale romane (adesea doar presupuse), Mary Beard a demonstrat în mod impresionant cât de puternic au modelat și continuă să modeleze astfel de imagini discursul despre perioada romană. Un avertisment util împotriva concentrării exclusive asupra textelor.

Dar există motive întemeiate pentru această preocupare. Dacă se pare că nu știm nimic despre Cezar, știm cel puțin că acesta a cucerit Galia și a declanșat un război civil la finalul căruia atât regiunea mediteraneeană, precum și constituția romană, și-au schimbat înfățișarea: în calitate de învingător, Augustus, fiul adoptiv al lui Cezar, a prezidat asupra unui *Imperium Romanum* care era mai omniprezent din punct de vedere militar și birocratic ca niciodată, fără a mai fi consul sau fără a mai fi doar consul, ci principeps și împărat. Numele individual Cezar a fost folosit până în zilele noastre ca numele unei forme de stat și de guvernare. Pământul german a devenit și el parte a acestei structuri statale și putem admira vestigiile culturale imediate în numeroase muzee și situri arheologice. Numeroase întrebări ar trebui să iasă la iveală: Nu ar fi cunoscut Imperiul Roman în mod inevitabil, mai devreme sau mai târziu, o evoluție similară chiar și fără Cezar? Nu era oare inevitabilă depășirea disputelor aristocratice republicane prin autocrație, înlocuirea orașului-stat cu un imperiu definit teritorial? Ar fi putut fi într-adevăr așa, dar așa cum a fost, Cezar este acum indispensabil. Acest lucru este valabil nu numai pentru istoria politică în sens restrâns, ci și pentru istoria literară, de exemplu. Polemicile lui Catullus, gândirea lui Cicero privind dreptul constituțional, chiar și literatura augustană, care îl ignoră în mare măsură pe Cezar, ar arăta cu siguranță diferit fără preistoria lui Cezar.

Consecințe profunde pot fi atribuite și primului fapt menționat: cucerirea Galiei. Clarificarea conceptului germanic promovat de Cezar, trecerea Rinului și prima descriere etnografică a Germaniei în limba latină care ni s-a păstrat sunt fapte care au jucat un rol important în construcțiile istorice ale gândirii naționale ger-

mane. Cu toate acestea, toate acestea sunt mult mai importante pentru conceptele istorice franceze, fie în mod negativ, faptul că Vercingetorix a prefigurat statul național modern prin unificarea sa în rezistența împotriva romanilor, fie în mod pozitiv, faptul că încorporarea Galiei în Imperiul Roman a integrat-o în spațiul cultural romano-roman. Cum ar arăta o istorie literară sau religioasă europeană fără această evoluție? Problema însemnătății lui Cezar este, după cum arată ultima pereche de contraste, complet independentă de simpatia sau antipatia pe care o simțim față de el.

Procese pe termen lung și schimbările structurale au o importanță pentru dezvoltarea istorică pe care contemporanii adesea nu o conștientizează sau chiar o ignoră complet. Cu toate acestea, acțiunile principalilor actori cu putere de decizie rămân de mare importanță și modelează imaginea pe care și-o formează contemporanii și cei care trăiesc mai târziu. Prin urmare, este de mare interes să se facă lumină asupra motivelor și intențiilor acestor persoane. Cu toate acestea, acestea trebuie aproape întotdeauna deduse din modul de acțiune, din declarațiile individuale care s-au păstrat și din presupunerile făcute de contemporanii apropiați. Doar rareori, în special în Antichitate, există mărturii mai ample din partea unor astfel de modele. Memoriile lui Sylla s-au pierdut, nu avem nimic de la Pompei, *Res gestae* a lui Augustus, „raportul asupra faptelor sale”, a supraviețuit în fragmente de inscripții din Asia Mică – și doar sub cel mai schematic aspect, care documentează rezultatul unei jumătăți de secol de activitate politică în cifre și cuvinte-cheie și nu cursul acesteia. Câteva zeci de scrisori scurte ale lui Traian în corpusul de scrisori ale lui Plinius cel Tânăr, reflecțiile filozofice – din perspectiva noastră – detașate ale lui Marcus Aurelius, anecdotele incoerente din *Historia Augusta* a căror istoricitate este adesea discutabilă, edictele lui Vespasian și Dioclețian și abia apoi scrisorile lui Iulian: aceasta este – pe scurt – situația surselor pentru declarațiile personale ale conducătorilor romani. Acest lucru contrastează cu cele trei sute de pagini în tipar de „sunet original” al lui Cezar, în care el vorbește despre ceea ce face exact – sau despre ceea ce vrea să ne facă să credem că a făcut. Nu mai trebuie spus că mărturiile personale ale politicienilor ar trebui utilizate cu prudență, în special cele destinate publicării.

5.2. RELIGIA LUI CEZAR

Cezar este paradigmatic pentru combinația de actor politic și autor istoriografic. El este neobișnuit pentru excluderea extensivă a religiei din lucrările sale istoriografice. Acest lucru pare să fie, de asemenea, paradigmatic pentru istoriografie: actorii narațiunii sunt oameni, nu zeițăți. Dar această decizie fundamentală a fost generalizată greșit în istoriografia și cercetarea istoriografică modernă,

influențată de Europa (de Vest). Chiar și o epopee precum *Pharsalia* lui Lucan se poate lipsi de zeități care să definească intriga. Și multe dintre lucrările istorice discutate mai jos, de la Titus Livius la Tacitus, Cassius Dio și Ammianus Marcellinus, sunt pline de povestiri despre acte religioase. Ce l-a făcut pe Cezar o excepție?

Pentru C. Iulius Caesar, a cărui viață este relativ bine documentată, nu este o problemă să urmărim acele funcții religioase care erau prin definiție „publice” (*sacerdotes publici*). Cu toate acestea, nici Cezar, nici vreunul dintre contemporanii săi nu ar fi văzut astfel de legături ca fiind definiția unui „profil” religios sau ca un „indiciu” al unei „convingeri” religioase personale: Suetonius, de exemplu, nu are nicio secțiune despre „religia lui Cezar” în biografia sa; iar faimoasa discuție din capitolul 59 al biografiei lui Cezar scrisă de Suetonius menționează „religia” ca un cuvânt-cheie, dar se referă de fapt despre energia enormă a lui Cezar, care era limitată doar de sagacitatea militară (capitolele 57-60). Scrupulele religioase nu l-au descurajat sau încetinit niciodată (*ne religione quidem ulla a quoquam incepto absterritus umquam uel retardatus est*): Modul în care a gestionat semnele rele sau profețiile nu face decât să dovedească îndrăzneala sa, care îl face deopotrivă inteligent și nemilos. Romanii nu ar fi echivalat o astfel de imprudență cu ireligiozitate sau cu ateism; dimpotrivă, gestionarea semnelor prevestitoare de către Cezar face parte dintr-o dezbatere contemporană. În *Războiul Gallic*, *religio* (și mai frecvent pluralul *religiones*) semnalează un comportament iresponsabil și este sinonim cu *superstitio*; această înțelegere este în contradicție cu perspectivele stoice și platonice oferite de Cicero în *Despre Natura Zeilor*. Cezar recunoaște, de asemenea, dimensiunea religioasă a comunicării publice: în elogiul funerar pentru mătușa sa Iulia, el afirmă că reverența față de zei (*caerimonia deorum*) era o caracteristică a familiei sale (Suet. *Iul.* 6.1). Acesta este cel mai timpuriu citat atribuit lui Cezar, iar alte episoade relatate de Suetonius atestă aceeași conștientizare a rolului public al „religiei”: Cezar vizitează un templu faimos din provincia care i-a fost atribuită (7.1), decorează clădiri publice și religioase (10.1), acordă atenție celui care este ales să reconstruiască Templul Capitolin (15), realizează și ține suplicații și triumfuri de o durată neobișnuită (24.3; 37.1), organizează jocuri magnifice ca spectacol pentru zei (39; 10.1) și își încununează programul arhitectural cu reconstruirea unui templu (*in primis Martis templum*, 44.1). Aceste fapte arată că nu numai Suetonius, ci mai ales Cezar, apreciază dimensiunea publică a acțiunii religioase. Tradiția și datoria ofereau diverse ocazii pentru acțiunea religioasă (și publică), dar lăsau, de asemenea, individului libertatea de a acționa în acest sens așa cum dorea: Suetonius menționează că Cezar a acționat într-o măsură mai mare, sau mai degrabă mai frecvent, decât

mulți dintre contemporanii săi, iar acest angajament l-a ajutat să exceleze într-o serie de competiții.

Cu toate acestea, așteptările lui Suetonius de a acționa în cadrul sferei religioase pot reflecta mai degrabă standardul perioadei din timpul domniei lui Hadrian din anii 120 d.Hr. decât cel de la mijlocul secolului I î.Hr. De exemplu, Cezar a deținut cea mai importantă preoție romană, pontificatul suprem, timp de aproape două decenii și a locuit în casa publică a lui *pontifex maximus*. De la Augustus încoace, funcția de *pontifex maximus* era practic un lucru firesc pentru împărații romani și, prin urmare, pentru Suetonius, care consemnează doar succesul electoral spectaculos al lui Cezar din anul 63 î.Hr. (*Iul.* 13), pontificatul lui Cezar abia dacă merita menționat; în timpul Republicii, însă, era o mare realizare de care să fii mândru și era asociată doar în mod excepțional cu cea mai înaltă conducere politică. Într-adevăr, alegerea sa ca *pontifex maximus* a fost un punct de referință în cariera politică a lui Cezar: el a plătit mită mult peste ceea ce ar fi putut rambursa dacă nu ar fi obținut această funcție; dar alegerea sa a fost, de asemenea, un pas important într-o lungă și complexă succesiune de funcții sacre. Această succesiune echivalează cu un mandat continuu și neîntrerupt, exercitat an după an.

O sursă târzie oferă dovezi ale primei preoții a lui Cezar. O monedă emisă în numele lui Cezar în 48/47 î.Hr. conține un *ancile*, un scut cu un opt. Acest scut simbolizează apartenența lui Cezar la o altă preoție, cea a preoților salieni. Aderarea la acest colegiu de preoți dansatori era posibilă doar în timpul vieții părinților, astfel încât Cezar trebuie să fi aderat înainte de moartea tatălui său din 85 î.Hr. Moneda nu dovedește că Cezar era încă unul dintre preoții salieni în anul 48, dar probabil că era, deoarece în timpul Republicii, salienii dețineau funcții pe viață.

În anul 87, sinuciderea lui L. Cornelius Merula care era preot *flamen dialis* i-a oferit lui Cezar ocazia unică de a urca în cel mai înalt cerc al flaminilor, preoți dedicați cultului particular al unor zeități. Alegerea succesorului lui Merula a durat o perioadă neobișnuit de lungă, iar Cezar a fost probabil numit *flamen dialis* abia la începutul anului 84, la îndemnul lui Cinna, după despărțirea lui de Cossutia și căsătoria ulterioară cu fiica lui Cinna, Cornelia. În jurul anului 81, Sylla a vrut să-l forțeze pe Cezar să demisioneze din funcție printr-un decret penal din partea pontifului suprem; Cezar a recurs la un apel de *provocatio ad populum*, dar o adunare dominată de Sylla i-a respins apelul și astfel și-a pierdut funcția. Temeiul juridic al acestei sancțiuni pare să fi fost soția plebee a lui Cezar, întrucât flaminii ar fi trebuit să se căsătorească conform unui ritual rezervat patricienilor. Rămâne neclar dacă funcția de flamin a lui Cezar a fost o situație temporară care nu avea o le-

gitimare finală sau un mandat de scurtă durată care a fost judecat ulterior ca fiind ilegal. Cezar însuși nu s-a referit niciodată la aceasta, iar funcția nu a fost reocupată în timpul vieții sale.

Membrii susținători din cadrul colegiului pontifilor i-au oferit lui Cezar un compromis: l-au readmis în același colegiu din care făcuse parte când era *flamen dialis*. În jurul anului 73 a fost cooptat ca pontif. După cum am menționat deja, în 63 a fost numit *pontifex maximus*, pontiful suprem, chiar înainte de a deține funcția de pretor, ieșind câștigător în fața unor concurenți de rang mult mai înalt, și anume Q. Lutatius Catulus și Fr. Lutatius Catulus și P. Servilius Vatia Isauricus. În cele din urmă, în anul 47 sau cel târziu la începutul anului 46, a devenit augur; această funcție reprezenta apogeul funcțiilor preoțești care erau considerate importante, iar alegerea lui Cezar în această funcție a fost un eveniment care a avut puține precedente.

A fost preoția în perioada târzie a Republicii un îndemn pentru credințele religioase? Preoțiile erau colegiale și, cu excepția flaminilor și a vestalelor, includeau doar câteva sarcini rituale sau juridice specifice care nu necesitau prezența tuturor membrilor. Pentru a explora convingerile personale ale lui Cezar, trebuie, prin urmare, să ne întoarcem la ceea ce a spus și a făcut.

După cum se poate observa, monedele bătute pentru Cezar conțin referiri la funcțiile sale preoțești, dar le prezintă și pe zeițele Venus Victrix, Venus Genetrix și Victoria, precum și Pietas, Ceres și Minerva; De asemenea, Cezar a bătut monede cu Victoria, Diana, Iuppiter, Bacchus, Ceres, Libertas, Mars, Pietas, Fides, Hercules, Penates, Venus, Dioscuri, Iuno Moneta, Iuno, Apollo, Minerva, Honos, Sol și Roma. Cezar a plănuțit de timpuriu să amplaseze un templu dedicat zeiței Venus în centrul extensiei forumului său. Poate că jurămintele către Venus Victrix, cunoscute pentru războiul civil, au fost premergătoare în Galia. Având în vedere această omniprezență a zeilor, ar putea fi surprinzător faptul că aceștia joacă un rol mult mai puțin important în *Bellum Gallicum* decât în lucrările istoriografice contemporane. Acest rol mai mic nu se datorează genului specific al *Commentarii*, deoarece acest gen conținea și procese-verbale ale colegiilor preoțești și memorii autobiografice ale magistraților. Cezar a ales să limiteze activitatea divină, dar această alegere exprimă mai degrabă convingerile sale cu privire la responsabilități decât credințele religioase.

Un episod din anul 46 este un alt exemplu al utilizării sofisticate de către Cezar a discursului religios. După ce a împiedicat o revoltă, acesta i-a executat pe cei doi lideri, ritualul de execuție luând forma unui sacrificiu adus lui Marte: pontifii și flaminul *martialis*, un preot al lui Marte, au bătut în cuie capetele liderilor la Regia. Uciderea rituală a calului victorios al unei curse în

ziua idelor lunii octombrie, așa-numitul „cal de octombrie”, este considerată drept modelul acestui ritual spectaculos: începând cu secolul al III-lea î.Hr., romanii sacrificau calul victorios – oarecum illogic – drept pedeapsă pentru calul troian care le-a permis grecilor să cucerească Troia.

În *Commentarii*, Cezar a renunțat la descrierea proceselor rituale obișnuite; această absență accentuează cu atât mai mult pasajele în care sunt menționați zeii. De exemplu, referirile la *fortuna/Fortuna* (ca *fatum*) sunt strategice, dar foarte limitate; *di immortales*, „zeii nemuritori”, sunt menționați foarte rar, dar joacă un rol important în războiul împotriva helveților și în prima bătălie (*Gall.* 1,12,6; 1,14,5). Relatarea aceleiași bătălii de către Appian și Plutarh poate sugera motivul acestui fapt: înfrângerea tigurinilor, prima bătălie câștigată din Galia, nu a fost condusă de Cezar, ci de subcomandantul său Labienus. Acest detaliu incongruent, care nu se află în concordanță cu lucrarea lui Cezar *commentarii rerum gestarum belli Gallici*, este așezat în mod convenabil între moartea unei rude și o invocare a zeilor nemuritori: zeii plasează acest episod într-o perspectivă mai largă, negând gloria personală unui subordonat și fără a concura cu (sau a eroiza) faptele lui Cezar.

Digresiunile etnografice detaliate despre gali și despre triburile germanice conțin informații ample despre practicile și ideile lor religioase. Acestea sunt descrieri care ajută la înțelegerea ambelor popoare ca unități etnice. Religia este prezentată dintr-o perspectivă universalistă: Discursul lui Cezar despre cultul galic al lui Mercur (*Gall.* 6,17,1) este un exemplu de *interpretatio Romana*, o traducere care presupune caracterul universal al concepției romane despre religie și zei. Ca atare, ea ilustrează mentalitatea lui Cezar de constructor al unui imperiu care putea nu numai să recunoască diferențele culturale și etnice ca fiind normale, ci și inofensive. Dar și aici există indicii paralele că Cezar folosește strategic această vocație divină. În ceea ce privește lăcomia lui Cezar, Suetonius menționează că acesta a jefuit sanctuare și temple galice și putem presupune că contemporanii l-au criticat pentru aceasta.

Pe de altă parte, în *Bellum Civile*, Cezar menționează mai frecvent religia. De exemplu, conduita față de temple îi deosebește pe cezarieni de pompeieni, care s-au dedat la jafuri neautorizate. În mod similar, liderii pompeieni inculcă scrupule religioase, *religio*, trupelor romane prin noi jurăminte, care sunt discreditate de utilizarea cuvântului *iusiurandum*, „jurământ” de către Cezar. A treia și ultima carte se încheie nu cu sfârșitul războiului civil, ci cu o serie grandioasă de prodigii (3.105); dar Cezar, probabil dându-și seama că publicul său tânjea după sfârșitul războiului, s-a abținut de la publicarea a ceea ce va fi numit mai târziu *Bellum civile*.

5.3. PREZENTARE BIOGRAFICĂ

Cezar s-a născut la 13 iulie 100 î.Hr. într-o veche familie nobiliară care se ridica politic doar treptat. Primele funcții preoțești până la pontificatul suprem pot fi interpretate ca indicii ale unei cariere strălucite; a atins un prim punct de vârf al carierei sale politice odată cu consulatul, cea mai înaltă funcție statală ordinară, în 59 î.Hr. Acesta a fost urmat de funcția de guvernator timp de opt ani în nordul Italiei, Iliria și Galia: subiectul *Comentariilor* despre războiul galic. Spre sfârșitul acestei perioade, coaliția care îl susținuse pe Cezar la Roma – denumită în mod eronat Primul Triumvirat – se destramă. Crassus cade în fața parților la Carrhae în 53, Pompei este disponibil în 50 ca lider militar al unui partid senatorial care încearcă să îl recheme pe Cezar.

Între timp, Cezar a pregătit o opțiune militară și în ianuarie 49 î.Hr. lansează războiul civil, care îl conduce prin Italia și Spania în Grecia, unde reușește în cele din urmă să-l învingă pe Pompei la Pharsalus după un lung război de poziție. Este anul 48 î.Hr.: Pompei fuge în Egipt, unde este ucis, Cezar îl urmează și se implică într-un nou război cu Cleopatra în Alexandria. Începutul afacerii egiptene – și ne referim aici la afacerea militară – marchează sfârșitul *comentariului* despre războiul civil care începuse în ianuarie 49. Urmează un blitzkrieg în Siria și în nordul Turciei, o întoarcere la Roma, o campanie în Africa, o altă întoarcere la Roma și o campanie în Spania. Războiul civil – un război al lumii mediteraneene cu lupte paralele în mai multe teatre de război – s-a încheiat abia în primăvara anului 45. Cezar mai avea mai puțin de trei sferturi de an până la asasinarea sa în ziua idelor lunii martie 44 î.Hr.

O viață plină de evenimente, dar relativ normală pentru o elită socială care conducea un imperiu mondial: mai târziu, carierele coloniale engleze vor arăta similar. Călătoriile servesc, de asemenea, ca loc de producție literară: pregătirea oratorică în Rodos, apoi câteva discursuri la Roma despre care știm, dar care nu s-au păstrat. Cele șapte cărți ale *Războiului Galic* sunt scrise în tabăra din Galia, în cort; la fel și două cărți de teorie retorică (*De analogia*) din 55 sau 54. Cele trei cărți ale *Războiului civil* au fost scrise probabil în Alexandria, în 47, iar poemul de călătorie *Iter* la sfârșitul anului 46, pe vasul către teatrul de război spaniol. Nu știm unde au fost scrise cele două volume *Invective* împotriva lui Cato, tragedia *Oedipus*, poemul *Laudes Herculis* și colecția de proverbe. Doar câteva fragmente s-au păstrat din toate acestea, și absolut nimic din poezie. Doar *Comentariile* s-au păstrat.

5.4. C. IULII CAESARIS COMMENTARII RERUM GESTARUM BELLI GALLICI

În primul rând, *Comentariile* privind războiul galic. În șapte cărți, acestea descriu izbucnirea războiului, războiul împotriva helveților și triburilor germanice ale lui Ariovist, apoi campaniile împotriva belgilor, veneților și aquitanilor, adică împotriva Galiei de nord-vest și de sud-vest. Cartea a patra este mai exotică: Cezar traversează pentru prima dată Rinul și trece de două ori în Britania. După eșecul cauzat de trădarea eburonilor și a doua traversare a Rinului, lucrarea atinge punctul culminant în ultima și cea mai lungă carte, a șaptea: revolta uniunii triburilor galice sub Vercingetorix, care este înfrântă prin capitularea Alesiei după multiple obstacole.

Pentru cine scrie Cezar aceste lucruri? De ce le prezintă sub formă de *commentarius*? Chiar dacă prima mărturie de recepție, o remarcă foarte laudativă a lui Cicero, datează doar din anul 46 (Cic. *Brut.* 261 f.), putem fi siguri că Cezar și-a scris relatarea anilor 58-52 într-un singur moment, imediat după evenimente.

Situația în care Cezar se ocupă de scrierea lucrării și, probabil, de publicarea ulterioară, poate fi rezumată în mod clar: adversarii săi politici interni au deja întâietate și urmăresc demiterea sa timpurie din provincie. Ei doreau să creeze ocazia de a-l acuza și de a-l condamna în postura de cetățean privat înaintea unui al doilea consulat planificat pentru anul 48 și, astfel, să-l „ucidă” politic temporar sau chiar definitiv. Faptul că Cezar se face auzit cu un text amplu, mai degrabă decât cu un pamflet, arată că are în vedere elitele sociale; alte grupuri mai largi sunt influențate prin alte canale.

Orice definiție ulterioară trebuie să înceapă cu textul în sine. În primul rând, alegerea genului: Cezar ar fi putut scrie o epopee istorică, așa cum demonstrase Marcus Tullius Cicero pentru consulatul său cu poemul *De consulatu suo* (din care s-au păstrat pasaje mai lungi doar ca autocitate în *De divinatione*); fratele mai mic al lui Cicero, Quintus, a scris un astfel de text în câteva zile despre expediția în Britania întreprinsă împreună cu Cezar. Cezar nu a făcut acest lucru.

El ar fi putut prezenta istoriografia într-un stil elevat. Acest lucru era problematic în măsura în care identitatea autorului și a protagonistului ar fi îndepărtat credibilitatea abordării critice a istoricului, dar, din nou, Cicero este cel care cel puțin ia în considerare un astfel de lucru. Cezar nu a făcut-o.

Ar fi putut scrie *commentarii*. Cel puțin de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., politicienii romani, în special cei remarcabili, au scris în mod individual autobiografii *De vita sua*. Cele câteva fragmente ale acestui gen dezvăluie o autoportretizare generoasă și justificare ca elemente ale conținutului lor; în mai multe cazuri,

aceste autobiografii sunt citate ca *commentarii*. Din nou, Cicero este cel care oferă o perspectivă asupra convențiilor acestui gen și sugerează că autorii unor astfel de texte, scriind despre ei înșiși, puneau accent pe lauda de sine. Cezar nu a făcut acest lucru.

Pentru a fi mai precis: Cezar nu a făcut acest lucru, dar a scris *commentarii*. *Commentarius* era mai mult decât un gen de literatură autobiografică în sens restrâns. *Commentarius* se referă în general la înregistrările unui funcționar public, fie ca un protocol continuu, fie ca un rezumat sistematizat al experiențelor din timpul funcției pentru succesori sau colegi. Cezar se joacă cu această gamă a denumirii genului într-o coordonare sofisticată a textului și paratextului: titlul lucrării, de exemplu pe eticheta atașată pergamentului, sugerează un *commentarius* în modelul familiar de laudă și justificare: *Gaii Iulii Caesaris Commentarii rerum gestarum belli Gallici* ar fi putut fi titlul complet. Dar apoi rulezi începutul textului și citești o propoziție care ar trebui să fie familiară: *Gallia est omnis divisa in partes tres*. Și chiar dacă nu ai fi citit decât puțin Cezar, știi că la început nu este nimic despre Cezar: textul etnografic și geografic continuă la început, apoi trece la istoria helveților și abia la începutul celui de-al șaptelea capitol menționează numele pe care orice cititor trebuie să îl aștepte după titlu: Cezar. Și apoi vine surpriza: predicatul propoziției este *maturat*, „el se grăbește”, nu *maturo*, „eu mă grăbesc”.

Ce s-a întâmplat? Încă de la primele fraze ale lucrării, cititorul nu are nicio îndoială că citește o lucrare care se referă la Galia și – după cum indică clar criteriile de evaluare a popoarelor menționate la început – la război. De asemenea, genul *commentarius* arată clar că un oficial vorbește aici în calitate de expert. Dar cum – și această întrebare este probabil principala motivație pentru care a preluat sarcina în anii 51/50 – se prezintă Cezar, mai precis, cum își prezintă faptele, *res gestae*? Iar răspunsul surprinzător este: el nu le prezintă deloc: Cezar este doar actor; naratorul este o entitate narativă anonimă care nu este identică cu Cezar, despre care povestește la persoana a treia. Ceea ce cititorii află despre narator este extrem de puțin; el trebuie să fie un martor ocular și, mai presus de toate, un roman. Cuvântul *nostra*, „în limba noastră”, folosit chiar în prima propoziție a lucrării și care este repetat în câteva locuri ca *nos* și în multe ca *nostri*, „ai noștri”, îl identifică pe narator ca fiind roman. Fiecare cititor, cel puțin fiecare cititor vizat, se poate identifica cu această entitate narativă, inamicul galilor și de partea armatei romane.

Strategia inovatoare de modificare a genului, care combină elementele caracteristice a două subgenuri *de commentarii* – manualul serviciului civil și conținutul autobiografic – prin elementul necaracteristic genului al unui narator anonim, nu este explicată

printr-o prefață. Prezentarea tradițională exagerată a *commentarii*-lor autobiografice și a rapoartelor oficiale de campanie (*litterae*) rămâne ascunsă; digresiunile etnografice ample consolidează elementul factual și, în același timp, se conectează la formele mici ale marii istoriografii, prezente și ele, deși extrem de rar, în discursuri și scene individuale. În general, limbajul rămâne însă neutru și – în afară de descrierea secvențelor de mișcare – vag; detaliile macabre sunt absente. Războiul este o chestiune de *labour*, *disciplina* și *ratio*, „muncă”, „disciplină” și „inteligență militară” în ambele sensuri ale termenului. Acesta este stilul sobru al unei inscripții de onoare, care ar putea reduce cei un milion de morți și un milion de prizonieri ai războiului galic menționați de Plutarh la un *Galliam cepit*, „a cucerit Galia”. Cu tot exotismul digresiunilor, aceasta nu este literatură de divertisment.

Un astfel de text nu își găsește un public numeros; în scurt timp, oamenii vor prefera relatarea lui Titus Livius despre războiul galic, duelurile, bătăliile palpitate, duelurile și tragediile umane ale istoricului adevărat. Dar Cezar nu se adresează acestui tip de cititori. Cezar nu trebuie să fie un erou: el este de mult timp unul, după cincisprezece și douăzeci de zile de sărbători de mulțumire pentru victoriile sale la Roma, cum nu se mai decisese până atunci. Aristocrației nu-i plăceau eroii. Mult mai important era ceea ce Cezar nu dorea să fie: neliniștit, lacom, crud, imprevizibil, „anticonstituțional”. Pe scurt, el a scris doar pentru că a vrut să arate cum nu scria. Ceea ce este decisiv este această structură fundamentală a lucrării, care devine clară chiar și pentru cititorul nerăbdător din primele câteva minute. Restul, îndrumarea sofisticată a cititorului, implicațiile alegerii informațiilor, descrierea distorsionată a detaliilor – toate acestea trec în plan secund. Cu tot caracterul său de comentariu, acesta nu este un jurnal; ar fi fost nevoie de un efort foarte mare pentru a crea o istorie evenimentistică de zi cu zi a campaniilor din acei ani.

5.5. *BELLUM POMPEIANUM*: AȘA-NUMITUL „RĂZBOI CIVIL”

Nu există nicio dovadă a impresiei pe care *comentariile* la războiul galic au făcut-o la Roma la sfârșitul anilor 50 î.Hr. Utilizarea de către Cezar a „opțiunii literare” nu a făcut ca opțiunea sa militară să devină excesivă: din poziții galice bine pregătite, el a deschis războiul împotriva lui Pompei în ianuarie 49 î.Hr. cu un atac asupra Italiei. Cu toate acestea, Cezar trebuie cel puțin să fi crezut el însuși în utilitatea *comentariilor* sale galice, altfel nu s-ar fi angajat într-un efort literar similar pentru următorul său război, cel civil.

Poate imediat după victoria asupra lui Pompei și după vestea morții acestuia, Cezar s-a apucat din nou de scris *commentarii* – acum în timpul acalmiei războiului de poziție din Alexandria. În

orice caz, lucrarea a fost finalizată până în acest moment și, contrar desemnării sale ulterioare ca *Bellum civile*, ca un „război civil”, Cezar a conceput-o în mod recognoscibil ca *Bellum Pompeianum*, ca o descriere a confruntării dintre Cezar, învingătorul din Galia a cărui *dignitas* era atacată, și Pompei, care a fost sedus de consilieri egoiști și incompetenți – un duel în trei cărți care se încheie cu asasinarea lui Pompei, care l-a trădat din nou pe Cezar, și pedepsirea ucigașilor săi. În această concepție, este cu siguranță vorba de o ofertă de reconciliere a oponentilor războiului civil și de baza unui al doilea consulat legitim: pretenția de legalitate și legitimitate caracterizează reprezentarea în detaliile sale.

Cu toate acestea, mărturiile a doi contemporani din cercul personal cel mai apropiat al lui Cezar, Aulus Hirtius și Asinius Pollio, arată că Cezar nu a publicat acest al doilea comentariu; în textul însuși, lipsa unei prefete, necesară pentru înțelegerea primelor fraze, este cel mai puternic indiciu al unei lucrări incomplete. De ce nu a încercat Cezar să repete succesul – presupus – al războiului galic? Istoria evenimentelor sugerează că războiul nu s-a încheiat în Alexandria, ci a continuat în ultimul an de viață al lui Cezar. Această continuare contrazice interpretarea lui Cezar a primei faze a războiului civil ca fiind *Bellum Pompeianum*, un duel: voința adversarilor de a lupta este mai puternică, iar dependența lor de Pompei mai redusă decât sugerează Cezar în *commentarii*.

O privire mai atentă asupra textului confirmă aceste ipoteze: naratorul și poziția sa narativă rămân identice. Dar polemica împotriva adversarului crește. Formele istoriografiei câștigă în importanță: structura tragică a unor episoade mai mari, perechi de discursuri, scene individuale și *aretia*, uneori chiar zei și semne prevestitoare și, în cele din urmă, cel puțin în două locuri, descrierea comportamentului adversarului, care nu poate fi numită decât satirică (*civ.* 3.31; 3.82 și urm.). Totuși, acești adversari sunt de asemenea romani: atunci când naratorul homodiegetic, care își păstrează identitatea în tabăra lui Cezar ca și în *Războiul Galic*, vorbește acum de *nostri*, de „ai noștri”, acest lucru nu îi mai unește pe prietenii și adversarii lui Cezar din rândul cititorilor ca fiind romani, ci îi polarizează. Cititorii vizați și cei implicați se destramă. De asemenea, Cezar arată clar că el își construiește cititorul vizat, destinatarul său imaginat, ca pe un necititor implicit. El renunță la publicare.

5.6. CORPUS CAESARIANUM

Și tocmai aici, în eșecul autorului, devine abordarea urmărită aici, și anume perspectiva recepției textului, fructuoasă. Cititorii implicați nu sunt interesați de intenția autorului și nu se împacă cu nepublicarea sa. *Commentarii Caesaris* devin *Corpus Caesarianum*.

Bellum Gallicum nu a ajuns în Evul Mediu în forma publicată de Cezar, ci într-o colecție cunoscută astăzi sub numele de *Corpus Caesarianum*. Această colecție cuprinde cele șapte cărți despre războiul galic și cele trei cărți despre războiul pompeian scrise de Cezar; *Războiul Galic* este completat de o a opta carte despre anii 51 și 50, conducând astfel direct la prima carte a *Bellum civile*. Relatarea lui Cezar despre prima parte a războiului civil este completată de următoarea carte, *Bellum Alexandrinum*, care descrie războaiele din Alexandria, Siria și Pontica până la întoarcerea lui Cezar la Roma în 47. Aceasta este urmată de un *Bellum Africanum* sau *Africum*, care descrie campania din Africa de Nord de la sfârșitul anului 47/începutul anului 46, de la plecarea lui Cezar de la Roma până la întoarcerea sa. Colecția se încheie cu *Bellum Hispaniense*, o relatare a războiului spaniol din anul 45, care încheie războiul civil cu bătălia de la Munda din aprilie 45. Textul care s-a păstrat se încheie cu un discurs al lui Cezar în care acesta își rezumă cariera de la funcția inițială de chestor.

Initio quaesturae suae eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse et quae potuisset eo tempore beneficia largitum esse. (2) insequente praetura ampliatio honore vectigalia quae Metellus inposuisset, a senatu petisse et eius pecuniae provinciam liberasse simulque patrocinio suscepto multis legationibus ab se in senatum inductis simul publicis privatisque causis multorum inimicitiis susceptis defendisse. (3) suo item consulatu absentem quae potuisset commoda provinciae tribuisse. eorum omnium commodorum et immemores et ingratos in se et in populum Romanum hoc bello et praeterito tempore cognosse. (4) „vos iure gentium et civiumque Romanorum institutis cognitis more barbarorum populi Romani magistratibus sacrosanctis manus< semel> et saepius attulistis et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. (5) vos ita pacem semper odistis ut nullo tempore legiones desitae populi Romani in hac provincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis et maleficia pro beneficiis habentur. ita neque in otio concordiam neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. (6) privatus ex fuga Cn. Pompeius adulescens a vobis receptus fasces imperium< que> sibi arripuit, multis interfectis civibus auxilia contra populum Romanum comparavit, agros provinciamque vestro impulsu depopulavit. (7) in quo vos victores extabatis? an me deleto non animum advertetis decem habere legiones populum Romanum quae non solum vobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent? quarum laudibus est virtute ...

La începutul chesturii sale, el (Cezar) alesese această provincie dintre toate provinciile ca fiind provincia sa natală și îi acordase beneficii în măsura în care îi stătea în putere la acel moment. (2)

În perioada următoare în calitate de pretor, acum într-o funcție mai înaltă, el a cerut senatului impozitele pe care Metellus le impusese și a eliberat provincia de această povară financiară și, prin preluarea patronatului în același timp, a condus multe delegații în fața senatului și, în același timp, a apărat-o în cazuri juridice publice și private, prin care el însuși și-a făcut mulți dușmani. (3) De asemenea, în timpul consulatului său, adică chiar și în absența sa din provincie, el îi conferise acesteia toate avantajele pe care le putuse. Faptul că ei nu erau nici atenți, nici recunoscători lui și poporului roman pentru toate aceste avantaje, el și-a dat seama prin acest război și prin timpul care a trecut. [Și acum în vorbire directă:] (4) Ați pus mâna o dată și încă o dată pe magistrații sacrosancti ai poporului roman, care au fost numiți prin legea națiunilor și de legea romană și chiar recunoscuți în mod barbar, și în plină zi ați vrut să-l omorâți pe Cassius în mijlocul forumului într-un mod nefast. (5) Ați urât întotdeauna pacea atât de mult încât legiunile nu rămân niciodată neocupate în această provincie a poporului roman. Pentru voi, faptele bune sunt pentru faptele rele și faptele rele pentru faptele bune. Astfel, nu ați putut menține nici armonia în pace, nici bărbăția în război. (6) Fără funcție, tânărul fugar Cn. Pompeius a fost luat de voi și a pus mâna pe fascii și pe comandă, după ce a ucis mulți cetățeni, a adunat trupe străine împotriva poporului roman, a devastat câmpurile și întreaga provincie la instigarea voastră. (7) Unde v-ați fi aflat chiar dacă ați fi fost victorioși? Nu vă dați seama că și după distrugerea mea, poporul roman are zece legiuni care nu numai că v-ar putea rezista, dar ar putea chiar să dărâme cerul? Pentru lauda lor... [aici textul păstrat se întrerupe]. (*Bellum Hispaniense* 42, traducerea mea).

Localizarea acestui discurs la sfârșitul campaniei și conținutul său sugerează că au existat doar câteva fraze pe care tradiția ni le-a ascuns.

Cărțile post-cezariene au fost scrise de diverși autori, a căror identificare nu ajunge la niciun rezultat. De asemenea, declinul calității literare a textelor va fi doar enunțat, dar nu și ilustrat în detaliu. Faptul că filologia clasică a abandonat în mare măsură posibilitatea de a examina „istoriografia de jos” din punct de vedere lingvistic trebuie, de asemenea, doar menționat ca un fapt trist. Și o ultimă *praeteritio*: nici măcar utilizarea din ce în ce mai frecventă a ornamentelor literare ale marii istoriografii, inclusiv comparațiile epice și citarea epopeii naționale anterioare lui Vergiliu, *Annales* de Ennius, nu ar trebui să ne preocupe mai îndeaproape.

Singurul lucru care contează este, în primul rând, faptul că nici paternitatea necezariană, nici diferențele masive în calitatea lite-

rară nu au dus la renunțarea la aceste texte în transmiterea ulterioară – dimpotrivă: „ediția completă” neautorizată a înlocuit probabil foarte repede ediția individuală în circulație a *Bellum Gallicum*. În al doilea rând, naratorul rămâne identic în toate cărțile din *Corpus Caesarianum*, în ciuda tuturor diferențelor stilistice și chiar a morții primului autor. Cu excepția unui comentariu editorial al autorului celei de-a opta cărți a „Războiului galic” (8,48,10f.), nu există niciun indiciu că naratorul războiului împotriva helveților din anul 58 este diferit de cel al bătăliei de la Munda, treisprezece ani mai târziu.

Ce s-a întâmplat? Scrisoarea editorului inițial către inițiator și, probabil, editorul final, concepută ca prefață la opera completă, ne oferă informații în acest sens – pe lângă urmele editoriale din tranzițiile diferitelor cărți. În ea, Aulus Hirtius, șeful cancelariei lui Cezar timp de mulți ani, îi scrie lui Lucius Cornelius Balbus, confidentul lui Cezar, la sfârșitul anului 44 î.Hr.

(1) *Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi.* (2) *Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae (non conparentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis) contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris.* (3) *quos utinam qui legent scire possint, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis.* (4) *constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur.* (5) *qui sunt editi ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset, adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur.* (6) *cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio; ceteri enim quam bene atque emendate, nos etiam quam facile atque celeriter eos perfecere scimus.* (7) *erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum.* (8) *mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesssem; quae bella, quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter quae pro testimonio sumus dicturi.* (9) *sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. vale.*

Constrâns de observațiile tale persistente, Balbus, deoarece refuzul meu zilnic nu mai pare să conțină o scuză pentru dificultatea

problemei, ci doar o cerere de iertare pentru indolența mea, am întreprins această sarcină extrem de dificilă. (2) Am făcut din comentariile lui Caesar al nostru despre faptele din Galia – scrierile care le preced și le urmează nu apar aici – un întreg și am completat cel mai recent *commentarius* neterminat de la faptele din Alexandria până la sfârșitul, nu al conflictului intern, despre care nu vedem nicio concluzie, ci al vieții lui Caesar. (3) Pentru ca cititorii tăi să știe cu câtă reticență am întreprins compunerea sa, astfel încât să mă pot elibera mai ușor de reproșul de prostie și presumție – eu, care m-am împins în mijlocul scrierilor lui Caesar. (4) Pentru că este sigur cu desăvârșire că nimic nu a fost vreodată realizat cu atâta trudă de alții care să nu fie depășit de eleganța lingvistică a acestor *commentarii*: (5) Publicat pentru ca istoricilor să nu le lipsească cunoașterea unor lucruri atât de mărețe, ele sunt atât de mult aprobate de toată judecata, încât autorii nu consideră să li se fi oferit o oportunitate, ci să fi fost privați de una. (6) Admirația față de acest fapt este totuși și mai mare printre noi decât printre toți ceilalți: căci ceilalți știu cât de bine și de impecabil, dar noi știm și cât de ușor și de repede, el a realizat acest lucru. (7) Caesar, însă, posedă atât abilitatea și cel mai rafinat gust pentru formulare, cât și cea mai autentică cunoaștere a planurilor sale, care trebuiau expuse. (8) Nu am avut nici măcar onoarea de a lua parte la războaiele din Alexandria sau din Africa. Deși aceste războaie ne sunt în parte cunoscute din relatarea orală a lui Caesar, este totuși una să auzim ceea ce ne captivează prin noutatea sau admirația sa, și alta să scriem noi înșine ceea ce urmează să spunem ca mărturie a reușitei altcuiva. (9) Dar, desigur, în timp ce adun toate scuzele pentru care nu ar trebui să fiu comparat cu Caesar, mă acuz astfel de presumție: cred că pot fi comparat cu Caesar după judecata cuiva. – Rămas bun. (Hirtius, *Bellum Gallicum*. 8, praef. = „scrisoarea lui Balbus”; traducerea mea).

Din nou, există două puncte principale. În primul rând, Hirtius explică foarte clar că nu este interesat de o ediție completă a operelor lui Cezar: scopul este mai degrabă de a combina *comentariile* scrise de Cezar într-o serie care duce până la sfârșitul vieții lui Cezar. Lipsesc războiul anilor 51 și 50 din Galia – despre care Hirtius însuși va scrie – și campaniile de după Alexandria. Hirtius se plânge apoi, în al doilea rând, de dificultatea care rezultă din faptul că el însuși nu a luat parte la războaiele din Alexandria și Africa, de exemplu, astfel că nu le va putea descrie din perspectiva unui martor ocular.

Ceea ce Hirtius formulează în panegiricul despre Cezar, în judecăți stilistice și *topoi* de apologie, poate fi citit ca un discurs asupra

genului *commentarius*. Genul este redefinit în termeni de conținut și războiul devine astfel conținutul definitoriu. Formal, unitatea dintre autor și protagonist – principala caracteristică istorică a genului, chiar dacă Epicadus a trebuit deja să completeze *commentariile* lui Sylla – este abandonată: naratorul anonim al lui Cezar permite continuarea seriei de texte dincolo de moartea autorului prin păstrarea acestui narator, care este prezent în mod deranjant ca narator prin nenumărate referințe de tipul *ut supra demonstravimus*, „așa cum am arătat mai sus”, și care se dezvăluie, de asemenea, ca martor ocular și actor partizan în câteva locuri, dar care în rest este atât de diferit de Cezar încât identificarea este exclusă.

În acest cadru, Hirtius și-a scris propriile texte, cu aceste ediții el a solicitat texte de la martori oculari și le-a editat: un astfel de text este *Bellum Africanum*. Un alt astfel de text este *Bellum Hispaniense*, pe care Balbus l-a solicitat probabil după moartea lui Hirtius în aprilie 43 și l-a editat ca piatră de temelie a colecției, care a rămas neschimbată.

Această evoluție complicată este rezumată și caracterizată în douăsprezece puncte:

1. „Scrisoarea Balbus” a fost scrisă de Hirtius și se intenționa să deschidă *Corpus Caesarianum*. Faptul că a rămas la începutul materialului lui Hirtius se datorează ediției conservatoare a lui Balbus.
2. Cartea a opta din *Bellum Gallicum* a fost scrisă de Hirtius; naratorul însuși nu este dezvăluit în mod explicit: a fost necesară o reținere specială pentru a completa o lucrare care fusese deja publicată în „prima sa ediție” (*Bellum Gallicum* 1-7).
3. Cu excepția ultimei propoziții, *Bellum civile* corespunde cu textul lui Cezar. *Bellum Pompeianum*, un duel între un Cezar merituos, ale cărui drepturi fuseseră încălcate, și un Pompei prost sfătuit și care în cele din urmă eșuează, a devenit problematic pentru o lucrare destinată publicului roman pe măsură ce războiul civil s-a extins. Prin urmare, Cezar nu a finalizat și nici nu a publicat oficial lucrarea.
4. *Bellum Alexandrinum* formează un comentariu colectiv conceput ca o concluzie a lucrării *Bellum civile*. Sursele sale scrise nu mai pot fi identificate în text. Legătura strânsă cu *Bellum civile* încă nepublicat și leitmotivul *litterae* care stabilește contextul general sugerează că autorul a fost însuși editorul general, adică Hirtius.
5. *Bellum Africanum* se află în *Corpus Caesarianum* fără cuvinte de deschidere și de încheiere care să îl încadreze în cadrul mai larg. Naratorul este aceeași figură anonimă, homodiegetică prezentă și în restul corpusului. Autorul este un martor ocular care nu poate fi identic cu Hirtius. În afară de

restul literaturii de tipul comentariilor, doar cărțile lucrării *Bellum Gallicum* ar fi putut servi drept model. Lipsa editării finale dezvăluie astfel urme ale genului de tip *commentarius*, care au fost eradicat din restul *Corpus*-ului *Caesarianum*. Restrângerea completă la cadrul temporal și factual al unei campanii reflectă exigențele lui Hirtius față de autor.

6. *Bellum Hispaniense*, care provine cu siguranță de la un autor care nu este reprezentat altfel în *Corpus Caesarianum*, este încorporat editorial în *Corpus Caesarianum* fără a face referire la vreo parte a acestuia. Cu toate acestea, discursul care formează finalul textului care s-a păstrat ar fi putut fi compus ca punct culminant și concluzie a *Corpus*-ului *Caesarianum*.
7. Naratorul tuturor componentelor din *Corpus Caesarianum* este același și – dincolo de identitatea sa cezariană – anonim. Doar Cezar și – în completare – Hirtius sunt numiți ca autori: spre deosebire de Cezar, însă, nu în titlu (un gen care tinde să fie autobiografic!), ci doar în Praefatio, care este clar evidențiată ca scrisoare.

5.7. LITERATURA DE PARTID

Voi continua deocamdată rezumatul:

8. Ediția completă organizată de Balbus din proprietatea lui Hirtius, pe care o numim *Corpus Caesarianum*, a înlocuit probabil în scurt timp ediția *Bellum Gallicum* 1-7 care circula anterior separat. *Corpus Caesarianum* se bazează pe tradiția medievală; edițiile individuale ale *Bellum Gallicum* (care includeau întotdeauna și cartea a 8-a) reprezintă ediții parțiale (în principal franceze).
9. Planul pentru *Corpus Caesarianum* provine din cancelaria lui Cezar, care a fost înființată în timpul războiului galic; la îndemnul lui Balbus, Hirtius a dezvoltat planul pentru o serie de comentarii continue: *commentarii rerum gestarum Caesaris*. El a schițat acest plan la sfârșitul anului 44 î.Hr. – de fapt ca un bilanț intermediar, în formă de *praefatio* pentru lucrarea completă – în scrisoarea către Balbus.
10. Limitarea la războaiele lui Cezar și ale cezarienilor este intenționată și, în această privință, *Corpus Caesarianum* este complet.
11. Analiza subiectului și a naratorului anonim, care stabilește un contact special cu cititorul, conduce la caracterizarea *Corpus*-ului *Caesarianum* ca „literatură de partid”, ca text istorico-biografic care urmărește să creeze o identitate și să câștige susținători: linia narativă se întinde de la marile fapte din Galia la înfrângerea adversarilor obstinați. Atât din punct de vedere funcțional, cât și formal, o paralelă poate fi construită cu referire la Evangheliile, în special dubla lucrare a lui Luca.

12. Nu există nicio dovadă a unei recepții mai largi: divizarea rapidă a adepților lui Cezar între tabăra lui Octavian și cea a lui Marc Antoniu ar fi putut face *Corpus Caesarianum* inutil, dincolo de amintirea nostalgică. Cu toate acestea, faptul că acest *Corpus Caesarianum* a fost transmis ca un întreg, adică și în părțile sale de declin literar, arată că recepția sa tindea să coincidă cu intenția editorilor.

Constanța condițiilor-cadru determină cititorul implicit: este vorba de cititorul implicit al lucrării cezariene despre războiul cu Pompei, nu de cititorul vizat de Cezar. Aceștia sunt cezarieni, susținători ai partidului, oameni a căror identitate a fost definită de-a lungul anilor, poate chiar a deceniilor, de cooperarea cu Cezar și, mai presus de toate, de subordonarea militară față de Cezar: veteranii. Numai aceștia sunt oamenii care pot citi de la Lacul Geneva, prin Britania, Germania, Spania, Grecia, Egipt, Siria, Asia Mică, Africa, până la *Munda nostri*, „ai noștri”. Aceștia sunt cititorii al căror interes succesorii lui Cezar și, în acest nou context Cezar însuși – împotriva voinței sale – doresc să se concentreze asupra contextului general al mișcărilor militare, asupra punctelor culminante ale exotismului, tehnologiei de război, dar și ale privațiunilor și, în cele din urmă, ale triumfului.

Hirtius și Balbus, editorii, sunt prototipurile acestui cititor, poate nu intelectuali, dar nici „oameni pentru treburile grele”; în orice caz, oameni care, într-o situație de dezorientare după moartea liderului, într-o situație în care liniile frontului între adepți ai lui Cezar, ai lui Marc Antoniu, ai lui Octavian și cei republicani nu mai sunt clare, iau inițiativa și creează instrumentele literare de care aveau nevoie. Dintr-o perspectivă sociologică literară, acest lucru sugerează o comparație cu apariția colecțiilor de texte creștine timpurii, care vor fi prezentate pe scurt aici.

Referirea la prieteni comuni, strămoși sau modele biografice prin intermediul povestirilor poate fi imaginată cu ușurință ca o strategie de consolidare a grupurilor existente. De asemenea, povestirea poate face parte din proiectul de extindere a unor astfel de nuclee sau grupuri ancestrale în rețele mai mari. Teoria naratologică oferă câteva observații care ar putea ajuta la explicarea unor astfel de procese.

Narațiunea biografică, așa cum o oferă *Corpus Caesarianum* și, începând cu secolul al II-lea, Evangheliile și Faptele Martirilor, iar mai târziu legende sfintilor în ansamblu, nu este doar descrierea unor personalități interesante. Ca narațiune, este combinația de redundanță și variație care generează consens și atenție. Reducerea la scheme inițiază procese de generalizare și, astfel, duce la extinderea publicului pentru care povestea ar putea fi relevantă. Diferențierea creează consens dincolo de granițele grupurilor și

intereselor. În același timp, posibilitățile de exprimare în spațiul comunicativ al unei societăți depind de propria voință și de capacitatea fiecăruia de a se distanța de astfel de generalizări narative. Expertii, de exemplu, pun la îndoială narațiunile generale, chiar dacă propriul lor potențial de a schimba cunoașterea colectivă este destul de limitat. În literatura antică, rezumate impresionante, fie în cadrul unor narațiuni mai ample, fie ca un gen separat (epitome, *periochae*), asigură și creează consens, până la punctul în care (într-o mișcare dialectică) „crezurile” confesionale impun formulări exacte pentru a include sau exclude. În comentariul său privind calendarul roman, Ovidiu amestecă explicații aproape tautologice și prezentarea cunoștințelor cotidiene cu afirmații personale puternice pe alte teme, uneori bazându-și autoritatea pe citate din zeități (chiar dacă natura fictivă a acestor afirmații ar fi fost evidentă pentru cititorii săi).

Aici intervine diversificarea narativă: noi războaie, noi variante ale vieții aceleiași persoane, ale vieților altor persoane. De regulă, diversificarea nu înseamnă doar producerea de variante arbitrare. Prin intermediul istoriei lor și implicării lor în diferite scheme, narațiunile se caracterizează printr-un repertoriu de detalii care pot fi puse în valoare într-o anumită poveste. Începând cu perioada târzie a Republicii, Numa era de neconceput fără cărțile sale, inventate la începutul secolului al II-lea î.Hr. pentru a legitima filozofia pitagoreică la Roma. Rolul neobișnuitului și al noului se aplică în special acelor narațiuni care au dobândit un statut canonic în antichitate, fie că este vorba de *Tanah*, de „Biblie” sau de unele epopei. Pentru primele, ar putea fi menționate studiile *midrashim halakha*, cu interesul lor pentru chiar și cele mai mici detalii ale unei povestiri din Pentateuh. Comentariile antice târzii asupra lui Vergiliu, Servius, precum și Macrobius, arată, de asemenea, posibilitățile de interpretare a unui text complex și îndepărtat în timp. Ceea ce ar fi putut fi uitat în fluxul constant al relatării unei povești a fost păstrat în textele scrise. Scrisul, dacă nu este deja un mijloc de producție, satisface nevoia de detalii și permite transmiterea lor.

Din punct de vedere istoric, diversificarea în cadrul stabilit motivează participarea continuă la narațiune și renarațiune, oferind perspective diferite și subliniind astfel legitimitatea unor perspective diferite. Mai multe exemple din textele iudeo-creștine arată gama largă de idei religioase care curg în astfel de narațiuni: în „Scrisoarea către apostoli”, un dialog cu Hristos cel înviat, interlocutorii, care sunt apostolicii „Noi” în dialog, află despre Iisus: „M-am arătat Fecioarei Maria sub forma arhanghelului Gabriel și i-am vorbit, iar inima ei m-a primit (pe mine); ea a crezut și a râs; iar Eu, Cuvântul, am intrat în ea și m-am făcut trup; și Eu însumi

m-am lăsat slujit; și sub forma unui înger voi face ceea ce a făcut el, iar după aceea voi merge la Tatăl meu” (14, după B. Ehrmann). Markus Vinzent a evidențiat inovații narative comparabile în Înălțarea lui Isaia: „S-a întâmplat că, pe când erau singuri, Maria a privit îndată cu ochii ei și a văzut un copilăș și s-a minunat. Și după ce s-a minunat, pântecul ei s-a aflat ca înainte de a fi conceput” (11, 8-9). *Evanghelia Mântuitorului* din secolul al II-lea nu se sfiește să îl facă pe Iisus să anunțe că „se va coborî în Hades” (7, după B. Ehrmann). Și aici ar trebui subliniat faptul că cineva precum Philo s-a concentrat asupra relatării în analiza sa teoretică a Septuagintei, fără a acorda prea multă importanță problemelor textuale detaliate.

Aceste exemple ilustrează faptul că povestirea este o strategie de stimulare a emoțiilor și de implicare în dinamica socială a unui grup. Nu capacitatea de a repeta un crez comun este importantă aici, ci oportunitatea de a se angaja în diversitatea unei culturi care are centre foarte diferite. Tocmai posibilitatea de a participa doar parțial la o narațiune este cea care permite formarea unor grupuri mari. Pentru formarea unor blocuri mai mari de „eleniști” și „creștini” în secolul al IV-lea sau de marcioniți și creștini circumciși în secolul al II-lea, această flexibilitate oferită de diferitele narațiuni a fost de mare importanță.

Producția repetată și reutilizarea narațiunilor despre Patimile Domnului sau a altor secvențe biografice începând cu secolul al II-lea arată gama și gradul de deschidere și unitate în ceea ce privește includerea și excluderea destinatarilor – pentru o istorie a religiei care nu se limitează la o istorie a ideilor. Rețeaua de variante și repovestiri este cea care face ca narațiunile să fie atât de relevante pentru transformările religioase. Din perspectiva dezvoltată mai sus, coerența comunicării realizate astfel ar trebui pusă în evidență, mai degrabă decât detaliile diversificării. Identificarea diferitelor „erezii” acordând atenție diferențelor minuscule este o strategie a concurenților; nu ar trebui să fie strategia istoricilor.

Acest lucru nu înseamnă că povestirile diversifică strategic repertoriul de detalii. Încadrările sunt importante, chiar dacă acestea sunt adesea necunoscute din cauza statutului fragmentar al textelor și a pierderii începuturilor și sfârșiturilor prin deteriorarea surselor sau a codicilor – chiar și ideea noastră despre sfârșitul *Corpus-ului Caesarianum* este doar ipotetică în această privință. În ceea ce privește astfel de încadrări, sincronismele de început ale Evangheliei după Luca sau ale genealogiei după Matei împărtășesc caracterul lor inclusiv cu începutul Evangheliei Ebioniților din prima jumătate a secolului al II-lea: „Și astfel a venit Ioan în zilele lui Irod, regele Iudeei, și a botezat un botez de pocăință în Iordan. Se spune că era din seminția preotului Aaron și era copilul

lui Zaharia și al Elisabetei” (fr. 1). Un astfel de cadru face posibil ca un cerc mult mai larg de destinatari să se implice în aceste relatări decât în cazul începutului brusc al relatării despre Ioan Botezătorul din Evanghelia după Marcu. *Gallia est omnis divisa in partes tres* oferă aceeași deschidere.

5.8. ISTORIA ULTERIOARĂ A RECEPȚIEI *CORPUS CAESARIANUM*

În ciuda tuturor asemănărilor pe care le-a relevat comparația dintre „literatura sectară” creștină și cea cezariană, există totuși o diferență semnificativă: impulsul de a crea *Corpus Caesarianum* s-a evaporat rapid. Adepții lui M. Antoniu și C. Octavius, acum adoptatul C. Iulius C. f. Caesar și mai târziu Augustus, nu s-au reunit cu adevărat; războiul civil a intrat într-o nouă rundă. Cezar a fost divinizat (40 î.Hr.) și apoi dat la o parte. Au fost cerute noi loialități, iar intensitatea legăturilor de partid care au condus la următorul război civil a satisfăcut toate nevoile corespunzătoare. Nu există nicio dovadă a unor cititori specifici care să dea naștere presupunerii că acest corpus a fost răspândit. Epoca augustană, cel mai târziu, a marcat probabil sfârșitul lecturii extinse.

Interesul medieval pentru acest corpus a fost limitat și s-a limitat în principal la Franța. Interesele istorice locale, care erau reflectate în nenumărate legende locale, au dus la o ediție specială a tuturor celor – desigur – opt cărți din *Bellum Gallicum* extrase din corpus. Faptul că cea de-a opta carte nu era scrisă de Cezar reieșea clar din scrisoarea menționată anterior a lui Hirtius către Balbus, care fusese plasată la balama – dar acest lucru nu prezenta niciun interes din această perspectivă. În această perioadă, *Bellum Gallicum* a dobândit o distribuție mai largă, mai întâi în Franța și apoi în Italia, doar prin traducerea sa ca parte a *Fet des Romains* din 1213.

Interesant este că structurile de recepție dezvăluite se repetă aici, deși sub un alt interes, acum mai cavaleresc-aristocratic. *Li fet des Romains* este o încercare, limitată la Cezar, de a-i portretiza pe primii doisprezece împărați romani; Viețile lui Suetonius formează cadrul pentru aceasta. Astfel, *Războiul Galic* este din nou plasat într-un cadru biografic, în care traducerea lucrării Despre Conjurația lui Catilina a lui Sallustius îi este anterioară și traducerea operei Pharsalia, acest *Bellum civile* al poetului neronian Lucan, îi urmează.

Altfel, un interes pentru Cezar care să depășească imaginea medievală a primului împărat, făuritor de calendare și învingător în campanii exotice, a devenit recognoscibil abia în secolul al XVI-lea. Cezar a început să fie citit la școală și ca militar. Reducerea literară a războiului la operarea unor corpuri mari de trupe poate servi drept model pentru armatele moderne. Pentru școală, re-

nunțarea la aparatul păgân al zeilor și standardizarea analoagă a limbajului în semantică și sintaxă sunt potrivite.

Interesele istorice naționale promovează canonizarea. Francezii au recunoscut în galii învinși începuturile națiunii lor, germanii în triburile germanice menționate aici pentru prima dată. În plus, totuși, armata a fost cea care a furnizat, în secolul al XIX-lea, baza de masă pentru lectura lucrărilor lui Cezar în școlile gimnaziale și școlile de cadeți prusace și bavareze. Atât interesul național-istoric – a se vedea Asterix –, cât și aspectul militar caracterizează și astăzi recepția, deși acum în principal printr-o apropiere negativă. Cezar rămâne, de asemenea, controversat în școli. Dar poate că Cezar devine mai interesant atunci când nu mai este citit ca un „măreț”, ci în cadrul *Corpus-ului Caesarianum*.

6. Analizării: Titus Livius

6.1. INTRODUCERE

Este util să începem studiul lui Titus Livius cu un scurt text care nu a fost scris de el, dar care se bazează pe cea de-a 109-a carte a lui, prima carte despre războiul civil, sau, mai exact, din cuprinsul său (*Periochae*):

Causae civilium armorum et initia referuntur, contionesque de successore C. Caesari mittendo, cum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Caesarem, deinde pro Caesare actiones continet. cum senatus consultum factum esset, ut successor Caesari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatus consultum impediabant, urbe pulsus, mandatumque a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid res publica detrimenti caperet: C. Caesar bello inimicos persecuturus cum exercitu in Italiam venit; Corfinium cum L. Domitio et P. Lentulo cepit, eosque dimisit; Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit.

Această carte istorisește cauzele războiului civil și începuturile lui, împotrivirea la trimiterea unui succesor lui C. Caesar, deoarece acesta declarase că nu-și va trimite la vatră armata dacă nu va face același lucru și Pompeius. Mai descrie și acțiunile tribunului plebei, C. Curio, împotriva lui Caesar mai întâi, și în favoarea lui Caesar, mai pe urmă. După ce s-a dat un senatus-consultum prin care să se trimită un succesor lui Caesar, după alungarea din oraș a tribunilor plebei M. Antonius și Q. Cassius, deoarece aceștia împiedicau intrarea în vigoare a acestui senatus-consultum prin opoziția lor, senatul a însărcinat pe consuli și pe Cn. Pompeius să vegheze ca nu cumva republica să sufere un neajuns. C. Caesar a sosit cu armata sa în Italia pentru a-i urmări pe adversarii săi prin război. El a cucerit orașul Corfinium luându-i prizonieri pe L. Domitius și pe L. Lentulus, cărora apoi le-a dat drumul. Caesar l-a alungat pe Cn. Pompeius și pe ceilalți partizani ai acestuia din Italia. (trad. Paul Popescu)

Așadar, avem de-a face cu evenimentele de la începutul anului 49 î.Hr., iar textul prezentat aici acoperă o carte completă a lui Titus Livius, a 109-a carte. Desigur, aceasta nu este versiunea pe care Titus Livius însuși a scris-o, dar este cu siguranță versiunea care a găsit cei mai mulți cititori. Titus Livius însuși a scris probabil o sută patruzeci și două de cărți, deoarece versiunea prescurtată a celei de-a 142-a cărți încheie conținutul și ajunge aproape de moartea lui Livius. Această operă enormă nu a fost copiată des, chiar dacă a fost copiată suficient de des pentru a fi citită cel puțin în antichitatea târzie. Ceea ce era mult mai util era să se scurteze Titus Livius la un nivel la care să fie în continuare plăcut de citit. Este exact ceea ce se întâmplă atunci când sunt compilate rezumate, versiuni prescurtate ale tuturor acestor cărți. Și în această formă prescurtată, și numai cu primele cărți în forma lor completă, Titus Livius a fost cel care a determinat viziunea noastră asupra istoriei Romei republicane pentru întreaga perioadă romană imperială, dar ulterior și pentru Evul Mediu și epoca modernă, în orice caz până la începutul secolului al XIX-lea și, într-o anumită măsură, până în zilele noastre.

6.2. VIAȚA

Se cunosc puține lucruri despre viața lui Titus Livius. Există câteva referiri la el în autorii imperiali de mai târziu, câteva note în Plinius și scurte note privind datele vieții sale în Cronica lui Ieronim din antichitatea târzie. Nu există nicio biografie antică a lui Livius. Potrivit lui Ieronim, el s-a născut în anul 59 î.Hr. Cu toate acestea, el dă și nașterea lui Valerius Messalla pentru același an, dar știm cu siguranță că acesta s-a născut în 64 î.Hr. Se înșală Ieronim doar în privința lui Messalla, adică să se fi născut Livius cu adevărat în 59 î.Hr.? Sau știa Ieronim că cei doi s-ar fi născut în același an? În acest caz, și Livius s-ar fi născut în anul 64 î.Hr.

Conform acestei cronici a lui Ieronim, el a murit în anul 17 d.Hr., deci ar fi trăit șaptezeci și cinci de ani. Se pune întrebarea dacă Ieronim a avut într-adevăr la dispoziție doar data nașterii și durata vieții. Romanilor le plăceau numerele rotunde – inevitabil, având în vedere lipsa de registre ale populației. Aproape toți cei de pe pietrele funerare mureau la 60, 65, 70 de ani, dar aproape niciodată la 62 sau 67 de ani. Dacă Ieronim ar fi avut în față o astfel de indicație, s-ar putea, de asemenea, ca Livius să fi murit deja în 12 d.Hr., înainte de moartea lui Augustus. În orice caz, putem spune că el s-a născut la sfârșitul Republicii și a fost la curent când era tânăr cu războiul civil dintre Cezar și Pompei și, prin urmare, a avut propriile sale impresii despre tumultul războiului civil. Apoi și-a adunat impresiile formative în conflictul ulterior dintre Octavian și Antonius (adică între cele două tabere pe care *Corpus*

Caesarianum încă încerca să le unească). Mai importantă, însă, este întrebarea dacă a murit înainte sau după Augustus. Avem informația de la un istoric, Asinius Pollio, că ultimele cărți ale lui Titus Livius au fost publicate abia după moartea lui Augustus. Augustus a murit în 14 d.Hr. și ar fi interesant de știut dacă Livius a publicat chiar el aceste ultime cărți, tocmai după moartea lui Augustus. Poate pentru că a vrut să arate considerație față de acesta – la urma urmei, el a descris epoca lui Augustus în aceste ultime cărți. Sau poate că nu a publicat deloc aceste ultime cărți, sau poate că nu a vrut să le publice deloc și au fost publicate postum.

Livius s-a născut în Patavium, Padova de astăzi, care nu făcea încă parte din *Italia* la momentul nașterii sale. Mai degrabă, aparținea încă de Gallia Transpadana, „această parte a Galiei”, de această parte a Alpilor din perspectivă italică. Patavium a devenit *municipium* abia în 41 î.Hr., adică a fost pe deplin încorporat în sistemul cetățeniei romane. Privit din această perspectivă, Livius, autorul a cărui imagine a istoriei romane a devenit canonică, era prin urmare un gal, un non-roman, un provincial. Livius s-a bucurat cu siguranță de o educație bună în Patavium, un oraș mare după standardele antice. Există rapoarte antice, deși contestate, conform cărora acesta ar fi scris scrieri filosofice, care probabil aveau deja o puternică tentă istorică. Nimic din toate acestea nu s-a păstrat și, prin urmare, această întrebare trebuie să rămână fără răspuns. Cu toate acestea, în alte domenii, putem vedea că Livius a avut deficiențe care sunt vizibile în lucrările sale istorice. Cel mai important lucru este, probabil, faptul că nu făcea parte din clasa superioară a Romei, în sensul clasei politice conducătoare, și că, spre deosebire de Polybios, de exemplu, nu avea experiență politică și nu pare să fi avut experiență militară.

Acest Livius este cel care, după încheierea războaielor civile, își începe relatarea istoriei romane în jurul anului 29 sau 28 î.Hr. Deoarece a rămas fidel lucrării sale pe tot parcursul vieții sale, trebuie să fi scris în jur de trei-patru cărți de istorie pe an. El a scris o lucrare care a devenit canonică pentru istoria romană și, în această privință, este comparabilă cu *Eneida* lui Vergiliu. Nici Vergiliu nu era roman, ci provenea din Mantua. Și în acest caz, un italic de la marginea nucleului roman a scris acele opere care canonizează imaginea istorică romană pentru istoria timpurie sau chiar pentru cea mai mare parte a istoriei romane. Dar trebuie remarcat și acest lucru: Livius a scris cea mai mare parte a istoriei sale la Roma. Acolo a avut la dispoziție sursele de care avea nevoie. Cu toate acestea, el a murit în Padova; trebuie să se fi mutat înapoi în orașul natal cu câțiva ani, poate chiar cu mai mulți ani înainte de moartea sa, departe de curte – aceasta era curtea imperială unde avusese contact cu Augustus, care l-a descris ca fiind pompeian, un pri-

eten al Republicii, și unde l-a influențat pe împăratul Claudius de mai târziu și pare să îi fi trezit acestuia interesele istorice. Cu toate acestea, el a finalizat proiectul istoriografiei sale în Padova.

În afară de câteva anecdote și foarte puține comentarii pe care le face în propria sa operă, nu știm cât de strânse au fost contactele sale cu Princeps. Cu siguranță, nu a făcut parte din cercurile literare, cum ar fi cercul lui Messalla sau cercul lui Maecenas. Din punct de vedere ideologic, pare să fi păstrat o anumită distanță față de Augustus, dar a scris o operă augustană care este în deplină concordanță cu spiritul vremii – își începe lucrarea la un moment de cotitură istorică masivă: sfârșitul războaielor civile care, în mod evident, i-au influențat scrierea. Aceasta este perspectiva. Livius scrie pentru o societate care tocmai a supraviețuit unui război civil și care pare să îndrepte către o altă epocă. Dar el scrie chiar la începutul acestei ere și nu știe încă de existența unei *Pax Augusta* interne care va dura peste patruzeci de ani.

6.3. PLANUL LUCRĂRII

În primul rând, o scurtă trecere în revistă a conținutului celor 142 de cărți (cărțile pierdute sunt notate cu italice):

Titus Livius: Conținutul lucrării (textele lipsă apar cu italice)

c. 1	Originile orașului/Perioada regală	}	Istoria timpurie a Romei
2-5	Republica până la invazia galică (386)		
6-10	Războaiele Samnite (385-293)		
11-15	Cucerirea Italiei (292-265)		
16-20	Primul război Punic (264-219)	}	Primul/al doilea război Punic
21-30	Al doilea război Punic (218-201)		
31-45	Expansiunea în bazinul estic mediteraneean până la sfârșitul războiului cu Perseus (201-167)	}	Expansiunea în Est
46-50	Sfârșitul expansiunii estice (166-145)		
51-60	Conflicte interne până la C. Gracchus (144-123)	}	Scipio minor
61-70	C. Gracchus până la M. Livius Drusus (122-91)		
71-80	Războaiele civile până la moartea lui Marius (90-86)	}	Marius
81-90	Sylla (85-78)		
91-100	Ascensiunea lui Pompei (77-66)	}	Pompei
101-110	Supremația lui Pompei (65-48)		
111-120	Războaiele civile până la moartea lui Cicero (48-43)	}	Caesar
121-142	Perioada augustană, cel puțin până la moartea lui Drusus (9 î. Hr.)		
		[135]	Augustus
Periochae	Lipsesc doar pentru cărțile 136 și 137.		

Cea mai mare realizare a lui Titus Livius este, fără îndoială, faptul că a transformat această cantitate enormă de istorie romană într-o lucrare de istorie lizibilă, și numai acest fapt este responsabil pentru succesul său enorm pe termen lung și pentru istoria recepției sale. Această lizibilitate a istoriei romane include, de asemenea și mai presus de toate, faptul că autorul a produs unități de reprezentare semnificative. Aceste unități de reprezentare semnificative sunt în primul rând cărți individuale. Nu avem de-a face cu o istorie continuă în care limitele cărților sunt incizii pur mecanice; Livius a încercat să permită anumitor evenimente să coincidă cel puțin cu sfârșitul unui an și apoi, de asemenea, să rezume cărțile individuale în unități mai mari.

Unitatea cărților 1-5 poate fi identificată cu certitudine, mergând de la întemeierea Romei – mai precis, primul moment începe cu distrugerea Troiei, dar trece apoi în doar câteva rânduri la Italia – până la invazia galilor, catastrofă care marchează un punct de cotitură important în istoria romană timpurie. Cartea 1 conține deci relatarea acestei preistorii și a perioadei regale. Ea se încheie cu expulzarea ultimului rege de către Iunius Brutus. În continuare, pot fi identificate unități a câte cinci cărți, precum și zece și cincisprezece cărți, din părțile care ni s-au păstrat. În ceea ce privește dimensiunea cărților individuale: conform edițiilor de astăzi, acestea ajung la aproximativ cincizeci de pagini tipărite, cu o sută patruzeci și două de cărți care fac puțin peste șapte mii de pagini tipărite.

Rezumatele împreună ocupă aproximativ cincizeci de pagini. Aceasta este lungimea unui pergament antic, sau aproximativ șaiszeci până la nouăzeci de capitole atunci când sunt împărțite în capitole. Lungimi similare se regăsesc mai ales în cărțile de proză. Războiul Galic al lui Cezar, de exemplu, are aproximativ aceeași lungime.

Cartea 1 începe așadar cu perioada regală, o scurtă preistorie care cuprinde câteva capitole, regii până la Romulus și Remus, fondatorii reali ai orașului. Apoi, cei șapte regi sunt tratați pe rând, încheindu-se cu expulzarea ultimului. Cartea a 2-a începe cu tranziția către Republică și continuă an de an până în anul 386 î.Hr., invazia galilor. Cucerirea Romei coincide cu sfârșitul cărții a 5-a, iar acesta este noul început al cărții a 6-a, cu refondarea Romei. Camillus este figura marcantă în acest moment al istoriei romane, ca al doilea fondator al orașului. Atât Romulus cât și Camillus formează mai târziu modelul pentru Augustus atunci când se prezintă din nou ca fondator al unui oraș. Aceasta este urmată de expansiunea în Latium și de securizarea acestei zone latine, din centrul Italiei, inițial în conflict cu etruscii și latinii, în special în a doua jumătate a secolului al IV-lea, și de războaiele cu samniții de la începutul secolului al III-lea.

Textul păstrat se întrerupe inițial în anul 293. Cărțile 11-20 lipsesc și cunoaștem doar cuprinsul. Acest lucru este regretabil, deoarece este o perioadă foarte interesantă, perioada cuceririi Italiei, expansiunea în Italia și primul război punic cu perioada interbelică, stabilirea primelor provincii. Ceea ce se păstrează apoi din nou sunt cărțile de la 21 la 45. De la 21 la 30, al doilea război punic, apoi de la 31 la 45, expansiunea în estul Mediteranei, ca urmare a intervenției statelor grecești în acest al doilea război punic, cucerirea Macedoniei, dar și continuarea expansiunii până la sfârșitul războiului împotriva lui Perseu în 167 î.Hr. – și aici se întrerupe din nou narațiunea istorică a lui Livius, cu excepția detaliilor de conținut. Nu mai avem o relatare istoriografică coerentă a perioadei ulterioare. Aceasta începe din nou abia la sfârșitul Republicii, prin intermediul cărților care ni s-au păstrat de la istoricii greci, în special Cassius Dio. Acest secol al II-lea î.Hr., în special, este foarte puțin documentat în istoriografia directă sau este documentat doar prin breviare foarte scurte. Cărțile 46-50 ar putea fi rezumate ca o încheiere a expansiunii în estul Mediteranei; aici este inclus al treilea război punic cu distrugerea Cartaginei și apoi a Corintului.

Cărțile 51-60 acoperă conflictele interne până la legislația lui Gaius Gracchus, al doilea dintre Gracchi (Tiberius Gracchus fusese ucis cu zece ani mai devreme). Următoarea decadă, tranziția de la secolul al II-lea la secolul I, este formată din cărțile 61-70: de la Gaius Gracchus la Marcus Livius Drusus. Numele Marcus Livius Drusus este asociat cu izbucnirea Războiului Social, acest război civil intern, al întregii Italii, în care italicii au purtat un război împotriva Romei pentru a obține cetățenia romană – o constelație oarecum ciudată. Aceasta este, de asemenea, puternic descrisă din perspectiva rezultatului final. Cel puțin în unele regiuni, a fost imaginată o unificare italică fără Roma.

Urmează războaiele civile ale lui Marius împotriva lui Sylla, zece cărți până la moartea lui Marius în 86 î.Hr. și alte zece cărți până la demisia și ulterior moartea lui Sylla în 78 î.Hr. Se poate observa aici că o carte tratează uneori mai puțin de un an, în timp ce două sute cincizeci de ani de domnie a regilor au fost tratați într-o singură carte. Relatarea lui Titus Livius devine mai detaliată, lucru ce contrastează cu ce este păstrat din *periochae* și abreviatori, și anume pasajele în care oferă mai puține detalii, în care nu se afla interesul său principal, și anume istoria romană timpurie. Urmează ascensiunea lui Pompei și supremația sa; dacă luăm o structură în 10 unități, cărțile 91-100 și 101-110, o supremație care este distrusă doar de războiul civil, victoria lui Cezar și bătălia de la Pharsalus. Chiar dacă poate vedem această fază a istoriei romane sub semnul lui Cezar, în antichitate generalul mai popular, cel cu cei mai

mulți aderenți politici, este cu siguranță Pompei, chiar și în anii 50 î.Hr. Urmează războiul civil până la moartea lui Cicero, cartea 120. Odată cu moartea lui Cicero, considerată poate simbolic ca sfârșitul Republicii, am ajuns și la momentul până la care Livius și-a publicat cărțile în timpul vieții lui Augustus. Probabil că el a scris aceste lucruri poate în jurul anului 1 î.Hr. sau 1 d.Hr.

Următoarele cărți, de la 121 la 142, au fost publicate abia după moartea lui Augustus, după 14 d.Hr. Ele tratează întreaga perioadă augustană, probabil până la moartea lui Drusus în 9 î.Hr. Acesta este ultimul comentariu sigur din cuprins. Într-un manuscris există o referire la înfrângerea lui Varus, bătălia lui Varus împotriva triburilor germanice din anul 9 d.Hr. Acest lucru ar însemna încă optsprezece ani. Această problemă trebuie pur și simplu lăsată nerezolvată. Nu este o tradiție confirmată; după cum am spus, un singur manuscris adaugă această notă. Este posibil ca Titus Livius să fi scris mai multe cărți decât cele care mai existau la momentul redactării cuprinsului. La urma urmei, cu anul 9 î.Hr., Livius a adus povestea foarte aproape de propria sa istorie contemporană.

Grupări de cincisprezece cărți (pentekaidekades) au fost de asemenea propuse ca principiu de structurare. Pentru unele perioade – Pompei sau Cezar, de exemplu – aceasta pare a fi o structură mai plauzibilă. În alte locuri, însă, structura în decade este destul de clară. Este de asemenea posibil ca Livius pur și simplu să nu fi aderat la un singur principiu de structurare, ceea ce nu ar fi surprinzător având în vedere tratarea densă a evenimentelor și duratele diferite ale evenimentelor care sunt înțelese ca o unitate.

6.4. SURSE ȘI IMPACT

Dacă vă uitați acum la această mare istorie și vă gândiți la toți cei care au scris istorie în perioada Republicii, atunci vă puteți imagina efectul lui Titus Livius sub forma unei clepsidre. Deasupra aveți marea masă de analiști mai vechi și mai recenti. Toți acești istoriografi sunt folosiți de Livius în grade foarte diferite. Livius procedează de obicei în așa fel încât folosește unul ca sursă principală, sursă pe care o copiază, editează și apoi adaugă în mod repetat o a doua sursă permanentă și poate o a treia sau a patra, compară lucrurile și verifică punctele individuale. Dar nu este cazul să așeze un număr mare de relatări istorice diferite pe biroul său, să citească secțiunea cronologică în fiecare caz și apoi să creeze propria sa sursă. Mai degrabă, el urmează o anumită sursă pentru o anumită secțiune și apoi adaugă informații sau corectează informații pe baza altor istoriografi.

Putem observa acest lucru doar în utilizarea lui Polybios pentru perioada celui de-al doilea război punic și pentru perioada ulterioară, deoarece Polybios este singurul istoric care s-a păstrat într-o

măsură semnificativă din cadrul predecesorilor lui Livius. Toate celelalte produse, mai recente și analele mai vechi, nu au trecut prin gâtul de sticlă pe care îl reprezintă Livius. Livius s-a folosit de acești autori, iar ulterior doar lucrările sale au fost citite. Mai mult, când Livius a devenit disponibil, Aelius Tubero, Valerius Antias, Licinius Macer și toți colegii lor nu au mai fost copiați. Ei au existat pentru un timp, dar la un moment dat, manuscrisele s-au destrămat înainte de a fi copiate și astfel acesta a fost sfârșitul tradiției. Ceea ce știm despre acești scriitori predecesori lui Livius, știm din citate sau parafraze din Livius și din câteva observații împrăștiate din literatura anticarilor, din Varro, Plinius cel Bătrân și așa mai departe, precum și din unii istoriografi greci, Dionisius din Halicarnas fiind numele cel mai important aici.

Efectul lui Livius a fost acela al unei clepsidre. Pe de o parte, există o serie întreagă de tradiții care pornesc de la Titus Livius și care oferă acum cărțile sale întregi în formă prescurtată; de exemplu, Velleius Paterculus la începutul secolului I și Florus la începutul secolului al II-lea d.Hr. Și există noi relatări istoriografice ale perioadei imperiale. Dar literatura istoriografică republicană mai veche nu reușește să treacă prin această strâmtoare. Titus Livius a devenit atât de important pentru că a monopolizat istoriografia Republicii, iar viziunea sa asupra istoriei, care în multe privințe putea fi cu siguranță corectată și care fusese deja contestată în antichitate, a prevalat. S-a mai păstrat foarte puțin din ce ar mai fi existat în perioada antichității târzii, iar Livius este cel care domină tradiția istoriei republicane în Evul Mediu și în epoca modernă.

6.5. PERFORMANȚĂ

Reușita principală a lui Livius nu este că analizează complet sursele pe care le are la dispoziție și pe care le pune la dispoziția noastră – așa cum a fost subliniat de *Quellenforschung* în repetate rânduri –, ci reușita principală este că face istoria lizibilă, o prezintă într-un mod interesant, uneori o povestește rapid, acoperă perioade lungi de timp în doar câteva fraze, dar și prezintă în mod repetat episoade individuale într-o manieră captivantă și astfel, în multe feluri, a furnizat materialul poveștilor – acum, în mod clar, la plural – care au modelat imaginea Romei. Aceste povești au putut fi prelucrate în literatura exemplară oferind o acțiune măreață morală. Astfel de povești sunt furnizate de Livius și relatate în scene individuale captivante chiar și pentru perioada foarte timpurie unde dovezile se limitau la relatări anterioare.

Ceea ce am observat la Cezar este că tragediile, dramele sau, în epoca modernă, filmele despre Cezar nu se inspiră din scrierile acestuia. În ceea ce îl privește pe Titus Livius, este exact invers. Tocmai opera sa istorică este cea care oferă materialul din care pot

fi create drame și tragedii, adesea bazate în mare măsură pe Livius însuși. Există, de asemenea, o serie de cazuri în care materialul lui Livius este utilizat și mai departe, tocmai pentru că descrierea era atât de atractivă și putea fi ușor adaptată în scopuri complet diferite; există, de asemenea, adaptări literare ale lui Livius sau ale unor episoade individuale, în special sub formă de scurte epopei.

Spre deosebire de Polybios, Livius nu este preocupat de istoriografia pragmatică în descrierea sa a istoriei, adică Livius nu scrie pentru politicienii care ar trebui să vadă cum funcționează aparatul politic roman și cum să se descurce cu Senatul și cu Adunarea Poporului într-un mod promițător. Republica romană era depășită în momentul în care el a început să scrie. Ce îl interesează mai mult pe Livius este ceva ce poate fi descris drept „interes uman”. El este preocupat de destinele individuale, de împlinirea morală a istoriei și, în unele locuri, de victimele istoriei și din ceea ce oamenii suferă și prin ce trec. El vrea să facă istoria tangibilă, iar acesta este punctul central al stilului său de prezentare. Acesta este motivul pentru care se concentrează pe oameni, nu pe structuri. Acesta este motivul pentru care creează episoade coerente, bine încheiate, scene de interacțiune între oameni. Acesta este motivul pentru care inserează discursuri. Acesta este motivul pentru care scrie dialoguri în toate fazele istoriei romane.

Cuvântul cheie, termenul tehnic pentru acest tip de reprezentare, ar fi *ἐνάργεια* în greacă, adică „vivacitate în reprezentare”. Termenul latin, care nu este tocmai corect, ar fi *evidentia*, „vivacitate”. Acesta este obiectivul central al lui Livius în materie de reprezentare și este, cu siguranță, secretul succesului său, întrucât existau mulți concurenți. Opera vastă a lui Livius rezistă în fața tuturor acestor concurenți.

6.6. TITUS LIVIUS: O ÎNCERCARE DE CARACTERIZARE

O caracterizare a lui Titus Livius va fi prezentată din cinci puncte de vedere: Livius ca analist, ca mitograf, dar și ca istoric, și – iar această perspectivă se leagă din nou foarte puternic de receptia lucrării – ca psiholog; în sfârșit, problema măsurii în care Livius a fost un adept al lui Augustus.

6.6.1. Analist

În primul rând, Livius ca un analist. Iată un exemplu clasic (Liv. 3,32,1-5):

Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum, quod primo legatorum qui Athenas ierant legumque peregrinarum exspectatio praeibuit, (2) dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque,

foeda homini, foeda pecori. vastati agri sunt, urbs adsiduus exhausta funeribus; multae et clarae lugubres domus. (3) flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus, augur C. Horatius Pulvillus, in cuius locum C. Veturius, eo cupidius quia damnatus a plebe erat, augures legere. (4) mortuus consul Quinctilius, quattuor tribuni plebi. multiplici clade foedatus annus; ab hoste otium fuit. (5) inde consules C. Menenius P. Sestius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti.

În anul acesta a fost liniște. Republica n-a mai fost supărată nici de peste hotare. Sub consulii S. Curiatius și Sex. Quinctilius în țară a fost liniște, nu ca de obicei, mai ales din partea tribunilor care n-au mai atârnat tulburările. Pricina de căpetenie era că toată lumea aștepta cu nerăbdare solia plecată la Atena, ca să vină cu legile după care sunt cărmuite țările străine. Apoi, romanii au fost năpăstuiți deodată de două nenorociri, care au pus vârf tuturor celor de până acum: s-a iscat foamete mare și a izbucnit din nou ciuma, două plăgi groaznice și pentru ființele omenești, și pentru bietele animale. Ogoarele au rămas pustii. Orașul s-a golit de tot de locuitori, nemaiprividindu-se cu îngropatul morților. Numeroase familii vestite au fost lovite de doliu. Au fost răpuși de molimă flaminul quirinal Ser. Cornelius, augurul C. Horatius Pulvillus. În locul acestuia din urmă, augurii s-au grăbit să-și aleagă altul, pe C. Veturius, dându-i întâietate în fața altora tocmai pentru că fusese osândit de popor. S-au stins din viață și alți bărbați de seamă: consulul Quinctilius și încă patru tribuni ai poporului. Anul acesta a fost de pomină prin atâta un prăpăd în rândurile întregului popor. Republica a fost scutită de un singur neajuns mai mare: n-au mai lovit-o și dușmanii de peste hotare. Apoi a urmat consulatul lui C. Menenius și P. Sestius Capitolinus. Nici anul acesta n-a mai fost vreun război. În schimb, în țară au izbucnit din nou nemulțumirile și vrajba. (trad. Paul Popescu)

Acest scurt fragment de text reprezintă descrierea unui an de la sfârșitul secolului al V-lea și începutul anului următor. Aceasta este o intrare anuală completă. Câteva note privind structura acestei înregistrări anuale: începe cu războaiele sau cu absența lor, anume calmul politicii externe. Războaiele externe reprezintă un interes central al relatării lui Livius. Apoi urmează ceea ce se numește schema analitică, o indicare a anului prin datarea consulilor, *P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus*, „când P. Curiatius și Sex. Quinctilius au fost consuli”, urmată, foarte pe scurt, de detalii suplimentare despre ceea ce s-a întâmplat în acel an. Prin cuvântul-cheie *tribuni* „tribuni ai poporului (respectiv ai plebei)”, atenția se îndreaptă spre interior, *silentio* subliniază că, în mod evident,

aceștia nu au făcut mare lucru. Se explică apoi de ce a fost așa. Se bifează astfel politica internă, apoi se trece la evenimente negative notabile, catastrofe, „foamete și ciumă”, ale căror consecințe sunt apoi explicate mai în detaliu. Mai mulți oameni au murit, unii preoți – informații separate sunt disponibile pentru ei – sunt menționați aici, *mortuus ... mortuus ... mortuus*, iar apoi se continuă cu *inde consules C. Menenius P. Sestius Capitolinus*, moment în care suntem deja în noul an, cu următorii consuli. Utilizarea unor cazuri diferite arată modul în care Livius se străduiește să introducă o anumită variație stilistică într-un spațiu atât de mic. Discuția care s-a desfășurat pe marginea acestui tip de înregistrare anuală a stabilit că ceea ce este descris aici, adică informații pentru un an, corespunde cu ceea ce s-a spus în diverse alte surse despre formele anterioare și cele mai timpurii ale istoriografiei romane. Se face referire la Cato cel bătrân, care este citat în Aulus Gellius (2,28,6):

Non lubet scribere, quod in tabula apud pontificem maximum est, quotiens annona cara, quotiens lunae aut solis lumine caligo aut quid obstiterit.

Nu găsesc cu cale să mă ocup de ceea ce scriu tablele marelui pontifex, adică de câte ori sunt cerealele scumpe, de câte ori întunericul sau altceva a produs eclipsa soarelui sau a lunii. (trad. David Popescu)

Aceasta se referă la prodigii, semne prevestitoare. Pontifex maximus scrie numele consulului pe o astfel de tăbliță în scopul datării, urmat de *pestilentia* sau *fames*, *annona cara* – grâul este scump când este puțin – când este puțin, este foamete – și apoi orice prodigiu. În acest caz, ar fi vorba de o ciumă. Știm că astfel de molime erau înțelese ca fiind de rău augur și semne ale mâniei zeilor, cu deosebite aferente. Și asta ar fi, practic, tot; nu a avut loc nicio eclipsă solară, nicio eclipsă lunară. Puteți vedea că acest tabel imaginar corespunde foarte bine cu ceea ce găsim aici în Livius. Ideea care s-a format despre această chestiune se regăsește cu un mare salt în timp la Cicero, care scrie la mijlocul secolului I î.Hr. (*de orat.* 2.52):

Ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus efferebatque in album et propunebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; eique etiam nunc annales maximi nominantur.

De la începutul istoriei romane și până la pontifex maximus Publius Mucius [Scaevola], se obișnuia ca pontifex maximus să noteze toate evenimentele din fiecare an pe o tăbliță albă și să afișeze această

tăbliță la reședința sa, astfel încât poporul să poată afla despre ele.

Aceste anuare sunt încă numite *Annales maximi*. (Traducerea mea)

Prin urmare, Publius Mucius Scaevola, de asemenea *pontifex maximus*, a încetat să mai descrie tăblițele și a compilat tot ceea ce fusese încredințat anterior acestor tăblițe într-o singură lucrare de mari dimensiuni. Această lucrare este cunoscută sub numele de *Annales maximi*, publicată în 130/120 î.Hr. (dar rareori atestată ca sursă ulterior). Acum vedem aici fraza *mandabat litteris; pontifex maximus* a încredințat acest lucru scrisului și l-a realizat pe o tăbliță, o tăbliță consacrată; *efferebatque*, adică transfera tot ceea ce era scris pe alte materiale de înregistrare sub forma unui *commentarius* continuu pe o astfel de tăbliță an de an, iar această tăbliță se afla în fața casei sale. Și ideea care s-a dezvoltat de aici, chiar și în antichitate, dar mai ales în epoca modernă, este că în fiecare an se scria pe o astfel de tăbliță, iar aceste tăblițe erau apoi târate în arhive la sfârșitul anului, iar ca rezultat, pontifi ar fi avut o arhivă uriașă de tăblițe care a fost folosită pentru a scrie *Annales Maximi*. Aceasta a constituit apoi piatra de temelie a istoriografiei romane, după cum se poate vedea din astfel de pasaje din Titus Livius.

Această idee este pur și simplu greșită. Pasajul din Cicero se referă deja la o singură tăbliță, *album*, o tăbliță care este albită, inscripționată și apoi albită și înscrisă din nou la sfârșitul anului, deoarece nu este necesar să fie păstrată această tăbliță. Cele mai importante lucruri sunt scrise în *commentarii*, pe care pontiful le scrie într-un alt mod. Totuși, dacă ne uităm acum cu atenție la Livius, ne dăm seama și că acest tip de înregistrare în forma sa completă poate fi observat doar începând cu sfârșitul secolului al III-lea. Înainte de aceasta (iar înregistrarea citată mai sus este o excepție), sunt în principal menționați consulii, dar și războaiele, sau chiar o ciumă, dar toate celelalte evenimente, mai ales știrile despre inaugurările și decesele preoților, pe care acest *pontifex maximus* le-a consemnat cu siguranță, lipsesc pentru perioada timpurie. Procesul este mai degrabă de așa natură încât într-o etapă secundară *fasti*, listele de consuli, sunt extrase din narațiunea episoadelor individuale și apoi completate și în această formă completată ar fi putut câștiga din nou în influență asupra reprezentărilor istoriei romane.

Cu toate acestea, Livius nu este în niciun caz un analist în sensul că preia acum aceste tăblițe sau copiază lucrări care se bazează direct pe aceste tăblițe. Livius este un analist doar în măsura în care folosește această schemă. El folosește această schemă, dar nu este una care provine dintr-o lungă preistorie a istoriografiei romane și care este reprodusă doar acum, ci una care s-a dezvoltat ea însăși pe parcursul acestei istoriografii romane în domeniul literar

și care putea servi apoi, totuși, ca schemă pentru o istoriografie continuă. Analele iau în considerare fiecare an și, în cadrul acestei grile cronologice fixe, evenimente individuale sunt descrise mai detaliat sau mai succint. Este cu siguranță punctul culminant al acestei istoriografii analistice, nu doar în sensul unei ipoteze referitoare la origine, ci și în sensul unui anumit tip de reprezentare, prin faptul că această schemă analitică poate forma un cadru pentru istoriografie care permite o istoriografie continuă fără a reveni la forma de listă, ci mai degrabă permite o grilă minimă care poate fi apoi completată.

6.6.2. Mitograf

Livius spune la începutul lucrării sale că istoria timpurie este o problemă a poezilor și nu a istoriografilor; cu toate acestea, el duce această schemă analitică până la început, sau cel puțin până la începutul Republicii, și tratează perioada regală într-un mod similar în prealabil. El o folosește pentru a prezenta istoria romană în același fel din prima zi. În modul de prezentare se poate recunoaște faptul că materialul nu a aparținut mai întâi poezilor, așa cum spune el în prefață, și doar perioada următoare istoricilor. La acest nivel de prezentare, istoria este o poveste continuă, iar mitografia și istoria sunt practic inseparabile.

Tocmai de aceea, Livius este considerat atât un autor canonic pentru istoria romană, cât și un autor canonic pentru mitologia romană, deoarece numeroasele povestiri pe care le include în această relatare istorică, care datează dintr-o mare varietate de perioade, din secolul al III-lea î.Hr., din secolul al II-lea î.Hr. sau în unele cazuri, din secolul I î.Hr., oferă și un repertoriu al mitologiei romane. Această legătură strânsă este responsabilă de faptul că, spre deosebire de istoria greacă, unde mitologia este foarte îndepărtată și istoria începe cu șase sute de ani mai târziu după marea ruptură, determinată de Războiul Troian, la Roma, mitologia și istoria apar întrepătrunse încă de la început.

6.6.3. Istoric

Titus Livius este un istoric, așa cum ne arată prefața sa. El face distincția clară între istoria timpurie ca fiind pentru poezi și nu pentru istorici. În momente diferite, el discută diferite poziționări și pune întrebarea clar istorică referitoare la ce s-ar fi întâmplat dacă Alexandru cel Mare ar fi atacat Roma în 320 î.Hr. Ar fi fost capabili acești romani de succes să îi țină piept lui Alexandru? Dar, în general, prin modul în care își folosește sursele, urmărind o sursă principală și corectând-o doar ocazional, el nu critică sursele în întregime. Din acest motiv, abordarea sa a istoriei romane timpurii din punctul de vedere al metodei istorice nu diferă de cea

a perioadei ulterioare – și anume, este destul de necritică. Ca istoric, Livius trebuie folosit cu prudență, chiar dacă el conține pasaje foarte lămuritoare care dezvăluie un anumit interes și o anumită înțelegere a problemelor istorice.

Următorul pasaj (Titus Livius 4,20,1-8) este lămuritor cu privire la problema criticii surselor:

Omnibus locis re bene gesta, dictator senatus consulto iussuque populi triumphans in urbem rediit. (2) longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens; in eum milites carmina incondita aequantes eum Romulo canere. (3) spolia in aede Iouis Feretri prope Romuli spolia quae, prima opima appellata, sola ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit; averteratque in se a curru dictatoris civium ora et celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. (4) dictator coronam auream, libram pondo, ex publica pecunia populi iussu in Capitolio Iovi donum posuit. (5) omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretri templo intulisse exposui; (6) ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit nec ducem novimus nisi cuius auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus illos meque arguit consulem ea Cossum cepisse. (7) hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretri Iouis quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum Cosso spoliis suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. (8) qui si ea in re sit error quod tam ueteres annales quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, septimo post demum anno cum T. Quinctio Poeno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est.

Dictatorul, care izbutise să obțină biruința pe întreg frontul, a fost purtat în triumf la întoarcerea în Roma, în urma decretului dat de senat și cu încuviințarea poporului. Cea mai arătoasă priveliște a triumfului o oferea eroul Cossus, care purta trofeul regelui doborât de el în luptă. Ostașii armatei romane intonau cântece cu stiluri improvizate, în care îl proslăveau pe viteaz, punându-l pe aceeași treaptă cu Romulus însuși. Cu o nemaipomenită solemnități, trofeul lui Cossus a fost așezat în templul lui Jupiter Feretrius, alături de trofeul lui Romulus, care a fost cel dintâi care s-a chemat „Marele Trofeu”, singurul de asemenea fel pe acea vreme. Toate privirile cetățenilor se îndreptaseră spre acest erou, lăsând deoparte carul de triumf al dictatorului, Cossus fiind ținta și miezul serbării. Din porunca poporului, dictatorul a depus o coroană de aur în greutate de trei sute de grame, în cinstea lui

Jupiter, în templul de pe Capitoliu, pe cheltuiala statului. În zugrăvirea isprăvii lui Aulus Cornelius Cossus, care a câștigat a doua mare izbândă din câte se cunosc până acum, închinând trofeul lui Jupiter Feretrius, eu am urmat întocmai povestirile analiștilor. Nu sunt însă de acord asupra unui amănunt, și anume că “Marele Trofeu” se socotește acela pe care căpetenia cea mai înaltă a unei armate îl ia de la un alt comandant aidoma lui, pe care l-a biruit în luptă, fiindcă numai cel care are conducerea întregului război, cu oblăduirea zeilor, știm că se numește comandantul suprem; or titlul și inscripțiile de pe acest trofeu sunt, pentru mine, o dovadă împotriva susținerii mele și a înaintașilor mei, care spun că acest trofeu a fost capturat de Cossus, în calitate de consul. Mie mi-a spus însuși Caesar Augustus, întemeietorul și reziditorul tuturor templelor romane, că el, când a vizitat odată templul lui Jupiter Feretrius, care se năruise de vremuri, după ce a dat poruncă să fie refăcut, a citit cu ochii săi ceea ce era scris pe pânza de in de pe platoșa care-i acoperea pieptul, și atunci m-am gândit că ar fi o netrebnicie din partea mea dacă aș voi să-i răpesc lui Cossus paternitatea trofeului său, văzut și pipăit de un martor atât de prețios ca însuși Augustus, care a zidit din nou acest templu. Greșeala reiese din faptul că analele atât de vechi, condicile cu însemnările autorităților superioare ale statului, cât și cărțile pe pânza de in, depuse în templul zeiței Moneta și pe care le citează istoricul Licinius Macer, îl pomenesc pe Aulus Cornelius Cossus în funcția sa de consul o dată cu Titus Quintus Pennus, când se știe că acesta a fost în dregătorie cu șapte ani mai târziu, și de această greșeală își poate ușor da seama oricine. (trad. Paul Popescu)

Acesta este un capitol din perioada Republicii timpurii, plasat la trecerea între a doua și ultima treime a secolului al V-lea. Este vorba despre marele Aulus Cornelius Cossus, unul dintre eroii Republicii romane din secolul al V-lea, pentru care ne este foarte greu să decidem care sunt elementele istorice, care sunt elementele legendare și în ce măsură diferite persoane, evenimente și fapte ale unor diverse persoane sunt amestecate într-o singură persoană pentru a crea un remarcabil membru al ginții Cornelia în secolul al V-lea.

Ceea ce ilustrează acest exemplu este modul în care Livius abordează aici o problemă istorică specifică. Problema este că acest Cornelius Cossus este strâns asociat în tradiția romană cu mențiunea acestei *spolia opima*, literalmente „pradă grasă”, capturarea armurii unui comandant inamic, care este apoi oferită ca dar votiv în cadrul unui ritual special într-un templu foarte vechi al lui Jupiter de pe Capitolin, templul lui Jupiter Feretrius. Montată pe un mic trunchi de copac, aceasta este adusă la acest templu în cadrul unei procesiuni. Ulterior, anumite reglementări sunt pro-

duse și proiectate retroactiv în trecutul roman: cine are voie să facă acest lucru, cui i se aduce sacrificiul, ce fel de animale trebuie sacrificate etc. Problema centrală care apare aici este că datarea informațiilor de pe aceste *spolia opima* este de așa natură încât, conform tradiției, Cossus nu era încă consul în această perioadă. Acest lucru este explicat spre sfârșitul textului, și anume că principala ramură a tradiției presupune că acest Cossus nu a fost consul decât câțiva ani mai târziu, în al șaptelea an după aceea. Acest lucru înseamnă că el a îndeplinit acest ritual special când nu era încă consul, probabil ca decemvir, adică într-o funcție politică ce nu corespunde unei cariere normale întâlnite în perioada ulterioară a Republicii. Livius se întreabă acum cum se poate întâmpla acest lucru și dacă una dintre cele două date sau oricare dintre detalii ar putea fi greșite. Baza pe care o stabilește pentru rezolvarea acestei probleme este că are încredere în regulile antice de mai târziu: ritualul presupune ca un *dux* să dezarmeze armura unui alt *dux* după ce l-a învins într-un duel. Conform înțelegerii romane, un *dux* nu putea fi decât o persoană care avea auspiciile, adică autorizația rituală de a desfășura activitățile unui magistrat, iar în cazul lui Cossus acest lucru însemna că acesta trebuia să fi fost consul. Inițial, acest lucru face problema imposibil de rezolvat. Sursele documentare sugerează că el nu era încă consul. Cum abordează acum Livius această problemă? În primul rând, el subliniază că toate sursele dinaintea sa presupun că Cossus a făcut această dedicație în calitate de *tribunus militum* – ceea ce ar fi fost neconstituțional. Și spune că l-a auzit pe Augustus, care a restaurat în cele din urmă el însuși acest templu al lui Jupiter Feretrius după ce se prăbușise din cauza vechimii sale, spunând că a citit pe armură, sau mai degrabă pe armura de în atașată armurii inamicului, că Cossus a făcut dedicația în calitate de consul. Pentru Livius, acest caz este acum închis. El consideră că ar fi un sacrilegiu să nu-l creadă pe cel care este desemnat ca al doilea fondator al acestui templu, Augustus, într-un astfel de punct în care pretinde investigarea obiectului.

Livius nu pune întrebarea pe care ne-o punem noi astăzi despre ce era de fapt o astfel de armură de în. Este un vechi motiv literar analitic că, în anumite cazuri, unități speciale se îmbrăcau în armuri de în. Totuși, acest lucru nu a fost dovedit pentru romani. Acestea sunt primele incertitudini în ceea ce privește răspunsul la întrebarea cum a putut supraviețui un astfel de veșmânt de în timp de patru sute de ani în condițiile în care templul se prăbușise de mult. Livius nu își pune nicio astfel de întrebare. El „crede”, el își prezintă descoperirile, dar în mod evident nu are niciun fel de criteriu pentru a aborda această problemă și pentru a lua o decizie, pentru a cerceta tradiția, ci se bazează doar pe argumentul de au-

toritate conform căruia Augustus a văzut lucrurile astfel. Așadar, putem vedea aici – cu siguranță într-un exemplu deosebit de prominent – că Titus Livius procesează și se bazează pe sursele de dinaintea lui, făcând ocazional judecăți personale, dar că atunci când devine cu adevărat problematic și trebuie să invoce propriile criterii pentru a decide asupra unei tradiții divergente, el trece foarte repede la argumente bazate pe autoritate. Trebuie să ținem cont de faptul că, în multe alte cazuri, el a produs pur și simplu narațiunea sa conform principiului de a considera un scriitor pe care îl folosește a fi cel mai credibil (dintr-un oarecare motiv) și deci de a îl urma pe acesta în prezentarea sa.

6.6.4. Psiholog

În pasajul de deschidere al lucrării sale, Titus Livius însuși explică motivația sa pentru a scrie istorie, iar termenii *quae vita, qui mores* sunt menționați într-un punct central, și anume în paragraful 9. *Vita* și *mores* sunt termeni foarte importanți pentru Livius, care nu sunt destinați să caracterizeze nucleul orientării sale valorice, ci orientarea sa obiectuală, ceea ce dorește să extragă din materialul istoric.

Dacă încercăm să traducem acest lucru și să vedem această declarație programatică de la început împreună cu ceea ce găsim de fapt în lucrare, atunci caracteristicile personale, fie prin digresiuni scurte, de tip biografic, fie printr-o caracterizare intensivă a persoanelor prin acțiune sau discursuri, joacă într-adevăr un rol foarte important. Situațiile individuale și apoi conflictuale cauzate de interacțiunea mai multor persoane și problemele care apar atunci când diferite personaje intră în conflict – acestea sunt momente importante în opera lui Livius, pe care le integrează în descrierea analitică cuprinzătoare, în spațiul larg pe care războaiele externe îl ocupă în opera sa. Dar ori de câte ori scenele individuale sunt extinse și ritmul narațiunii încetinește spre o descriere mai amplă a detaliilor, se poate găsi acest interes, pe care el îl descrie aici ca *vita* și *mores*, care se află, prin urmare, de fapt, în fundal.

Desigur – și acest lucru este de așteptat având în vedere sursele pe care Livius le găsește – aceste caracteristici istorice, această dimensiune istorică a psihologiei, sunt adesea anacronistice. Acestea sunt situații conflictuale de la sfârșitul Republicii, sfârșitul secolului al II-lea sau chiar secolul I, care sunt proiectate în el. În plus, ceea ce exacerbează adesea anacronismul este faptul că Livius nu are experiență politică sau militară.

Așa cum am menționat deja la început, Livius nu face parte din clasa conducătoare și, prin urmare, lucrurile care îl interesează, comportamentul oamenilor din clasa superioară, din rolurile care determină istoria politică, nu îi sunt accesibile printr-o experiență directă sau ca înțelegere a mecanismelor. Cu toate acestea, Livius

are o intuiție uimitoare. Înțelegeri pe care le-am formula astăzi în domeniul psihologiei, al științelor sociale și economiei, dar care pot fi întotdeauna atribuite unor mecanisme psihologice de bază – așa funcționează oamenii.

Un exemplu este observarea și reflectarea creșterii prețurilor în situații de criză: atunci când situația politicii externe se înrăutățește, prețurile cresc, deși antichitatea și Livius nu cunosc nicio teorie a pieței care să înțeleagă prețurile ca fiind rezultatul cererii și ofertei; prețurile sunt mai degrabă ceva ce există în mod natural. Există un preț corect și, prin urmare, astfel de abateri de la prețurile normale sunt cu siguranță ceva pentru care nu există un model explicativ.

Apoi, există o altă observație care apare din nou și din nou, și anume acumularea de semne prevestitoare, de prodigii, de observații de tip *omina* în perioadele de criză. Și aceasta este o observație care nu este făcută de un critic al religiei, ci de un Livius care își încheie prefața cu invocarea zeilor și care, de asemenea, arată clar și în mod repetat că se simte în largul său în religia tradițională, în cultele tradiționale. Cu toate acestea, Livius analizează religia. Dintr-o perspectivă psihologică, el arată în mod repetat cum religia este supusă tentativelor de manipulare și cum poate fi folosită cu succes pentru a manipula soldații și civilii.

Și, în sfârșit, un punct care ar trebui și el încadrat la această rubrică a interesului psihologic, un punct care a fost deja menționat la rubrica de caracterizare a lui Titus Livius ca istoric (6.6.3): experimentul mental în care consideră ce s-ar fi întâmplat dacă Alexandru ar fi atacat Roma și ce s-ar fi întâmplat cu expansiunea italiană a Romei.

Ceea ce este interesant aici este nu atât compararea forțelor – cum erau înarmate armatele? Ce efective ar fi fost disponibile? – cât capacitatea și interesul lui Livius de a empatiza cu oamenii și cu situațiile de conflict. Acest lucru ne trimite înapoi spre domeniul stilului.

Pe de o parte, această dorință de a empatiza duce adesea la perspective uimitoare; pe de altă parte, ea duce în mod repetat la tendința lui Livius de a produce anacronisme și de a plasa în perioada timpurie evenimente și mecanisme care aparțin unei perioade mult mai târzii – atât în ceea ce privește reacțiile indivizilor, cât și conflictele politice. Aceasta duce la o tranziție către istoria contemporană a lui Livius și la întrebarea referitoare la cum ar putea fi încadrat Titus Livius în perioada augustană.

6.6.5. Scriitor augustan

După cum putem vedea din scurta secțiune despre metoda istoriografică, Titus Livius îl cunoștea personal pe Princeps, Caesar divi filius Augustus. A socializat cu acesta, chiar dacă nu știm în ce

măsură. La urma urmei, este consemnat faptul că Augustus s-a referit la el, în glumă sau în serios, ca la un Pompeian, adică, într-un anumit sens, ca la un republican. Totuși, adoptarea unei astfel de poziții nu era ilegală atât timp cât Augustus însuși înțelegea statul și constituția sa ca pe o *res publica restituta*, o republică restabilită. Prin această perspectivă, el nu a instaurat un imperiu, ci a menținut fațada republicană prin această construcție a ‘principatului’, un sistem politic centrat pe un *princeps*, care stabilea o poziție de putere supremă prin acumularea diverselor roluri, un rezultat care de facto nu prea aveau legătură cu Republica. Remarca lui Augustus, chiar dacă se dorea a fi batjocoritoare, arată că Livius se afla la o anumită distanță față de Augustus. O distanță care, cu siguranță, este justificată și din punct de vedere social prin originea de clasă mijlocie a lui Livius și o distanță care este reflectată și din punct de vedere geografic prin faptul că Livius se întoarce de la Roma în orașul său natal Padua/Patavium într-un moment ulterior al vieții sale.

Această întoarcere – deși nu știm cu cât timp a fost înainte de moartea sa – poate fi cu greu separată de un termen folosit pentru a-l descrie pe Livius de către Asinius Pollio, un istoric aproape contemporan, care este citat ulterior de Quintilian: *patavinitas* a lui Livius. Quintilian se referă la această *patavinitas*, la această „padovanitate” a lui Livius, în legătură cu stilul lui Livius, la sfârșitul secolului I spre începutul secolului al II-lea d.Hr. La ce se referă acest lucru – provincialisme sau alte lucruri similare – este neclar, dar este mult mai probabil ca Asinius Pollio să fi menționat această *patavinitas* mai mult ca o declarație politică, adică o orientare specific italo-municipală a lui Livius, care nu corespunde evoluțiilor metropolitane, urbane romane. Acest lucru poate fi cu siguranță legat de un fenomen care poate fi observat și la multe alte figuri literare, și anume că acești oameni din municipalitățile italiene (nu în ultimul rând Horațiu este un exemplu foarte bun) sunt mult mai conservatori în orientarea lor valorică decât romanii urbani, decât orășenii aflați la vârful dezvoltărilor politice, culturale și sociale. Această *patavinitas* ar fi atunci un element de distanțare, o atitudine conservatoare care critică într-o anumită măsură evoluțiile augustane.

Un alt aspect care nu poate fi supraestimat, dar pe care, în cele din urmă, nu îl putem evalua pe deplin din punct de vedere istoric, este publicarea postumă a cărților care tratează istoria augustană. Așa cum am menționat deja, nu știm dacă Livius a murit cu puțin timp înainte sau după Augustus. Și numai în al doilea caz, dacă Livius a murit în 17 d.Hr. conform lui Ieronim, ar fi cu adevărat revelator faptul că a așteptat până la moartea lui Augustus pentru a publica aceste cărți. Dacă Livius ar fi murit

deja în 12 d.Hr., cu puțin timp înainte de Augustus, atunci s-ar putea spune că a vrut pur și simplu să finalizeze această perioadă și apoi să o publice în întregime și că moartea i-a luat stiloul din mână. În acest caz, nu s-ar putea afla prea multe din informația că publicarea a avut loc abia după moartea lui Augustus. Cu toate acestea, dacă a așteptat până la moartea lui Augustus, atunci acest lucru arată că el însuși se aștepta ca acesta din urmă să nu fie pe deplin de acord cu descrierea sa a perioadei augustane – fără a fi nevoie să presupune noi despre cea mai gravă reacție sau cea mai mare teamă din partea lui Livius.

Și în acest context ne putem referi la prefață, unde la paragraful cu numărul 5 acesta abordează problema conform căreia scriitorii și istoricii care își descriu propria epocă riscă fie să devieze de la adevăr, adică să falsifice evenimentele pentru a face pe plac unei persoane puternice, fie cel puțin să fie ei înșiși atât de implicați încât să scrie mult mai tendențios decât pot descrie preistoria mult mai îndepărtată. Dacă vrem să reconciliem aceste elemente negative, care exprimă distanțarea, cu popularitatea evident mare de care Livius se bucura deja în epoca augustană, precum și cu stima din partea Princepsului, evidentă în contactul său strâns cu omul de litere Livius, care altfel nu avea funcții politice, trebuie să subliniem situația foarte complexă pe care o reprezintă această perioadă augustană.

Aceasta a fost precedată de o lungă perioadă de războaie civile, războaie civile cu adevărat sângeroase, atât în sens militar, cât și în sensul persecuțiilor politice interne, căroro Cicero, de exemplu, le-a căzut victimă în 43 î.Hr. În contrast cu această perioadă, perioada augustană de după victoria de la Actium din 31 î.Hr., cu întoarcerea lui Augustus la Roma în 30/29 î.Hr., reprezintă cu adevărat o epocă de aur pentru autorii pe care îi citim. Iar această perioadă este și perspectiva în care Livius își începe opera, când scrie prima carte în jurul anului 28 î.Hr. Pentru prima dată după mult timp, există perspectiva unei lungi perioade de pace. Acesta este aspectul pozitiv al acestei perioade augustane; un aspect care, în general, a persistat de-a lungul întregii perioade: niciun război civil, doar câte o persecuție izolată, un proces sau crimă politică izolate. Câteva războaie externe au avut loc la periferia imperiului dar, chiar dacă au avut rezultate negative, nu au avut repercusiuni majore pe plan intern. Această perioadă este considerată a fi *aurea aetas*, „epoca de aur”, în multe domenii – în literatură, în artele plastice, în arta reliefului – și este plasată în prim-planul propagandei pentru a confirma această impresie reală, pe de o parte, prin faptul că mulți oameni adoptă în mod evident această viziune, dar, pe de altă parte, și ca propagandă deliberată pentru legitimarea uzurpării funcțiilor politice de către Augustus.

Această viziune pozitivă a lucrurilor, pentru care există numeroase dovezi literare, este însoțită de procese care nu par să se potrivească cu imaginea epocii de aur, cu valorile sale reînnoite, cu noua *pietas*, cu reconstruirea templelor. Diferențierea socială care caracterizează istoria Republicii târzii – există oameni care devin din ce în ce mai bogați, are loc destrămarea vechilor sisteme de valori – continuă nestingherită și conduce, în diferite puncte, la contradicții cu ideologia epocii de aur, în special atunci când această ideologie ia forma unei legislații. Unul dintre aceste puncte de conflict se regăsește încă de timpuriu, în anul 18 î.Hr., când are loc încercarea de introducere a unei serii de legi matrimoniale, *leges Iuliae* ale lui Augustus, care erau menite să reglementeze sub formă juridică noile valori, coeziunea, dimensiunea familiei și comportamentul conjugal. Această încercare eșuează din cauza protestelor grupurilor de care depindea Augustus, care trebuiau să coopereze în Senat și magistrații. Acest lucru se întâmpla în mod repetat atunci când astfel de legi matrimoniale erau menite să stabilească concepte morale care erau în mod constant subminate. Legile luxului constituiau o altă problemă.

Când Titus Livius a început să își scrie lucrarea în acest mediu, este deja clar în aceste începuturi: avem perspectiva unei lungi perioade de pace, dar există multe alte lucruri, în special în domeniul fundamental al valorilor, care nu mai funcționează. Găsim această idee formulată și în Praefatio a lui Livius, care nu descrie deloc o perspectivă pozitivă, ci mai degrabă înțelege propriul timp – acesta este sfârșitul paragrafului 9 – ca fiind unul (*tempora*) în care nu putem suporta nici viciile noastre, nici remediile pentru ele: *nec vitia nostra nec remedia pati possumus* este o formulă care a devenit aproape un cuvânt de uz casnic și care, într-o formă foarte concisă, dezvăluie tocmai această dihotomie. Pe de o parte, sunt identificate viciile. Este clar că există deficiențe în dezvoltarea morală a societății, care nu mai sunt pur și simplu deghizate în aspecte pozitive, așa cum se întâmpla parțial în Republica târzie; cu toate acestea, societatea nu este pregătită să se lase vindecată de aceste maladii morale.

Acest lucru este deosebit de dificil de acceptat pentru cineva cu un set de valori conservatoare, așa cum este caracteristic acestei romanități municipale, italiene. Discrepanța dintre ideologie și un prezent interpretat ca parte a istoriei declinului a afectat în mod clar imaginea lui Livius despre perioada augustană – precum și imaginea altor autori. Acest lucru contribuie la complexitatea perioadei augustane. Unele evoluții care sunt vizibile mai mult subliminal în textul lui Titus Livius ar trebui menționate aici: de exemplu, faptul că elita conducătoare a fost în mare parte înlocuită și că nu vechile nume, nu vechile familii care erau celebrate în perioada timpurie, sunt acum la putere, ci mulți nou-veniți și parveniți.

Și un ultim punct care este, de asemenea, de o importanță enormă pentru receptarea operei lui Titus Livius: perioada augustană nu este o perioadă oarecare ce poartă numele unui conducător, așa cum avem ulterior perioada claudiană, tiberiană sau neroniană, ci această perioadă augustană este mai lungă de o jumătate de secol.

Tânărul Cezar (și mai târziu Augustus) își face simțită prezența în anul 44 î.Hr. odată cu moartea lui Cezar, este triumvir la sfârșitul anului 43 î.Hr., după ce fusese deja consul, având astfel și o poziție juridică în fruntea statului, și moare abia în anul 14 d.Hr.: cel puțin în această perioadă restrânsă de cincizeci și șase de ani, el determină în mare măsură politica și este o perioadă în care se întâmplă enorm de multe. Dacă luăm în considerare o generație de douăzeci și cinci de ani, sau poate doar de douăzeci de ani – speranța medie de viață a unui roman era probabil în acest ordin de măsură – erau puțini cei care ar fi putut urmări parcursul lui Augustus de la început până la sfârșit. Livius scrie pentru aproape întreaga perioadă: el începe să scrie în jurul anului 30 î.Hr. și scrie timp de patruzeci, poate patruzeci și cinci de ani. Acest lucru înseamnă că, chiar dacă nu putem citi decât perioada de început a operei sale, este foarte probabil ca opera lui Livius să reflecte evoluția pe parcursul acestei jumătăți de secol, consolidarea constituției augustane și, astfel, să transmită și o imagine foarte diferențiată a propriei sale epoci în aproape o sută cincizeci de cărți de istorie romană. O lucrare care oferă cititorilor și o ofertă de identificare în mod corespunzător diferențiată. La fel ca un poem al lui Horațiu, acest proces complex de acceptare a perioadei augustane nu putea fi creat într-un singur moment care apoi să fie surprins în mod clar. Dacă luăm opera lui Livius ca un întreg, atunci trebuie să postulăm că o abordare diferențiată a acestei perioade augustane intrinsec complexe este de asemenea ancorată în ea.

Dacă în cele din urmă căutăm o confirmare a acestei idei, din moment ce nu o găsim în opera lui Livius care nu s-a păstrat în cazul ultimelor părți, atunci ar trebui să ne referim la o lucrare care este aproape contemporană cu faza finală a operei lui Livius. Este vorba de *Libri fastorum* de Ovidiu, aceste șase cărți de comentarii poetice calendaristice despre festivitățile romane, despre geneza sărbătorilor romane și legendele fondatoare corespunzătoare, în care se face referire în mod repetat la vechea Roma, la valorile Romei vechi. Prin urmare, vedem această tratare diferențiată a perioadei augustane printr-o abordare ludică a legendelor fondatoare, a propriului trecut canonizat, în care multe lucruri sunt lăsate deschise. Ovidiu își lasă personajele, umane sau divine, să spună că acest festival poate fi bazat pe un eveniment din timpul lui Romulus sau că este ceva ce a luat naștere după o bătălie din secolul al III-lea î.Hr.: justificări multiple ale festivalurilor respec-

tive sunt caracteristice acestui poem. Totul este înzestrat cu figuri divine ca intercesori și martori, totul primește o înaltă autoritate. Conflictul este mutat la un nivel foarte înalt, iar imaginea care apare pentru cititor este o abordare ludică a valorilor fundamentale ale epocii augustane, o afirmare a acestor valori pe perioade foarte lungi, o afirmare a principatului lui Augustus, dar, în același timp, și o abordare relaxată, ușoară, care lasă cu siguranță loc pentru comentarii critice și pentru alternative la lectura oficială.

Această imagine nu poate fi transferată în opera lui Livius fără alte formalități – subiect complet diferit, gen complet diferit. Cu toate acestea, ea arată modul în care perspectiva contemporanilor asupra acestei perioade se poate schimba în cursul epocii augustane și cum se poate realiza acest lucru în literatură. Marele impact al lui Livius poate fi cu siguranță atribuit faptului că el transmite o imagine foarte diferențiată a propriului său timp în descrierea preistoriei și în niciun caz nu descrie preistoria, așa cum găsim în *Eneida* lui Vergiliu, de exemplu, ca pe un proces care duce direct la principatul augustan ca împlinire a timpului. Desigur, *Eneida* a avut și ea un mare impact și nu trebuie să uităm că nu este lipsită de ambivalență, dar acest tratament al perioadei augustane joacă un rol important pentru întrebarea pe care trebuie să ne-o punem, și anume de ce, dintre diferitele relatări ale aceleiași perioade, și anume ale istoriei republicane, relatarea lui Livius a fost cea care s-a impus atât de repede. Livius nu a rămas în istorie ca scriitor de propagandă al perioadei augustane și nici cărțile sale nu au fost arse de Tiberiu pe fondul faptului că a fost un critic acerb al Principatului. Am pierdut deja suficiente texte în acest fel.

Dacă încheiem cu problema adevărului istoric și cu măsura în care Livius se ghidează după acesta, putem răspunde pe două niveluri. Primul nivel este destul de simplu: Livius spune în Praefatio că perioada romană timpurie este o perioadă care este mai bine tratată de poeți decât de istorici. El simte acest lucru.

El consideră că sarcina sa este să ofere cititorului adevărul istoric și nu doar să spună povești frumoase, chiar dacă începe cu fabule. În lectura însăși, nu se trasează nicio linie, niciun sfârșit al acestui timp al fabulei, astfel încât s-ar putea spune că până la un anumit punct Livius nu vrea să îl credem, ci pur și simplu să ni se pară frumos, iar dintr-un oarecare moment nesemnălat începe relatarea mai credibilă a trecutului. La acest nivel, Livius, ca orice alt scriitor și istoric antic, este cu siguranță dedicat adevărului. La al doilea nivel, trebuie să ne întrebăm, și Livius se va fi întrebat el însuși, ce este adevărul istoric. Răspunsul pe care Titus Livius îl dă este, pe de o parte, că istoria este interesantă pentru noi în măsura în care putem învăța ceva din ea. Pe de altă parte, un singur lucru rămâne: să urmărim cele mai bune autorități.

7. Monografii istorice: Sallustius

Titus Livius îl urmează de fapt pe Sallustius. Deși sunt aproape contemporani, Sallustius a scris cu un deceniu înaintea lui Livius. Însă Livius sintetizează o tradiție de aproape o sută cincizeci de ani de istoriografie analitică, în care istoriografii căutau un public din ce în ce mai larg (dar tot roman) și se prezentau din ce în ce mai mult ca experți sobri în rolul lor de naratori, care erau mai interesați de „cauza comună” decât de interese familiale. Sallustius se diferențiază de ambele: el se prezintă pe sine ca un narator care a devenit înțelept doar în urma răului (din tinerețe) și ca autor de texte care devin revelatoare doar prin propriile sale eforturi (și încredere în judecata morală a naratorului). Doar Tacitus va rămâne la fel de ermetic. Dar, spre deosebire de Tacitus, operele lui Sallustius care au ajuns până la noi, cu gestul lor de a fi scrise de un observator critic (consolidat de o diatribă fictivă împotriva lui Cicero în epoca augustană și de atribuirea medievală a unor scrisori de teorie statală lui Cezar) au găsit o rezonanță enormă. Descoperirile de papirusuri din întreaga perioadă imperială și a peste cinci sute de manuscrise medievale începând cu secolul al V-lea stau mărturie în acest sens.

7.1. OPERA

Sallustius a scris trei lucrări istoriografice care ne interesează aici. Chiar și luate împreună, cele trei lucrări sunt departe de a acoperi ceea ce producția analitică a oferit deja (și ce Livius va oferi din nou).

7.1.1. *Bellum Catilinae*

Prima dintre aceste trei lucrări ale lui Sallustius este *Bellum Catilinae*, „Războiul Catilinei”, sau *Bellum Catilinarium*, conform unor manuscrise.

Aceasta nu este o biografie, ci mai degrabă un *bellum* în sensul exact, descrierea unui conflict sângeros, conspirația de la sfârșitul anului 63 î.Hr., care este precedată de o preistorie care introduce persoane individuale, dar care este în esență despre Catilina însuși. Apoi intră în scenă Sempronia și sfârșitul acestei conspirații

cu înfrângerea militară a conspiratorilor în Italia. Aceasta a fost prima lucrare a lui Sallustius, scrisă cu siguranță după moartea lui Cezar, probabil în 42 î.Hr.

7.1.2. *Bellum Iugurthinum*

Următoarea lucrare a lui Sallustius este *Bellum Iugurthinum*, „Războiul lui Iugurtha”. Această lucrare a fost a doua scrisă la rând și a fost, de asemenea, transmisă a doua conform tradiției. De aceea, în manuscrise, ea este denumită uneori *liber secundus* sau *liber alter*, „a doua carte” a lui Sallustius. Lucrarea tratează evenimente de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., mai precis centrate în jurul anilor 111-105 î.Hr.

Inițial, a fost un conflict intra-african într-un regat nord-african. Cu toate acestea, Roma a fost atrasă rapid în acest conflict, deoarece aceasta exercita din ce în ce mai mult funcția unei puteri protectoare în această zonă a Africii de Nord după încheierea celui de-al treilea război punic, înfrângerea militară a stăpânirii punice în această zonă – astfel încât romanii ajung autoritatea de apel pentru conflictele interne în succesiunea acestei case regale. Iugurtha este cel care preia inițiativa militară în acest conflict și care apoi, conform relatării lui Sallustius, reușește să își mențină sau chiar să își extindă poziția în primul rând prin mită, prin manipularea efectivă a unei clase conducătoare romane corupte, nu doar făcându-i pe romani să își piardă din prestigiu în sens moral și diplomatic, dar și provocându-le înfrângeri militare grele.

Cu toate acestea, nu conflictul militar este în centrul atenției lui Sallustius, chiar dacă descrierea acestor evenimente militare ocupă cel mai mult spațiu, ci perspectiva politică internă, corupția clasei conducătoare romane, în special a vechii aristocrației, a vechii nobilimi, care conduce și la dezastre militare. Situația nu se poate schimba decât atunci când generalul popular Gaius Marius, care se ridicase de la origini umile, își asumă în sfârșit cauza și, în calitate de consul, într-unul dintre primele sale consulatate – a avut mai multe succesive – rezolvă acest conflict militar cu ajutorul capacităților aparatului militar roman. Așadar, doar prin încredințarea conducerii evenimentelor de partea romană în mâinile celor care au rămas curați și care nu sunt deschiși mitei lui Iugurtha, acest conflict poate fi rezolvat relativ rapid. În cele din urmă, acest popular Gaius Marius este susținut de Sylla, adversarul său de mai târziu. Aceasta este o ocazie pentru Sallustius de a include o scurtă schiță asupra caracterului lui Sylla.

Sallustius prezintă deschis această perspectivă la începutul relatării sale despre Războiul Iugurthin. Există mai întâi o prefață care cuprinde patru capitole, iar apoi la începutul celui de-al cincilea capitol, și deci la începutul relatării propriu-zise *bellum*:

scripturus sum, el spune că urmează să descrie un război *quod populus Romanus cum Iugurtha rege Numidarum gessit*, adică un război pe care poporul roman l-a purtat cu regele Iugurtha. Până în acest punct, totul este neproblematic și un simplu conflict de politică externă. El justifică apoi alegerea acestui subiect, care nu este nicidecum unul dintre cele mai semnificative evenimente din istoria romană, atât din perspectivă ulterioară, cât și din perspectiva lui Sallustius: în primul rând *quia magnum et atrox*, „pentru că a fost un război mare și crud”, *variaque victoria fuit*, și cu rezultate diferite. Au avut loc foarte multe eșecuri pentru romani, *quia tunc primum superbiae nobilitatis obvia itum est* mai ales pentru că aceasta a fost prima dată când această *superbia*, această „aroganță” a vechii nobilimi, a nobilimii stabilite, a fost contracaraată cu succes. Ceea ce trebuie să vă amintiți sunt încercările fraților Gracchi care au precedat aceste evenimente, în 133 și 123 î.Hr., dar care s-au încheiat fiecare într-o baie de sânge și printr-o suprimare a acestor încercări anti-aristocratice, împotriva optimașilor. Aceasta este perspectiva politică internă care îl interesează pe Sallustius.

7.1.3. *Historiae*

Și, în sfârșit, cea de-a treia lucrare, „Istoriile”. Într-o anumită măsură, acestea completează golul dintre „Războiul lui Iugurtha” și „Războiul lui Catilina”. Cu toate acestea, ele nu fac decât să continue „Istoriile” lui Sisenna, care era un istoric care scria în jurul epocii lui Sylla. Sallustius însuși își începe lucrarea prin nararea evenimentelor care au loc în anul 78 î.Hr. Cornelius Sisenna a scris o istorie contemporană despre perioada lui Sylla, și anume anii optzeci î.Hr. Sallustius deci îi urmează acestei lucrări în termeni cronologici. El nu are nicio intenție de a încorpora cele două *bella* într-o relatare coerentă a istoriei romane. Deși continuă o lucrare istorică și scrie acum și o istorie continuă, el acoperă doar câțiva ani. Lucrarea ajunge până în anul 67 î.Hr. și este neterminată, ceea ce se datorează probabil morții lui Sallustius, dar această scurtă perioadă este totuși prezentată foarte, foarte pe larg. Sallustius dorește o tratare foarte concentrată, mai degrabă monografică, a unei mici părți a istoriei romane; el nu dorește în niciun caz să descrie o arie mare geografică, o perioadă lungă de timp, într-o manieră analitică.

Cele două „Războaie” au fost păstrate în întregime, în timp ce din „Istории” avem doar fragmente. Pe de o parte, există aproximativ 500 de fragmente dintr-o gamă largă de citate diferite, care cu siguranță fac posibilă reconstituirea operei. Pe de altă parte, există un fragment ca tradiție directă care a extras patru discursuri și două scrisori din „Istории”. Persoana care a copiat integral patru discursuri și două scrisori nu a făcut acest lucru pentru a extrage

documente pe care a vrut apoi să le folosească el însuși, ci, în stilul antichității, aceste scrisori și discursuri sunt invenții ale autorului, ale lui Sallustius, care a pus aceste discursuri și scrisori în dialogurile, în stilourile actorilor, și sunt extrase ca modele stilistice.

În mod similar, un roman de rang înalt din timpul împăratului Domițian, la sfârșitul secolului I d.Hr., a fost condamnat la moarte pentru că deținea o hartă a lumii și fragmente extrase din Titus Livius. Fragmentele extrase din Livius nu au fost motivul condamnării pentru că Livius era considerat un scriitor democrat, iar astfel extrasele erau catalogate drept texte revoluționare. Dimpotrivă, extrasele pe care acest om le purta cu el erau discursuri ale regilor și ale liderilor militari, ceea ce a fost interpretat în mod evident a însemna că proprietarul se pregătea pentru un astfel de rol și că tocmai de aceea purta mereu cu el astfel de modele de discursuri. Acest lucru arată că astfel de fragmente de discursuri aveau mai degrabă o funcție retorică decât istoriografică și, prin urmare, o utilizare cotidiană corespunzătoare.

7.1.4. Poziția istoriografică al lui Sallustius

Când auziți numele lui Sallustius, probabil știți că a fost unul dintre marii istorici romani – cu siguranță la egalitate cu Livius în ceea ce privește faima. Acest lucru nu pare surprinzător, deoarece o serie întreagă de mari scriitori într-o mare varietate de genuri au venit din Republica târzie, tranziția către perioada augustană și epoca latinei clasice. Dar perspectiva modernă conform căreia în această perioadă nu au existat doar mari filosofi și mari oratori, precum Cicero și Cezar, ci și mari istorici precum Sallustius și Livius – aceasta este o perspectivă pe care un roman contemporan perioadei nu ar fi putut-o împărtăși niciodată. Istoriografia lui Sallustius reprezintă atât o ruptură completă cu istoriografia romană anterioară în ceea ce privește perspectiva, cât și, dacă extindem puțin perspectiva și judecăm acum de la sfârșitul perioadei augustane, o ruptură clară cu tradiția continuă, așa cum se poate vedea în Livius.

Livius și Sallustius nu sunt doar doi reprezentanți ai istoriografiei, ei sunt alternative radicale. Sallustius nu scrie o istorie continuă, el scrie mai multe monografii istorice. Livius scrie într-un stil ușor de citit, detaliat, cursiv, așa cum cerea retorica epocii sale. Sallustius scrie într-un stil scurt, arhaic și uneori enigmatic. El nu este ușor de citit. Livius, cu toată detașarea sa față de perioada augustană, cu toate elementele istoriei decăderii care au jucat întotdeauna un rol pentru el, dar și pentru mulți alți istorici antici, în ciuda tuturor acestor lucruri, nu scrie o istorie a catastrofei, ci o istorie complet deschisă, la sfârșitul căreia nu există nici căderea Romei, nici epoca de aur, ci un timp în care istoria continuă.

În schimb, Sallustius scrie o istorie radical pesimistă, care nu este o istorie liniară a decăderii care duce la prezent, ci totuși o istorie pentru care este capabil să ofere exemple din trecutul apropiat pentru a arăta cum conflictele care prevalează în acest moment sunt grave, pot duce la catastrofe și că nu se întrevede nicio soluție pentru rezolvarea acestor conflicte politice și sociale. Toate lucrurile pe care i le considerăm caracteristice lui Sallustius și prin care l-am caracteriza în comparație cu alți istorici nu sunt caracteristici naturale despre care un cititor contemporan ar putea spune că îl reprezintă propriu-zis pe Sallustius, ci sunt de fapt rupturi cu tradiția care l-a precedat. De ce scrie Sallustius atât de diferit de modul în care s-a scris istoria înainte de el și de modul în care Titus Livius va scrie istoria după el? Pentru a găsi un răspuns clar, sau cel puțin răspunsuri posibile pentru această problemă, trebuie mai întâi să încercăm să obținem o perspectivă contemporană asupra acestui Sallustius și să ne întrebăm cum își vede Sallustius propriul său prezent, astfel încât să avem un prim răspuns cu privire la modul în care acesta poate justifica pentru sine alegerea unor moduri de reprezentare și opțiuni atât de deviate, atât de „nenaturale”.

7.2. BIOGRAFIE

Situația surselor pentru Sallustius este inițial similară cu cea a lui Livius. În cazul său, cea mai importantă dovadă a fost cronica lui Ieronim, în care listele de evenimente includ și persoane din viața culturală, figuri literare. În această cronică a lui Ieronim, o dată a nașterii și o dată a morții sunt înregistrate pentru Sallustius: anii 87 și 36 î.Hr. Conform altor cronici din antichitatea târzie, anul nașterii nu este 87, ci 86, și se poate presupune că 87 al lui Ieronim este pur și simplu o eroare de scriere.

Dacă aceste date sunt corecte, acest lucru îi conferă lui Sallustius o viață de cincizeci de ani, reprezentând din nou un număr ce trebuie privit cu suspiciune. Livius a trăit până la vârsta de șaptezeci și cinci de ani: un alt număr frumos rotund. Putem fi destul de siguri cu privire la data morții, deoarece este menționată și ca o dată relativă, cu patru ani înainte de bătălia de la Actium. Această dată a morții trebuie să fi fost conectată la o indicație a duratei de viață a lui Sallustius, de aproximativ cincizeci de ani, iar data nașterii a fost apoi calculată pe baza acesteia în biografiile târzii. Aceasta era o procedură obișnuită pentru determinarea datelor de naștere și de deces în anticele *vitae*. În cazul în care nu există sincronisme credibile pentru data nașterii, data nașterii trebuie de obicei să primească un mare semn de întrebare. În cazul în care există un astfel de sincronism, trebuie totuși să vă gândiți ce sens ar putea avea ca persoana să se fi născut în acest

anumit moment. Dacă nu are niciun sens, informația este probabil corectă; dacă „are sens”, această informație trebuie, de asemenea, tratată cu precauție.

Datele disponibile pentru nașterea și moartea lui Sallustius trebuie, de asemenea, folosite cu precauție. Se spune că Sallustius a murit în data de 13 mai în anul 36 î.Hr. Această dată de 13 mai nu are niciun sens anume și, prin urmare, nu este suspectă. Data nașterii este 1 octombrie. Data de 1 octombrie nici ea nu este o zi asociată cu nimic special și, prin urmare, este, de asemenea, neîndoielnică. Dacă ne uităm la biografiile altor personalități literare, ne vom da seama că, în epoca romană, un număr uimitor de oameni se nășteau pe data de 1 a fiecărei luni. Dat fiind că datele de naștere nu puteau fi influențate ca în zilele noastre, este de bănuț că aceste date de naștere reprezintă, de asemenea, constructe secundare. De obicei, romanii nu sărbătoreau zilele de naștere în ziua în care ar fi trebuit să fie sărbătorite din punct de vedere al datelor. Se obișnuia să se sărbătorească astfel de zile de naștere în prima zi a lunii, la calendae, iar uneori și la ide, adică pe 13 sau 15 ale lunii.

Un ultim aspect, care trebuie luat în considerare și în informațiile privind circumstanțele vieții și ale morții și care prezintă un interes mai degrabă metodologic decât unul biografic specific: Ieronim afirmă că Sallustius s-a născut în Sabinis Amiterni, adică în Ținutul Sabinilor. Acest lucru este cu siguranță corect ca indicație a originii. Sallustius provine de acolo. Nu este clar din această informație dacă el s-a născut într-adevăr acolo sau în altă parte în Italia sau chiar la Roma. Dacă se vorbește despre originea municipală, italică, a lui Sallustius, atunci aceasta este o descendență socială. Nu este o declarație documentară cu privire la locul său de naștere.

Avem mult mai multe mărturii biografice despre Sallustius decât despre Titus Livius. Pe de o parte, acestea sunt mărturii ale unor persoane interesate de istoria literară, cum ar fi Seneca cel Bătrân, retoricianul, Seneca cel Tânăr, filozoful, Quintilian, profesorul de retorică, Gellius, anticarul care era interesat de toate domeniile la mijlocul secolului al II-lea, Suetonius, care a scris biografii literare. Astfel de autori îl menționează pe Sallustius, dar în astfel de texte se poate găsi ceva și despre Livius. Diferența crucială este că Sallustius a fost tratat și ca un actor istoric în lucrări istoriografice deoarece acesta a fost membru al clasei politice conducătoare din Roma și Italia romană. Este posibil ca Sallustius să fi fost un chestor. Totuși, această informație provine dintr-o sursă nesigură, o invectivă mult mai târzie. O dată sigură din punct de vedere politic, care are consecințe și pentru perioada ulterioară, este tribunatul poporului din anul 52 î.Hr. Anul 52 î.Hr. a fost un an important pentru istoria Republicii târzii, ca să nu spunem a

unei Republici în declin. A fost anul în care nu au existat consuli pentru o lungă perioadă de timp, deoarece nu au fost organizate alegeri adecvate pentru consulat. De fiecare dată când cineva era ales, acesta ajungea la procese în care era acuzat de luare de mită. În cele din urmă, Pompei a devenit *consul sine collega*, adică un dictator în formă constituțională. Este anul în care Clodius, un important colaborator al lui Pompei, este ucis de Milo sau de bandele lui Titus Annius Milo, un alt candidat la consulat, care este foarte strâns legat de actorii optimați, de orientare senatorial-aristocratică. Ne aflăm într-un moment în care crima este la ordinea zilei ca mijloc de conflict politic și nimeni nu se ferește de astfel de lucruri. Perspectiva extinderii acestor conflicte politice sângeroase și violente se află pe ordinea de zi. Acest lucru este împiedicat de măsurile decisive luate de Senat în jurul lui Pompei, însă situația este extrem de tensionată.

În această situație, Sallustius este unul dintre tribunii poporului care se distinge foarte clar împotriva lui Milo și împotriva partidului aristocratic al optimaților. Acest lucru este cu siguranță relatat în Asconius, un erudit din secolul I d.Hr., care a scris un comentariu istoric asupra discursului de apărare al lui Cicero *Pro Milone*, pentru acest Milo, acest criminal sau instigator. Acest comentariu este adesea o sursă excelentă pentru această perioadă. Nu știm ce s-a mai întâmplat cu Sallustius în acest an. Știm însă că, în urma acestei expuneri politice din 52, Sallustius a fost expulzat din Senat în 50 de către un cenzor cu orientare aristocratică. El își câștigase automat acest loc în Senat devenind tribun al poporului. Și aceasta este prima întrerupere importantă a carierei politice din biografia lui Sallustius, care va fi urmată de o alta. Știm că a acționat împotriva aristocraților și împotriva senatorilor cu orientare aristocratică și că a fost expulzat din Senat drept pedeapsă pentru acest lucru într-un moment favorabil din punct de vedere politic, iar perspectivele politice ulterioare au fost spulberate în acel moment. Aceasta este situația în care îl găsim pe Sallustius în anul 50 î.Hr. și nu este o surpriză să îl găsim de partea lui Cezar un an mai târziu. Acest lucru nu spune nimic despre relația sa anterioară cu Cezar.

Această primă pauză din carieră sau întrerupere în activitatea politică nu a durat mult. Războiul civil deschis dintre Cezar și Pompei a început la începutul anului 49, iar Sallustius a preluat o comandă militară în Iliria de partea lui Cezar în 49. Această comandă militară este – aproape am fi tentați să spunem: încă o dată – fără succes. Un naufragiu minor al lui Sallustius este de asemenea raportat. Nu știm ce s-a întâmplat în perioada următoare, dar vedem că este *praetor designatus* în 47 și, ca atare, comandă din nou trupe, de data aceasta în pregătirea campaniei africane a lui Cezar.

Seria eșecurilor lui Sallustius continuă aici. El este aproape ucis în timpul unei revolte a trupelor din Italia, dar nici măcar acest eșec nu are consecințe de durată. Sallustius se află în Africa în anii 47/46 î.Hr. El este menționat de mai multe ori în *Bellum Africanum*, ceea ce a condus la ipoteza conform căreia Sallustius ar fi fost autorul acestuia. Cu toate acestea, această ipoteză nu poate fi susținută în niciun fel; constatările stilistice și cele legate de conținut vorbesc clar împotriva ei. Sallustius pare să fi fost folosit mai mult ca logistician în această campanie decât ca lider de trupe în luptă. Ulterior, îl găsim ca guvernator proconsular al provinciei Africa sau al noii părți provinciale Africa Nova; el a deținut această funcție până la sfârșitul anului 45.

Trebuie remarcat aici faptul că, în conformitate cu tot ceea ce știm despre cariera lui Sallustius, inclusiv despre numeroasele sale eșecuri militare și operațiuni militare nefericite, Cezar nu era obligat în niciun fel să îi asigure beneficii lui Sallustius ca prieten de partid loial și de lungă durată. Chiar și în acest caz, o guvernare provincială a unei provincii atât de importante precum Africa nu ar fi reprezentat funcția potrivită de a fi acordată cuiva de abilitățile sale. Este evident că Cezar a apreciat cel puțin abilitățile administrative ale lui Sallustius, altfel nu ar fi luat această decizie. Nu ar trebui să fim derutați de aceste eșecuri militare. Sallustius pare să fi fost un politician capabil și un administrator capabil, un administrator chiar la un nivel foarte înalt. Capacitățile sale organizatorice au fost probabil demonstrate și de faptul că, în buna tradiție a administrației provinciale republicane, a reușit în plan personal să își mențină economiile neatinse în timpul guvernării sale de un an și jumătate sau doi ani, în așa măsură încât a putut cumpăra giganticele *horti Sallustiani*, vastele grădini din Roma, chiar dacă mobilierul fabulos datează doar din vremea urmașilor săi.

Nu există surse care să ne spună dacă această utilizare a veniturilor în provincie a avut într-adevăr loc și dacă această legătură temporală există. Singurul lucru pe care îl știm este că Sallustius a fost acuzat *de repetundis*, adică „pentru bani de restituit”, în urma acestei guvernări. Această acuzație nu este cu nimic neobișnuită, iar guvernatorii probabil că aveau dreptate să o înfrunte. Spre deosebire de multe altele, procesul nu s-a încheiat fericit. Nu a existat nicio condamnare, dar Sallustius nu a mai fost luat în considerare pentru nicio funcție publică și, dacă luăm în considerare faptul că Cezar a distribuit consulat și diverse funcții timp de aproape un deceniu la începutul anului 44, adică după sfârșitul guvernării lui Sallustius, când acesta era din nou disponibil în urma campaniilor planificate în Orient, această constatare negativă poate fi văzută și ca o judecată negativă asupra lui Sallustius. Cu alte cuvinte, după acest proces sau cu această acuzație de deturnare de fonduri sau

extorcere a provinciei, cariera lui Sallustius era definitiv încheiată, iar acest sfârșit – acest lucru este important – a fost determinat de Cezar. Chiar dacă Cezar ar mai fi trăit, circumstanțele sugerează că Sallustius nu ar mai fi deținut totuși funcții.

Când Sallustius s-a apucat de scris după anul 44, nu a făcut-o pentru că Cezar fusese asasinat și pentru că protecția sa expirase astfel, ci pentru că, odată cu sfârșitul guvernării sale în Africa, cariera sa politică se încheiase. Aceasta este a doua întrerupere a carierei din cadrul acestui *cursus honourum*, dar și ultima. Și aceasta este exact situația biografică în care își începe scrierea istoriografică.

Vedem, de asemenea, că Sallustius subliniază în mod repetat această temă a activității politice versus istoriografie în diferitele *praefationes* sau *proemia*, introducerile lucrărilor sale care conduc direct la acestea. El face deja acest lucru în *Bellum Catilinae*. O face în mod și mai detaliat în introducerea la *Bellum Iugurthinum*. Potrivit acestuia, istoriografia este din punct de vedere biografic – și apoi idealizată într-o maximă a vieții – un substitut pentru politică, pentru activitatea politică. Scrierea despre politică este un substitut pentru politică, iar ținând cont de situația biografică, precum și de formulările acestor introduceri, este un substitut slab sau cel puțin nu unul complet.

Această atitudine a lui Sallustius, această judecată a propriei sale opere, nu este o evaluare individuală, nu este o evaluare a psihicului individual al lui Sallustius, ci corespunde în mare măsură înțelegerii activității literare și academice a timpului său. Gândiți-vă la Cicero: opera sa uriașă constă în primul rând în discursuri și scrisori; acestea sunt mărturii ale activității politice și juridice. Apoi, există o serie întreagă de lucrări filosofice, dar dacă vă uitați la momentul în care au fost scrise, veți descoperi și în biografia lui Cicero că acesta s-a îndreptat către filosofie în momentul în care nu a putut fi activ din punct de vedere politic. El nu spune acest lucru la fel de clar ca Sallustius, dar judecata este aceeași. Pe de o parte activitatea politică, *negotia*, iar pe de altă parte un *otium* forțat; și numai în această absență forțată de la viața politică apar activitățile literare majore.

Acesta este titlul sub care trebuie privită întreaga operă a lui Sallustius. Cu toate acestea, Sallustius nu scrie doar din această situație de criză personală, ci și într-o situație de criză socială. În 44/43 î.Hr. și în anii care au urmat, el observă un declin masiv al valorilor în cadrul societății romane. Acest lucru are loc din perspectiva particulară a unui cetățean roman provincial, o persoană care avea o imagine idealizată a acestei societăți romane, a rolului și etosului diferitelor domenii. Cu cât aceste așteptări erau mai puternice, mai înalte și mai idealizate, cu atât mai mare era contrastul cu ceea ce trebuia să observe în realitate în mediul

său apropiat. Crizei personale i se adaugă o criză socială, care este intensificată și mai mult de propria sa percepție. Dar lucrurile nu se opresc aici: atunci când Sallustius începe să scrie, exista un război civil de facto, cu conflicte militare și persecuții sângeroase în interiorul țării, cuvântul-cheie fiind proscricțiile. În această situație, în anul 44, în această combinație de criză personală, socială și politică, este plauzibil să nu existe nicio cale de ieșire recunoscută pentru Sallustius. În această situație, nu exista nici previziunea personală a unei îmbunătățiri clare din perspectiva activității politice, nici un semn de schimbare a crizei sociale, a crizei sistemului de valori, nici nu se întrevedea sfârșitul războaielor civile.

Deși sunt doar aproximativ zece ani care separă începutul activității literare a lui Sallustius, dacă îl raportăm la 44/43, de începutul activității literare a lui Titus Livius, dacă luăm în considerare o primă publicare în jurul anului 28, deceniul a schimbat în mod decisiv perspectivele. Începutul ultimei faze intense a războiului civil roman, pe de o parte, fără perspective clare în anii 44/43, și sfârșitul acestei faze, victoria de la Actium, moartea lui Antoniu în 31/30 și instaurarea fermă a autocrației augustane la sfârșitul anilor 30, reprezintă cele două situații diferite din care trebuie privite aceste perspective diferite ale lui Sallustius și Livius. Livius nu este un optimist incorigibil sau nu a ajuns la un astfel de optimism. El are, de asemenea, o viziune diferențiată asupra situației, dar este o perspectivă care întrevede speranța, în timp ce Sallustius pictează un tablou foarte sumbru, foarte pesimist, care străbate întreaga sa operă scrisă. Această situație, această perspectivă, se reflectă acum în structura și realizarea operei lui Sallustius pe mai multe niveluri.

7.3. ALEGEREA SUBIECTULUI

Punctul de plecare pentru Sallustius, care nu scrie despre prezentul său imediat, despre conflictul Cezar-Pompei sau despre asasinarea lui Cezar, este că dezvoltarea istorică a statului roman prezintă o problemă. El își pune următoarea întrebare de la începutul lucrării sale: cum s-a ajuns la această situație – în ciuda măreției organizării statale romane, în ciuda succeselor sale incontestabile, în ciuda oamenilor măreți pe care i-a avut? Acestea sunt perspectivele cu care a crescut, imaginea istoriei care îi este oferită unui roman. Aceasta este contradicția care trebuie explicată: faptul că, în ciuda acestor numeroase elemente pozitive, societatea a ajuns în punctul în care el, Sallustius, se află acum. Sallustius nu vrea doar să descrie evoluțiile, el vrea să investigheze cauzele. Cercetarea cauzelor care nu trebuie înțeleasă în sensul strict al cauzalității istorice (deși cauzalitatea istorică în sine este un concept problematic). Tacitus se va ocupa din nou de această problemă.

Cu toate acestea, nu întrebarea referitoare la evoluția unui eveniment în altul, ci întrebarea de antropologie istorică orientată spre valori este cea care trebuie adusă în prim plan: cum se schimbă oamenii de-a lungul istoriei, astfel încât să acționeze diferit față de cum au făcut-o în trecut? Faptul că punctul de plecare al lui Sallustius nu este un eveniment specific, ci o întrebare sistematică este menționat într-o mică notă care a fost transmisă în Suetonius, *De grammaticis* 10: Lucius Ateius Philologus, un profesor de gramatică din perioada Republicii târzii, a compilat o prezentare istorică, un *brevarium* de istorie romană, pentru Sallustius. Acest *brevarium* cu siguranță nu era destinat să servească drept preludiu al unei lucrări de istorie contemporană, întrucât nu vedem nicio urmă a unei astfel de încorporări. Mai degrabă, a fost conceput pentru ca Sallustius să parcurgă el însuși istoria și să vadă în ce puncte procesele care îl interesau puteau fi cristalizate și descrise mai detaliat.

Sallustius alege câteva episoade din această istorie romană care nu sunt deloc evidente: conspirația lui Catilina, o conspirație eșuată, un episod scurt, chiar și pentru noi, dacă nu ar fi existat lucrarea sa și dacă Cicero nu ar fi fost consul în acel an și nu ar fi redat acest eveniment printr-un mic corpus de discursuri. Apoi, războiul cu Iugurtha, un victorios război de expansiune la scară medie dacă este privit dintr-o perspectivă mai lungă, și care, la fel ca nenumărate alte războaie de expansiune, a fost dus la bun sfârșit după multe eșecuri. Astfel, Sallustius selectează și justifică această selecție prin amplasarea evenimentelor, de exemplu în *Bellum Iugurthinum* 5,1: după introducerea generală asupra modului de viață și asupra activității politice versus istoriografie, la începutul capitolului al cincilea, unde începe cu relatarea propriu-zisă, el afirmă că războiul a fost mare și crud și de succes variat. Aceasta este o justificare care nu este cu totul greșită, dar care nu ar distinge în niciun fel acest război de altele. Putem deci afirma că doar ceea ce vine în al doilea rând este esențial pentru Sallustius și anume că pentru prima oară, aroganța nobilimii a întâmpinat o rezistență copleșitoare. Ceea ce prezintă interes este conflictul politic intern. Pasajul citat mai sus arată că tocmai această întrebare sistematică a proceselor care au loc mai ales în sfera politică internă determină alegerea materialului de către Sallustius.

Partea interesantă a acestui *bellum externum*, a acestui „război extern”, este că Sallustius descrie și comportamentul războinic și succesele războinice ale părții adverse, ale non-romanilor, ca o funcție a politicii interne romane, în special ca o funcție a comportamentului senatorilor romani, a nobilimii romane. Corupția este subiectul central pentru el: faptul că succesele non-romanilor, care sunt nefondate sau inutile având în vedere posibilitățile militare ale romanilor, au totuși loc se datorează în primul rând corupției tota-

le a clasei conducătoare romane, a nobilimii patriciano-plebeiană, care este denumită ulterior facțiunea senatorială. Situația războiului cu Iugurtha este aceea că, în fața eșecurilor militare repetate cauzate de corupția clasei superioare romane, aceasta din urmă încheie în mod pripit o pace și nu asigură suficiente resurse militare. Tocmai în această situație apare Marius, acest general din ordinul plebeilor, care devine apoi figura principală a partidului opozant al plebeilor în special, și care produce răsturnarea de situație. Marius reprezintă figura marelui salvator care pur și simplu acționează. Sallustius are o viziune diferențiată, dar acesta este punctul care îl interesează în legătură cu acest război cu Iugurtha: faptul că aici, pentru prima dată, se opune o rezistență efectivă nepotismului senatorial. Rezistență în interior, care este apoi răsplătită imediat printr-un succes militar rapid în exterior.

Marius este caracterizat în linii mari într-un capitol separat (capitolul 85), nu în mod direct, ci indirect, printr-un lung discurs pe care el însuși îl ține; un discurs în care motivul *homo novus* este central, omul nou care nu are o linie glorioasă de strămoși, dar care poate demonstra succese și expertiză militară. Un om care spune despre el însuși că nu poate produce nicio *imagines*, adică nicio amintire familială de anvergură, nu are strămoși care să fi fost consuli, dar vrea să înlocuiască aceste *imagines* prin propriile sale răni, cu onorurile sale militare, cu triumfurile sale. Un om care spune că este ridiculizat de ceilalți pentru că nu știe greacă, dar care este mândru de acest lucru, un om care spune că nu are studii și nu își permite un bucătar scump. Dacă ne gândim la Apicius, acestea sunt într-adevăr elemente centrale ale autodefinirii și ale competiției pentru prestigiu în cadrul acestei clase superioare. Cu privire la toate aceste puncte, Marius spune deschis: nu posed toate acestea, dar ceea ce pot demonstra sunt abilități militare adecvate. Acest exemplu este prezentat chiar în cadrul Războiului Iugurthin.

Sallustius profită de ocazie pentru a-l prezenta pe marele adversar al lui Marius, Sylla, zece capitole mai târziu (capitolul 95). Prezentat aici ca însoțitor și ajutor al lui Marius, el este deja clar caracterizat ca omolog al lui Marius într-un capitol întreg, deși ceva mai scurt. Vechiul aristocrat, membru al familiei Cornelia, un om foarte educat, nu este descris în alb și negru în această situație. Faptul că el acționează împreună cu Marius este pozitiv în sensul acestei evoluții. Și totuși, el este în mod recognoscibil o figură adversă. Astfel se conturează perechea care va contesta apoi, unul sau două decenii mai târziu, politica internă romană până la războiul civil.

Pentru a rezuma încă o dată *Bellum Iugurthinum*: în ciuda perspectivei menționate mai sus asupra celor doi protagoniști ai peri-

oadei ulterioare, Sallustius nu scrie niciun început, nicio introducere a istoriei perioadei conflictului Marius-Sylla și a războaielor civile, ci rămâne concentrat asupra acestui *Bellum Iugurthinum* care nu ar merita atât de mult interes în sine, ci prin faptul că el consideră situația politică internă și escaladarea acesteia ca fiind simptomatice, exemplare. În acest sens, putem compara *Bellum Iugurthinum* cu *Bellum Catilinae* 4.4, deoarece și aici Sallustius descrie acest eveniment ca fiind *memorabile* în tranziția de la introducere către descrierea propriu-zisă a evenimentelor. *Memorabile existumo sceleris atque periculi novitate*, „memorabil datorită calității inedite atât a crimei, cât și a pericolului”, adică a situației în care se regăsește comunitatea. Dintr-o perspectivă istoriografică, accentul se pune și aici pe un eveniment restrâns, căruia Sallustius îi atribuie o semnificație politică și istorico-militară mult mai mare decât ar fi fost cazul dintr-o perspectivă pe termen mai lung. Totuși, aceste evenimente îi sunt caracteristice lui Sallustius, procese marcante ale dezvoltării istorice care își găsesc efectul în această criză fără sfârșit în care el începe să scrie.

Pe de o parte, primul conflict de succes: până la sfârșitul secolului al II-lea, nobilimea a dominat pur și simplu clasele populare, mai largi, reprezentate de așa-numitul partid popular. Acum, pentru prima dată, a avut loc o confruntare victorioasă care a arătat în același timp potențialul crescut pentru conflict. Odată cu rezultatul războiului, se apropia un moment în care, în opinia sa, soarta statului roman atârna în balanță pentru prima dată.

„Istoriile” pot fi privite și sub aceste premise ale concentrării exemplare asupra proceselor care se află în preistoria propriei situații de scriere, deși inițial apar formal ca o descriere continuă a istoriei contemporane. Nici în aceste Istории, Sallustius nu se concentrează pe o descriere amplă a istoriei. El nu se concentrează pe faza stabilă a guvernării târzii a lui Sylla, ci pe faza în care, după moartea lui Sylla, potențialul pentru conflicte crește din nou sau conflictele ies la suprafață din ce în ce mai clar. Mai presus de toate, trebuie să luăm în considerare ascensiunea lui Pompei, care avusese deja loc în mare parte în afara formei obișnuite și legitime de guvernare la Roma.

Ceea ce este cu siguranță important în toate cele trei cazuri, în comparație cu Titus Livius sau cu lucrările analistice anterioare, este caracterul experimental al lucrărilor lui Sallustius: încercarea de a descrie procesele politice interne într-un război de expansiune, într-un război imperial, încercarea de a descrie procesele politice interne într-o lucrare de istorie continuă, încercarea de a reflecta asupra unor procesele politice interne complexe din punct de vedere istoric într-o concentrare aproape biografică asupra unui singur revoluționar. Trei abordări diferite, toate cu același

obiectiv, dar toate cu materiale diferite, cu referințe diferite la întrebări și subiecte sistematice. Această perspectivă, internă și, în cele din urmă, profund pesimistă, este, de asemenea, cheia pentru explicarea stilului lui Sallustius – următorul punct important.

7.4. STIL

În stilul lui Sallustius, punerea sub semnul întrebării a unor fapte evidente, element care a caracterizat și alegerea subiectului, se reflectă în exprimarea lingvistică. Acest lucru poate fi observat clar în comparație cu Livius. Acolo unde Livius se află la apogeul teoriilor stilistice contemporane, construindu-și perioadele istorice care pot fi citite fluent de-a lungul cărților – un eveniment este prezentat într-o propoziție ca o evoluție, iar efectele secundare, condițiile secundare, sunt încorporate sub formă de propoziții subordonate în această perioadă – Sallustius, cu brevitățile care poate ajunge până la obscuritate, are un stil abrupt care conduce constant către antiteze, antiteze implicite sau explicite, chiar și acolo unde se găsesc expresii tripartite. Acolo, de asemenea, se întâmplă adesea ca două să fie combinate astfel încât să formeze o antiteză la cea de-a treia.

Acesta nu este capriciul unui scriitor care doar dorește să scrie diferit, ci stilul unui istoric care nu dorește să transmită soluții, sinteze sau concluzii ușor de rezumat, ci care dorește mai presus de toate să evidențieze contradicțiile subiectului în sine, din evenimente, din oameni și din caracterele lor. Stilul devine aici – pentru a o spune într-un mod oarecum patetic – expresia unei viziuni asupra lumii și, în același timp, o încercare de a transpune această viziune asupra lumii în limbaj. Alegerea arhaismelor în Sallustius trebuie, de asemenea, interpretată din această perspectivă și trebuie subliniat caracterul lor ideologic. Însăși selectivitatea acestor arhaisme este un recurs deliberat la un stil lingvistic anterior punctului central al istoriei decăderii Republicii Târzii. Este vorba mai ales de recursul la Cato cel Bătrân, care a scris înainte de sfârșitul celui de-al treilea război punic, înainte de evenimentele din jurul fraților Gracchi, pe scurt: recursul la un autor care nu era încă influențat de simptomele crizei propriu-zise.

7.5. IMPACT

Alegerea subiectului și a stilului va face imediat plauzibil faptul că recepția lucrărilor lui Sallustius a variat foarte mult. Sallustius a fost controversat în timpul vieții sale sau la scurt timp după aceea, și a rămas controversat. Totuși, el a fost din ce în ce mai apreciat, mai ales începând cu perioada domniei lui Tiberius – o perioadă în care epoca augustană este din nou plasată mai clar într-o perspectivă critică, când oamenii nu mai scriu direct sub impresia „sfârși-

tului războaielor civile, începutul perioadei de pace”. Acest lucru merge atât de departe încât Sallustius este declarat a fi singurul, primul și cel mai bun scriitor roman din antichitate. Sallustius a fost apreciat în special în timpul secolului al II-lea d.Hr. pentru tendințele sale arhaizante în literatură. Această apreciere înaltă pentru Sallustius a continuat. Sallustius a fost tradus în greacă, fiind unul dintre foarte puținii autori latini care să depășească aceste granițe lingvistice. El a devenit un autor studiat în școală în Evul Mediu timpuriu și înalt și apoi a avut o istorie neîntreruptă în influență până în zilele noastre.

După cum a fost deja indicat, această istorie a impactului său se poate vedea în formarea corpusului. *Corpus Sallustianum* devine o tradiție închisă a scrierilor minore; „Istoriile”, care tratau anii 78-67 î.Hr. în mod continuu, au fost excluse din acesta, chiar dacă ele au fost păstrate în fragmente de papirus și în rămășițele unui manuscris din secolul al V-lea în aproximativ cinci sute de fragmente.

Ultimul element al acestei istorii a impactului deja menționată este că în cursul perioadei imperiale, dar cel mai târziu la sfârșitul secolului al IV-lea, unele texte au fost adăugate la acest corpus. Acestea sunt presupusele scrisori ale lui Sallustius către Cezar și un schimb de invective ale lui Sallustius împotriva lui Cicero și ale lui Cicero împotriva lui Sallustius. Acestea sunt cu siguranță exerciții retorice (*suasoriae*), dar arată faptul că Sallustius a fost de fapt privit ca o figură politică, ca un scriitor cu declarații politice.

8. Literatura exemplară: Valerius Maximus

8.1. EXEMPLA ȘI ISTORIE

Unul dintre cele mai populare texte ale istoriografiei romane a fost scris în prima treime a secolului I d.Hr. și adaugă un alt gen formelor discutate până acum, după comentariile lui Cezar, istoria analitică a Romei a lui Titus Livius și monografiile lui Sallustius. Lucrarea a fost deja din antichitate revizuită în diferite versiuni prescurtate și a fost citită pe scară largă în Evul Mediu european și la începutul perioadei moderne; ni s-au păstrat aproximativ trei sute cincizeci de manuscrise complete.

Valerius Maximus a scris în timpul domniei lui Tiberius și a adunat „Fapte și cuvinte memorabile”, trecând prin filtrul unei mari cantități de istoriografie republicană târzie, precum și augustană. El și-a organizat materialul în funcție de teme mai degrabă decât sub forma unei narațiuni continue și a compilat, sub o formă la îndemână, numeroase „documente” ale figurilor istorice care au manifestat *virtus* într-o formă sau alta. Nu pare să existe nicio îndoială cu privire la intențiile lui Valerius și la alegerea genului său. El oferă exemple mai degrabă decât istoriografie și urmărește îmbunătățirea morală a cititorilor săi mai degrabă decât iluminarea unui trecut incert. *Exempla* sau *paradeigmata* ocupau un loc important în retorica antică (și post-antică). Aristotel, de exemplu, distinge între *exempla* și *enthymemes* (argumente de probabilitate) ca principale categorii de dovezi retorice, făcând mai departe distincția între evenimente istorice și fictive (*Rhet.* 2.20.1-2, 1393a23-31). *Rhetorica ad Herennium* de la începutul secolului I î.Hr. combină argumentația rațională cu argumentul exemplului (istoric).

Cu toate acestea, nu Valerius însuși este cel care folosește termenul de *exempla*, ci Iulius Paris – unul dintre cei doi abreviatori ai săi din antichitatea târzie și ale căror lucrări ni s-au păstrat – într-o scurtă scrisoare dedicatorie. Celălalt abreviator, Ianuarius Nepotianus, nu a folosit acest termen în prefața sa, dar acesta sublinia necesitatea de a produce extrase din Valerius pentru a face cărțile, care erau prea lungi și prea elaborate, utilizabile din nou. *Exempla* nu este, prin urmare, o cheie generală pentru înțelegerea operei. Mai general, trebuie să ne întrebăm despre formele specifi-

ce de rememorare istorică pe care Valerius a încercat cu succes să le introducă în cultura rememorării din perioada domniei lui Tiberius.

Facta et dicta memorabilia a lui Valerius Maximus în mod clar nu reprezintă o istorie continuă sau narativă. Dispunerea narațiunilor scurte nu este cronologică, ci tematică. Ele fac posibilă evocarea unei memorii sociale care să se refere atât la istoria factuală, cât și la normele sociale. Frecvența afirmațiilor explicit normative subliniază rolul crucial pe care autorul îl joacă în îndrumarea acestor memorii. Exemplele în sine sunt în general susceptibile unor interpretări diferite. Ele rareori invocă circumstanțe istorice ca explicație și, totuși, sunt mai mult decât o simplă comoară pentru vorbitori.

Desigur, Valerius a fost folosit în acest fel. Cu toate acestea, multe lucruri sugerează că Valerius și-a imaginat că publicul său i-ar citi lucrarea în mod continuu. Aceasta nu înseamnă că a scris doar o istorie stângace a Republicii și a perioadei imperiale timpurii. Este caracteristic judecății istorice de astăzi faptul că Valerius Maximus nu este aproape niciodată menționat în tratatele de istoriografie Iulio-Claudiană, în ciuda influenței sale enorme. Cu toate acestea, poziția uneori apodictică potrivit căreia Valerius nu a scris deloc istorie nu poate fi acceptată.

Chiar și scurta istorie universală a lui Velleius Paterculus, care a fost finalizată cu puțin timp înainte de cărțile lui Valerius la începutul anilor 30, întrerupe frecvent secvența cronologică prin pasaje tematice. Narațiunile lui Valerius sunt coerente, chiar dacă nu se potrivesc între ele pentru a forma o imagine de ansamblu. Există o viziune istorică, chiar dacă nu există o narațiune istorică continuă.

Cercetările în domeniul memoriei sugerează că exemplaritatea nu este în mod necesar în opoziție cu istoria. Exemplaritatea este o caracteristică a trecutului care leagă trecutul de prezent într-o manieră intensivă. Această formă de recunoaștere a semnificației trecutului și a normativității sale continue (fie critic, fie afirmativ, în funcție de autor) a fost populară până la începutul perioadei moderne. Începând cu secolul al IV-lea î.Hr., de la Xenofon, Ephorus și Teopomp, exemplaritatea a fost o caracteristică definitorie a celei mai mari părți a istoriografiei antice. Aceasta nu a trebuit să excludă încadrarea temporală. Exemplaritatea și localizarea cronologică se concentrează asupra unor aspecte diferite ale memoriei, cel normativ și cel cronologic, fără a sacrifica unul pentru celălalt. Combinația de lungă durată a celor două aspecte poate fi observată în tradiția europeană a istoriografiei de la Renaștere la Iluminism: „Concepția dominantă a istoriei a fost cea a unei istorii exemplare, cu intenții didactice, cu o metodă inductivă și bazată pe platitudinile stoicilor, retoricilor și istoricilor romani” (Jacques Le Goff 1992, p. 160, traducerea mea). Valerius oferă și istorie. Nu numai că folosește timpul trecut pentru exemplele sale.

Nu numai că scrie pe fundalul unei bogate tradiții istoriografice și că o folosește deschis în loc să se limiteze la reproducerea unor colecții anterioare de exemple, precum cele ale lui Pomponius Rufus sau Hyginus. Pornind de la un cadru cronologic alcătuit din războaie faimoase și magistrați celebri, Valerius adesea îi prezintă cu eleganță pe protagoniștii săi mai puțin cunoscuți chiar la începutul narațiunii precum contemporani, colegi, participanți la o expediție și așa mai departe. Foarte rar apar astfel de indicatori temporali doar la sfârșit, ceea ce subliniază și mai clar interesul său pentru date (de exemplu în 1.6.5).

Distincția dintre *exempla* și istorie este totuși edificatoare. Ea poate clarifica amploarea implicațiilor. Istoria este cea care este întotdeauna amenințată cu uitarea. Valerius vrea să ajute istoriografia să își îndeplinească scopul real, și anume să ofere orientare și legitimare. Aceasta ar putea fi numită „istoriografie de ordinul al doilea”, dar în realitate este doar unul dintre produsele pragmatice ale istoriografiei în formă literară, alături de interpretarea orală și transformarea în monumente.

Introducerea lui Valerius este plină de terminologie istoriografică. Munca de istoriograf, ci nu poziția morală, este cea care îi conferă autoritatea. Comportamentul exemplar este cel al actorilor istorici prezentați. Cu toate acestea, există o schimbare dublă de autoritate: chiar în prima propoziție, Valerius subliniază faptul că întreprinderea sa îi scutește pe cei interesați de documente originale (*documenta sumere volentibus*) de necesitatea unor cercetări îndelungate. *Urbis Romae exterarumque gentium facta simul ac dicta memoratu digna*, „faptele și spusele demne de amintire ale orașului Roma și ale popoarelor străine”, este descrierea conținutului așa cum se afirmă chiar în prima frază; exemplele străine sunt, desigur, relegate pe locul al doilea în fiecare grup tematic. Ambele sunt documentate ca *domesticae peregrinaeque historiae*, ca „o secvență istorică făcută acasă și în străinătate”, așa cum ar putea fi redată formularea care îi urmează imediat după (1, praef.). Numai o istorie universală (*omnis aevi gesta*) ar putea fi adecvată pentru imperiul Principatului timpuriu, un sentiment care a fost împărtășit și de istoricii din perioada modernă timpurie, deși la o scară geografică și mai mare. Acest punct de vedere apare încă de la sfârșitul Republicii, după cum știm din lucrările lui Cn. Pompeius Trogus (un autor folosit în mod extensiv de Valerius și despre care vom discuta mai detaliat în continuare) și din *Chronica* pierdută a lui Cornelius Nepos. *Antiquitates rerum divinarum* a lui Varro a avut o astfel de abordare largă similară în istoricizarea religiei. Este o lucrare istorică de acest tip pe care Valerius o dedică aceluia *penes quem hominum deorumque consensus maris ac terrae regimen esse voluit*, „în mâinile căruia consensul

oamenilor și al zeilor a dorit să pună stăpânirea asupra mării și a pământului” (1, praef.), și anume Tiberius.

Dar schimbarea autorității nu are loc doar de la local la universal, și anume la singura sursă de putere universală la limita potențialului uman, împăratul. Căci există o a doua schimbare, și anume cea a poziției sociale a autorității. Organizarea lucrării în cărți și capitole tematice, în exemple din Roma și din străinătate, reflectă extinderea culturii memoriei și a stilurilor de argumentare bazate pe istorie dincolo de sfera aristocraților.

Aceștia din urmă au pierdut acum controlul deplin asupra a ceea ce făcuseră sau nu făcuseră *maiores* ai lor, asupra a ceea ce era *mos maiorum*. Un om de litere precum Valerius, pe urmele istoricilor și anticarilor anteriori, este cel care își arogă acum dreptul de a decide ce este tradiția. Există multe elemente care sugerează că Valerius Maximus însuși nu provenea dintr-o familie nobilă, ci era mai degrabă clientul uneia.

Chiar dacă Valerius oferă doar o istoriografie de ordinul al doilea, selecția sa nu este deloc întâmplătoare. Nu trebuie să ne uităm doar la conținutul etic al selecției și la funcția sa socială. Elementele istoriografice trebuie luate în serios: Ce fel de poveste spune Valerius? Acumularea de narațiuni scurte, independente, care se concentrează pe indivizi și pe comportamentul lor este o modalitate eficientă de reducere a complexității istorice și a percepției contingentei. Cu toate acestea, universul normelor asamblat în acest fel rămâne un univers istoric. Acesta oferă contemporanilor o orientare, dar și o perspectivă din care trecutul poate fi interpretat.

Acest lucru este cu atât mai important cu cât cititorii lui Valerius nu se limitează la contemporanii săi. Nu mai puțin de trei sute cincizeci de manuscrise complete ni s-au păstrat din Evul Mediu și din perioada modernă timpurie, ca să nu mai vorbim de comentarii și traduceri. Acestea au oferit o viziune cu autoritate asupra istoriei romane, care a modelat imaginea Republicii până în secolul al XX-lea (și, fără îndoială, și după). Exemplele lui Valerius sunt cele care ne vin primele în minte atunci când suntem rugați să ilustrăm liste de războaie sau religii.

Religia – sau mai degrabă, în cuvintele autorului, „starea ... cultului zeilor” – joacă un rol important în întreprinderea lui Valerius care, de altfel, oferă prioritate acestui subiect. Mă voi concentra asupra acestei prime cărți, chiar dacă religia re apare în alte locuri. Cercetările recente despre Valerius Maximus au pus în lumină viziunea sa asupra unei religii tradiționale, dar și emoționale, care pătrunde în mare parte din viața de zi cu zi sub forma unor decizii luate în situații de criză. Normele religioase în special nu sunt atemporale, ci posedă o formă istorică specifică de legitimitate. În

aceiași timp, ele sunt o formă specială de cunoaștere, așa cum este ea construită de experți. „Cunoașterea pontifilor” (*pontificum scientia*), „vigilența augurilor” (*augurum observatione*), „cărțile profeților” (*vatum libris*) și, în sfârșit, „știința etruscă” (*Etrusca disciplina*) dau tonul (1,1,1). Aceste cunoștințe istorice trebuie păstrate, dar și canalizate. Aici, Valerius Maximus își atribuie un rol de istoriograf. Acest lucru poate fi observat în acest text ca un exemplu.

8.2. AUTORITATEA RELIGIOASĂ ȘI ISTORIOGRAFICĂ DINCOLO DE MITURI

Din perspectiva observatorilor de la sfârșitul perioadei republicane și începutul perioadei imperiale, complexitatea lumii divine nu era doar o chestiune de memorie individuală sau colectivă, ci și de cunoștințe organizate sistematic și cu autoritate. Aceste cunoștințe au permis utilizarea resurselor religioase pe care lumea divină le-a oferit sub forma numeroaselor zeități binevoitoare. Zeii sunt prezenți în lume ca actori despre care oamenii pot ști câte ceva. Desigur, ei sunt prezenți și sub formă de memorie, adică, mai ales, de narațiune, dar pot fi concretizați și mai bine conturați prin „cunoașterea” lor. Spre deosebire de simpla narațiune mitologică, noile forme de cunoaștere au putut asimila diferite tipuri de discurs și au putut integra cunoștințele dispersate despre zei. Cele trei tipuri de teologie ale lui Varro ofereau o modalitate de organizare a acestor cunoștințe, iar descrierea lui Cicero despre religie din *De legibus* o alta. Texte precum acestea, care au fost compilate, sistematizate și autorizate de erudiți, trebuie să fi modelat ideile lui Valerius, mai degrabă decât tradiția transmiterii preoțești a cunoștințelor.

În primul capitol al primei cărți, Valerius prezintă o selecție de povești și construiește astfel în mod tacit imaginea sa asupra religiei. Această selecție a servit drept bază pentru multe reprezentări ale religiei republicane romane. Este o reprezentare în care preceptele religioase au prioritate față de orice altceva; în care preoții publici sunt în centrul religiei datorită controlului lor total asupra cunoașterii. Este, de asemenea, o relatare căreia nu îi lipsesc reperele cronologice, ci doar succesiunea cronologică.

Cunoașterea religiei nu era un demers „academic”. Preocuparea pentru cunoștințele profeților (și nu numai) l-a determinat pe Augustus să ordone arderea a două mii de cărți cu oracole (Suet. *Aug.* 31,1). Cunoștințele astrologice erau atât de importante pentru împăratul Tiberius încât acesta a angajat specialiști precum Scribonius și Tiberius Claudius Thrasyllus pentru a se specializa în această artă. Cunoștințele divinatorii erau potențial periculoase. În anul 17 d.Hr., astrologii au fost expulzați din oraș împreună cu experții evrei (Suet. *Tib.* 36); cu un an înainte, unii fuseseră

executați în legătură cu o presupusă conspirație (Tac. *Ann.* 2.32). Potrivit lui Suetonius, Tiberius a cerut ca cei care doreau să consulte un *haruspex* să o facă public și cu martori (Suet. *Tib.* 63).

Este posibil ca Valerius să fi luat în considerare această ambivalență atunci când a scris prima sa carte. Al doilea capitol, care se păstrează doar în extrasele lui Iulius Paris și Ianuarius Nepotianus (acesta din urmă este foarte critic), citează exemple de romani celebri care pretindeau a avea o comunicare intimă cu zeii. Lista exemplelor romane este remarcabilă: Valerius s-a ocupat de Numa, Scipio Africanus, Sylla și Q. Sertorius (1,2,1-4). Afirmția că Numa a întâlnit-o pe nimfa Egeria este la fel de fantezistă ca cerbul alb pe care Sertorius l-a condus prin Spania. Valerius este de obicei foarte reticent atunci când vine vorba de a cita exemple dintr-o perioadă atât de timpurie precum cea a lui Numa și chiar mai reticent când vine vorba de a include elemente fantastice în astfel de relatări. Cadrul literar este și mai revelator, întrucât secțiunea următoare oferă exemple de interdicții împotriva contactului cu zeități străine și include chiar un exemplu de expulzare a caldeenilor din secolul al II-lea î.Hr. Abia după această secțiune începe o nouă secvență care se ocupă de profeții, semne prevestitoare, miracole, vise și minuni, toate acestea fiind apreciate pozitiv și prezentate drept comunicări divine care trebuie respectate; dacă sunt neglijate, acest lucru este în detrimentul protagoniștilor.

Aceste considerații schimbă statutul cunoștințelor sistematice preotești de prim ordin prezentate la început. Religia nu este un cod fix care să fie memorat. Tradiția sau „vechile obiceiuri”, așa cum sunt prezentate în Cartea a 2-a, nu sunt o resursă fixă. Narațiunile istorice și exemplare arată că această cunoaștere este o cunoaștere practică codificată în acțiunile oamenilor virtuoși. În acest context, în Valerius poate fi auzită o voce care este critică la adresa predecesorilor săi. Așa cum ne arată bogata selecție de exemple republicane târzii, Valerius împărtășește cu contemporanul său Velleius Paterculus o convingere fundamentală în continuitatea Romei; doar noi facem o distincție clară între „republican” și „imperial”. Această continuitate este realizată prin concentrarea asupra persoanelor și virtuților, mai degrabă decât asupra regulilor explicite și funcțiilor. Din nou, Velleius este cel care ne ajută să recunoaștem care este miza pentru Valerius în alegerea genului său. Este sarcina și dreptul istoricului să negocieze o astfel de schimbare în concepția istoriei, una care recunoaște măreția (și riscurile) trecutului cu scopul de a promova un prezent și mai măreț.

Un trecut încărcat de valori este concretizat în „documente” sau „învățăături”, universalizat în povești de acasă și din străinătate, profilat prin câteva povești contrastante și, în cele din urmă, naturalizat și imunizat prin efectele miraculoase ale naturii însăși,

prin miracole. Puterea zeilor nu este transmisă doar prin viziuni și epifanii, ci și prin voci și sunete. Este o religie istoricizată, bazată pe cunoaștere; un popor care rămâne fidel acestei cunoașteri poate face față provocărilor extraordinare ale prezentului. Religia este o parte – poate cea mai importantă – a memoriei contemporane pe care Valerius Maximus încearcă să o modeleze în cărțile sale.

Când Valerius începe lista zeilor cu Castor și Pollux, cu siguranță face aluzie la un context mai larg. Tiberius a rededicat templul lui Castor și Pollux în anul 6 d.Hr. Modul pointillist al exemplului este ținut împreună de către *împărat*: religia lui Valerius este, de asemenea, centrată asupra împăratului ca zeu viu. În ciuda rezistenței lui Tiberius față de acest titlu, pentru întregul imperiu, Tiberius era într-adevăr un zeu. Contribuția lui Valerius este legitimarea istorică a acestei schimbări de statut. Povestea sa este o nouă istorie care vorbește despre o religie centrată pe orașul Roma, dar care nu se mai limitează la acesta, și care oferă dovezi istorice frumos prezentate în favoarea beneficiilor divinizării. În examinarea culturii memoriei din perioada lui Tiberius, trebuie să recunoaștem și această utilizare strategică a memoriei.

9. Istoriografia senatorială a epocii imperiale: Tacitus și Ammianus Marcellinus

9.1. ISTORIOGRAFIA SENATORIALĂ

Dacă Tacitus îi urmează lui Valerius Maximus, el îl urmează pe Sallustius din punct de vedere stilistico-istoric și, prin urmare, face trimitere la capitoul 7. Tacitus s-a inspirat în mod conștient din stilul lui Sallustius. Dintre textele care ni s-au păstrat – există și imitatori ai lui Sallustius ale căror opere nu au supraviețuit – lucrările sale prezintă cu siguranță cea mai puternică imitație, deși cu o dezvoltare ulterioară a stilului lui Sallustius. Cu toate acestea, această perspectivă stilistico-istorică ar fi mult prea îngustă. Paralelele dintre Tacitus, pe de o parte, și predecesorul său Sallustius, pe de alta, merg mult mai departe. Aceste paralele vor fi prezentate dintr-o perspectivă literară-sociologică, folosind conceptul de istoriografie senatorială.

9.2. BIOGRAFIA LUI TACITUS

Istoriografia senatorială ar fi, prin urmare, titlul care ar putea fi aplicat atât lui Sallustius, cât și lui Tacitus. Termenul de istoriografie senatorială se referă în primul rând la poziția socială a ambelor persoane. Acest lucru este reflectat deja în mărturii, după cum se poate vedea în mărturia destul de bogată referitoare la Sallustius. Ne putem aștepta la ceva similar cu Tacitus. Există, de asemenea, unele dovezi în afara istoriografiei literare antice și în afara propriilor sale lucrări. Cu toate acestea, tradiția istorică pentru perioada în care a trăit Tacitus, de la mijlocul secolului I până la începutul secolului al II-lea d.Hr., este mult mai slab păstrată decât cea referitoare la Republica târzie, care este de fapt una dintre perioadele surprinzător de bine documentate a istoriei romane. Cu toate acestea, contururile biografiei pot fi reconstituite în linii mari pe baza mărturiilor proprii ale lui Tacitus și, mai ales, pe baza unor pasaje din scrisorile lui Plinius cel Tânăr care i-a fost contemporan, scrisori care au fost publicate la începutul secolului al II-lea d.Hr.

Tacitus s-a născut cel mai probabil în jurul anului 55 d.Hr. În termeni de istorie contemporană, acest lucru înseamnă chiar la începutul domniei lui Nero. Nu știm unde s-a născut Tacitus, știm doar că provenea din Gallia Narbonensis și că era, prin urmare, ca și Titus Livius, din afara Romei. În acest caz, el nu era nici măcar italic, nici în sensul mai larg în care nordul Italiei, *Gallia cisalpina*, ar fi totuși considerată parte a Italiei. Acesta provenea dintr-o arie distinctă din punct de vedere geografic, deși era o provincie romană foarte veche. Ca provincial, Tacitus trebuie să fi avut o perspectivă specială, într-un fel externă, asupra funcționării interne a politicii romane, a puterii romane și a clasei superioare romane; poate, din nou, cu o idealizare a sistemului care este posibilă tocmai datorită acestei perspective externe.

Datarea anului său de naștere ca fiind 55 d.Hr. este o deducție din faptul că a fost consul în 97 d.Hr. Știm că vârsta minimă pentru funcția de consul pentru un non-patrician era de 43 de ani, ceea ce înseamnă că el trebuie să se fi născut cel târziu în anul 55 d.Hr. Plinius cel Tânăr îl descrie aproximativ ca pe un contemporan, de aproape aceeași vârstă. Plinius s-a născut la începutul anilor 60, așa că nu vom coborî mult sub această figură. Tacitus ar fi putut de asemenea să devină consul la vârsta de 50 de ani și, prin urmare, să se fi născut în jurul anilor 40, dar, din spusele lui Plinius, ar trebui să luăm în considerare mai degrabă vârsta minimă. Nici măcar nu știm care a fost primul nume al lui Tacitus. Există atât tradiția prenumelui Publius, cât și cea a prenumelui Gaius, dar ambele surse sunt atât de incerte încât nu se poate lua nicio decizie pe baza acestora. Tatăl lui Tacitus era un cavaler, un *eques*, și un procurator în Belgica, ceea ce înseamnă că Tacitus însuși nu provenea dintr-o familie senatorială, ci dintr-o familie ecvestră.

El însuși a reușit să se ridice la rangul de senator. Căsătoria sa cu fiica lui Iulius Agricola, un politician roman foarte respectat, a contribuit probabil la acest lucru, întrucât i-a facilitat ascensiunea ca ginere al unui om atât de puternic. Această căsătorie a avut loc în anul 78 d.Hr. sub împăratul Vespasian, sub care, după cum spune Tacitus, a deținut prima sa funcție politică. Nu știm exact ce funcție a fost aceasta – cea de tribun militar, vreo funcție din colegiul vigintivirilor sau vreo activitate politică minoră. Sub împăratul Titus (79-81 d.Hr.), acesta a obținut probabil funcția care i-a adus scaunul senatorial, cea de chestor. Trebuie să reconstituim cariera sa pornind de la astfel de informații vagi din Tacitus însuși. La urma urmei, el a devenit consul în anul 97 d.Hr. Acest an aparține deja scurtei domnii a așa-numitului împărat senatorial Nerva (96-98), dar faptul că este consul în 97 sugerează că era încă desemnat de Domițian, adică de ultimul Flavian care fusese ucis în 96 d.Hr. Tacitus însuși recunoaște că sub Domițian, pe care el

personal îl detesta, cariera sa a continuat fără întrerupere și l-a condus pe culmile înalte ale consulatului. Din câte putem vedea, cariera sa s-a încheiat în jurul anului 112 d.Hr. cu un proconsulat, o guvernare provincială în Asia, o provincie care nu era deosebit de mare din punct de vedere teritorial, dar o provincie foarte importantă și veche, o funcție de cel mai înalt prestigiu. Acest lucru s-a întâmplat sub împăratul Traian și astfel trecem încet de la dinastia Iulia-Claudia către dinastia Flavia și ajungem în timpul împăraților adoptivi.

Nu cunoaștem anul morții lui Tacitus. În opera sa nu există referințe clare referitoare la moartea lui Traian, care a murit în anul 117 d.Hr.; unii însă interpretează anumite pasaje legându-le de acest lucru. Cu toate acestea, faptele sunt complet neclare și nimic nu poate fi cu adevărat confirmat din cauza ambiguității acestor mărturii; trebuie să presupunem că el a murit cam în aceeași perioadă cu Traian, poate cu puțin timp înainte sau cu puțin timp după.

Productivitatea literară a lui Tacitus a început doar după consulat, adică din nou într-un moment în care cariera sa politică nu se încheiase, dar fusese întreruptă pentru o perioadă mai lungă de timp din cauza reglementărilor legale privind intervalul de timp dintre funcția de consul și guvernator. La nivelul înalt la care operează Tacitus, aceste funcții administrative de vârf, nu se așteaptă să rămână activ politic într-o funcție administrativă permanentă, dar știe că la un moment dat – dacă va continua să rămână în relații bune cu împăratul – va putea deveni guvernator, chiar dacă va dura un deceniu.

9.3. MOTIVE

Din această perspectivă, Tacitus își începe scrierile într-un adevărat *otium*, chiar dacă în acest caz nu era unul forțat sau nedorit din motive personale. Prin urmare, el nu trebuie considerat un istoric de profesie, precum Titus Livius, care să facă din aceasta munca sa de o viață. El nu este nici un scriitor politic, așa cum erau autorii de *commentarii* autobiografice din secolul I î.Hr., de la Sylla la Cezar, care scriau în calitate de politicieni și dintr-un rol politic pentru a-și promova și asigura cariera. În schimb el scrie, tipic pentru acest tip de istoriografie senatorială, la sfârșitul sau în intervalele carierei sale, în *otium*.

Cu toate acestea, inspirația care l-a determinat pe Tacitus să scrie a fost de natură politică și, în acest sens, comparabilă cu cea a lui Sallustius. Tacitus a supraviețuit lanțului de împărați ai dinastiei Flavia, de la „bunul” Vespasian la „bunul” (iudaicii palestinieni, de exemplu, vedeau lucrurile cu totul altfel) Titus și apoi tiranul Domițian. Tacitus le-a supraviețuit acestora fără a suferi eșecuri în carieră și, în timp ce în cazul lui Sallustius, eșecul în

carieră este data decisivă, Tacitus este mai degrabă uimit de el însuși că, în ciuda acestor împărați care se schimbă și care sunt atât de contradictorii, a scăpat cu bine și nu numai că a scăpat cu bine, dar a avut o ascensiune constantă în acest *cursus honourum*. Este uimit – și cu siguranță, după cum reiese clar din scrierile sale, șocat – că i s-au acordat în mod continuu magistraturi și că a reușit să supraviețuiască acestor împărați foarte diferiți, pe care el însuși îi judeca atât de negativ, prin intermediul unei cooperări, în cele din urmă, atât de bune.

Ideea pe care Tacitus pare să o desprindă de aici este că Senatul este încă un pol important în structura de guvernare romană, dar un pol care este poate mai relevant deoarece nu mai are atât de multe de spus în conducerea efectivă a lucrurilor. Nu mai este polul în jurul căruia se învâрте totul, așa cum era în perioada Republicii, unde magistrații apăreau din rândurile Senatului și erau din nou integrați în acesta, ci este calmul unui pol care a ajuns totuși să stea, dacă nu în afara evenimentelor, atunci cel puțin la marginea evenimentelor reale. Ceea ce încearcă Tacitus să facă este să înțeleagă condițiile sociologice, dar și personale, ale acestor noi procese politice, iar astfel își dedică întreaga scriere acestei sarcini de analiză, ajungând la rezultate care sunt cu siguranță mai profunde decât analiza lui Sallustius care se oprește totuși la o descriere mai superficială a părților implicate în conflict.

9.4. EXPERIMENTE

Analiza acestei situații politice complexe, caracterizată prin relații de putere schimbătoare și printr-o simultană stabilitate aparentă a unui număr de instituții, îl conduce acum la o serie de experimente care pot fi comparate cu experimentele lui Sallustius, dar care, în același timp, le depășesc. Acestea vor fi prezentate aici într-o juxtapunere care încearcă să evidențieze paralelele, dar și diferențele dintre cei doi autori.

9.4.1. Agricola

Precum Sallustius, Tacitus a început cu o lucrare biografică, o biografie a socrului său Cn. Iulius Agricola, pe care a publicat-o în anul 98 d.Hr., la un an după consulatul său, adică în perioada de tranziție de la împăratul Nerva la Traian. Această scurtă biografie a socrului său nu este o biografie în sens clasic, nu este o biografie precum cele care pot fi găsite la Suetonius. Este o biografie foarte simplă care ignoră în mare măsură materialul anecdotic și care, deși plasează persoana în centrul atenției, evidențiază în mod repetat relatări cu privire la funcționarea sistemului politic și a proceselor politice și încearcă să le examineze în diferitele faze și etape ale carierei lui Agricola.

Această biografie conține elemente etnografice puternice, în special descrieri ale Britaniei și ale omologului britanic al lui Agricola și, prin urmare, seamănă cu lucrările istoriografice și nu cu biografiile clasice tipice. În această încercare biografică, Tacitus încorporează o descriere a fizionomiei externe și interne a dominației romane. Perspectiva externă este plasată prin vocea britanicului Calgacus, pe care nu îl cunoaștem altfel. Acesta este un lider al forțelor britanice împotriva lui Agricola; încercarea de a obține o perspectivă internă asupra structurii de putere a Romei apare din perspectiva asupra vieții lui Agricola.

9.4.2. Germania

Acest experiment biografic a fost urmat acum de unul etnografic. În paralel cu războiul extern al lui Sallustius din *Bellum Iugurthinum* care a avut loc în esență în Africa (retrospectivele lui Sallustius despre Roma sunt întotdeauna doar scurte capitole intermediare), Tacitus a continuat acum cu o scriere etnografică, *De origine et situ Germanorum*, „Despre originea, proveniența și geografia triburilor germanice”. Această *Germania* este o lucrare etnografică, dar în același timp este o reflectare amănunțită asupra obiceiurilor societății romane. Triburile germanice nu prezintă interes prin ele însele, ci ca o imagine opusă a societății romane contemporane; ele sunt practic instrumentalizate în acest scop.

Pentru a obține acest efect de contrast, triburile germanice reies în mod natural foarte, foarte bine. Ei nu sunt un popor primitiv, ci poporul simplu, moral. Acest lucru a dus la o istorie dezastruoasă a receptiei, mai ales în Germania. *Germania* a fost citită ca document fondator al poporului german, a servit la construirea unei continuități istorice din Evul Mediu, iar mai târziu chiar de la începutul perioadei moderne, până în această epocă romană a fierului în Germania, ignorând multe alte elemente celtice, slave. *Germania* a constituit în mod repetat un vehicul pentru naționalism.

Dar acest lucru a fost complet în afara intențiilor lui Tacitus; pentru el, contrastul cu societatea romană contemporană a fost cel important. El încerca din nou să descrie procesele din centrul societății romane, din Roma, folosind mijloace foarte îndepărtate – Germania, la marginea lumii romane. *Germania* a fost probabil publicată tot în jurul anului 98 d.Hr. și vedem aici, într-o perioadă foarte scurtă de timp, încercări foarte diferite de a aborda această problemă a schimbărilor condițiilor politice și sociale din Roma.

9.4.3. Dialogus

Lucrarea *Germania* a fost urmată de un *Dialogus de oratoribus*, probabil publicat în 102 d.Hr. și scris în stil ciceronian. Acesta vorbește despre retori, despre arta oratoriei. Din nou cu același scop în

mințe, Tacitus descrie aici dezvoltarea culturală, și anume dezvoltarea artei oratorice care are implicații de mare amploare pentru sfera politică. Astfel, el descrie evoluțiile culturale ca fiind dependente de evoluțiile politice, și anume de dezvoltarea Principatului.

9.4.4. *Historiae*

După aceste trei scrieri de dimensiuni reduse – și chiar dacă nu găsim un corespondent aici la Sallustius, vedem o decizie similară după cele două încercări monografice – urmează o lucrare istoriografică mai amplă, o istoriografie continuă. Ambele lucrări, cea a lui Sallustius și cea a lui Tacitus, sunt prezentate sub titlul de *Historiae* pentru că în cazul ambelor, ca în cazul majorității lucrărilor antice, reconstituirea titlului original este problematică; asemănarea titlurilor nu trebuie supraestimată. Pentru paralela acestora, ceea ce este important de remarcat este faptul că lucrările monografice sunt urmate de o încercare de a scrie o istorie continuă care să descrie propria perioadă a vieții autorului. Sallustius, într-o datare relativă, începe relatarea din „Istoriei” într-un moment în care avea opt ani, Tacitus își începe propria relatare într-un moment în care el însuși avea paisprezece ani – calculat pe baza estimărilor noastre cu privire la data de naștere a acestuia.

Punctul de plecare pentru Tacitus este situația de după moartea lui Nero, anul 69, mai precis, anul celor patru împărați, în care Galba, Otho, Vitellius și în cele din urmă Vespasian devin succesiv conducătorii statului roman. Lucrarea este continuată de-a lungul întregii perioade flaviene până în anul 96; probabil un total de douăsprezece până la paisprezece cărți. Dintre acestea, însă, s-au păstrat doar primele cinci (iar a cincea doar parțial), conținând relatarea anilor 69 și 70. Dacă ne gândim că cinci cărți au fost scrise pentru un an și jumătate, atunci putem vedea că aici a fost întreprinsă o relatare foarte, foarte densă.

Aspectul experimental al acestei lucrări nu este încercarea de a scrie o istorie contemporană continuă, ci mai degrabă faptul că Tacitus încearcă să se concentreze mai puțin asupra unor personalități mărețe ca purtători ai acțiunii politice – nimic nu ar fi fost mai evident într-un an cu patru împărați –, ci încearcă mai degrabă să facă din grupurile sociale mai mari, în special din armata romană, protagoniștii, agenții, purtătorii reali ai procesului istoric. Soldații din diferitele tabere și oamenii din Roma sunt analizați ca agenți importanți. Marii protagoniști nu sunt actorii principali, ci sunt adesea mai degrabă figuri pasive, tragice, aflate la periferia evenimentelor, care nu sunt în măsură să controleze procesele în sine sau să le țină sub control. Chiar și invazia Italiei de către marele Vespasian nu este un atribut personal, ci reprezintă mai degrabă succesele militare ale trupelor sale care

au mărșăluit cu mult înaintea lui, nu ca reputație, ci ca o armată reală în marș.

9.4.5. *Annales*

„Istoriile” nu reprezintă ultimul experiment al lui Tacitus. La scurt timp după scrierea acestora, aproximativ în anii de dinainte de 110, el începe o altă lucrare, *Annales*, mai precis, *Annales ab excessu divi Augusti*. Aceste „Anale de la moartea lui Divus Augustus” își încep narațiunea în anul 14 d.Hr. Din nou un gen similar, la fel ca „Istoriile”, ele oferă o istoriografie continuă și reprezintă o lucrare mai mare, în șaisprezece până la optsprezece cărți. Dintre acestea, doar cărțile 1-6 ni s-au păstrat, cu o mare lacună în cartea a cincea, și cărțile 11-16, care corespund anilor 14-37 d.Hr. cu lacuna 29-31 d.Hr. și apoi anilor 46-66 d.Hr., adică până cu puțin timp înainte de sfârșitul domniei lui Nero.

Spre deosebire de „Istории”, „Analele” îi plasează acum pe împărați în centru, motiv pentru care aceste cărți au fost uneori înțelese greșit ca o serie continuă de biografii ale împăraților din antichitate. De fapt, este vorba despre o descriere continuă a acestei perioade care îi plasează în centru doar pe împărați și curtea formată în jurul lor. Lucrarea încearcă să pătrundă semnificația acestei formări a curții și apariția unor noi clase, non-senatoriale, în cadrul unei astfel de curți și cercetează consecințele pe care aceasta le-a avut asupra structurii puterii în Roma; în cuvintele lui Tacitus, cum ar trebui determinate *arcana imperii*, „secretele domniei”.

9.5. ISTORIOGRAFIA LUI TACITUS

Tacitus a fost acuzat și continuă să fie acuzat că pune accentul pe caracterizarea indivizilor, în special în aceste „Anale”, în detrimentul unei descrieri adecvate a evenimentelor istorice, ba chiar că deseori denaturează evenimentele. La un nivel superficial, aceasta este o critică precisă și corectă. Cu toate acestea, este important să ținem cont de faptul că ceea ce încearcă Tacitus să creeze aici, și în special în contrast cu încercările anterioare, nu este o istoriografie distorsionată, distorsionată din cauza unor resentimente personale împotriva acestor împărați (chiar dacă ar fi putut fi cazul). Mai degrabă, este o încercare de a testa din nou un model explicativ pentru procesele istorice. Punctele de orientare erau modelul biografic orientat către valori, interesul în grupurile mari din „Istории” și modelul care încerca să aducă dezvoltările culturale împreună cu cele politice. „Analele” încearcă să testeze un nou model și, pornind de la figura conducătorului și de la curtea din jurul său, să descrie schimbările din cadrul proceselor politice, mecanismele politice, dar și oamenii care trăiesc și care trebuie să trăiască în acest sistem.

Această încercare este în mare măsură o critică adusă propriei clase senatoriale. Ea prezintă observația conform căreia doar foarte puțini oameni erau capabili să facă față acestei situații în mod adecvat, astfel încât să nu cadă nici în lingușire, nici în abandon total de sine, nici să aleagă soluția de a ieși din sistem prin martiriu, prezentându-se în acest caz ca un oponent flagrant al unui împărat și apoi dispărând rapid de pe scena politică prin execuție sau sinucidere – o atitudine pe care Tacitus o critică a fi zadarnică. Acest martiriu nu întrunește aprobarea sa, sau doar în foarte puține cazuri. Tacitus caută o cale de mijloc. El se întreabă cum este posibilă *virtus*, o viață virtuoasă, semnificativă din punct de vedere social și orientată spre valori, într-un astfel de sistem care restrânge într-o foarte mare măsură libertățile politice. Concepte precum *moderatio* sunt concepte-cheie în „Anale” pentru a descrie un astfel de comportament, dar sunt foarte puțini cei care reușesc să facă acest lucru. Și în acest caz, Tacitus este un istoric senatorial care analizează foarte critic și cu perspicacitate aparatul de putere din care el însuși face parte – sau din care nu mai face parte atât de mult pe cât și-ar dori. Cu foarte multă autocritică, fără încercări de spoială, el evidențiază eșecul propriului strat social, inclusiv eșecul său personal sau comportamentul său necorespunzător, care nu reprezintă un eșec din punct de vedere al carierei sale. Dar este, de asemenea, o istoriografie senatorială negativă în măsura în care este o istoriografie din perspectiva unei clase conducătoare tradiționale care nu înțelege ascensiunea și mobilitatea socială nou dobândită a clasei de mijloc, a libertților care îndeplinesc acum funcții înalte la curte. Atunci când Tacitus vorbește despre *libertas*, despre „libertatea” care trebuie câștigată sau care a fost pierdută, este vorba în esență de *libertas* a clasei sale, de libertatea senatorilor față de aparatul de putere militară, față de împărat. Dar Tacitus – și este de aceea clar că el nu glorifică martiriul – nu este un republican. El nu vede nicio alternativă la sistemul monarhic. Acest lucru caracterizează toate lucrările sale istoriografice și le conferă și un anumit ton pesimist – nu atât de clar, nu la fel de negativ ca cel al lui Sallustius, dar cu siguranță în această direcție.

9.6. EFECT

Consecința acestui fapt este că Tacitus a putut fi citit ulterior atât ca revoluționar, cât și de către revoluționarii care au văzut în fața lor o analiză necruțătoare a aparatului de putere și care au vrut și au putut să tragă concluzia conform căreia mecanismele care trebuiau schimbate pentru a răsturna sistemul erau descrise și aici. În același timp, Tacitus a putut fi citit în mod pozitiv și de monarhiști și pragmatici ai puterii, precum Machiavelli, care i-au văzut opera ca pe o descriere a sistemului din interior: dacă te comporți într-un anumit

fel ca împărat, atunci rămâi la putere. Aceștia au văzut tipare ale modului în care clasa senatorială și armata trebuiau tratate pentru a obține relații de putere stabile. Acest lucru este cel care face recepția lui Tacitus atât de interesantă, dar numai în epoca modernă.

Tacitus însuși a primit puțină atenție în antichitate. Chiar și în antichitatea târzie, autorul nu mai era asociat niciunei persoane tangibile. În secolele al V-lea și al VI-lea, el a fost un *Cornelius quidam* care a scris aceste lucrări, un „anumit Cornelius”. În perioade următoare, el a fost transmis în principal ca autor al lucrării *Germania*, iar alte opere au fost transmise ca urmare a acesteia, în special operele mai mici. Pe de altă parte, lucrările majore au fost rezumate în grupuri individuale de cărți, astfel încât astăzi nu le mai avem în întregime. Acest interes pentru *Germania* s-a menținut în lumea germanofonă chiar și ca lectură școlară în secolul al XX-lea.

Cu toate acestea, Tacitus a câștigat apoi interes în timpul Renașterii italiene, în special ca analist al puterii, iar din secolul al XV-lea a rămas un punct central de referință în domeniul istoriografiei politice sau al analizei politologice, un autor crucial al antichității pentru analiza relațiilor de putere contemporane, adică moderne. Acest lucru trebuie subliniat: Tacitus trebuie întotdeauna citit din această dublă perspectivă a recepției; pe de o parte, ca analist al puterii – asta a vrut să fie, dar nu așa a fost recepționat în Antichitate – și, pe de altă parte, ca autor al lucrării *Germania*, o lucrare etnografică ce fusese concepută ca o analiză de politică internă. Cu toate acestea, neînțelegerea sau lectura superficială a fost cea care în cele din urmă a creat această linie de recepție căreia îi datorăm transmiterea majorității operelor lui Tacitus. Aceasta reprezintă una dintre acele glume inversate din istoria transmiterii în care intenția autorului nu reprezintă și intenția copistului, iar un autor trebuie mai întâi să fie copiat din alte intenții pentru ca mai apoi acesta să poată fi redescoperit în intenția sa originală. Prin urmare, atunci când citiți *Germania*, este întotdeauna mai bine să o citiți în lumina uneia dintre celelalte lucrări ale sale pentru a înțelege preocupările lui Tacitus.

9.7. AMMIANUS MARCELLINUS

Cu Sallustius pe de o parte și Tacitus pe de altă parte, am urmat o linie care a fost prezentată ca istoriografie senatorială. Această linie continuă într-un anumit sens, deși cu istorici care au scris în greacă și nu în latină, dar care au fost totuși senatori romani. Înainte de toate, însă, ar trebui prezentată o figură care este strâns asociată cu Tacitus, nu datorită poziției sale sociale, ci datorită proiectului său istoriografic, dacă vreți, și care ar trebui, prin urmare, să întrerupă linia istoriografiei senatoriale: istoricul antichității târzii Ammianus Marcellinus.

9.7.1. Biografie

Ceea ce știm despre Ammianus Marcellinus provine aproape exclusiv din opera sa. Ammianus pare să se fi născut în jurul anului 330 d.Hr. în Antiohia, Siria. La sfârșitul lucrării sale, el se descrie ca *miles quondam et Graecus* (31,16), și anume ca fost soldat și grec. Prin urmare, el a crescut într-o cultură elenistică, influențată de lumea grecească, dar cu toate acestea își scrie opera în latină și la un nivel lingvistic ridicat. Se poate vedea că există și oameni dintr-un anumit strat social din Orientul grecesc care se ocupă intens de limba latină și care, deși aceasta nu este limba lor maternă, ridică această latină la rangul de limbă literară. Claudius Claudianus, un poet din Alexandria, tot la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, ar fi un alt exemplu de astfel de biografie, de acest tip de bilingvism.

Miles quondam indică o carieră militară; acesta este cu siguranță modul în care Ammianus Marcellinus, precum mulți alți non-romani, a devenit familiar cu Roma ca instituție și, de asemenea, cu limba latină. Latina a rămas limba de comandă în armată și limba de comunicare a sistemului juridic – chiar și pentru unitățile staționate departe, în orientul grecesc, în nord sau în sud. Ambele sunt zone semantice în care cuvinte străine latine sunt apoi transportate în greaca bizantină, de exemplu, și în unele cazuri și în arabă.

Nu știm exact cum a arătat această carieră militară la începuturile sale. Pe baza dovezilor interne, a existat o serie de speculații cu privire la faptul că Ammianus Marcellinus a avut ceva de-a face cu artileria în special. El descrie echipamentul de artilerie în foarte multe detalii atunci când descrie un asediu. Există astfel de considerații, precum și altele, dar ele nu sunt convingătoare. În orice caz, Ammianus avea în spate o lungă carieră militară, de soldat și ofițer. Îl găsim în anii 360 în marile campanii romane din Orient, iar în 363 a luat parte la campania parto-persană a împăratului Iulian. Această campanie nu s-a încheiat cu bine pentru romani. Iulian a căzut pe câmpul de luptă departe în est, iar Ammianus Marcellinus a reușit să scape cu o mare parte a armatei. El se întoarce în orașul său natal și petrece acolo aproape două decenii, până în anul 380. Abia acum, la vârsta de cincizeci de ani, Ammianus Marcellinus pleacă la Roma și probabil că rămâne la Roma până la moartea sa, probabil în jurul anului 395, spre sfârșitul secolului al IV-lea. Probabil că în timpul acestei perioade romane a început să își scrie opera. Prima parte a lucrării sale, cărțile 1-25, a fost publicată în 391/92 d.Hr., acoperind istoria romană până la moartea împăratului Iulian în campania menționată mai sus. Datorită succesului acestei relatări, el a decis să continue lucrarea până în epoca sa, adică până în anul 378 d.Hr., care este punctul final pentru lucrarea care s-a păstrat și care este, în această formă, completă.

Ammianus Marcellinus a fost plasat ca apropiat al cercului lui Symmachus. Această ipoteză se poate aplica în cel mai bun caz anilor 380-395. În această perioadă, el a fost în contact cu acest cerc al lui Symmachus unde aristocrația romană tradiționalistă s-a reunit și a construit ceva similar unei linii de rezistență la nivel politic și literar împotriva împăraților creștini. Acesta este tot ce știm despre biografia lui Ammianus Marcellinus.

9.7.2. Opera

Din păcate, lucrarea istoriografică a lui Ammianus nu s-a păstrat în întregime. Aceasta a fost inițial planificată să cuprindă douăzeci și cinci de cărți. Proiectul pe care și-l propusese Ammianus Marcellinus era o continuare a lui Tacitus. El dorea să înceapă cu moartea lui Nerva (98 d.Hr.) și să continue istoriografia romană a lui Tacitus până în zilele sale sau până la moartea unui mare împărat roman din perspectiva lui Ammianus Marcellinus, și anume Iulian (363 d.Hr.). Istoriografia creștină îi va acorda acestuia epitetul de Apostata, „apostatul”: crescut ca un creștin și provenind din dinastia constantiniană, el a respins creștinismul atunci când a fost la putere. În schimb, el a propagat cultele tradiționale împotriva creștinismului, deși acum aflându-se sub forma instituționalizării religiei creștine. El voia să transfere formele organizaționale ale bisericii creștine și angajamentul său caritabil în domeniul cultelor tradiționale. Acest proiect original al lui Ammianus Marcellinus, cuprins între anii 98 și 363 în douăzeci și cinci de cărți, a fost extins într-o a doua fază cu șase cărți mergând până în anul 378.

Dacă ne uităm acum la amploarea lucrării pentru fiecare epocă în parte, observăm că Ammianus Marcellinus dedică un total de douăzeci și cinci de cărți perioadei 98-363 d.Hr. și șase cărți numai următorilor cincisprezece ani. Această relație dintre istoria antică și contemporană este deja reflectată în prima parte: partea conservată a cărților 14-31 (adică doar douăsprezece cărți din prima parte) începe în anul 353. Pentru ultimii doisprezece ani ai acestei perioade, Ammianus Marcellinus folosește douăsprezece din cele douăzeci și cinci de cărți ale sale, adică jumătate, pentru ultimii zece ani ai unei relatări care se întinde pe o perioadă de două sute cincizeci de ani. Relatarea lui Ammianus Marcellinus trebuie să fi fost foarte densă în primele părți și nu ar fi putut fi decât foarte sumară. Cu toate acestea, pierderea acestor prime părți este regretabilă pentru noi deoarece există foarte puține surse alternative disponibile, în special pentru secolul al III-lea și începutul secolului al IV-lea.

9.7.3. Orientare

Pierderea este regretabilă și pentru că Ammianus Marcellinus, în ciuda puternicei comprimări din prima parte, nu a încercat doar

să se conecteze cu Tacitus în ceea ce privește perioada relatării, ci și să realizeze tipul de istoriografie prezentat de Tacitus și să îl transfere propriului său subiect. Opera lui Ammianus Marcellinus, cu toate diferențele sale lingvistice de-a lungul a două sute cincizeci de ani de istorie stilistică și istorie lingvistică, este foarte apropiată calitativ de „Analele” și „Istoriile” lui Tacitus, atât în ceea ce privește compoziția lingvistică, dar și pătrunderea materialului istoriografic.

Este clar că un grec din est, care se ridică într-o carieră militară la nivel de ofițer superior, va avea o viziune politică și istorică diferită asupra prezentului său și asupra istoriei romane decât un originar din provinciile vestice, precum Tacitus, care era membru al clasei senatoriale și care a ajuns la nivelul de consulat și proconsulat. La sfârșitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus nu a scris o istoriografie senatorială precum cea a lui Tacitus. Pentru Tacitus, istoriografia senatorială însemna că acesta își interpreta propria situație ca fiind una care oscila între libertate republicană, cu rolul politic central al clasei senatoriale, și Principat, care devenea din ce în ce mai dominant în cursul secolului I d.Hr. În secolul al II-lea d.Hr., nu exista nicio alternativă la regimul imperial, așa cum îl înțelegem noi. Nu forma de guvernare, ci personalitățile și strategiile conducătorilor erau în discuție.

Ammianus Marcellinus nu reprezintă acest tip de istoriografie senatorială, chiar dacă pare să existe o anumită apropiere datorită faptului că, la sfârșitul secolului al IV-lea, reacția păgână împotriva imperiului, devenit între timp creștin, a condus și la critici fundamentale. S-ar putea ca această orientare să fie unul dintre motivele pentru care Ammianus îl urmează pe Tacitus. Căci Tacitus nu a fost marele istoric roman în viziunea contemporanilor lui Ammianus și a istoriografiei și istoriei literare romane precedente.

Așadar, care este viziunea lui Ammianus Marcellinus asupra lucrurilor, în măsura în care aceasta poate fi reconstituită din opera sa, din punctele centrale ale operei sale? Pentru a înțelege poziția lui Ammianus Marcellinus, două circumstanțe de bază ale acestui sfârșit de secol al IV-lea trebuie subliniate: aceste circumstanțe de bază sunt reprezentate, în primul rând, de situația politicii externe. Imperiul Roman avea în continuare o întindere geografică extinsă, dar frontierele nu mai erau calme. Existau constant conflicte de frontieră grave, iar aceste conflicte de frontieră se extindeau adesea geografic și teritorial dincolo de zona de frontieră, cu incursiuni profunde ale popoarelor germanice în special, dar și ale partilor în est, de exemplu. Al doilea fapt fundamental este situația politicii interne. Proiectul de reformă al împăraților de la sfârșitul secolului al III-lea, Dioclețian și apoi mai ales dinastia constantiniană, a schimbat imperiul. Acesta a devenit un

imperiul mult mai centralizat și birocratizat, chiar dacă amploarea acestui stat coercitiv din antichitatea târzie, așa cum este adesea numit, trebuie întotdeauna diferențiată în funcționarea sa efectivă de afirmațiile normative ale textelor juridice. În continuare, lipsa unui aparat polițienesc puternic și cuprinzător rămâne o caracteristică a acestui Imperiu Roman. Textele juridice, care sunt principalele noastre surse pentru aceste circumstanțe, nu pot fi citite ca descrieri ale unor situații reale decât într-o măsură limitată.

Cu toate acestea, Imperiul Roman a devenit un imperiu puternic birocratizat și în această situație, dinastia constantiniană s-a dezintegrat. Deși prima jumătate a secolului al IV-lea a fost marcată de una sau două crime motivate din punct de vedere dinastic, sistemul de guvernare a fost de regulă destul de stabil. A început să se dezintegreze din nou la mijlocul secolului al IV-lea, iar acest lucru a adus schimbări în cadrul situației politicii interne. Fenomenele de criză, nu numai în politica externă, ci și în politica internă, precum împărații soldați, și anume împărați și pretendenți care erau proclamați de către armatele lor în competiție unii cu alții, erau din nou comune.

Dacă luăm acești doi factori drept context, atunci putem înțelege mai bine unele dintre deciziile fundamentale ale lui Ammianus și unele dintre punctele sale centrale de interes. Și aici ar trebui subliniate două aspecte. Unul este contrastul dintre barbari și lumea civilizată. Aceasta nu este doar o constelație politică și militară, ci și o situație morală, o ciocnire a diferitelor atitudini morale și etice de bază. Pentru lumea civilizată, termeni precum *moderatio*, „moderație”, și *disciplina* joacă un rol major, în timp ce pentru barbari, un termen precum *immanitas*, „intemperanță”, joacă un rol foarte important.

Conceptele îndrumătoare *moderatio* și *disciplina* care sunt importante în domeniul militar, dar și în multe alte domenii, nu erau importante doar pentru contrastul dintre barbari și lumea civilizată, ci erau folosite și pentru a caracteriza situația internă a Imperiului Roman, și anume comportamentul împăraților romani sau al celor care se aflau la putere. De asemenea, Ammianus Marcellinus aplică acestor persoane în mod repetat standardul conform căruia ar trebui să-și exercite autodisciplina și să-și limiteze propriile puteri sau mijloacele de putere pe care le au la dispoziție. Oare le limitează funcționarii la minimul necesar sau devine un anumit conducător sau în acest caz, un guvernator de provincie sau comandant, o persoană cu mentalitate absolutistă? Autocontrolul ar fi cuvântul-cheie decisiv în evaluarea lui Ammianus asupra guvernării romane pe plan intern, iar el este în mod special interesat de acest autocontrol în situații extreme, cum ar fi dezastrele sau revoltele interne. Dar cum rămâne cu au-

tocontrolul, cu ceea ce, în ultimă instanță, diferențiază civilizația de puterea, forța și energia barbară?

Acest concept de autocontrol deja indică faptul că Ammianus, la fel ca Tacitus, aduce o perspectivă puternic moralizatoare istoriei romane. *Moderatio* și *disciplina* joacă un rol nu doar la nivelul conducătorului, ci și la nivelul întregului popor. Faptul că cineva nu este pur și simplu reprezentat indirect de către conducători este important și pentru acest contrast între civilizație și barbari. Această perspectivă morală este perspectiva unui grec străin care a intrat în societatea romană urmând calea militară, dar care, cu toate acestea, dezvoltă o analiză uimitor de profundă a acestei societăți, atât în ceea ce privește comportamentul clasei superioare, cât și al maselor largi, în special al populației romane urbane.

Pentru a încheia această scurtă schiță, ar trebui să se facă referire la o mică secțiune din prima parte a operei sale (14,6), în care Ammianus oferă o descriere foarte detaliată a vieții romane urbane și unde încorporează multe dintre criticile formulate de Tacitus în *Germania* în opera sa într-o descriere directă, uneori aproape satirică, a vieții romane urbane. Ammianus este o persoană care a crescut departe de Roma și care a ajuns la Roma abia la bătrânețe. Pentru el, Roma simbolizează Imperiul Roman. Dar Roma nu este niciodată singurul oraș în care se manifestă viața romană, în timp ce Tacitus se concentrează mult mai mult asupra orașului Roma și recunoaște Imperiul Roman mult mai puternic în orașul Roma.

10. Istoria romană prin ochii grecilor

Istoriografia romană, dacă luăm pur și simplu în considerare termenul, are două sensuri: pe de o parte, este istoriografia produsă în Roma sau în Imperiul Roman și, pe de altă parte, istoriografia care s-a ocupat de Roma. Tocmai datorită circumstanțelor din Roma și din Imperiul Roman, care era și un imperiu vorbitor de limbă greacă, cel puțin în Orient, vom discuta măcar pe scurt despre istoriografii din perioada imperială care au scris în greacă. Exemplul lui Ammianus Marcellinus a arătat deja că au existat și persoane de origine greacă și care au scris literatură și istoriografie în latină.

Persoanele prezentate variază în timp începând cu perioada augustană (Dionisius din Halicarnas) și mergând până în secolul al II-lea (Appian) și începutul secolului al III-lea (Cassius Dio și Herodian). Au existat mult mai mulți istorici greci. Polybios, care a scris încă din secolul al II-lea î.Hr., este omis; dar toți cei ale căror lucrări nu s-au păstrat sau care nu au scris în special istorie romană sunt, de asemenea, omiși. Cu toate acestea, au rămas mulți cronicari și istoriografi de istorie universală și biografi care au scris în greacă, dintre care unii sunt menționați în tabelul privind istoriografia imperială (4.6.3). Fragmentele istoricilor greci pe care Felix Jacoby a început să le publice îi documentează și pe acești mulți autori ale căror lucrări nu s-au păstrat direct. Patru persoane și patru lucrări vor fi utilizate în continuare pentru a prezenta contextele în care au fost scrise aceste lucrări, aceasta fiind singura modalitate de a ilustra gama și diferitele fațete ale istoriografiei imperiale.

10.1. DIONISIUS DIN HALICARNAS

Despre Dionisius din Halicarnas, ca și despre următorii autori despre care vom vorbi, avem informații doar din propria operă. Acesta s-a născut, așa cum sugerează și numele său, în Halicarnas, un oraș din Asia Mică. Dionisius se introduce la sfârșitul lungii prefete a operei sale (1.8) prin fraza „Eu sunt Dionisius, fiul lui Alexandru din Halicarnas”. În anul în care Augustus, potrivit lui Dionisius, a instaurat definitiv pacea, probabil în anul 30 î.Hr., el ajunge la Roma și își petrece acolo cel puțin douăzeci și doi de ani din viață.

A lucrat în primul rând ca profesor de oratorie. A scris o serie întreagă de critici retorice, în special stilistice, dintre care unele au fost păstrate și transmise. Îl vedem ca pe un aticist, și anume ca pe un retor și critic stilistic care se bazează pe retorica atică a secolului al IV-lea, în special pe Demostene, ca model stilistic. În scrierile sale, acesta a stabilit și diverse reflecții teoretice asupra istoriografiei. Dionisius este menționat de Quintilian ca retor, dar numai în trei locuri în listele de retori. Din câte ne putem da seama din dovezile pe care le avem, el nu era deosebit de apreciat ca retor în perioada imperială. În epoca bizantină, el a devenit însă expertul principal al stilului; lucrările sale teoretice erau acum larg primite.

Dionisius vine deci la Roma și învață latina în anii următori – după cum spune în prefață – și se hotărăște să scrie o istorie romană. Aceasta urma să completeze lucrarea lui Polybios din perioada timpurie. Polybios și-a început relatarea cu Primul Război Punic din 264 î.Hr. și apoi a continuat-o cu adăugări repetate până aproape de mijlocul secolului al II-lea î.Hr. Dionisius își justifică decizia în favoarea extinderii prin două motive: pe de o parte, el vrea în primul rând să aducă istoria romană grecilor. El scrie în greacă, nu pentru că o consideră a fi limba literară mai potrivită, ci pentru că el vrea să scrie o istorie romană pentru greci. Istoria romană nu își găsisese încă o reprezentare adecvată în limba greacă, dar era important pentru lumea grecească să vadă că această putere conducătoare, care preluase mai mult sau mai puțin dominația mondială și care continua, fără îndoială, să o apere în viitorul apropiat, domina în mod incontestabil și meritat lumea mediteraneeană. Acest lucru era justificat prin numeroase exemple de *virtus*, de virtuți, de altruism, de curaj. În multe locuri, nu putem să nu avem impresia că el scrie și pentru un public roman.

Pentru Dionisius, dezvoltarea hegemoniei romane nu este un proces aleatoriu, jocul unei voințe malefice sau o doctrină a unei succesiuni necesare de imperii mondiale, în care sfârșitul imperiului mondial roman ar fi deja preprogramat. În schimb, el vrea să prezinte actuala putere romană ca fiind obținută în mod meritat. Grecii ar trebui să știe acest lucru. Transmiterea unei astfel de viziuni grecilor subjugăți nu era un proiect ușor. Soluția, precum și al doilea motiv al lui Dionisius, este că Roma este un oraș grec prin prisma fondării acestuia. Astfel, Dionisius este neobosit nu doar în a traduce instituțiile romane în greacă pentru a le face inteligibile grecilor, ci și să demonstreze în mod repetat că nu este vorba doar de o chestiune de traducere, ci că există aici paralele structurale reale: evoluții similare și instituții similare în Grecia și Roma. Acestea pot fi explicate în cele din urmă prin faptul că Roma este un oraș grecesc din punct de vedere al istoriei fondă-

rii sale, una dintre coloniile grecești, printre altele, care a preluat prin urmare în mod meritat dominația mondială.

Dionisius nu era un atenian, ci un grec din Asia Mică. Probabil că un atenian nu ar fi fost capabil să dezvolte o astfel de viziune asupra istoriei. Ambele elemente, viziunea sa asupra istoriei ancestrale a Romei și insistența deosebită asupra elementelor pozitive ale istoriei romane, pe de o parte, și argumentul conform căruia istoria romană, în ansamblul său, a fost prezentată în limba greacă doar de câțiva greci, și atunci doar superficial, îl determină să își concentreze propria relatare asupra perioadei romane timpurii. Tocmai această perioadă romană timpurie este cea care nu își găsisese o reprezentare completă în limba greacă. De aici și proiectul de a descrie anii 753-264 î.Hr., și anume de la întemeierea Romei încoace, această istorie timpurie într-un total de douăzeci de volume – suluri, după cum trebuie să ne amintim mereu.

În plus, Dionisius este un retor și un critic stilistic. Acest proiect al istoriografiei romane este un proiect în care el vrea să demonstreze și să-și realizeze propriile orientări teoretice. Este o greacă plăcută cea pe care o scrie, fără fraze grecești supraîncărcate. Dar mai presus de toate, este o lucrare de istorie în care domină discursurile – aproximativ o treime din întregul text este formată din discursuri. Nu reprezintă o problemă pentru Dionisius să compună un duel oratoric pentru un eveniment, să zicem, din secolul al VIII-lea î.Hr. care să se întindă pe mai multe pagini tipărite.

Din cele douăzeci de cărți ale lui Dionisius, doar prima jumătate s-a păstrat în întregime, cărțile de la 1 la 10, iar cartea a 11-a s-a păstrat doar parțial. Pentru celelalte, există fragmente din perioada bizantină, în special din timpul împăratului Constantin al VII-lea, supranumit Porphyrogennetos („Porfirogenetul”). În secolul al X-lea, acesta s-a angajat ca diverse relatări istorice să fie extrase pentru a compila un manual istoric pentru sine, întreaga istorie de la cei mai buni istorici într-un fel de *reader's digest*. În acest fel ni s-au păstrat diverși autori antici, sau cel puțin fragmente; poate că unii au pierit tocmai pentru că acum existau fragmente.

Evenimentele descrise de părțile lucrării care ni s-au păstrat sunt premergătoare anului 440 î.Hr. Concluzia lor se află într-o perioadă despre care, din perspectiva de astăzi, se știe foarte puține lucruri despre Roma și pentru care trebuie să ne bazăm în principal pe sursele arheologice. Dacă ne gândim la *fasti*, știm în esență ceea ce credea secolul I î.Hr. despre cine fusese consul în acea perioadă. Titus Livius este mult mai concis pentru această perioadă timpurie, dar pentru primii trei sute de ani de istorie romană, Dionisius scrie deja peste zece cărți. Din punct de vedere istoric, aceste cărți ca surse ale acestei perioade timpurii sunt în consecință aproape fără valoare, sau cel puțin problematice.

Cu toate acestea, această lucrare este foarte importantă în măsura în care aceeași perioadă este descrisă și în Titus Livius, iar Titus Livius și Dionisius se bazează pe aceleași surse. Dionisius oferă o listă lungă de surse pe care pretinde să le fi folosit. Aceasta este cu siguranță exagerată, dar el a citit fără îndoială o serie întreagă de lucrări ale analisticii recente, care altfel sunt complet pierdute. Acest lucru ne oferă posibilitatea de a vedea cum sunt analizate sursele în Titus Livius și în Dionisius și de a încerca o reconstituire a acestor surse anterioare. Dionisius este de asemenea important pentru punctele în care acesta își proiectează propriul prezent înapoi în perioada timpurie sau atunci când compară presupusele instituții timpurii cu propriul său timp, oferind astfel informații valoroase despre perioada augustană.

Înainte de a încheia această discuție referitoare la Dionisius, o scurtă referire trebuie făcută asupra unui aspect particular al influenței istoriei sale. Aceste douăzeci de cărți de preistorie romană, această „arheologie”, și-au găsit o paralelă în opera lui Flavius Josephus, un scriitor evreu din timpul perioadei flavienilor care, în douăzeci de cărți, a prezentat preistoria ebraică în limba greacă pentru cititori din afara cercurilor evreiești. Nu este sigur dacă el a fost inspirat de Dionisius, dar același număr de cărți și paralelismul titlului sugerează că a fost. Opera lui Flavius Josephus s-a păstrat și este interesantă, în paralel cu relatarea lui Dionisius, prin prisma faptului că ne oferă o idee asupra problemelor pe care le implică – pentru o persoană din antichitate, cât și pentru noi astăzi – traducerea unei culturi într-o altă cultură, în prezentarea acesteia în așa fel încât să devină recognoscibilă ca o cultură străină, dar care să poată fi totuși recunoscută cu simpatie ca o variantă a propriei noastre culturi. În cazul lui Dionisius, reprezentarea unei culturi străine pentru propriul popor, în cazul lui Flavius Josephus, reprezentarea propriei culturi pentru un popor străin. Nu mai avem vreo informație despre Dionisius din Halicarnas după publicarea lucrării sale în anul 7 î.Hr.

10.2. APPIAN

Appian s-a născut probabil în Alexandria cu puțin timp înainte de anul 100 d.Hr. Îl găsim pe Appian lucrând ca *advocatus* la Roma în secolul al II-lea sub Hadrian, adică după 117 d.Hr., deși nu știm exact dacă acesta era un *advocatus fisci*, adică un fel de procuror, sau dacă deținea o altă funcție juridică. Appian era activ în clasa superioară romană. Există un schimb de scrisori cu Fronto, tutorele prinților la mijlocul secolului al II-lea. Appian devine mai târziu *Procurator Augusti*. Aceasta este o funcție pentru un administrator de o vârstă înaintată, din anii 160. Nu este o poziție asociată cu o funcție specifică, ci mai degrabă un titlu onorific pentru Appian.

Nu doar funcția onorifică este târzie, dar și lucrarea istorică a lui Appian, care se numește pur și simplu „Istoria romană”, *Romaiká*, este, de asemenea, târzie (aceasta este cea mai des întâlnită formă de titlu pentru relatările despre istoria romană). Ea a fost finalizată în jurul anului 160 d.Hr., poate câțiva ani mai târziu, dar nu după 165. Această lucrare cuprinde cel puțin, dar probabil exact, douăzeci și patru de cărți. Appian prezintă întreaga istorie romană, dar nu o mai prezintă ca o poveste continuă, ca o istorie a ascensiunii Romei sau într-un mod asemănător. Mai degrabă, este vorba acum de o perspectivă imperială care nu mai identifică istoria romană doar cu orașul Roma și, în consecință, urmărește un principiu regional de reprezentare.

Appian descrie în principal conflictele externe ale Romei cu alte popoare. El și-a scris cărțile în ordinea în care aceste popoare s-au întâlnit cu romanii – de obicei într-un mod neplăcut. El scrie trei cărți despre preistoria romană: *Italikê* (istoria italică), *Samnitikê* (istoria samnită sau războaiele samnite). El trece apoi prin lumea mediteraneeană în cursul istoriei romane, *Keltikê* (istoria galică), apoi zonele care au intrat în contact cu Roma prin războaiele punico, istoria siciliană, apoi o carte despre războiul lui Hannibal, despre Spania, despre diferitele zone din Orient, Grecia.

Acest principiu de reprezentare nu duce la o linie continuă, ci la duplicări multiple. Atunci când Appian scrie cartea *Keltikê*, adică războaiele celtice, galice, dintre romani și gali, el începe cu prima întâlnire dintre Roma și triburile galice din secolul al IV-lea î.Hr., dar apoi ajunge la cucerirea Galiei de către Cezar. Cartea despre războiul cu Hannibal, însă, are loc din nou la sfârșitul secolului al III-lea. Acestea sunt relatări centrate pe regiuni, menite să ofere o imagine de ansamblu asupra istoriei romane, dar care sunt pline de diverse probleme cauzate de suprapunerii, duplicări, referințe încrucișate în mod constant și alte probleme similare. În general, cu această concentrare asupra evenimentelor războinice, Appian zugrăvește o imagine a istoriei romane până în timpul vieții sale, până la cuceririle lui Traian.

Din aceste douăzeci și patru de cărți, ni s-au păstrat cărțile 6-9 – cea de-a 9-a prezentând deja lacune – și cărțile 11-17, acoperind în esență perioada de la cel de-al doilea război punic la perioada augustană. Cu cinci cărți despre războiul civil al lui Marius împotriva lui Sylla și preistoria acestuia datată de la frații Gracchi, iar apoi din nou cu cărțile despre conflictul lui Octavian cu Marc Antoniu, Appian este în multe cazuri singura sursă pentru această perioadă. Appian este caracterizat, în general, printr-un stil mai degrabă concis, iar ca istoric, printr-o concentrare asupra istoriei politice, cu o atenție deosebită acordată proceselor militare și diplomatice. Punctul său de vedere central – similar cu cel al lui Polybios și apoi

cu cel al lui Dionisius din Halicarnas – este de a face expansiunea romană inteligibilă pentru greci. Cu acest obiectiv și cu limitările care rezultă din el, Appian – despre ale cărui surse știm foarte, foarte puține, fiindcă nu avem surse păstrate pentru perioade lungi de timp – pare a fi, în ansamblu, un autor de încredere.

10.3. CASSIUS DIO

Cassius Dio sau Dio Cassius, cu numele de familie Cocceianus, care a trăit între aproximativ 155 și 235 d.Hr., provenea din Niceea, tot din Asia Mică. Viața sa este cunoscută exclusiv din propria sa operă. Acest Dio făcea deja parte din Senat sub împăratul Commodus la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr. La începutul secolului al III-lea, sub Septimius Severus (193-211 d.Hr.), a fost *consul suffectus* și a devenit proconsul al provinciei Africa sub Severus Alexander în anii 220. În anul 229, acesta a fost *consul ordinarius* împreună cu împăratul – o mare onoare –, iar numele său a apărut în *fasti*, care dădeau numele anilor; acesta ajunsese la cea mai înaltă funcție romană, fiind coleg al împăratului. Cu toate acestea, Dio Cassius este sfătuit de împărat să părăsească Roma deoarece, în timpul serviciului militar, acesta exercitase prea multă rigoare militară și risca să fie ucis în calitate de *consul ordinarius* de către pretorienii, din furie sau din răzbunare. Dio Cassius renunță atunci la funcția sa și se retrage în orașul său natal.

Opera sa literară a început sub Septimius Severus, pe care acesta, la fel ca mulți dintre contemporanii săi, pare să-l fi văzut ca pe noua mare speranță a Imperiului Roman. A început cu reprezentări panegirice ale acestui împărat și în acest fel a ajuns să scrie istorie, despre care el însuși spunea că a adunat-o timp de zece ani și apoi a scris-o timp de doisprezece ani. O lucrare care acoperă un total de optzeci de cărți de istorie romană de la începuturi până în prezentul său, până la consulatul acestuia din 229 d.Hr., și care prezintă această perioadă mai mult sau mai puțin uniform. El ajunge la perioada republicană târzie și augustană abia în cărțile 40/50.

Dintre aceste optzeci de cărți, ni s-au păstrat cărțile 36-60, care corespund perioadei de timp dintre anii 68 î.Hr. și 47 d.Hr., și anume, perioada târzie a ascensiunii lui Pompei până la împăratul Claudius. Părțile de dinainte și de după sunt reprezentate prin fragmente relativ extinse din perioada bizantină (Ioannes Xiphilinos pentru cărțile 36-80 și Ioannes Zonaras pentru cărțile 1-21; 44; 80; de asemenea, prin alte colecții de fragmente, comandate tot de către împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul).

Cassius Dio scrie istoria romană cu o atitudine foarte pozitivă, altfel poate că nu ar fi scris-o cu o asemenea amplitudine sau nu ar fi ales acest punct de plecare timpuriu. Pe de o parte, el are în

vedere o istoriografie orientată înspre forma continuă, analitică, dar se și desprinde de aceasta prin încercarea de a crea contexte factuale. De exemplu, el rezumă diverse conspirații împotriva lui Augustus – iar în momentul în care prima este introdusă, de exemplu, ne confruntăm adesea cu problema faptului că lucrurile nu pot fi date tocmai din cauză că această prezentare liniară, analitică, nu cere ca evenimentele individuale să fie date. Dio este un observator iscusit și este interesat de modul în care acest vast Imperiu Roman putea funcționa ca o monarhie. Aceasta nu este o „istoriografie senatorială” în sensul unei perspective critice asupra imperiului, ci o încercare de a identifica problemele tipice și soluțiile viabile. Actorii istorici joacă aici un rol important; elementele biografice sunt puternic reprezentate. Cassius Dio nu este un critic, ci un teoretician al Principatului, care proiectează înapoi în timp ideologia imperială a propriei sale epoci și, în consecință, interpretează istoria romană ca o istorie unificată și Imperiul Roman ca o instituție unificată din timpul lui Augustus și până în prezent, adică până la dinastia Severilor.

10.4. HERODIAN

În cele din urmă, o privire foarte scurtă asupra lui Herodian, despre care știm și mai puține. A fost probabil un contemporan al lui Cassius Dio, născut probabil în jurul anului 160 d.Hr. Lucrarea sa acoperă perioada cuprinsă între anii 180 și 238 d.Hr., de la moartea lui Marc Aureliu până la venirea lui Gordian al III-lea la tron. Din moment ce spune că aceasta a fost perioada vieții sale, trebuie să fi trăit deci la scurt timp după aceea. Fiind foarte bătrân în acest an 238 d.Hr., în jur de șaptezeci de ani, momentul nașterii sale ne duce înapoi în timpul lui Marc Aureliu. Poziția socială a lui Herodian este destul de neclară. Ar fi putut deține o funcție cavalească la Roma sau poate că era doar un libert.

Relatarea lui Herodian se concentrează în întregime asupra împăraților din această perioadă. Este începutul perioadei împăraților soldați. Împărații se schimbă mult mai des; la fel ca în cazul trecerii de la epoca Antoninilor la cea a Severilor, există o serie de asasinate. Herodian oferă o relatare practic continuă a acestei perioade în doar opt cărți. Acest număr mic de cărți se datorează faptului că el încearcă să evidențieze caracteristicile unui împărat, ale unei constelații de la curte sau caracteristicile unei epoci restrânse prin descrierea unor episoade individuale. Chiar și pentru un împărat care a domnit timp de cincisprezece sau douăzeci de ani, acest lucru poate însemna uneori ca acesta să fie prezentat în doar trei sau patru episoade. Herodian reușește astfel să facă o relatare lizibilă, foarte interesantă și convingătoare, a acestor evenimente din jurul împăratului și curții sale. Cu toate acestea,

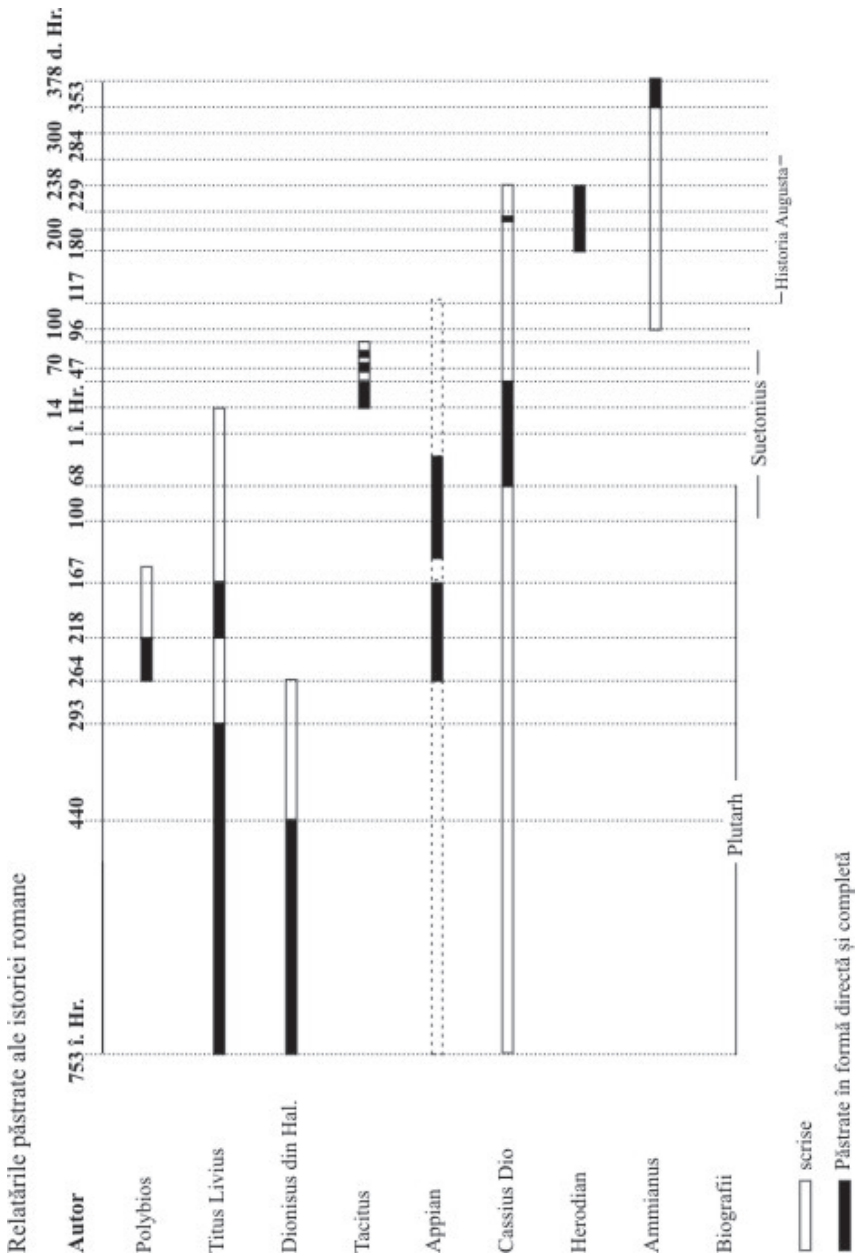
există doar câteva evenimente, care nici măcar nu sunt date în mod exact, dar care sunt menite doar să le caracterizeze. O linie mai lungă de dezvoltare nu ar trebui să rezulte din acestea; este întocmai coloritul evenimentelor și personajelor care formează intenția afirmațiilor. Acest lucru nu este favorabil unei povestiri continue a evenimentelor. Herodian nu a fost doar contemporan al lui Cassius Dio, dar probabil că l-a și folosit ca sursă, deși într-un mod independent. Relația dintre cei doi este dezbătută în literatura de cercetare. Tipul ambelor lucrări istorice și poziția socială a autorilor sugerează că Herodian l-a folosit pe Cassius Dio și nu invers.

10.5. SURSELE ISTORIOGRAFICE REFERITOARE LA ISTORIA ROMÂNĂ

Prezentarea acestor autori greci trebuie încheiată printr-o scurtă discuție privind sursele care apar în lucrările de limba greacă și latină pentru epocile individuale ale istoriei romane. În această prezentare, doar lucrările istorice continue și de amploare vor fi luate în considerare. Vor fi excluse așadar nu doar monografiile despre perioade mai scurte (Cezar, Sallustius), ci și breviarele, croniclele sau istoriile universale.

Diagrama arată, de asemenea, modul în care autorii individuali sunt interconectați. Dionisiu din Halicarnas a continuat proiectul lui Polybios și a stabilit astfel anul 264 î.Hr. ca an de referință. Ammianus îl continuă pe Tacitus, iar ca urmare, anul 96 d.Hr. devine an de referință, deși cărțile relevante în acest sens lipsesc de ambele părți.

Ceea ce va urma în capitolul următor este o linie continuă într-un gen ușor diferit, cu numele autorilor Plutarh, Suetonius, dar și al Istoriei Augusta. Având în vedere situația surselor referitoare la relatările continue asupra istoriei romane, putem fi recunoscători că suntem în posesia unui număr mare de biografii. În ceea ce privește sursele, biografiile lui Plutarh – care se situează începând cu perioada romană timpurie, dar care oferă o serie de biografii și pentru perioada republicii târzii –, iar apoi pentru perioada imperială, biografiile imperiale ale lui Suetonius până la împăratul Domițian și apoi de la împăratul Hadrian, Istoria Augusta, formează elementele centrale ale tradiției noastre istorice – în măsura în care acestea sunt sursele care s-au păstrat.

11. Biografia

II.1. ÎNAPOI LA NARATOLOGIE

Reducerea narativă creează scheme. Prin omiterea detaliilor, prin simplificarea evenimentelor complexe și, în cele din urmă, prin atribuirea de nume și aplicarea unor caracteristici stereotipe subiectului real al povestirii, se dezvoltă scheme narative care pot fi identificate la un nivel mai general decât povestirile individuale. Astfel de scheme ajută la urmărirea și memorarea povestirilor; termeni precum „expediție” sau „bătălie”, „evangelie” sau „patimă” indică astfel de structuri narative. Ele sporesc gradul de conectivitate al povestirii concrete, adică posibilitatea de a o raporta la alte povestiri. Transpunerea schemelor narative puternic reduse din *Iliada* și *Odissea* în *Eneida* lui Vergiliu a făcut posibilă integrarea tradițiilor locale italiene. Patimile lui Iisus ar fi putut servi drept model pentru martiriu pentru Ignăție al Antiohiei sau pentru Policarp al Smirnei.

Una dintre cele mai de succes scheme întâlnite în Antichitate a fost cea biografică. Relatarea succintă a unei vieți a fost un element al narațiunilor despre trecut în multe tradiții circum-mediteraneene. În perioada elenistică, aceasta a devenit atât de importantă încât a dat naștere unor texte independente, *bioi*, scrise de politicieni și scriitori, de profeți și conducători ai școlilor filosofice – până la marginea estică a lumii elenistice și chiar mai departe, dacă ne gândim la Buddha și la călugării și călugărițele sale. Importanța acordată genealogiei a dus la apariția unor texte serializate precum cele cunoscute din „Viețile împăraților”, lucrarea lui Suetonius, sau din „Viețile poetilor”. Structurile și evaluările erau la fel de variate precum domeniile abordate, iar contextele glorificatoare sau denigratoare ale funeraliilor, ceremoniile de încoronare sau procesele, concureau între ele în definirea criteriilor.

Biografiile ilustrează într-un mod special o caracteristică generală a povestirii și unul dintre motivele succesului său. În ceea ce privește succesiunea reală a evenimentelor și interdependența lor, schematizarea duce fie la o motivație slabă, fie la o supradeterminare cauzală. Povestirea este cunoaștere, dar a povesti este comunicare. Atât lipsa unei motivații suficiente, cât și supradeter-

minarea cauzelor îl obligă pe ascultător să participe activ, fie pentru a completa, fie pentru a tria explicațiile. În acest fel, ele încurajează însușirea unei narațiuni de către persoane diferite. Tipică narațiunii este motivația sub forma atribuirii caracterului de actor fie unor actori umani, fie unor actori supraumani, care creează o „supra-coerență” a cursului evenimentelor care nu mai este acum contingent.

Ceea ce este important pentru istoria literară a timpului este faptul general că ceea ce reprezintă o explicație reușită (sau subversivă) variază foarte mult de la epocă la epocă, de la context la context, dar și de la individ la individ. Pentru Antichitate, întreaga gamă de narațiuni etiologice poate fi amintită aici. Credibilitatea unei anumite instituții, unei combinații ciudate de elemente în ritual sau în topografie este „explicată” prin *emplotment*, prin încadrarea acesteia într-o succesiune de evenimente. Ca urmare, elementele menționate sunt prezentate ca rezultate ale acțiunilor nu exagerat de complexe ale unor actori. Miracolele sau *omina* în general oferă un instrument puternic de supradeterminare a narațiunilor fără a sublinia istoricitatea în fiecare caz. Chiar și narațiunile analitice ale lui Tacitus sau cele factual-istorice ale lui Cezar din „Anale” sau din „Comentarii” conțin astfel de elemente. Mai multă importanță este acordată economiei narative decât certitudinii istorice. După cum au arătat studiile din domeniul științelor cognitive, tocmai iritarea generată de contextele cel puțin contraintuitive este cea care face istoria mai memorabilă.

Cu toate acestea, în afară de aceste elemente minunate și ușor de memorat ca subiecte ale descrierilor biografice, practicile și credințele religioase și-au făcut loc destul de lent în textele de tip biografic. Am ales două exemple timpurii cu contexte diferite: Plutarh, care a fost inovator prin comparație cu tratatele istoriografice anterioare referitoare la același personaj, a optat pentru o biografie cuprinzătoare a celui de-al doilea rege al Romei, Numa, scrisă după moartea lui Domițian și anume după anul 96 d.Hr. Reluând mai multe trăsături tradiționale în acest cadru, Plutarh practică diversificarea (a se vedea mai jos) prin atribuirea rolului de *pontifex* lui Numa. Acest lucru este iritant în măsura în care Numa fusese caracterizat anterior ca o figură fondatoare care se situa deasupra tuturor instituțiilor considerate caracteristice practicilor religioase publice la Roma. Mișcarea lui Plutarh se referea probabil la ascensiunea contemporană a acestui rol preotesc în cadrul caracterizării morale a împăratului roman, care poate fi observată în mai multe texte contemporane. În calitate de filosof pitagoreic și rege, Numa, idealul unui conducător filosofic, oferea acum și un element explicit cultic.

Supra-schema biografică, cu diferitele sale sub-scheme narrative, era foarte atractivă dincolo de biografiile lui Plutarh și

Suetonius. Autobiografia lui Flavius Josephus este un exemplu în acest sens. Precum lucrarea lui Plutarh despre *Numa*, și aceasta subliniază preocupările epocii și alege o încadrare „imperială”. El începe prin a se referi la originile sale sacerdotale și regale (1) și își încheie relatarea cu afirmația că „Domitia, soția lui Cezar, nu a încetat niciodată să-mi arate favoruri” (429). O influență și mai mare însă a fost exercitată de numeroasele Fapte și Evanghelii, care au fost scrise în principal în secolele al II-lea și al III-lea. Un astfel de interes biografic este evidențiat nu numai de Evanghelia lui Marcion din al doilea sfert al secolului al II-lea d.Hr. și de bogata tradiție pe care a inițiat-o – precum narațiunile Viața lui Iisus și Patimile lui Iisus (dintre care doar patru au devenit în cele din urmă canonice) – ci și de selecția de epistole ale lui Paul, care ne permit să îl urmărim pe apostol de la Ierusalim la Roma. Extinderea acestui interes dincolo de tradiția iudaică este evidentă în „viețile” pitagoreice și nu numai. Poveștile unor vieți exemplare, cunoscute deja din epocile anterioare, sunt completate acum de povești despre convertiri. Importanța acestor narațiuni concurente, în toată diversitatea lor, nu poate fi supraestimată. Forma comprimată, dar gonflabilă și flexibilă, le-a permis autorilor să genereze sau să reformuleze cunoștințe istorice, politice, morale și religioase în moduri care au permis atât atașamentul emoțional față de viețile povestite, cât și însușirea afirmațiilor și valorilor evocate în text, chiar dacă în măsuri diferite. Interesul crescut pentru sinele individual în filosofie și textualismul religiei au mers mână în mână. Biografia a fost probabil cea mai importantă formă literară pentru exprimarea individualizării.

II.2. CONCEPTE BIOGRAFICE

Termenul de biografie există pentru Antichitate atât pentru literatura în limba latină, în latină *vita*, cât și pentru literatura în limba greacă (*bios*), dar acest termen însemna ceva diferit față de ceea ce înseamnă conceptul nostru de biografie. Anumite tipuri de texte pe care noi le-am încadra în categoria biografiei nu se încadrau sub acest termen în Antichitate – și viceversa. Ne aflăm, așadar, într-o situație care se aplică multor genuri și tipuri din abordarea noastră a textelor antice și încercărilor noastre de clasificare a acestora, astfel încât ne putem aștepta nu doar la diferențe minore, ci și la diferențe sistematice în alegerea terminologiei. Pentru noi, biografia include foarte repede un alt termen, și anume termenul de autobiografie, pentru că am contrasta cele două forme. Autobiografia este o biografie din interior, cineva se face pe sine subiect, descriindu-și propria viață, în timp ce biografia descrie o viață din exterior. Singura diferență care rămâne – în afară de parțialitatea persoanei care se descrie pe sine – este că scriitorul

nu își descrie propria moarte, episod întâlnit într-o biografie obișnuită. Un exemplu care stă la începutul criticii erudite a Vechiului Testament: în secolul al XVII-lea, cititorii au început să se întrebe cum a putut Moise să își descrie propria moarte în cartea a cincea a lui Moise (Deuteronomul): Tocmai această întrebare a stat la baza studiului biblic modern.

Un alt punct care este important pentru noi este ancorarea biografiei în domeniul istoriografiei. Suntem obișnuiți să legăm relativ strâns biografia de istoriografie. Acest lucru a fost chiar teoretizat pe scară largă de către Wilhelm Dilthey la începutul secolului, care consideră istoriografia un produs al unui nivel oarecum superior al biografiei. Conceptul de înțelegere este foarte important aici. Istoria nu poate fi înțeleasă decât prin înțelegerea oamenilor, a intențiilor și motivațiilor lor, iar oamenii nu pot fi înțeleși decât prin felul în care o persoană poate înțelege o altă persoană și acțiunile sale, empatizând cu aceasta sau străduindu-se să facă acest lucru. Acesta este primul pas către istoriografie, conform lui Dilthey: dacă înțelegi mai multe persoane pe baza aceasta, apare astfel istoriografia. Istoriografia este rețeaua vastă care rezultă din legarea mai multor pânze de păianjen mai mici, provenite de la indivizi.

În Antichitate, termenul *vita* este foarte des întâlnit, dar nu are nicio legătură cu autobiografia. Formele de autobiografie pe care le-am clasificat sub acest termen nu sunt inițial altceva decât o privire asupra propriilor fapte, *commentarii rerum gestarum*, tipul de *commentarii* scrise de Cezar. Putem transpune acest lucru în vecinătatea autobiografiei și, astfel, să facem o legătură și cu biografia, dar acest lucru ar fi fost plauzibil pentru cineva în antichitate. În antichitate, autobiografia nu făcea parte din biografie, ci era mai degrabă o formă tendențioasă de istoriografie în care cineva scria o istorie centrată asupra propriei persoane în postura de protagonist al unor acțiuni mărețe – dar acest lucru nu o deosebește de istoriografia normală. Diferența decisivă este mai degrabă aceea că cineva care își descrie propria istorie și propriile fapte nu are, prin urmare, obiectivitatea pe care o are un istoric care descrie aceleași evenimente dintr-o perspectivă diferită.

Ceva asemănător autobiografiei (în sensul nostru actual) apare doar în momentul în care persoana ca atare și introspecția, contemplarea, evaluarea propriei vieți, încep să joace un rol, și anume în momentul în care are loc o evaluare riguroasă a propriei vieți. Acest lucru devine evident atunci când nu mai are loc în fața unei autorități sociale – acest lucru ar putea fi făcut prin intermediul propagandei politice sau al unei apologii – ci în fața unei autorități căreia nu îi sunt ascunse nici cele mai intime impulsuri, și anume divinitatea. Acest lucru dă naștere unui gen literar complet nou, necunoscut până atunci în Antichitate, pentru care termenul de

autobiografie nu exista: „Memoriile” lui Sylla, potrivit lui Harriet Flower, ar fi putut realiza ceva asemănător; în antichitatea târzie, este vorba despre *Confessiones*, „Confesiunile” Sfântului Augustin.

Biografia antică nu are vreo legătură cu autobiografia, dar nu este nici o formă de istoriografie, aceasta fiind un fenomen relativ târziu, aproape chiar al Antichității Târzii – vom reveni ulterior asupra excepțiilor. Dar chiar și acolo unde biografia se apropie foarte mult de istoriografie, ea rămâne diferită de aceasta prin compoziția sa, prin micile sale forme, prin nivelul său stilistic. Granițele sunt trasate cu totul diferit.

Cu toate acestea – și ajungem astfel înapoi la punctul nostru de plecare – este necesar să ne întrebăm în ce măsură, prin ce mijloace și cu ce intenții au tratat scriitorii din antichitate persoane individuale ca figuri istorice; prin ce forme literare au relatat aceste lucruri și ce relație au aceste texte cu istoriografia, indiferent dacă autorii înșiși au interpretat acest lucru ca parte a istoriografiei sau nu. Cu toate acestea, aici, ca și în multe alte cazuri, trebuie să fim întotdeauna conștienți de faptul că asociațiile pe care le facem noi în legătură cu acest termen ar putea fi diferite față de cele făcute în antichitate.

II.3. ASPECTE ALE ISTORIEI FORMEI

În primul rând, discuția despre biografie nu ar trebui să se concentreze asupra textelor biografice integrale, ci asupra elementelor biografice din istoriografie (dar și din alte texte), cu câteva observații privind istoria formei biografiei și a textelor biografice. Pentru antichitate, istoria nu este o istorie structurală, ci o istorie a evenimentelor. Cu toate acestea, evenimentele nu sunt aproape niciodată imaginabile fără oameni. Erupția Vezuviului poate fi observată timp de câteva minute fără oameni, după care, chiar și în cazul unei astfel de catastrofe naturale, oamenii nu mai pot lipsi din poveste. Istoria evenimentelor – spre deosebire de o viziune structural-istorică – nu se poate lipsi de o atenție deosebită acordată indivizilor. Persoanele, în special conducătorii și liderii militari, sunt astfel întotdeauna un subiect central al istoriei și, prin urmare, al istoriografiei în antichitate.

Trebuie să ținem cont de faptul că epocile conducătorilor, anii de domnie ai unui conducător, sunt cei care formează cadrul de bază al cronologiilor, mai ales în primul mileniu î.Hr., dar și mai târziu. Un babilonian nu data conform unei cronologii absolute, „de la Avraam” de exemplu, ci data referindu-se la cel de-al 7-lea an al lui Nabucodonosor, în al 8-lea an, în al 9-lea an, până când apare succesorul. O sută de ani mai târziu apare problema, și anume dacă ultimul an de domnie al unuia și primul an de domnie al următorului reprezintă un an sau doi ani.

Dincolo de încadrarea cronologică, esența însăși a istoriografiei ei depinde de oameni. În Orientul Apropiat antic, relatările despre faptele conducătorilor reprezintă una dintre cele mai importante și probabil una dintre cele mai vechi forme de istoriografie; aceste relatări au fost transmise sub formă de inscripții, de exemplu, care sunt adesea scrise la persoana întâi singular. Este evident faptul că tipul predominant de istoriografie și rolul pe care indivizii îl joacă în istoriografia unei culturi sunt strâns legate de construcția politică a societății respective. Într-o monarhie, istoriografia se va concentra în mod inevitabil foarte puternic asupra persoanei conducătorului, sau poate asupra rebelilor și insurgenților. Într-o societate acefală, foarte puțin structurată, dacă există totuși istoriografie, aceasta nu se va preocupa de conducători, ci va pune accentul pe alte persoane, poate preotese sau vraci.

Avem exemplul lui Tucidide pentru democrație în sensul în care aceasta a fost realizată în Atena: el menționează mari generali care au jucat un rol important în descrierea sa a Războiului Peloponesiac, dar poporul atenian este mult mai mult subiectul acțiunii istorice. De partea romană avem exemplul lui Cato cel Bătrân care, în lucrarea sa istorică *Origines* (care nu ni s-a păstrat), în contextul unei societăți aristocratice care dorea să aibă alături mai multe persoane cu drepturi egale în clasa conducătoare, renunță complet în a menționa nume și permite marilor eroi ai istoriei să acționeze anonim. Aici, faptele sunt proiectate asupra unei *res publica* sau *civitas*.

Dar interesul pentru oameni nu trebuie limitat la evenimente. Un moment în care persoanele și evenimentele sunt încă identice este moartea unei persoane. Un astfel de moment este aproape întotdeauna folosit pentru a descrie această persoană mai pe larg decât o cere semnificația evenimentului. Îi este acordată și mai multă semnificație prin inventarea ultimelor cuvinte (*ultima verba*) ale acestei persoane. Această practică era aproape un gen literar în sine, un element de formă în textele istoriografice și putea deveni un tip de text independent sub forma unor colecții de astfel de ultime cuvinte. Ultimele cuvinte sau moartea unei persoane oferă posibilitatea unei scurte biografii, a unei caracterizări a persoanei; cu alte cuvinte: un element clar biografic în cadrul lucrărilor istoriografice.

Un alt element textual care este asociat persoanelor, dar care apare și în lucrări istoriografice și în alte tipuri de lucrări, este așa-numitul „chrie” (din cuvântul de limbă greacă *chreia*). „Utilizarea” este inițial un citat, o scurtă declarație a unei persoane, dar nu sub forma unui citat detașat, ci o declarație într-o situație specifică („X a fost întrebat y și a răspuns z”); atunci când este foarte scurtă, se numește apoftegmă. Acest termen trebuie

introdus pentru că uneori este folosit ca sinonim pentru *chrysis*, dar apoftegma se referă la această formă foarte scurtă. Un enunț, un discurs, este provocat de o anumită situație; în unele circumstanțe, răspunsul nu se limitează la un discurs, ci poate fi vorba și despre o acțiune – un discurs sau o acțiune din viața unei persoane importante provocată de o situație. O propoziție poate fi apoi extrasă din aceasta dacă se ia în considerare doar citatul, care capătă caracterul unui cuvânt înaripat care poate fi apoi transmis independent de situații și persoane.

Aceste două mici forme de text, narațiunea morții și „chrie”, această formă asemănătoare anecdotei, sunt rădăcini importante ale istoriografiei. Narațiunea morții se poate extinde într-o poveste a patimilor care reprezintă o biografie completă a unui martir. În ceea ce privește martiriul, este mai puțin important dacă persoana devine creștină sau cât timp a fost aceasta creștină, ci ceea ce conțenează este când a fost prinsă și cum a reacționat în ultimele sale zile în fața judecătorului, în închisoare și în momentul execuției: Perpetua și Felicitas reprezintă un astfel de exemplu al modului în care această situație este folosită pentru a construi o biografie pe deplin valabilă pentru antichitate, chiar dacă nu spune nimic despre circumstanțele nașterii, despre părinți sau despre vârstă. Nucleul se extinde într-un tip de biografie prin adăugări.

Al doilea caz apare atunci când există colecții de astfel de enunțuri legate de situații, acțiuni ale unei anumite persoane. Și astfel de forme de text au fost păstrate în multe cazuri. Un exemplu caracteristic sunt Evangheliile care, dacă eliminăm povestea Patimilor – avem chiar și al doilea element acolo – constau în esență dintr-o serie de astfel de situații. Iisus a fost întrebat în mod repetat una și alta și a răspuns una și alta. Acestea sunt apoi legate între ele prin ceea ce cercetarea narativă (a se vedea capitolul 2.1) numește rezumatul: „Și apoi s-a dus în Galileea”. Aici avem acest tip de literatură într-o formă simplă.

În plus față de aceste două rădăcini ale biografiei antice, mai există una. Aceasta este reprezentată de elogiul sau encomion.

Un discurs de laudă la adresa unei persoane, puternic influențat de elogiul adus conducătorului, adică un discurs de laudă adus unui rege sau poate unui general de succes, astfel de discursuri pot fi consemnate în scris. Și din această ramură găsim primele biografii ale regilor în secolul al IV-lea î.Hr., adică în epoca elenistică timpurie sau chiar pre-elenistică, deși biografia este un gen literar relativ târziu, atât în evoluția scrierilor grecești, cât și a celor latine. Cealaltă formă de elogiul este discursul funerar, *laudatio funebris* în latină, care a fost pus în formă scrisă la Roma încă de la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr., deși nu există copii care să se fi păstrat, dar s-au păstrat însă prin citate. Plinius cel Bătrân

parafrazează în detaliu un discurs funerar de la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr., deci trebuie să fi existat în formă scrisă.

Ceea ce este important pentru Roma este faptul că acest *laudatio* menționează toți strămoșii cu funcții în magistraturile superioare care „merg” în procesiunea strămoșilor cu măști de ceară, probabil preluate de la statuile existente, în fața fețelor lor și îmbrăcate în veșmintele oficiale ale defunctului. Așadar, nu era prezentată doar biografia defunctului (aceasta cu siguranță într-o formă deosebit de detaliată), ci audiența era martoră unei serii întregi de biografii (*vitae*) ale tuturor strămoșilor importanți în funcții de magistrați.

Dacă luăm în considerare aceste trei elemente, atunci trebuie să menționăm și o formă specifică de interes biografic, chiar dacă aceasta poate fi derivată din aceste trei rădăcini, o combinație specifică, și anume în combinația dintre viață și declarație: tipul biografiei filosofului. În orice caz, doctrina este lucrul mai important pentru noi aici – chiar dacă există în circulație numeroase anecdote despre Kant, *Critica Rațiunii Pure* joacă un rol important în istoria filosofiei. În antichitate, mai ales în epoca elenistică, această pondere nu era nici pe departe atât de clar plasată în favoarea doctrinei, ci mai degrabă, plecând de la premisa că în prim-planul oricărei doctrine filosofice se află conduita vieții, era întotdeauna interesant de știut dacă persoana care predică o anumită etică a trăit conform acestei etici și dacă aceasta își poate autentifica sistemul filosofic prin propria viață. Era vorba despre consecvență, dar și despre posibilitatea unui adept al doctrinei de a atinge un anumit obiectiv. Acesta este un interes foarte specific și, pentru literatura grecească, una dintre primele rădăcini ale biografiei, la egalitate cu biografiile regilor. Cu toate acestea, problema reconstituirii istoriei grecești a biografiei este determinată de lipsa transmiterii biografiilor într-o măsură semnificativă de dinainte de Plutarh în perioada imperială romană.

Tipul biografiei filosofului a putut fi apoi transformat în biografia poetului. Poezii și filosofii erau în multe cazuri identici. În ambele cazuri este interesantă legătura dintre textele produse și viețile propriu-zise. Biografiile poetilor sunt mai puțin preocupate de anumite ziceri, cât mai degrabă de legătura dintre textele existente și situația biografică de la baza creării acestora. Acesta era un interes similar cu cel al filosofilor. Un astfel de interes devenea deosebit de puternic odată cu colectarea, comentarea și editarea sistematizată a textelor unui anumit autor. Ar fi de dorit atunci ca un astfel de text nou editat să fie însoțit de o biografie a autorului textului respectiv.

II.4. BIOGRAFII ROMANI

În ceea ce privește genul greco-roman al biografiei, știm că acesta a început în Grecia în secolul al IV-lea î.Hr., dar până la Plutarh, care a scris biografii ale grecilor și romanilor la Roma în jurul anului 100 d.Hr., practic nimic nu s-a păstrat în limba greacă. În latină, primele texte despre care avem informații – și care s-au și păstrat parțial – sunt biografiile lui Nepos (*De viris illustribus*), care a scris scurte schițe biografice ale artiștilor și generalilor. Nepos a scris o carte întreagă de biografii; titlul *De viris illustribus* este un titlu standard pentru o serie întreagă de lucrări biografice ulterioare.

Colecții similare de biografii, în special biografii ale unor personalități literare, nu doar ale politicienilor, au fost scrise de Hyginus și Santra în epoca augustană și, respectiv, la sfârșitul Republicii târzii. Ambii, și acest lucru este semnificativ, provin din mediul gramaticienilor. Acest lucru se datorează cu siguranță influenței alexandrine, marelui efort de a compila biografii ale poezilor în cadrul muzeului din Alexandria, marii biblioteci.

Următoarea referință în istoria romană a biografiilor este Suetonius care, pe lângă biografiile împăraților, a scris și o antologie biografică (*De viris illustribus*) despre oameni celebri: gramaticieni, retori, poeți și diverse alte „grupuri profesionale”.

„Viețile celor 12 cezari”, lucrarea lui Suetonius care cuprinde istoria împăraților dinastiilor Iulia-Claudia și Flavia, de la Cezar la Domițian, este continuată de o lucrare din care, din păcate, nu s-a păstrat nimic. Autorul Marius Maximus, care a fost datat provizoriu pentru prima jumătate a secolului al III-lea, a scris probabil și el douăsprezece biografii imperiale, urmând modelul lui Suetonius.

Plutarh era deja un contemporan al lui Suetonius la începutul secolului al II-lea d.Hr. Plutarh a scris biografii ale grecilor și romanilor cu intenția de a le supune unei comparații reciproce amănunțite. Această referință este urmată de *Historia Augusta*. Și acestea sunt biografii ale împăraților, posibil o încercare de a-l continua pe Suetonius până la sfârșitul secolului al III-lea. Nu este clar când a fost scris acest text, dar cel mai probabil în decursul secolului al IV-lea. Este tipic pentru toate aceste lucrări să fi reprezentat serii de biografii, uneori chiar (în cazul biografiilor împăraților) serii neîntrerupte cronologic.

Faptul că avem întotdeauna de-a face cu mai multe biografii sugerează că una dintre intențiile centrale din spatele compunerii unor astfel de serii biografice a fost compararea, fie explicită sau implicită, a diferitelor vieți. Acest lucru este explicit în lucrarea „Vieți paralele” a lui Plutarh, unde comparații explicite au loc sub formă de *synkriseis*. Este discutabil dacă aceste comparații provin din textul lui Plutarh. Dacă am putea presupune acest lucru, atunci acest interes comparativ sistematic ar deveni explicit.

O biografie căruia nu i se aplică această intenție comparativă este biografia lui Agricola de Tacitus, *De vita et moribus Iulii Agricolae*. Această *vita* era o încercare de a scrie istoria ca o biografie, adică de a scrie o biografie cu un context istoric foarte larg. Specifică era încercarea de a măsura o viață concretă nu conform unor standarde generale, mai ales filosofice, conform unui standard care permite gruparea tuturor împăraților secolului I, ci încercarea de a descrie o viață și de a o înțelege ca o reacție la condițiile timpului și la mediul istoric imediat. Prin calitățile sale personale așadar, Agricola nu este o persoană care să se apropie de vreun ideal stoic sau peripatetic, ci este mai degrabă o persoană ale cărei virtuți specifice, precum *moderatio*, sunt condiționate de situația vremurilor. Acestea sunt virtuți specifice timpului: sub o tiranie, așa cum este reprezentată epoca lui Domițian, trebuie să te porțorți conform anumitor reguli, iar acest comportament este calea pe care trebuie să o urmeze un om dacă nu vrea să ajungă la suicid sau să ajungă să se revolte împotriva conducătorilor. Dacă ne uităm la textul propriu-zis, există un alt aspect stilistic și istoric-formal: biografia lui Agricola conține descrieri ample de bătălii și digresiuni biografice – toate fiind elemente familiare din istoriografie, dar care nu au nimic de-a face cu o biografie, așa cum era aceasta înțeleasă în antichitate.

Acest lucru ni se poate părea admirabil astăzi, cu înțelegerea noastră a biografiei. Lumea antică nu vedea lucrurile astfel. *Vita* lui Agricola a lui Tacitus a fost rareori citită. Cea mai modernă biografie antică – din perspectiva noastră – nu și-a găsit cititori în antichitate. Pentru lumea antică, biografiile nu sunt texte istoriografice – și acest lucru este evident în aceste serii biografice –, ci lucrări științifice; prin urmare, nu este de mirare că au fost scrise de erudiți, gramaticieni și anticari, în măsura în care putem folosi termenul de „știință” pentru antichitate. De asemenea, din punct de vedere lingvistic există o apropiere de proza de specialitate. Este vorba mai degrabă de texte sistematice decât dramatice.

II.5 BIOGRAFIA CA LITERATURĂ DE SPECIALITATE

Această perspectivă poate fi ilustrată prin două texte. Este vorba despre relatarea morții lui Vitellius, penultimul dintre cei patru împărați ai anului 69 d.Hr. înainte de Vespasian. Galba fusese ucis, Otho a murit și acum Vitellius urmează să moară întrucât trupele lui Vespasian avansează. Textele de mai jos prezintă, pe de o parte, relatarea lui Tacitus din „Istoriei”, care va fi prezentată în al doilea rând, și relatarea lui Suetonius în din a sa *Vita* a lui Vitellius. Diferențele dintre biografie și istoriografie devin clare aici. În primul rând, relatarea lui Suetonius:

Postridie responsa opperienti nuntiatum est per exploratorem hostes appropinquare. continuo igitur abstrusus gestatoria sella duobus solis comitibus, pistore et coco, Aventinum et paternam domum clam petit, ut inde in Campaniam fugeret; mox levi rumore et incerto, tamquam pax impetrata esset, referri se in Palatium passus est. ubi cum deserta omnia repperisset, dilabentibus et qui simul erant, zona se aureorum plena circumdedit confugitque in cellulam ianitoris, religato pro foribus cane lectoque et culcita obiectis. (17,1) irruperant iam agminis antecessores ac nemine obvio rimabantur, ut fit, singula. ab his extractus e latebra. sciscitantes, quis esset - nam ignorabatur - et ubi esse Vitellium sciret, mendacio elusit; deinde agnitus rogare non destitit, quasi quaedam de salute Vespasiani dicturus, ut custodiretur interim vel in carcere, donec religatis post terga manibus, iniecto cervicibus laqueo, veste discissa seminudus in forum tractus est inter magna rerum verborumque ludibria per totum Viae Sacrae spatium, reducto coma capite, ceu noxii solent, atque etiam mento mucrone gladii subrecto, ut visendam praeberet faciem neue summitteret; (2) quibusdam stercore et caeno incessantibus, aliis incendiarium et patinarium vociferantibus, parte vulgi etiam corporis vitia exprobrante; erat enim in eo enormis proceritas, facies rubidaplerumque ex vinulentia, venter obesus, alterum femur subdebile impulsu olimquadrigae, cum auriganti Gaio ministratorem exhiberet. tandem apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatus atque confectus est et inde unco tractus i Tiberim.

„A doua zi, pe când aștepta un răspuns, a primit știrea că inamicul se apropie. Imediat s-a ascuns într-o lectică, întovărășit doar de două persoane, brutarul și bucătarul său, și s-a îndreptat pe furiș spre casa părintească de pe Aventin, de unde voia să fugă în Campania; apoi, în baza unui zvon vag și incert, a crezut că pacea îi este acordată și a acceptat să revină la palat. Dar, când l-a găsit părăsit – îl abandonaseră până și cei care îl întovărășiseră –, și-a pus o centură plină cu bani de aur și s-a refugiat în cămăruța portarului, după ce a legat la intrare un câine și a blocat ușa cu un pat și o saltea. (17,1) Cercetașii armatei năvăliseră în palat și, cum nu găsiseră pe nimeni, căutau peste tot, așa cum se întâmplă de obicei. Aceștia l-au scos din ascunzătoare pe Vitellius și, cum nu-l cunoșteau, îl întrebau cine este și dacă știe unde se află împăratul; mai întâi a utilizat minciuna; dar, când a fost recunoscut, n-a încetat să-i roage să-l țină în viață chiar și în pușcărie, pretextând ca are de făcut revelații importante pentru viața lui Vespasianus. I s-au legat mâinile la spate, i s-a pus o frânghie de gât, i s-au rupt hainele și a fost tras aproape gol până în for între bătăile de joc și insultele cu care a fost acoperit pe toată Via Sacra; capul i-a fost dat înapoi trăgându-l de păr, cum se procedează cu criminalii, ba chiar cu vârful unei săbii i s-a

ridicat bărbia, să i se vadă fața și să nu-și poată pleca ochii; (2) unii îi aruncau în față bălegar și gunoaie, alții îl numeau incendiator și mîncău, o parte a mulțimii îi reproșa chiar și defectele corpului; într-adevăr, era de o obezitate fără pereche, cu fața de obicei înroșită de băutură, cu o burtă proeminentă și o coapsă mai slabă de când fusese lovită de o cvadrigă, în vremea când era servitorul lui Caligula la cursele de care. În sfârșit la Gemonii a fost rupt cu lovituri scurte și ucis și de acolo zvârlit în Tibru.” (Suetonius, *Vitellius* 16-17, trad. Gheorghe Ceaușescu)

Procedura descrisă era, de asemenea, tratamentul obișnuit aplicat criminalilor. Urmează etape pentru fiecare an din viață, și așa mai departe. Textul lui Suetonius este foarte amănunțit și se va suprapune, în multe detalii, cu următorul text din Tacitus. Cu toate acestea, se pot observa și câteva diferențe caracteristice:

(84,3) *Vitellius capta urbe per aversam Palatii partem Aventinum in domum uxoris sellula defertur, ut si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortis fratremque perfugeret. dein mobilitate ingenii et, quae natura pavoris est, cum omnia metuenti praesentia maxime displicerent, in Palatium regreditur vastum desertumque, dilapsis etiam infimis servitiorum aut occursum eius declinantibus. terret solitudo et tacentes loci; temptat clausa, inhorrescit vacuis; fessusque misero errore et pudenda latebra semetoccultans ab Iulio Placido tribuno cohortis protrahitur. vinctae pone tergum manus; laniata veste, foedum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo inlacrimante: deformitas exitus misericordiam abstulerat. obvius e Germanicis militibus Vitellium infesto ictu per iram, vel quo maturius ludibrio eximeret, an tribunum adpetierit, in incerto fuit: aurem tribuni amputavit ac statim confossus est. (85) Vitellium infestis mucronibus coactum modo erigere os et offerre contumeliis, nunc cadentis statuas suas, plerumque rostra aut Galbae occisi locum contueri, postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere. una vox non degeneris animi excepta, cum tribuno insultanti se tamen imperatorem eius fuisse respondit; ac deinde ingestis vulneribus concidit. et vulgus eadem pravitate insecratur interfecitum qua foverat viventem.*

„Când orașul a fost cucerit, Vitellius a fost scos într-o lectică mică pe o ieșire din spate a palatului spre Aventin, unde se afla casa soției sale, cu speranța că, dacă va putea rămâne ascuns în timpul zilei, să se refugieze la Tarracina la cohortele fratelui său. Apoi din nehotărâre, trăsătură tipică a fricoșilor, cum mai ales prezentul îl îngrozea pe el care se temea de orice, a revenit în palatul gol și părăsit: până și cei mai nenorociți sclavi fugiseră sau refuzau să-l întâlnească. Singurătatea și încăperile mute îl

însăpăimântară; încearcă să deschidă ușile, se îngrozește de camerele goale; în sfârșit, obosit de alergarea mizeră, se ascunde în latrine, de unde este scos de Iulius Placidus, tribunul unei cohorte. (5) I se leagă mâinile la spate; cu hainele sfâșiate, ce spectacol rușinos, este dus printre oameni care-l insultau, fără ca cineva să verse vreo lacrimă; sfârșitul nedemn făcuse să dispară orice sentiment de milă. Au întâlnit un soldat din armata germanică și acesta l-a doborât cu o lovitură pe Vitellius, nu se știe dacă din ură personală sau ca să-l scape de batjocură sau dacă, de fapt, nu a vrut să-l lovească pe tribun; cert este că el i-a tăiat tribunului urechea și a fost la rândul său imediat străpuns de lovituri. (85). Pe Vitellius l-au obligat, sub amenințarea pumnalelor, să-și ridice capul, să se expună insultelor, să privească când doborârea statuiilor sale, când rostrele, locul unde a fost omorât Galba; apoi este târât la Gemonii, unde zăcuse corpul lui Flavius Sabinus. I-a scăpat o singură vorbă [am ajuns acum la *ultima verba*], nu lipsită de demnitate: tribunului care-l insulta i-a răspuns că totuși îi fusese împărat; apoi a căzut sub loviturile primite. Iar mulțimea îl ponegrea acum când zăcea mort cu aceeași perversitate cu care îl adulase în timpul vieții” (Tacitus, *Istoriei*, III 84.4-85; trad. Gheorghe Ceaușescu)

Tacitus încearcă să justifice motivația din interior. Astăzi am asocia acest lucru cu biografia. În Suetonius, tocmai în acest moment se dă informația că există un zvon, un fapt extern la care se reacționează aici. Dramatizarea este, de asemenea, importantă. În Tacitus, dramatizarea este mult mai puternică, este vizualizată. Suetonius spune doar că Vitellius rățăcește prin camere; la Tacitus apar tăcerea, tăcerea morții, camerele goale – cititorului i se oferă o impresie vizuală și afectivă. Acesta ar putea să se pună în situația respectivă și să se implice mai mult din punct de vedere emoțional. Există apoi comentariul direct, ca într-o piesă de teatru. Informațiile factuale, bărbia ridicată cu vârful sabiei, uciderea prin mai multe înjunghieri mici cu pumnalul, sunt identice. Dar în cazul unuia dintre ei, acest lucru este evaluat la nivel moral și comentat și prin ceea ce spune Vitellius, prin cum arată – cu alte cuvinte, avem din nou impresia vizuală. Caracteristicile ambelor genuri sunt dezvoltate aici.

Putem vedea din acest exemplu cum materialul informațional fragil care domină biografia a devenit istoriografie și putem vedea, de asemenea, efortul literar, artistic, din spatele istoriografiei. Cu toate acestea, o astfel de lectură trebuie inversată, deoarece nu Suetonius este sursa lui Tacitus, ci Tacitus este sursa lui Suetonius. Pentru biograf, sursele istoriografice nu sunt exclusive, dar reprezintă totuși principala sursă de informații. Foarte pro-

babel, Suetonius nu a lucrat fără Tacitus, ci a folosit „Analele” și „Istoriile”. Suetonius este o reelaborare a lui Tacitus, ci nu invers.

Nu doar că nu există nicio exagerare în Suetonius, dar compoziția dramatică este chiar redusă la o descriere mult mai obiectivă și mai sobră a faptelor. Informații sunt, de asemenea, omise, precum dilema asupra numelui tribunului Iulius: Proculus sau Placidus. Astfel de detalii sunt neinteresante pentru biografie și, prin urmare, nu sunt menționate. În schimb, natura simbolică a acestui element joacă un rol mult mai important în Tacitus: cum reacționează diferitele grupuri ale populației, ce fac militarii, ce fac triburile barbare, ce face plebea? Acestea sunt punctele care sunt rezumate într-un singur eveniment. Incidentul tribunului Iulius nu joacă niciun rol în moartea, execuția și batjocura lui Vitellius. Este un detaliu suplimentar, dar unul care este complet lipsit de importanță pentru biografia lui Vitellius. În această privință, lipsește pe bună dreptate din Suetonius și ar putea lipsi și din Tacitus, însă acesta din urmă are nevoie tocmai de acest detaliu.

Interesul sistematic al biografiei, care devine clar aici, nu constă nici în dramatizarea evenimentelor ca atare, nici în faptele unei persoane. Interesul este unul sistematic: ce fel de persoană a fost un anumit individ? Acest interes are două consecințe. Prima: în compoziția biografiei propriu-zise – iar aceasta este o diferență majoră față de ideea noastră de biografie – ordinea cronologică joacă doar un rol minor. Ne-am aștepta ca o biografie să înceapă de la naștere și apoi să continue cronologic până la moarte. Există și astfel de biografii în antichitate. Multe biografii încep cu nașterea și se termină cu moartea, dar – după cum se poate vedea foarte clar în Suetonius – secțiunea mare de mijloc nu este deloc cronologică: aici găsim declarații și acțiuni care arată că el posedea *clementia*, „clemența”, în timp ce altele arată că, în calitate de conducător, el nu s-a străduit să practice *moderatio*. Lucrurile sunt organizate în funcție de aceste categorii – fapte bune, fapte rele, fapte interne și fapte externe. Apoi, în anumite circumstanțe, se trece prin aceste puncte cronologic, și aici în funcție de disponibilitatea surselor, dar cronologia vieții nu este factorul decisiv într-o biografie. A doua consecință importantă a acestui caracter sistematic evaluativ al biografiei este determinată de întrebarea pe care aceasta și-o pune constant, și anume dacă o persoană este sau nu un model de urmat pentru cititor sau pentru un anumit tip de conducător.

II.6. BIOGRAFIILE CA LITERATURĂ PARENETICĂ

Ca urmare, biografia ca gen literar s-a bucurat de un avânt deosebit de mare – și putem face o paralelă cu autobiografia din perspectiva de astăzi – unde scopul este de a motiva oamenii să trăiască viața corectă. Biografia poate avea o funcție parenetică, de avertizare,

motiv pentru care apare adesea în școlile de filosofie. Cu toate acestea, este foarte des întâlnită în textele creștine care atribuie o semnificație specială vieții individuale. Acest lucru este exprimat în aceste zone creștine – în ceea ce privește istoria literară, ajungem la antichitatea târzie și apoi avem o tranziție către Evul Mediu – de-a lungul a două linii: pe de o parte, există interesul pentru Iisus ca fondator al acestei religii și pentru prima generație a purtătorilor de tradiție, apostolii. Această linie este reprezentată de Evangheliile, în măsura în care acestea sunt scrieri canonice (adunate în Noul Testament), dar și de marea producție evanghelică din afara acestor patru Evangheliile canonice ale lui Marcu, Matei, Luca și Ioan. Ne referim deci și la „Faptele Apostolilor”, *Acta* și *praxeis*. Biografia (sau *vita*) nu este cuvântul-cheie sub care aceste texte sunt înțelese. Găsim un singur text de acest tip în Noul Testament canonic, „Faptele Apostolilor” a lui Luca (*Acta Apostolorum*), dar în domeniul literaturii creștine necanonice, care nu era recunoscută ca Scriptură Sfântă în sens strict de către biserica în formare, există o întreagă colecție de Fapte ale Apostolilor pentru diferiți apostoli, inclusiv romane biografice foarte imaginative. Interesul pentru generația fondatoare domina această linie.

A doua linie cuprinde interesul pentru persoane fundamentale, exemplare și pentru stiluri de viață ideale. Acest lucru depinde de idealul de viață respectiv, care se poate și schimba de-a lungul timpului. Inițial, martirii sunt cei aduși în centrul atenției, în special în situațiile de persecuție din secolul al III-lea, dar și dincolo de acestea. *Passiones* („Patimile”, pentru că suferința și execuția sunt în centrul acestor biografii) pot lua forme literare diferite. Ele pot lua forma de *acta*, acum în sensul de literatură de protocol, procese-verbale. Actele martirilor din micul oraș african Scilli (*Acta Sanctorum Scillitanorum*) sunt printre cele mai timpurii texte creștine latine de la sfârșitul secolului al II-lea. În plus, există forma unei înregistrări judiciare și forma unei dezbateri. Toate acestea sunt posibile într-o formă retorică la nivel înalt. Ea se poate baza pe modele biblice, astfel încât moartea unui martir este clar scrisă după modelul unui martir biblic, Ștefan, de exemplu, pentru Noul Testament, dar și după modelele Vechiului Testament, și poate fi foarte puternic dramatizată, ceea ce este evident atunci când ne concentrăm asupra unui eveniment atât de mic și semnificativ.

Pe lângă martiri, la începutul secolului al III-lea și la începutul secolului al IV-lea găsim mai întâi traduceri, biografii de călugări și biografii ale primilor călugări din Egipt în limba latină. Apoi, odată cu popularizarea idealurilor ascetice, biografii ale femeilor penitente și în pelerinaj (la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea) și biografii ale episcopilor (începând cu secolele al V-lea și al VI-lea) joacă un rol foarte important, chiar

dacă acești episcopi nu erau martiri sau călugări. Structurile se schimbă, iar acest lucru are un efect asupra producției textului. Datorită funcției acestor texte, alte forme sunt predicile, în care o biografie poate fi prezentată sub forma unei predici sau sub forma unei scrisori admonitive sau instructive. Prin prisma interesului orientat spre persoană, toate acestea pot fi incluse sub termenul generic de biografie.

Formarea de serii are loc și aici. Acest lucru este evident atunci când oamenii înșiși formează linii de succesiune, în mod similar al școlilor antice de filosofie. În timp ce biografii erau scrise pentru fiecare conducător de școală, biografii sunt acum scrise pentru conducătorii de mănăstiri care se succed, iar biografiile episcopilor, în special ale episcopilor Romei, sunt scrise în serie. Cea mai importantă carte în acest sens pentru Roma este *Liber pontificalis*, o colecție de biografii ale episcopilor care a fost probabil începută în secolul al V-lea sau al VI-lea, dar care a continuat apoi până în zilele noastre (începând cu Sfântul Petru, adică într-o perioadă în care nu putem vorbi încă de episcopi). Această formă de serie, în special cea referitoare la istoria episcopilor romani, nu constituie istoriografie în sensul adevărat al cuvântului. Dar, din perspectiva funcției de stabilire a identității, de demarcare a limitelor și de legitimare, o astfel de serie de biografii poate înlocui cu ușurință istoriografia Bisericii Romane sau a unei mănăstiri anume.

O întrebare care ar trebui adresată este cea a motivației creării Faptelor Martirilor și a subiectivității sau obiectivității lor. Motivele creării lor cu greu pot fi descrise ca subiective – cel puțin mult mai puțin decât în cazul istoriografiei. Pretenția la obiectivitate este mai mare în sensul interesului pentru fapte. Problema este că pretenția de legături cauzale între evenimente este complet absentă. Ceea ce prezintă interes este ceea ce este descris pentru o persoană, însă, în scopul caracterizării, un singur eveniment poate fi mult mai interesant decât relatarea a doi ani consecutivi. Sunt colectate mii de acte de martiriu, de exemplu, în *Acta sanctorum*, unde sunt organizate pe zile; doar luna ianuarie umple mai multe volume în aceste ediții, deși unele dintre texte sunt foarte scurte. Este vorba de o producție în masă, ceea ce înseamnă și o recepție în masă. Diversificarea, variația în cadrul unui gen stabil dă roade. Biografia este un gen extrem de popular. Acesta este motivul pentru care chiar și un text atât de simplu precum colecția de biografii a lui Nepos, care cuprinde cel puțin șaisprezece suluri sau „cărți”, și-a găsit întotdeauna cititori: în antichitate și, după aproape un mileniu de transmitere precară, din nou începând cu secolul al XV-lea. A fost pur și simplu citită foarte mult, în timp ce monografiile istorice contemporane erau mult mai susceptibile să nu mai fie copiate. Aceste biografii erau menite și să distreze, dar – într-o

societate care se transforma într-un mare imperiu mediteraneeen – și să propage standarde universal aplicabile în evaluarea actorilor istorici. S-au păstrat astfel în special „*vitae* ale generalilor remarcabili ai popoarelor străine” și „istoricii în limba latină”.

II.7. BIOGRAFIA LUI SUETONIUS

Colecția de *vitae* a lui Suetonius prezintă cel mai probabil cele mai importante biografii antice care s-au păstrat din spațiul latin, din perioada Principatului timpuriu. Iată doar câteva detalii biografice despre Suetonius: Gaius Suetonius Tranquillus s-a născut în jurul anului 70 d.Hr., probabil în Italia. O inscripție în onoarea sa a fost găsită la Hippo, în Africa de Nord, ceea ce a dus la presupunerea că ar fi fost cetățean al acestui oraș, dar nimic din această inscripție (*Année Epigraphique* 1953, 73) nu indică în mod specific acest lucru. Ca secretar privat al împăratului Hadrian, ca *ab epistulis*, acesta a călătorit mult. Faptul că a călătorit în Africa în momente diferite face pur și simplu parte din munca depusă de un membru al acestei curți apropiate împăratului. Suetonius însuși a fost probabil inițial avocat la Roma și prieten cu Plinius cel Tânăr. Știm acest lucru din mai multe scrisori de la Plinius care s-au păstrat. Plinius l-a sprijinit foarte mult și, printre altele, i-a oferit acestuia *ius trium liberorum*, „dreptul la trei copii”. Suetonius însuși nu avea copii, dar se afla la un nivel egal din punct de vedere juridic cu cei care aveau cel puțin trei copii și, prin urmare, putea să își facă un testament. Dreptul de a avea trei copii putea fi conferit și ca un privilegiu. În sfârșit, probabil că acesta a devenit și secretarul privat al împăratului în acest fel, în acest caz combinat cu funcțiile de *bibliothecis* (responsabil pentru bibliotecă) și *studiis* (responsabil cu domeniul academic).

Suetonius a obținut probabil funcția de secretar personal sub Hadrian de abia în jurul anului 118 d.Hr. A fost probabil demis zece ani mai târziu, împreună cu *praefectus praetiorum* Gaius Septicius Clarus, căruii îi sunt dedicate cele douăsprezece *Vitae Caesarum* ale lui Suetonius. Informația privind această dedicație provine de la un scriitor al antichității târzii, Ioannes Lydus. Începutul lucrării propriu-zise, și anume prima parte a biografiei lui Divus Iulius de dimensiunea unui sfert de pagină, a fost pierdută de timpuriu.

Atunci când ne referim la Suetonius ca la un secretar privat, este important să ne dăm seama că nu vorbim despre o singură persoană, ci despre un secretariat extins, condus de către libertți în perioada dinastiei Iulia-Claudia și de către cavaleri începând de la împăratul Domițian. Această funcție ducea la o relație foarte strânsă cu împăratul. Suetonius, de exemplu, relatează că Augustus i-a făcut lui Horațiu oferta de a deveni secretarul său privat, dar

acesta a refuzat. Faptul că a refuzat-o contrazice o tradiție răspândită în sursele de circulație mai largă. Acest lucru arată un interes deosebit al lui Suetonius de mai târziu în funcția sa de *ab epistulis* pentru potențialul său predecesor Horațiu. Această apropiere arată, de asemenea, că relația cu *princeps*-ul este de mare importanță pentru funcția de secretar privat și trebuie să ne întrebăm dacă Suetonius l-a criticat pe Hadrian în biografiile împăratului, în biografiile pentru epocile Iulia-Claudia și Flavia. O astfel de critică, pe de o parte, ar clarifica aspectele referitoare la relația dintre Hadrian și Suetonius și, pe de altă parte, ar contribui la clarificarea cronologiei interne a lucrărilor lui Suetonius.

Argumentele prezentate în favoarea unei astfel de critici în biografiile împăraților nu sunt convingătoare în ansamblul lor. Deși Nerva, succesorul lui Domițian, marchează începutul noii dinastii a împăraților adoptivi, critica implicită rezultată din tratamentul aplicat de acesta asasinilor împăratului Domițian nu pare a fi o critică clară adusă împăratului Hadrian. La fel de neconvingător este și faptul că accentul pozitiv pus asupra împăratului Titus, care a domnit foarte puțin, poate fi interpretat, dimpotrivă, ca o critică la adresa împăraților actuali. Desigur, aceste biografii ale împăraților conțin judecăți diferite. Desigur, Titus pare să fi beneficiat de o caracterizare deosebit de intensă și deosebit de pozitivă, însă nimic din toate acestea nu poate fi interpretat în mod convingător ca o critică masivă, consistentă, adusă împăratului care domnea în acel moment, ceea ce ar conduce inevitabil la cronologia conform căreia Suetonius a pierdut funcția de secretar privat înainte de redactarea ultimelor *vitae* imperiale.

O a doua abordare a problematicei datării ar fi analiza surselor utilizate de Suetonius în citatele imperiale. În primele biografii, astfel de documente sunt citate în detaliu. Această utilizare extensivă a documentelor scade în mod clar în *Vitae* după biografia lui Tiberius. Cu toate acestea, această constatare nu oferă o cronologie care să sugereze că Suetonius și-a pierdut funcția de *ab epistulis* după scrierea primelor biografii și, prin urmare, și-ar fi pierdut și accesul la arhivele imperiale, singurul mod care i-ar fi permis să folosească aceste surse. Pe de o parte, Suetonius a lucrat doar cu o cantitate limitată de scrieri literare și istorice; pe de altă parte, este mult mai probabil ca documentele pe care Suetonius le menționează în special în Viețile lui Cezar și Augustus, cu deosebire scrisorile, să fi fost deja publicate și, prin urmare, să nu reprezinte dovada unei activități arhivistice intense și a unui acces privilegiat în arhive.

Ca un ultim punct, atunci când Suetonius menționează sursele sale documentare, el numește doar câteva dintre acestea și nu există nicio dovadă convingătoare că Suetonius a folosit surse

documentare pe care să nu le fi menționat. În ansamblu, în ceea ce privește situația surselor, putem cel mai probabil conchide că sursa centrală pentru biografiile lui Suetonius este istoriografia.

II.8. OPERA LUI SUETONIUS

Suetonius nu este un biograf doar în sensul de biograf al unor subiecți importanți din punct de vedere politic. În primul rând, Suetonius este un biograf la o scară mult mai largă. Opera sa colectivă, *De viris illustribus*, cuprindea o serie întreagă de colecții biografice. Biografiile poetilor, *De poetis*, trebuie menționate. *Vitae* lui Terențiu, Horațiu și Lucan, probabil și cea a lui Vergiliu conservată de Donatus, și unele elemente din *Vita* lui Plinius cel Bătrân pot fi atribuite lui Suetonius – toate *vitae* care nu au fost transmise sub forma lucrărilor colective ale lui Suetonius, ci mai degrabă la sfârșitul unor expuneri critice ale acestor autori. Biografiile pierdute sunt înlocuite, cel puțin în datele-cheie, de Cronica lui Ieronim, care a îmbogățit originalul lui Eusebius cu informații literare și istorice din istoria literară latino-romană.

De grammaticis et rhetoribus, lucrarea lui Suetonius care cuprindea biografiile gramaticienilor și retorilor, s-a păstrat parțial în formulă completă. În plus, mai sunt biografiile oratorilor, *De oratoribus*, ale filosofilor, *De philosophiis*, și, în sfârșit, iar această pierdere este deosebit de regretabilă pentru noi, biografiile istoricilor, *De scriptoribus historicis*.

Dincolo de biografii, opera lui Suetonius este uimitor de vastă. Cunoaștem o serie de tratate, cel puțin din referințele la titlurile antice, despre zei, calendar (*De anno Romanorum*), jocuri, preziceri, animale, funcții și regi. Fragmentele pe care Reifferscheid le-a adunat într-o ediție Teubner, și *Prata*, „pajiștile”, pentru care nu există o nouă ediție, au fost probabil cel puțin parțial rezumate într-o lucrare colectivă comparabilă cu *De viris illustribus*, și anume *Prata* – titluri comparabile sunt *Anthologia* sau *Florilegium*. În ansamblu, aceste lucrări arată că Suetonius era un autor, un anticar și un erudit care cunoștea foarte bine istoria culturală și pentru care elementul istoric al biografiilor nu era o prioritate.

II.9. SUETONIUS CA ISTORIC

Cu toate acestea, Suetonius a fost citit ca istoric, pe lângă marea sa influență ca anticar care poate fi urmărită până în antichitatea târzie. Este foarte ușor să aflăm pe ce se bazează acest lucru dacă ne uităm la lista de titluri ale biografiilor. Acestea sunt biografiile lui Iulius Caesar, Augustus, Tiberius, Caligula (numit Gaius), Claudius, Nero, apoi ale împăraților din anul celor patru împărați, Galba, Otho, Vitellius și, în cele din urmă, ale flavienilor Vespasian, Titus și Domițian. Cu această serie de doisprezece

împărați, Suetonius urmărește a doua jumătate a secolului I î.Hr., de fapt întregul secol I î.Hr. dacă începem de la data nașterii lui Cezar în anul 100 î.Hr., până la sfârșitul secolului I d.Hr., moartea lui Domițian în anul 96 d.Hr., într-o succesiune neîntreruptă de biografii imperiale.

Cu toate acestea, aceste biografii sunt în primul rând biografii cu investigații independente și nu prezintă o istoriografie ascunsă, continuă, cronologică. Ele au o structură clară care este cronologică doar la început, cu circumstanțele nașterii, originii, copilăriei, și la sfârșit, cu scena morții, eventualele semne prevestitoare și ultimele cuvinte. Între acestea, viața împăratului este prezentată în concordanță cu o serie de criterii sistematice. De interes sunt familia, activitățile de politică internă și externă, activitățile care arată că împăratul a fost un conducător bun sau un tiran, activitățile de construcție și activitățile artistice. Doar în cazuri izolate există rubrici care clasifică activitățile între cele de dinainte și după ascensiunea la tronul imperial. În cadrul acestor rubrici există, la rândul lor, diferite niveluri de organizare care pot fi și cronologice, dar pot și să urmeze principii ierarhice, să fie structurate în ordine crescătoare sau descrescătoare sau să identifice diferite subgrupuri într-un anumit domeniu și apoi să se ocupe de informațiile referitoare la împărat.

Această abordare sistematică în privința biografiilor împăraților arată încă o dată caracteristica biografiei antice în general. Aceasta nu se vedea pe sine ca o formă specială de istoriografie, ci mai degrabă încerca să analizeze și să clasifice persoana individuală dintr-o perspectivă sistematică și astfel, în consecință, să le facă accesibile pentru comparație. Totuși, este la fel de important să observăm că această perspectivă se schimbă în timpul procesului de recepție. Tipul de biografie în serie nu doar caracterizează biografia din antichitatea târzie, dar aduce și contribuții domeniului istoric prin faptul că istoriografia însăși este realizată din ce în ce mai mult ca o serie de biografii imperiale. În cele din urmă, pentru Evul Mediu, trebuie remarcat faptul că Suetonius, prin începerea seriei sale de împărați cu Iulius Caesar – alegere care poate fi criticată, dar și justificată din punct de vedere istoric – modelează și imaginea medievală a Imperiului Roman, în care Cezar este în general plasat în fruntea împăraților romani, ci nu la sfârșitul Republicii. Peste două sute de manuscrise medievale atestă entuziasmul cu care biografiile lui Suetonius erau citite ca o istorie a perioadei imperiale romane (timpurii); fragmentele biografiilor erudiților au fost păstrate într-un singur manuscris. Exemplul din urmă este valabil și pentru alternativa biografiilor lui Suetonius și anume pentru lucrările istorice ale lui Tacitus despre aceeași perioadă.

II.10. HISTORIA AUGUSTA

Cine dorea să citească și despre secolele al II-lea și al III-lea d.Hr. ca în Suetonius trebuia să apeleze la *Historia Augusta*, pentru care avem păstrate cel puțin douăzeci de manuscrise medievale. *Historia Augusta* reprezintă o serie de biografii publicată sub forma unei colecții de vreo treizeci de biografii mai ample, conținând și o biografie colectivă a treizeci și doi de împărați și pretendenți la tron mai puțin importanți. O astfel de biografie mai puțin extinsă poate fi redusă la câteva rânduri. Ea conține doar o frază despre originea împăratului, o frază de caracterizare a acestuia și o frază despre aspirațiile și eșecurile împăratului. În plus, există, bineînțeles, biografii mai lungi care pot ajunge la câteva zeci de pagini tipărite în edițiile de astăzi. Din punct de vedere cronologic, seria de biografii începe cu Hadrian și acoperă perioada cuprinsă între 117 și 285 d.Hr.; perioada cuprinsă între anii 244 și 253 d.Hr. lipsește. Având în vedere situația surselor păstrate, *Historia Augusta* este singura sursă istoriografică majoră pentru cel puțin unele secțiuni ale acestei perioade.

Problemele Istoriei Augusta devin evidente doar la o examinare mai atentă. În primul rând, găsim biografii care urmează schema lui Suetonius. De asemenea, este posibil să fi fost planificată o continuare directă a biografiilor lui Suetonius. Doar biografiile lui Nerva și Traian lipsesc la început, o pierdere posibil datorată cursului istoriei tradiției. Aceste biografii sunt caracterizate inițial prin surse bune, în special pentru începutul secolului al II-lea d.Hr. Marius Maximus, biograful pierdut pentru secolul al II-lea d.Hr., a fost probabil unul dintre aceste surse. Alte surse pot fi recunoscute doar prin apropierea lor de istoriografi ai scrierilor de tip breviar din antichitatea târzie; prin apropierea lor față de Eutropius și Aurelius Victor, scriitori ai secolului al IV-lea d.Hr., apare indicată o sursă comună cu *Historia Augusta*, denumită în cercetare *Istoria Imperială a lui Enmann* (EKG) – aceasta ocupă un loc ferm printre ipotezele legate de surse ale istoriografiei din antichitatea târzie, deși rămâne o ipoteză controversată.

Dar mai întâi, un cuvânt despre caracterul biografiilor. După cum am menționat deja, găsim din nou, în esență, schema lui Suetonius, deși există o evoluție contrară. În timp ce documentele joacă un rol mai important în biografiile timpurii ale lui Suetonius decât în cele târzii, în *Historia Augusta* are loc un proces invers. Din ce în ce mai mult, aceste biografii constau din documente conectate între ele doar prin comentarii minore. Problema este calitatea acestor documente care, la o analiză mai atentă, se dovedesc adesea a fi invenții și falsuri. Pregătirile pentru lucrarea *Prosopographia Imperii Romani*, un proiect al Academiei de Științe din Berlin, au fost cele care au scos la iveală contradicții masive

din cadrul materialului și cele care, în același timp, au evidențiat fenomenul conform căruia multe detalii pot fi explicate dacă nu se presupune ca biografiile să fi fost scrise într-o perioadă contemporană sau la scurtă vreme după aceea, ci dacă se ajunge mai degrabă la o datare a lor pentru secolul al IV-lea, poate chiar spre sfârșitul secolului al IV-lea.

Conform textului care s-a păstrat, biografiile reprezintă opera a șase autori diferiți: Aellius Spartianus, Aellius Lampridius, Iulius Capitolinus, Vulcacijs Gallicanus și, în sfârșit, Trebellius Pollio și Flavius Vopiscus, cărora le pot fi atribuite ultimele biografii până la Carus, Carinus și Numerianus. Acești șase biografi scriu biografii destul de diferite. Cu toate acestea, ei nu sunt consecvenți în propria lor abordare biografică. Această situație dă naștere unei eminente probleme metodologice. Pe de o parte, avem paternitatea diferită susținută de textul însuși, iar pe de altă parte, dovezi că această lucrare a fost scrisă de un singur autor.

Într-o astfel de constelație, criteriile interne nu pot avea decât o pondere limitată și nu au un efect decisiv. Diferențele de stil și cele privind viziunea asupra istoriei pot face parte din programul de atribuire unor autori diferiți. În această privință, analizele detaliate, precum cele care au fost prezentate recent în apărarea paternității multiple, au o influență redusă asupra problemelor care trebuie soluționate aici. Clarificările ar trebui căutate aici dintr-o perspectivă mai degrabă literară-sociologică.

În primul rând, formarea de serii în lucrările biografice este un atribut constant. Nu este admisibilă ipoteza unor autori diferiți în baza numărului mare de biografii. În al doilea rând, nu putem cita niciun fenomen comparabil pentru antichitate, și anume un colectiv de șase autori pentru un proiect istoriografic comun sau de alt tip. În cazul în care un astfel de colectiv de autori ar fi existat totuși, ar trebui să ne așteptăm fie la anonim, fie la o identitate mult mai puternică în orientarea biografiilor în viziunea lor asupra istoriei. Din acest punct de vedere, întocmai diferențele sunt cele care dovedesc identitatea autorului aici, care, în mod evident – după cum reiese din observațiile metodologice explicate din câteva dintre prologurile biografiilor – se joacă cu genul biografiei, cu teorii și presupozitii istoriografice, explorând limitele.

Subiectul, și anume împărații, împreună cu fenomenul special al includerii pretendenților și împăraților adversari cu roluri minore, precum și această concepție specială și atipică a subiectului, sunt elementele care leagă întreaga lucrare, reprezentând în același timp o reflecție asupra istoriografiei și biografiei antice. În schimb, problemele literare și metodologice trebuie să fi fost în prim-planul intereselor autorului, după cum sugerează ficțiunea extrem de complexă a celor șase autori diferiți. Din această per-

spectivă, producția abundentă de documente fictive, care apropie biografia istorică de romanul istoric, ar trebui de asemenea analizată și evaluată.

Luând în considerare toate aceste constatări, se pare că la sfârșitul secolului al IV-lea, într-o perioadă în care stabilitatea dinastiei constantiniene începuse să se clatine considerabil, fiind din nou destrămată ca urmare a conflictelor dintre împărați și contra-împărați, ne confruntăm cu un autor care reflectează asupra acestei reînnoite schimbări constante de împărați și care analizează în același timp, ba chiar parodiază parțial, la un nivel meta, instrumentul acestei reflecții.

12. Forme scurte ale istoriografiei

12.1. SPECTRUL

Cu *Historia Augusta* sau, dacă acceptăm ficțiunea identităților diferite ale autorilor, cu *scriptores Historiae Augustae*, am redescoperit un fenomen în domeniul biografiei care a fost reflectat în genurile discutate anterior, fenomenul formelor scurte. Relatările istorice detaliate, precum cele prezentate de Titus Livius în o sută patruzeci și două de cărți, nu erau accesibile unui public larg. Întâlnim astfel foarte rapid în istoria recepției lui Titus Livius fenomenul rezumării, producerea de extrase, care duce la lucrări precum relatarea istorică a lui Florus (copiată și citită de multe ori începând cu Evul Mediu Înalt), și care a produs mai departe epitomele lui Titus Livius, rezumatele care ni s-au păstrat, *Periochae*, din care astăzi putem reconstitui pe deplin întreaga operă a acestuia.

Pe lângă această rezumare deschisă a autorilor clasici, întâlnim și fenomenul breviarului. În prezentarea periodizării istoriografiei romane pentru antichitatea târzie, o serie de astfel de breviare, lucrări care tratează întreaga istorie romană în câteva zeci de pagini, au fost deja prezentate. În același timp însă, trebuie amintit și faptul că acest fenomen nu este în sine unul al antichității târzii. Chiar și pentru perioada imperială timpurie a lui Tiberius găsim istoria romană a lui Velleius Paterculus comprimată în două cărți, aparținând și ea seriei istoriilor scurte. Velleius însuși nu obosește niciodată să se refere la proiectul unei istoriografii detaliate, chiar dacă această referință are un caracter utopic. Nu cunoaștem nicio astfel de lucrare a lui Velleius Paterculus. Poate că proiectul, sau anunțul său, a servit doar ca o „scuză” a formei scurte (realizate).

12.2. ISTORIOGRAFIA SUB FORMĂ DE LISTE

Ceea ce va fi prezentat pentru a încheia această colecție de forme scurte istoriografice este o linie care datează, de asemenea, de mult timp și care are o tradiție independentă, chiar dacă se referă adesea și la genurile discutate până acum. Ne referim aici la *fasti*, la fastele romane. Aceste *fasti* au fost prezentate până acum ca o listă de consuli, un instrument al nobilimii republicane târzii și al istoriografiei republicane târzii, cu ajutorul căruia prestigiul pro-

priei familiei creștea prin falsificarea și inventarea de consulate și dictaturi pentru membrii legendari ai familiei respective din timpul perioadei romane timpurii. Totuși, nu această latură a fastelor este cea care ne interesează aici, ci elementele care merg dincolo de consuli sunt cele care fac fastele interesante pentru noi.

Faptul că, începând cu epoca republicană târzie, utilizarea termenului de *fasti* pentru listele celor mai importanți magistrați ai Romei și ai municipiilor sau coloniilor italice a devenit obișnuită se bazează pe adăugarea frecventă a acestor liste la calendare. Pentru acestea, termenul provine din caracterul calendarului zilelor de judecată și de adunare codificat de Cn. Flavius la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., *dies fasti* și *dies nefasti*. Originea acestui gen poate fi determinată cu precizie pentru Roma prin intermediul celei mai vechi liste conservate de acest gen, și anume *Fasti Antiates maiores*, o decorație murală pictată în jurul anului 67 î.Hr. într-o clădire cel mai probabil privată de pe coasta de lângă Antium; această combinație poate fi atribuită unui model din Roma, urmat cu mare fidelitate. Este vorba despre o pictură murală pe care M. Fulvius Nobilior (și Q. Ennius) a executat-o în Templul lui Hercule – acum un *aedes Herculis Musarum* – pe care l-a extins între 179 și 173 î.Hr. pentru a include un portic și Muzele capturate în Ambrakia. În timp ce calendarul a reunit pentru prima dată zilele de fondare a templului până la dedicarea acestuia, în paralel, începând cu anul 174 sau 173 î.Hr., a fost întocmită o listă a consulilor romani, inclusiv a celor sufecți și a cenзорilor, care a fost probabil completată pe cealaltă parte și pentru perioada anterioară.

Atât magistrații incluși pe listă, cât și structura contemporană a unei datări „absolute” de tip *ab-urbe-condita* împiedică identificarea acestei părți a piesei murale (și copiile sale) în a fi considerată o listă de consuli eponimi cu o valoare practică pentru procesele de datare de zi cu zi. Acest lucru poate fi observat în continuarea genului. Listele pot fi extinse pentru a include și alți magistrați, precum cei locali, și prin adăugarea de note istorice în *Fasti Capitolini* sau în copiile municipale, căpătând în cele din urmă caracterul de cronici. Dacă nu au fost folosite ca liste de eponimi, atunci aceste liste au fost consultate în mod repetat în interesul unor astfel de note. Ceea ce lipsește cu desăvârșire, însă, este o încercare de a le analiza ca un gen de sine stătător, cu propria lor dezvoltare formală, propria lor viziune asupra istoriei și propria lor poziție în structura altor genuri istoriografice. Această încercare este întreprinsă aici, începând cu o descriere detaliată a textelor, dintre care cele mai multe sunt interpretate ca suporturi cronologice. Aceasta nu numai că deschide o dimensiune neglijată a istoriografiei clasice, dar conferă și o mai mare profunzime istorică studiului fenomenului conex al cronicilor antichității târzii.

„Cronograful din 354” marchează punctul central al acestei istorii a genului în două părți.

12.2.1. Cele două exemplare cele mai timpurii

Chiar și cea mai veche listă conservată din *Fasti Antiates maiores* (*Inscriptiones Italiae* 13.1, 161-6) oferă mai mult decât o listă de necesități eponime. Numele cenzorilor și nota *lustrum fecerunt* organizează lista prin întreruperea structurii coloanelor. În plus, culoarea lor roșie le diferențiază de culoarea neagră a numelor consulilor eponimi. Toate celelalte informații care merg dincolo de lista eponimilor sunt de asemenea scrise cu roșu: abdicările din funcție, una indicând decesul în timpul mandatului – și numele consulilor sufecți, introduse prin *suffectus*. Lista consulilor include filiația și *cognomen*-ul acestora, elemente care lipsesc în datarea eponimă din documentele contemporane și mai vechi conservate. În ciuda acestui surplus de informații în comparație cu un tabel eponim „pur” (postulat), lista magistraților din *Fasti Antiates maiores* rămâne una dintre cele mai slab reprezentate ale genului său. Cel mai apropiat exemplu din punct de vedere cronologic, *Fasti Arvalium*, este reconstituit în partea funcționarilor doar din fragmente ulterioare; ca și *Acta* fraților arvali, lista era constant completată. Cu toate acestea, uniformitatea ulterioară ne permite formarea unor concluzii cu privire la aspectul acestora la momentul fondării sau reorganizării colegiului în 29/28 î.Hr.

Referitor la limbaj și conținut, lista este la fel de concisă ca cea din *Fasti Antiates maiores*. Numirea de *consules ordinarii* este urmată de până la patru consuli sufecți, introduși prin *suffectus* (*Inscr. It.* 13.1, 298 f. pentru anii 18 și 31 d.Hr.). Consulii eponimi sunt de obicei introduși în listă la nominativ, dar uneori apar și în cazul ablativ, ca să spunem așa, ca o datare a magistraților care urmează; numai în aceste cazuri se adaugă *co(n)s(ulibus)* eponimilor. Consulii sufecți nu sunt urmați de cenzori ca la Antium, ci de numele magistraților din funcțiile de *praetor urbanus* și *praetor peregrinus*. Înlocuirea acestui element reflectă situația din 29/28 î.Hr. Funcția de cenzor își pierde considerabil din importanță pe parcursul Republicii târzii; aparent, din cauza intervențiilor lui Sylla și Clodius și a instituirii unui fel de cenzuri permanente prin funcția lui Cezar de *praefectus morum*. Totuși, aceasta și-a pierdut din importanță și din punct de vedere al istoriei structurale din cauza scăderii consensului clasei politice conducătoare, singura care ar fi putut garanta acceptarea unei autorități cenzoriale cuprinzătoare. Din această perspectivă, era logică înlocuirea cenzorilor cu cei mai înalți funcționari anuali (după consuli) într-o documentație care era în permanență completată și axată asupra

prezentului (progresiv). Din moment ce pretorii, spre deosebire de consuli, nu sunt menționați niciodată în ablativul timpului, nu există niciun motiv pentru a vedea urmele unei eponimii mai vechi care să meargă dincolo de consuli în numirea acestora.

O scurtă examinare a altor faste, în special a celor municipale care conțin liste istorice anexate, dar și a exemplarelor independente care, ca în cazul Forumului, nu au vreo legătură cu un calendar, ar putea aduce clarificări tendințelor identificate. Prin apelarea lor la cenzeni, *Fasti consulares Capitolini* urmează modelul reprezentat de *Fasti Antiates*, dar tind să verbalizeze abrevierile acelei liste folosind propoziții complete. În loc de un simplu *theta* (Θ), se poate citi în *mag(istratu) mortuus est*, în loc de *suffectus* se poate găsi în *eius loc(um) f(actus) e(st)*. Numirile în funcțiile de dictatori și *magistri equitum* sunt consemnate, iar notele de abdicare se extind în „scurte povestiri”. De exemplu, pentru anul 368 î.Hr. (*Inscr. It.* 13.1, 33): . . . [post edictu]m in milites ex s(enatus) c(onsulto) abdicarunt. in eorum locum facti sunt . . .

Importante incizii „constituțional-istorice” sunt de asemenea notate, cum ar fi primele numiri ale plebeilor în funcții. Sunt introduse epitete speciale – *Censorinus*, *Asiaticus* –, sunt explicate relații de familie obscurate de numele adoptive: (*Inscr. It.* 13.1, 49): *L. Manlius L. f. L. n. Acidinus Fulvian(us)*, *Q. Fulvius Q. f. M. n. Flaccus / hei fratres germani fuerunt* (179 î.Hr.). Pe cele mai recente tăblițe – având loc deja politica religioasă augustană – este consemnat prin numirea colegiilor preoților faptul că, în anul 10 d.Hr., un *flamen martialis* a fost *consul ordinarius* urmat de un *flamen dialis* în funcția de consul sufect.

Numirea războaielor – *bellum Gallicum cisalpinum*, *bellum Punicum secundum*, *bellum Philippicum*, *bellum Antiochinum* și așa mai departe – este probabil mult mai importantă pentru perioada mai veche. Centrate pe linia lor și tăind astfel spațiul dintre nume, care sunt aranjate și aici în două sub-coloane, ele aduc o contribuție considerabilă în împărțirea vizuală a istoriei documentate în secțiuni, în epoci care ne modelează încă imaginația.

12.2.2. *Fasti Ostienses*

Fasti Ostienses se remarcă prin amploarea notelor istorice, prin tematica abordată și prin gradul de conservare. Evenimentele casei imperiale – moartea, îmbrăcarea de *toga virilis* de către fiul lui Germanicus, Nero Iulius Caesar, ucis ulterior de Tiberius, reprimarea conspirației lui Seianus și executarea celor implicați – și darurile în bani (*congiaria*), triumfurile și alte evenimente similare distribuite în astfel de ocazii formează cea mai mare parte a materialului istoric. Schema unui an corespunde celei din *Fasti Cuprenses*: consuli, știri istorice, magistrați locali. Note ocazionale

referitoare la evenimentele din Ostia însăși sunt enumerate după evenimentele romane (urbane) și înainte de magistraturile locale sau după acestea (a se vedea anii 30, 36, 91 (incert), 94, 152 d.Hr.).

Chiar și în perioada domniei lui Tiberius, toate aceste însemnări capătă caracterul unei cronici continue, deși a uneia modeste, care consemnează evenimentele importante cu data curentă; cu toate acestea, coloanele de nume ale magistratilor de tip *consules ordinarii* și *suffecti* care intră în funcție în cursul anului rămân la început, înaintea altor evenimente, inclusiv a celor petrecute mai devreme în cursul anului. Acest lucru ne arată că datele unui an erau consemnate la sfârșitul anului și nu imediat după evenimentele petrecute în cursul anului. În caz contrar, un spațiu estimativ ar fi trebuit lăsat pentru ca numele consulilor sufecti să fie consemnate ulterior, dar nu există nicio dovadă a acestui lucru. Consemnarea include și un număr semnificativ de evenimente religioase, și anume dedicarea de temple – încă din anul 46 î.Hr. –, jocuri și *epula* („banchete”). Ocazional, există o descriere comună a ritualurilor, cum ar fi ceremoniile funerare desfășurate pentru nepotul lui Augustus, L. Caesar, în anul 2 d.Hr. (*Inscr. It.* 13.1, 183: [---] / *tecta est. hominu[m] plus ---*) / *inta millia can[delis ardentibus] / obviam processe[runt. magistratus] / Ostiensium pulla[ti corpus tulerunt.] / oppidum fuit orn[atatum ---]*).

Uimirea provocată de lectura acestor *Fasti Ostienses* ar trebui să ne reamintească faptul că acesta este un text unic în ceea ce privește varietatea informațiilor integrate în schema listei de magistrați. Aceste faste au predecesori recognoscibili în exemplele studiate, cărora le rămân îndatorate pentru modelul formei lor. În ceea ce privește nivelul de detaliu atins însă, acestea sunt apropiate mai degrabă de textele literare – de exemplu, de epitomele lui Titus Livius. Ce a dus la o inscripție atât de elaborată?

Spre sfârșitul secolului I î.Hr., când au început să fie păstrate *Fasti Ostienses*, la Roma nu exista niciun model de documentare oficială centralizată sub formă de inscripții. Cu toate acestea, existau cunoștințe despre o formă comparabilă de documentare în trecutul Romei. Obiceiul din Ostia face referire la acest lucru. Este vorba despre *Pontifex Volcani et aedium sacrarum* – forma completă a numelui său în anul 105 d.Hr. – a cărui succesiune este notată cu atâta atenție în text, încât acesta se presupune a fi fost cel căruia i s-ar fi încredințat producerile de faste. Cel mai probabil, inscripția era atașată templului „său”, dedicat lui Vulcan. La Roma, *pontifex maximus* era cel care, de la mijlocul secolului al III-lea î.Hr. – însă, conform teoriei general acceptate din timpul perioadei republicane târzii, de la începutul orașului și până la publicarea de *annales maximi* – avea o „inscripție”, o placă de lemn cu numele consulilor și cu cele mai importante evenimente ale anului, plasată în fața re-

ședinței sale oficiale, așa cum a fost discutat în detaliu în capitolul 6.6.1. Acest model instituțional este cel care a conferit creației din Ostia permanența care i-a permis să fie produsă timp de aproape două secole. Modelul lui Fulvius pare să fi fost combinat aici cu un model și mai venerabil.

12.2.3. Fastele în structura genurilor istoriografice

Oricât de importantă ar fi o descriere detaliată a fastelor, găsite predominant sub formă de inscripții, perspectivele literar-sociologice oferite de circumstanțele adesea necunoscute sau neclare ale descoperirii acestora rămân minimale. Unele mărturii literare, începând cu Cicero, fac posibilă o analiză aprofundată și o conturare a locului listelor inscripționate, care nu se limitează la forme epigrafice, în structura altor genuri istoriografice.

Cicero vorbește despre consuli în trei locuri. Primele două cazuri sunt discursuri, cele în favoarea lui Sestius și cele împotriva lui Piso, iar tonul este consecvent: consuli în discuție sunt atât de răi încât ar trebui să fie eliminați din *fasti* (Cic. *Sest.* 33; *Pis.* 30). Aici, fastele reprezintă o formă tangibilă a memoriei colective (*memoria*): nu un mijloc de datare, ci un registru de onoare. Al treilea pasaj, găsit în faimoasa Epistolă a lui Lucceius, cu reflecțiile sale asupra istoriografiei, pune aceeași tăbliță într-o lumină diferită: în comparație cu istoriografia de orientare elenistică, care este capabilă să prezinte acele lucruri care îl captivează cel mai mult pe cititor – evenimente ale destinului și schimbări neașteptate – prezentarea analitică scufundă totul în mediocritate, precum simpla enumerare a fastelor (Cic. *fam.* 5.12.5). Fastele, și chiar și analele, nu sunt tocmai o formă de istoriografie care să satisfacă cititorul avizat. Ele sunt – așa cum Cicero nu ar spune într-un discurs public – doar o formă primitivă de memorie istorică, dar asta reprezintă ele sub forma listelor consulare.

Impresia lăsată de Cicero este una confirmată de literatura ulterioară. În poemele lui Horațiu, fastele apar de mai multe ori ca formele autorizate ale memoriei colective (Hor. *sat.* 1,3,112; *carm.* 3,17,2-4; 4,14,1-5). Onoarea personală pe care o indică includerea propriului nume în această listă constituie tema centrală a perioadei următoare. Lucan oferă mai multe exemple în acest sens, la fel ca Statius (Lucan. 2,645; 5,5. 384; 8,817f.; Stat. *silv.* 4,1,1. 20, 29). Se poate face aluzie la acest lucru în textele panegirice (Plin. *paneg.* 58,3; 92,2), o practică ce se extinde până în antichitatea târzie: Claudius Claudianus, care a scris poezii la începutul secolului al V-lea, conduce de departe lista cu șaptesprezece referințe.

Până în antichitatea târzie, textele menționate mai sus atestă o înțelegere a fastelor care se concentra exclusiv asupra listelor consulare și le trata în întregime în conformitate cu conceptul re-

publican de magistratură. Lista de consuli este o listă de onoare: apariția repetată în aceste documente reprezintă o multiplicare a prestigiului, dar devine suspectă de îndată ce intenționează excluderea completă a altora. Numele principale (și eponime) ale *consules ordinarii*, evidențiate în roșu sau purpuriu, ies din nou în evidență, dar, în general, pare să fi prevalat echivalența aproximativă a consulatului sufect, acea funcție „neorânduită” introdusă cu mare efort de Cezar, fiind condiționată de demisia voluntară a unui predecesor în viață.

Ținând cont de aceste considerații și de surse însă, ne mișcăm doar în jurul elitei romane (urbane) și deci în jurul literaturii claselor superioare. Fastele conservate în inscripții, pe de altă parte, pot fi atribuite în cele mai multe cazuri claselor superioare municipale sau chiar unor colegii de oameni cu un status social semnificativ inferior. Notele istorice ale acestor exemplare sunt mult mai puțin fidele idealurilor republicane. Aici, războaiele civile apar sub numele consulilor; evenimentele casei imperiale devin rapid tema dominantă a completărilor. Aceste texte nu își pierd atributul de liste de onoare, dar devin și breviar de istorie romană, într-un mod cât se poate de orientat spre persoană, așa cum apare în înțelegerea romană a istoriei. Aceste liste pot fi cu greu descrise ca istoriografie, dar prin prezentarea lor non-narativă a datelor istorice, ele constituie cel puțin ceva asemănător unei „protoistorii” (Jörn Rüsen).

Distanța socială și geografică a majorității fastelor față de centrul politic, pe de o parte, și scăderea importanței politice a consulatului, pe de altă parte, nu duc la presupunerea că aceste liste aveau un caracter mnemonic care activa o narațiune o mai detaliată a istoriei romane. Nu trebuie subestimată nevoia de sens pe care „istoria” trebuie să o satisfacă pentru grupurile și locurile în cauză aici. Având în vedere caracterul în esență local al societăților antice – a căror segmentare profundă nu numai în sfera economică, ci și în cea culturală, este certă în ciuda tuturor elementelor centralizatoare – posibilitățile oferite de istoria centrului politic nu trebuie supraestimate.

Din acest punct de vedere, fastele nu oferă prea multe. Ca text organizat cronologic, ele trec granița de la o simplă listă la o cronică, dar din perspectiva producerii semnificației istorice, ele ocupă doar o poziție minoră. Semnificația istorică nu reprezintă „pur și simplu succesiunea factuală a evenimentelor”, ci tocmai „trecerea peste succesiune”, în accesul liber la date specifice din trecut și alese doar în funcție de condițiile complexe ale prezentului. Prin urmare, la nivelul „copiștilor” și destinatarilor locali, ceea ce se află cel mai probabil în centrul atenției nu este conținutul fastelor în detaliile lor, ci ansamblul textului. Cu sau fără categorisirea

propriilor magistrați, simpla lor enumerare exprimă deja loialitate și identitate: „Aceasta este istoria noastră” și „Noi facem parte din această istorie!”. Tocmai de aceea, inciziile care determină relația cu centrul și propria identitate sunt puncte preferate de desfășurare: războiul aliaților, fondarea cu drept de *colonia*, înființarea unei asociații în contextul reorganizării augustane a Romei.

Comparația cu materialul non-roman relevă mecanismele sociologice generale ale literaturii, dar și realizarea specifică a formei de documentare create de Ennius și Fulvius pentru clasa superioară romană. Timp de câteva secole, aceasta a oferit o formă de autoportret individual și de afirmare colectivă a identității acceptată la scară largă. În Grecia, lucrările cronografice au fost subiectul preferat al inscripțiilor de o lungime peste medie; acestea informau cititorii despre trecut în locuri proeminente, fie în temple, și anume ca daruri votive, fie în locuri publice, și anume ca donații către o comunitate. La prima vedere, caracterul adesea instructiv justifică alegerea evidentă a locației prin valoarea practică a monumentului, însă diferența de autoritate implicată și constituită de rolul instructiv este probabil cel puțin la fel de importantă pentru relația dintre donatorul local și cititori. În cronică, relația dintre materialul local și cel străin joacă un rol important. Axarea textului inscripției Cronicii din Paros (*Marmor Parium*) asupra materialului non-local al istoriei literare, care oferă astfel un spațiu mai larg temelor politice, începând cu Alexandru cel Mare, demonstrează în primul rând identitatea culturală elenică.

Nu se cunoaște nicio documentație privind eponimi străini comparabilă cu listele consulare romane. Istoria locală este cea care reprezintă aproape întotdeauna subiectul inscripțiilor grecești. În ceea ce privește valoarea mai degrabă simbolică decât practică a literaturii cronografice, rolul pe care „cronicile” îl joacă astăzi în cadrul segmentului de piață al literaturii istoriografice trebuie subliniat dincolo de domeniul antichității și al epigrafiei. Faptul că această formă de literatură se abține de la stabilirea unor contexte generale și tirajele sale mari arată că vânzările nu se bazează pe un interes larg pentru istoria contemporană. Nici interesul pentru reconstituirea trecutului, nici căutarea unei orientări pentru viitor nu sunt motivele principale ale cumpărării. Fie achiziție sau cadou: mai mult decât lectura, proprietatea contribuie la formarea sau demonstrarea unei identități politice pre-reflexive. Momentul central al conținutului și al recepției sale este formularea de sincronisme: Ce s-a întâmplat în anul în care m-am născut? Dar când am ajuns la majorat? Această listă ar putea continua la nesfârșit. Atracția nu consta deci în stabilirea unor conexiuni cauzale sau conceptuale. În schimb, sinteza unor evenimente foarte diferite era cea importantă, a căror totalitate definește cadrul ge-

neral al identității ca fan al sportului, ca cetățean, sau chiar ca cetățean al lumii, și conferă astfel acestei identități o notă pe care relațiile sociale cotidiene la nivel local nu o pot oferi.

Legătura cu textele non-epigrafice, „literare”, nu trebuie neglijată nici în Antichitate – ceea ce ne duce înapoi la punctul de plecare al acestui subiect. Lucrarea *Liber annalis* a lui Atticus, prietenul lui Cicero, pare să fi răspuns deja nevoii de brevitățe și claritate în epoca republicană. Aceasta nu este o listă de magistrați, ci o schiță istorică ce deschide seria breviarelor latine pe care încă le putem recunoaște, cel puțin din titlurile lor. Din această serie ar putea face parte, printre contemporanii lui Atticus, L. Scribonius Libo și L. Ateius Praetextatus Philologus, consilierul lui Sallustius, cu al său *Breviarium rerum omnium Romanarum* (fragmente: HRR 1.318). Primul text cu adevărat păstrat este cel al lui Velleius Paterculus, care prezintă o istorie universală în format miniatural în două cărți. Brevitatea (*brevitas*) și rapiditatea (*festinatio*) prezentării, pe care autorul le subliniază în mod repetat și pe care crede că trebuie să le justifice prin trimerile la o lucrare istorică „adecvată” care încă nu a fost scrisă (Vell. 2,99,3f.), arată că Velleius are în vedere nevoile unui public care ar fi fost copleșit de lucrări compilate conform criteriilor literaturii înalte, dar, în același timp, acesta nu dorește să piardă contactul cu această literatură înaltă.

Nici măcar lucrările precum cea a lui Velleius Paterculus nu pot fi asociate unui public cu educație formală limitată. Determinarea nivelului de alfabetizare al societății romane pune cercetătorul în fața unor mari dificultăți; totuși, nivelul scăzut de organizare școlară și posibilitățile foarte limitate de diseminare în scris a textelor sugerează că procentajele mai ridicate ar trebui privite cu mult scepticism. Condițiile din perioada imperială înaltă și târzie, care par să presupună o alfabetizare largă, cel puțin inițială, prin utilizarea pe scară largă a propriei semnături ca mijloc de autentificare, nu ar trebui să fie transferate global către perioada Republicii târzii sau a Principatului timpuriu. În plus, prin analogie cu condițiile de astăzi, se poate presupune că abilitatea de a descifra litere individuale și cuvinte nu trebuie echivalată cu o competență de citire care să fie reflectată în lectura unor cărți întregi. Romanul lui Petronius (Petron. 58.7) este ilustrativ în acest sens; un libert se laudă cu educația sa, care nu este exhaustivă, dar totuși suficientă în scopuri practice: în ceea ce privește cerințele de lectură, există încă o diferență enormă între breviarele de tipul celui lui Velleius și fastele inscripționate în piatră și cronicile lor.

Și-au satisfăcut curiozitatea artizanii cărora Cicero le atribuie un interes pentru istorie (Cic. *fin.* 5.52) cu ajutorul textelor de tipul fastelor mai degrabă decât cu ajutorul breviarelor de dimensiunea unui sul? Răspunsul trebuie să fie „nu”. În ciuda tuturor conver-

gențelor dintre breviare, pe de o parte, și fastele atât de elaborate precum *Fasti Ostienses*, pe de cealaltă parte, rămâne însă o prăpastie adâncă între istoriografie, al cărui scop, prin narativitatea ei, este de *delectare*, de a delecta, și fastele romane și italice, care insistă în refuzul acestei narativități. Din punct de vedere social, echivalentul funcțional al istoriografiei literare nu se găsește în literele pietrarilor, ci în oralitate. În cazuri individuale, fastele pot funcționa ca referință pentru narațiunea orală, dar în mod normal, fastele omului de rând din municipalități și din sălile asociațiilor, această galerie de onoare a nobilimii republicane și a patriciatului imperial, servesc într-un mod mult mai difuz la formarea unei identități locale sau „colegiale” în cadrul orizontului mult mai larg al Imperiului Roman.

12.2.4. De la inscripțiile augustane la piața de carte din antichitatea târzie: *Cronograful din 354*

Încercarea de a descrie listele care au apărut pentru prima dată în legătură cu calendarele ca gen istoriografic și de a determina funcția lor nu se poate încheia cu inscripțiile din perioada Principatului. Cronicile structurate sub formă de carte de către consulii eponimi devin cel mai popular gen al antichității târzii; „istoriografia sub formă de listă” caracterizează masa istoriografiei medievale. Evoluția către cronicile lumii lărgăște orizontul istoric și înlocuiește sistemul de referință politic (Roma) cu unul religios (istoria mântuirii iudeo-creștine), dar funcția de bază a genului rămâne aceeași: determinarea propriei poziții într-o istorie mai largă, chiar cea mai largă imaginabilă.

Urmele istoriei textuale a acelor *consularia*, listele de consuli din antichitatea târzie care au doar câteva note istorice și care prezintă numeroase variante, indică o distribuție prin intermediul comerțului cu cărți și, prin urmare, tiraje mai mari și o popularitate crescută. Ilustrarea cu ilustrații miniaturale schematizate indică același lucru. Nu mai puțin semnificativ este faptul că tocmai Hydatius, unul dintre autorii genului cu cea mai pronunțată conștiință a proceselor istorice și care a produs o cronică corespunzător de detaliată, nu a găsit aproape niciun copist sau destinatar al operei sale.

Cel puțin în această privință, schimbarea suportului de la piatră la carte nu are consecințe profunde. Cu toate acestea, cuvântul-cheie „ilustrație” indică astfel de schimbări. Lipsa oricăror urme de cărți-faste din perioada republicană târzie și din secolele I-III d.Hr. face problematică orice încercare de cronologie a acestor evoluții. Știm doar că astfel de calendare și liste de funcționari au existat (Cic. *Att.* 4,8a,2; Ov. *fast.* 1,657), dar nu știm deloc cum arătau acestea. Totuși, un document care a fost păstrat prin copii ne oferă posibilitatea de a observa evoluția lor: așa-numitul

Cronograf din 354, pe care caligraful Furius Dionysios Filocalus l-a realizat pentru Valentin, probabil un membru creștin al clasei superioare romane. Compilat din diverse surse care datează din secolul al III-lea d.Hr. și însoțit de ilustrații care nu fac trimitere la modele clar mai vechi, cronograful corespunde totuși prin structura sa fastelor descrise mai sus. Cu toate acestea, el necesită o descriere ceva mai detaliată:

Paginile de dedicație, care formează primele trei secțiuni, sunt urmate de explicații ale celor mai importante componente calendaristice, literele pentru *nundinae* și lunile care aici, la mijlocul secolului al IV-lea, sunt interpretate astrologic: cele șapte planete și cele douăsprezece semne ale zodiacului sunt astfel explicate. Acestea sunt urmate de calendarul propriu-zis ca a șasea parte. În continuare apare lista consulilor, precedată de portretele ultimilor doi eponimi din listă: o datare grafică a întregii lucrări, precum și o trimitere către sfârșitul listei care urmează imediat, începând cu primii consuli.

Aceasta din urmă, acum a opta parte, se limitează, pe de o parte, la consulii eponimi sub cea mai scurtă formă posibilă a numelui, dar conține totuși scurte note istorice referitoare la schimbările constituționale, la nașterea și moartea lui Iisus și la sosirea și martiriul apostolilor Petru și Pavel la Roma. Ca și în cazul *Fasti Capitolini*, funcția cronologică a listei este determinată de datele *ab-urbe-condita* precedente; o referință ulterioară la faza lunii și la ziua săptămânii are probabil și o funcție cronologică, și anume în scopul calculului ciclurilor pascale. Cu toate acestea, cuvântul „calcul” nu ar trebui luat prea în serios, deoarece nu era de așteptat ca destinatarul să facă un astfel de calcul. La urma urmei, acestuia îi erau oferite datele Paștelui pentru deceniile anterioare și pentru o perioadă de până la jumătate de secol în avans (până la anul 411 d.Hr.) în următoarea secțiune, a noua. Din motive istorice, paralele pentru cea de-a noua secțiune și elementele anacronistice a celei de-a opta, cel puțin pentru perioada precreștină, care pregătesc acest tip de calcul, nu pot fi prevăzute în calendarele de la începutul epocii Principatului. Cu toate acestea, nu este cu totul neașteptat. Interpretarea cronologică a listelor consulare, deja prezentată în *Fasti Capitolini*, este pur și simplu dusă un pas mai departe. Deficitul constitutiv al datării eponime, și anume imposibilitatea de a numi anii viitori, devine acut în cazul calculării prealabile necesare a datei Paștelui, deoarece aceasta trebuie stabilită cu cel puțin patruzeci de zile înainte, în Miercurea Cenușii pentru romano-catolici, dar trebuie convenită mult mai devreme într-o comunitate religioasă răspândită în întreaga lume. Prin urmare, un calendar permanent ar trebui să indice datele Paștelui pentru durata de viață preconizată a utilizatorului, cu condiția ca organi-

zarea comunității religioase să permită acest lucru. Așadar, pare plauzibil atunci să se combine această perspectivă anuală asupra viitorului cu perspectiva anuală asupra trecutului.

Pentru secțiunile următoare trebuie amintită separarea realizată epigrafic a listelor speciale. *Praefectus urbis* (secțiunea a zecea) corespunde *cum grano salis* celui *Praetor urbanus* care era deja inclus în *Fasti Arvalium*. Lista episcopilor romani, a treisprezecea și, prin urmare, ultima dintre secțiunile originale, corespunde aproximativ, prin specificitatea sa adaptată apartenenței de grup a destinatarului, acelor magistrați locali descentralizați prezenți în *Fasti Praenestini*. Totuși, aceasta oferă note scurte cu privire la carierele și activitățile celor în cauză și duce astfel în mod formal la cronica ulterioară. Între acestea se află liste de *dies depositionis*, martiri și episcopi romani. Funcția lor corespunde cu cea a unei sărbători a comunității religioase creștine. *Fasti Guidizzolenses* din nordul Italiei (*Inscr. It.* 13.2, 235) oferă un exemplu de astfel de combinație cu un calendar pentru a ține seama de necesitățile locale sau specifice unui grup – calendarul efectiv al lui Furius Filocalus nu are încă date creștine. Motivul poziționării acestor *feriale* înaintea episcopilor, care din punct de vedere generic tind să facă parte din lista prefecților orașului, poate fi găsit doar în reflecțiile lui Furius, care nu mai sunt accesibile; se poate doar presupune că în partea finală a fastelor – așa cum probabil și-a perceput propria compilație Furius – apropierea sau distanța față de versiunile tradiționale ale acestui gen ar fi putut fi decisive.

Acest lucru este valabil și pentru partea care i-a urmat imediat, și anume *Origo gentis Romanorum* sau *Chronica urbis Romae*. Dacă se acordă o importanță mai mare elementului istoric al listei consulilor, atunci forma noii cronici ar fi văzută la prima vedere ca o duplicare. Cu toate acestea, o analiză a conținutului ne arată că această critică este nejustificată. Textul include regii din Alba Longa și Roma, eroii republicani (*dictatores*) și împărații. Înregistrările sunt scurte, iar în cazul regilor din Alba Longa și al eroilor, unele dintre ele sunt pur și simplu liste de nume; în ceea ce privește forma lingvistică, acestea ar putea fi regăsite și într-o listă mai completă de consuli. Totuși, există un motiv factual pentru care acest lucru nu este posibil: domniile regilor și împăraților nu pot fi înregistrate în mod adecvat în listele fastelor care permit doar înregistrări anuale, iar aceasta este tocmai problema care apare în cazul războaielor mai lungi. La fel cum Furius continuă dimensiunea cronologică a fastelor, deja accentuată în Fastele Capitoline prin informațiile privind datele Paștelui, el elaborează în mod productiv dimensiunea istorică deja accentuată mai puternic în *Fasti Venusini* prin includerea cronicii, care este destul de puțin exigentă în ceea ce privește conținutul.

După cum ne demonstrează *Cronografia din 354*, istoria genului nu este deloc liniară, progresând de la lista simplă de eponimi la forme din ce în ce mai complete care duc în cele din urmă la cronicile din antichitatea târzie cunoscute sub numele de *consularia*. În ceea ce privește lista propriu-zisă a consulilor, Filocalus prezintă o variantă care trebuie calificată drept „restrânsă” chiar și în comparație cu *Fasti Capitolini*. Procesul în care trebuie încadrat Filocalus nu reprezintă extinderea listei consulare-cenzoriale propriu-zise, ci mai degrabă extinderea – semnificativă – a întregului ansamblu sub titlul de *fasti*; un proces care a început practic odată cu prima adăugare a unei liste consulare calendarului lui M. Fulvius Nobilior – de către Q. Ennius. Prin urmare, anonimatul nu reprezintă nicidecum o surpriză ca un nou model de comportament în continuarea cronicii lui Ieronim (și la scurt timp după, și a continuatorilor săi), ci este o procedură practică de mult timp. Tradiția manuscriselor, compilațiile cantitative și variate de cronici și elemente istoriografice în manuscrise compozite, nu este doar un fenomen secundar al istoriei transducerii, ci un moment autentic în abordarea textelor prezentate.

Cealaltă tendință nu constă în extinderea genului colectiv, ci în dezvoltarea internă a sub-genurilor. Din punct de vedere epigrafic, *Fasti Ostienses* marchează un punct culminant timpuriu pentru lista istorică, dar este posibil ca ele să se bazeze pe un model epigrafic fictiv care să aibă reprezentanți literari reali și credibilitate prin analele pontificale. Există chiar un interes contrar în forma numelor, adesea reduse la cognomina (sau la ceea ce era considerat a fi cognomina), și în suprimarea vechilor note istorice. Cu toate acestea, există o dezvoltare, fie sub formă de ilustrare, fie prin extinderea perspectivei temporale până la creație sau prin deschiderea unor noi domenii de evenimente, cum ar fi istoria bisericească. Tocmai lipsa constrângerii coerenței narative conferă formei enumerative o flexibilitate care poate ține cont de interesele autorilor (sau ale succesorilor lor), precum și de nevoile cititorilor. Judecând după numărul de cititori (și de simpli observatori), istoriografia sub formă de listă a fost probabil cel mai popular gen istoriografic încă din epoca lui Cicero și a lui Titus Livius.

13. Istoria universală și ecleziastică

13.1. SEMNIFICAȚIA ISTORIEI

Concepția istorică – și aceasta reprezintă o indicație a întrebării legate de funcția istoriografiei – pe care un anumit autor sau (mai rar în antichitate) autoare o prezintă trebuie văzută în contextul cerințelor asupra istoriei formulate de cititorii contemporani. După cum a arătat Michel de Certeau, acest lucru nu exclude istoriografia originală sau chiar subversivă. Dar o dinamică există și pe termen lung. Cititorii unei opere, odată ce aceasta există, se schimbă și, de-a lungul istoriei recepției sale, se poate schimba și viziunea asupra unui anumit tip de istoriografie.

Pentru a vizualiza clar acest fenomen, ne putem aduce aminte de diferitele schimbări din perspectiva recepției operelor, așa cum am stabilit deja în capitolele anterioare. De exemplu, Comentariile lui Cezar, concepute inițial ca propagandă politică, au servit foarte rapid după moartea lui Cezar ca literatură de partid și de identitate colectivă. Ulterior, recepția acesteia a fost ca și întreruptă, fiind reluată apoi dintr-o perspectivă complet diferită: Cezar era acum perceput ca teoretician și scriitor militar și, mai presus de toate, a devenit ca atare parte din lectura obligatorie a școlilor și centrelor de pregătire a cadetilor. Un verdict care reflectă perspectiva actuală a sistemului școlar, care dorește să înlocuiască lectura lui Cezar cu alte texte, mai potrivite vârstei elevilor.

Monografiile lui Sallustius sunt un alt exemplu. Scrise de un autor care dorește să înfățișeze aporiile sistemului politic contemporan, aceste monografii sunt foarte rapid înțelese ca exemple morale. Ca atare, ele s-au bucurat de o stimă enormă în Antichitate, în Evul Mediu și în perioada modernă timpurie, după care recepția operei lui Sallustius ca operă istoriografică aproape s-a oprit. Pentru istoricii moderni, Sallustius rămâne adesea prea suspect și nu este o sursă care să fie luată în serios.

Un alt exemplu ne este oferit de Titus Livius, a cărui gigantică operă istorică este destinată în primul rând în a-și defini propriul loc în zorii perioadei augustane, dar care are în vedere și divertismentul și informarea relaxată. Acest Titus Livius cu al său *ubertas*, acest „stil bogat în detalii, debordant”, este rapid transformat în-

tr-o structură aridă, într-o epitomă. Abordat timp de secole ca un simplu furnizor de date, el își celebrează în sfârșit renașterea în istoriografia modernă ca cronicar al istoriei timpurii. Împreună cu dovezile arheologice, el este folosit pentru a reconstitui această istorie timpurie, pe care el însuși o separă în mod explicit de proiectul istoriografic propriu-zis și pe care o descrie ca o concesie făcută divertismentului și mândriei, precum și identității mitologice a romanilor. Aceasta din urmă, totuși, încă există.

Trebuie menționat și Tacitus, un om care reprezintă confruntarea dintre clasa senatorială și imperiul stabilit de la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr. Un om a cărui analiză complexă a situației nu a avut o recepție bine primită în Antichitate sau în Evul Mediu, dar a cărui confruntare a individului cu puterea de stat, cu statul totalitar și absolutist, a devenit o paradigmă care s-a bucurat de o stimă enormă începând cu perioada Renașterii.

Și, în sfârșit, Suetonius, care a scris biografii, dar care sunt citite ca o istorie a imperiului. În antichitatea târzie a secolului al IV-lea d.Hr., istoria imperială este percepută ca o serie de biografii ale împăraților.

Dacă luăm în considerare aceste constatări, devine clar că de fiecare dată când vorbim despre genuri, vorbim doar despre modele teoretice, despre modele pentru descrierea anumitor fenomene. Aceste genuri nu reprezintă reguli supra-istorice care reglementează compoziția operelor și recepția acestora. Din punct de vedere istoric, aceste genuri trebuie mai degrabă înțelese ca serii de texte pe care autorii înșiși le au în vedere în încercarea lor de a se alinia unei anumite genealogii. Serii de texte în care aceștia își doresc să își poziționeze operele și care le permit să le conecteze la opere anterioare și, prin legătura cu operele anterioare, le permit cititorilor să își controleze percepția asupra celui nou. Dar această perspectivă asupra unui text prezent în cadrul unei serii de texte se poate schimba. Cititorii de mai târziu, și posibil chiar cititorii contemporani, pot vedea textul în contrast cu celelalte texte și, ca urmare, pot percepe sau pot evidenția ceva diferit față de ceea ce a intenționat autorul. Textul devine independent dacă specificațiile autorului și așteptările cititorului nu sunt armonizate cu succes.

La rândul său, autorul – iar acest lucru complică puțin modelul – trebuie să ia în considerare posibilitățile de recepție ale textului de către publicul său atunci când își stabilește specificațiile și trebuie să se gândească dacă seria de texte în care dorește să își plaseze propriul text sau de care dorește să își distanțeze textul este cunoscută pentru cititorii săi. O astfel de clasificare servește, în special în cazul textelor istoriografice, la evidențierea problemelor istorice, contemporane și politice pe care un istoriograf dorește să le transmită publicului său prin lucrarea sa. Istoriograful are în-

totdeauna posibilitatea de a își urmări propriul scop în mod subtil sau subversiv, dacă este necesar. Ținând cont de această viziune anticipativă a autorului, putem acum să ne îndreptăm atenția către domeniul istoriei universale și a producătorilor săi, a autorilor.

În discutarea autorilor anteriori, s-a făcut adesea referire la situația lor biografică, la situația contemporană politică și s-au făcut mai multe încercări de a prezenta opera unui autor din perspectiva propriei sale perioade. Autorii care vor fi prezentați aici sunt caracterizați mai puțin prin problemele pe care doresc să le abordeze în operele lor, ci mai degrabă prin soluțiile pe care le oferă. Acești autori nu scriu pentru a cerceta ceva, ci pentru că autorul știe ceva și scrie astfel încât alții să poată afla despre acest lucru. Acestea sunt proiecte ale unor istorii mărețe care înțeleg istoria mai puțin ca pe o problemă, ci ca având o semnificație profundă, chiar dacă această atribuire de semnificație istoriei are loc la niveluri foarte diferite.

O consecință a acestei atribuirii de semnificații istoriei este că obiectul istoriografiei nu se mai limitează la propriul sistem statal, la Roma sau la *Imperium Romanum*. În schimb, istoria în ansamblul său, și deci și istoria din afara acestui sistem politic, din afara Romei, devine obiect. Istoria universală și istoria ecleziastică devin cele mai importante manifestări ale acestei disoluții a granițelor obiectului istoriografic. Prin urmare, aceste texte nu aparțin aceluiași tip de istoriografie, doar alegerea obiectului de studiu fiind cea modificată, ci formează un tip diferit de istoriografie în comparație cu Cezar, Sallustius, Tacitus și Titus Livius. Această schimbare este cea care duce la o alegere diferită a obiectelor de studiu. Aceasta înseamnă, de asemenea, că nu obiectul este cel care creează semnificația: rubricile sub care tratăm acest tip de istoriografie pot fi foarte ușor înșelătoare. Istoria universală nu este atât de universală, iar istoria ecleziastică nu este atât de ecleziastică precum ar sugera denumirile lor.

13.2. ISTORIA UNIVERSALĂ: POMPEIUS TROGUS

Vom începe cu istoria universală în sens restrâns. *Historia mundi*, „istoria lumii”, și-a ales ca subiect umanitatea. Pentru antichitate, pentru reprezentanții latini ai acestui gen din antichitate, acest cadru larg trebuie restrâns și mai mult. Tipică pentru istoriografia universală antică este limitarea geografică la regiunea mediteraneeană și la zonele învecinate. În cazul lui Pompeius Trogus, un reprezentant al istoriei universale antice, limitarea geografică este deja clar indicată din titlul lucrării sale: *Historiae Philippicae* – istoria macedoneană, regii macedoneni și imperiile ulterioare ale diadohilor elenistici formează subiectul acestei relatări. Dar ideea acestei lucrări istorice nu constă în această limitare.

Ce dorește Pompeius Trogus, originar din Galia, al cărui tată a lucrat în cancelaria lui Cezar, să exprime prin opera sa istorică? Pentru acesta, scriind în perioada augustană târzie, sau mai degrabă chiar tiberiană, Imperiul Roman al lui Augustus este scopul istoriei: un imperiu mondial către care conduce și istoria altor imperii mondiale. Concentrarea asupra materialului non-roman în această operă nu reprezintă, prin urmare, rezultatul unei atitudini anti-romane care vrea să propage alte puncte geografice centrale ale istoriei mondiale, ci o istorie non-romană care rezultă dintr-o atitudine pro-romană.

Opera lui Pompeius Trogus, care cuprindea inițial patruzeci și patru de cărți, se păstrează doar prin epitoma imperială a lui Marcus Iunianus Iustinus. Ca și în cazul altor istoriografi care au creat opere voluminoase, acest lucru implică un proces de comprimare, care în acest caz poate fi exprimat printr-un factor de unu la zece. Cu toate acestea, structura operei lui Trogus poate fi clar urmărită din epitomă. Cărțile 1-6 discută despre imperiile mai vechi, asirian, medic, persan, scitic și grecesc. Partea principală a textului, cărțile 7-40, prezintă apoi istoria Macedoniei până în perioada romano-elenistică și înlocuirea acestor formațiuni statale de către *Imperium Romanum*. În cărțile 41-44, ultimele patru cărți ale lucrării, o altă linie narativă este urmărită: aici, subiectul este reprezentat de către parți, de către Imperiul Part din est, a cărui istorie este urmărită până în anul 20 î.Hr. Lucrarea se încheie cu recuperarea însemnelor militare ce fuseseră cucerite de parți la Carrhae de către Augustus după mai bine de treizeci de ani. Un eveniment care, în propaganda augustană, a reprezentat o victorie asupra acestui inamic permanent din Orient și care a avut o rezonanță enormă în perioada augustană.

După cum se poate observa, această lucrare arată liniile multiple care se anulează reciproc într-o dublă devansare. Pe de o parte, se pune accentul asupra istoriei mondiale prin Alexandru, iar pe de altă parte, ca punct final, există o concentrare asupra istoriei mondiale prin Roma, și anume prin Roma augustană, unde converg diferitele linii din nord, est și sud. În plus față de această concepție a conținutului, există cu siguranță și motive pragmatice pentru care Pompeius Trogus se axează asupra istoriei non-romane. Lucrarea sa este concepută și ca un supliment la lucrarea lui Titus Livius. Conceptul general minimizează suprapunerile cu lucrarea lui Titus Livius, care avea peste 140 de volume, dar diferă față de opera lui Livius – iar acest lucru trebuie evidențiat din nou – prin scopul său probatoriu clar formulat. Din punct de vedere formal și lingvistic, lucrarea lui Pompeius Trogus aparține curentului principal al istoriografiei antice. Din ce se poate constata din fragmentele mai mari sau din citările din versiunea rezumată a

lui Iustinus, lucrarea se axează asupra câtorva actori principali într-un stil lingvistic foarte sofisticat, pentru a spori atât vivacitatea, cât și judecata morală a acestor acțiuni (în esență) politice.

13.3. ISTORIA CREȘTINĂ UNIVERSALĂ

Trecând la istoria creștină universală, ar trebui făcute câteva observații preliminare. În primul rând, de ce există o istoriografie creștină propriu-zisă? Istoriografia iudaică, adunată cel puțin în parte în Tanah, în Vechiul Testament, în scripturile ebraice și grecești, s-a destrămat în perioada elenistico-romană. Flavius Iosephus, cu opera sa istorică clar orientată către modelele clasice antice, grecești, este deja o excepție a timpului său. Dacă scrierile rabinice prezentau un interes istoric este un subiect puternic dezbătut.

Doi factori pot fi considerați drept cauza întreruperii sau reconceptualizării masive a acestei tradiții istoriografice iudaice, care, în cele din urmă, încă așteaptă o explicație satisfăcătoare: în primul rând, pierderea existenței statale. În anii 60 î.Hr., Iudeea/Palestina a fost transformată într-o provincie romană, urmată de distrugerea Ierusalimului în anul 70 d.Hr., exacerbată de o nouă distrugere și de interdicția finală de stabilire după Revolta lui Bar Kochba din anii 132-135 d.Hr. Această pierdere de autonomie politică a însemnat pierderea unei funcții esențiale a istoriografiei, auto-reflecția și legitimizarea unei societăți și a instituțiilor sale politice continue. În legătură cu aceasta, se poate observa un proces care se desfășura deja la începutul epocii elenistice, și anume un mesianism, o creștere a unui impuls apocaliptic în iudaism.

Pentru a înțelege conceptul de apocalipsă, trebuie să facem o mică incursiune. Rădăcina greacă a termenului este verbul *apokalyptein*, „a dezvălui”. Se referă la dezvăluirea predicțiilor și previziunilor despre care se spune că au fost scrise cu mult timp în urmă, dar care acum sunt găsite și dezvăluite cu puțin timp înainte de evenimentul istoric anunțat. Fenomene apocaliptice pot fi observate în multe religii și în momente diferite, dar mai ales în perioade de criză, când se așteaptă un sfârșit iminent al istoriei. Această criză istorică este prevăzută pentru viitorul apropiat. Cu toate acestea, această predicție este legitimată de texte anonime sau pseudonime, atribuite în mod fals, presupuse a fi mult mai vechi.

Evident, apocalipticismul este strâns legat de istorie și poate acoperi un spațiu istoric larg, dar poate fi neinteresat de specificitatea istoriei. Persoana căreia îi sunt atribuite afirmațiile apocaliptice trăiește departe în trecut, dar anacronismele sunt frecvente; nu există niciun interes pentru trecut și, prin urmare, niciun interes pentru istoria contemporană a persoanei respective. Și chiar și atunci când se privește înainte spre viitor sau spre prezent, accentul cade exclusiv asupra identificării fenomenelor

de criză, asupra semnelor sfârșitului iminent și întreruperii istoriei – un eveniment care face istoria superfluă, irelevantă, se află în centrul tuturor intereselor. Această orientare tot mai apocaliptică a iudaismului elenistic este cu siguranță un al doilea factor în reorganizarea istoriografiei iudaice, deși nu este independent de fenomenul de criză cauzat de lipsa existenței statale.

Pentru creștinism, ca mișcare mesianică într-un sens și mai virulent, o continuare a acestor caracteristici iudaice, o cultură cu puțin interes în istoriografie, este de așteptat. Și, într-adevăr, aceste așteptări sunt împlinite în faza inițială a creștinismului, dacă se face abstracție de Evangheliile și, în special, de opera dublă a lui Luca; excepții care confirmă totuși regula prin faptul că se ocupă de perioade istorice extrem de scurte și sunt orientate mai degrabă biografic spre figura fondatorului, Iisus din Nazaret.

De ce a produs creștinismul, ca religie inițial apocaliptică, mesianică, o istoriografie? Motivele pentru acest lucru se regăsesc în faptul că această orientare inițial apocaliptică, mesianică, s-a diminuat treptat și nu a mai jucat un rol principal, cel puțin pentru un număr mare de indivizi și comunități. A existat un proces prin care creștinii au interacționat cu „lumea” și, în același timp, un proces masiv de instituționalizare a avut loc. Ca urmare, istoria a devenit și ea interesantă pentru aceștia.

Cu toate acestea, este de asemenea evident că acest tip specific de istoriografie creștină urmărește chiar intenții anti-apocaliptice. Acest lucru poate fi observat deja la primul său reprezentant, și anume Iulius Africanus. Iulius Africanus a scris sau a completat cinci cărți din *Chronographiae* în anul 221 d.Hr. Aceste cinci cărți nu s-au păstrat efectiv, însă utilizarea lor ulterioară dezvăluie structura de bază a lucrării sale. Este o lucrare care urmărește istoria lumii – iar acest lucru este specific creștin sau iudeo-creștin – de la creație până în prezent; iar acest prezent, anul 221 d.Hr., este calculat a fi anul 5723 după creație. Dacă se vrea transformarea acestuia pentru epoca precreștină, trebuie ținut cont de faptul că anul 0 nu există. Deci, există un sistem de datare absolută pentru întreaga istorie a lumii, iar acest sistem de datare, care și-a găsit și alți utilizatori, este numit Era Africană.

Ideea de bază este că istoria lumii, corespunzătoare celei de-a doua versiuni a poveștii creației din Geneza 2 conform căreia crearea lumii a durat șapte zile, 6 zile lucrătoare și o zi de odihnă, va dura în total șapte mii de ani, șase mii de ani de istorie în sens restrâns și o mie de ani ca o epocă mesianică. Aceasta din urmă s-ar afla deja la sfârșitul istoriei și reprezintă împlinirea istoriei, nu continuarea acesteia, ci deci o împărăție mesianică a păcii de o mie de ani.

Ce trebuie făcut acum este numărul înapoi. Cu ajutorul cronologiilor grecești și persane, Iulius Africanus se poate întoarce

cu ușurință la perioada exilului, în secolul al VI-lea î.Hr. Folosind evenimente care sunt și ele clar datate în Biblie, el poate calcula înapoi din acest moment. El găsește informații despre succesiunea și domnia regilor din Israel și Iudeea din Biblie, din cărți de istorie, cărți ale regilor și cărți de cronici. Mai mult, el are la dispoziție genealogii pentru perioada patriarhatului. Astfel, el poate calcula cu ajutorul informațiilor genealogice prin identificarea unei generații cu 20/25/30 de ani. În cele din urmă, el are la dispoziție și datele biografice ale strămoșilor, cu ajutorul cărora el poate face o punte de la momentul Potopului până la Creație. Astfel, el adună aceste perioade și ajunge la data menționată mai sus.

Este clar că această procedură este plină de probleme, chiar dacă cifrele biblice ar fi corecte, ceea ce nu este cazul pentru perioada timpurie care se suprapune domeniului pur legendar. Dacă ai vârstele a două generații succesive, cum le echilibrezi dacă nu știi când s-a născut fiul tatălui? În cazul erelor regilor, există întotdeauna problema referitoare la timpul necesar pentru acoperirea ultimului an al domniei unui rege și al primului an al domniei succesorului. Toate aceste întrebări apar atunci când se face conversa de la anii de domnie la anii calendaristici. Africanus a trecut cu vederea acest lucru sau a încercat să adune anii conform unui sistem coerent și ajunge astfel la așa-numita eră africană.

Pentru textul în sine, mult mai importantă decât distanța dintre acel moment și creație era distanța dintre acel moment și sfârșitul lumii. Distanța nu este de doi, șase sau opt ani, ci de aproape trei sute de ani. În consecință, Iulius Africanus nu era interesat de apocalipsă și nici de sfârșitul lumii. Pentru el, pentru contemporanii săi și pentru urmașii săi imediați, istoria continuă cu mult dincolo de orizontul propriilor vieți. Acest lucru implică o perspectivă de acțiune pentru contemporani. Prin acest calcul, Africanus oferă un text fără îndoială anti-apocaliptic. Prin acest calcul consistent, Africanus se distanțează de construcțiile apocaliptice ale timpului său, care în principiu funcționau într-un mod similar, doar rezultatul fiind diferit – anul 5986 sau 5992, sau similar.

Dar, dacă nu dorește să facă un calcul apocaliptic și nu este interesat de sfârșitul lumii, atunci ne întrebăm în mod firesc de ce face totuși acest calcul. Ce valoare are acesta? Valoarea acestui tip de calcul este în primul rând apologetică. Este de o importanță eminentă pentru judecata antică de a ști cât de veche este o religie. Pe scurt, o religie veche este o religie bună, iar o religie tânără este o religie rea sau nu este deloc religie. Dacă un obicei religios este suficient de vechi, atunci se legitimează prin el însuși. În situația competitivă a creștinismului în cadrul Imperiului Roman sau a iudaismului și creștinismului, care sunt văzute îndeaproape în această lucrare și de către istoriografia ulterioară, este de o importanță deosebită clari-

ficarea raportului de vârstă: Este Yahweh mai bătrân ca Iuppiter sau este Iuppiter mai bătrân ca Yahweh? Religia mai veche sau religia a cărui zeu este mai vechi este religia mai bună.

Prin urmare, ideea este de a găsi o cronologie comună, standardizată, pentru diferitele istorii, diferitele istorii religioase și culturale. Ne putem imagina acest lucru ca pe o roză a vânturilor: dacă aici este punctul contemporan, al prezentului, spre nord se află, de exemplu, cronologia biblică, unde se regăsește captivitatea babiloniană, David și Avraam, iar undeva înainte de acestea se află Creația. Și apoi, ca grec educat, ai și propria ta istorie, cu Platon și Orfeu și cu rădăcinile Războiului Troian. Toate aceste lucruri sunt introduse într-o linie temporală proprie, aproximativ în direcția vestică. Problema este că aceste două cronologii ale evenimentelor nu pot fi comparate între ele atâta timp cât nu se aplică totul într-o cronologie uniformă, într-o singură linie temporală. Abia apoi s-ar putea spune că Moise se află cu puțin timp înaintea lui Orfeu, ceea ce înseamnă că el reprezintă o religie mai bună decât rugăciunile și practicile orfice ciudate.

Așadar, intenția principală a fost aceea de a crea o cronologie unificată care să acopere întreaga istorie a lumii. Poate că este o idee oarecum ciudată, dar acesta este de fapt singurul motiv convingător care poate fi adus acestui nou tip de istoriografie, care este în mod clar diferit de istoriografia universală a lui Pompeius Trogus. Ceea ce Pompeius Trogus a făcut a fost de asemenea să reunească lucruri diferite și coridoare diferite de dezvoltare, dar el era interesat de direcția opusă: cum se ajunge de la istoria partă la istoria romană, cum se ajunge de la istoria greacă la istoria romană și cum se ajunge de la istoria asiriană la istoria romană? Și dacă ne uităm la aceste linii de dezvoltare, atunci este complet irelevant dacă primul rege al Atenei a domnit înainte sau după orice rege asirian, fiindcă cele două linii se unesc doar în acest punct care este în mod clar prezentul augustan. Cronologiile relative din liniile temporale individuale sunt suficiente aici, în timp ce o cronologie absolută, în care toate evenimentele pot fi introduse pe o linie temporală, este necesară pentru întrebarea pusă de Iulius Africanus, care pune problema invers.

Africanus nu și-ar fi publicat lucrarea dacă ar fi ieșit ceva greșit. Cu toate acestea, chiar și o astfel de construcție rămâne sub suspiciunea de falsificare. Pe de altă parte, ideea acestui demers este că el nu servește la satisfacerea propriei stime de sine, ci oferă un instrument care poate fi folosit în mod ofensiv. Cu alte cuvinte, argumentele trebuie să fie inteligibile. Prin această cronologie, trebuie să se poată demonstra în mod plauzibil grecului educat, care se referă la Orfeu, că Moise a trăit înaintea lui. Acest lucru se realizează prin raportarea la texte și este o procedură similară

în ambele culturi. Instrumentele critice utilizate în istoriografia iudaică nu sunt diferite în mod semnificativ față de cele utilizate în istoriografia greacă, astfel încât acest criteriu al verificabilității științifice intersubiective (prin care se oferă altora posibilitatea de a verifica afirmațiile) este implicit. În principiu, toată lumea are la dispoziție textele biblice și poate face calculele.

Întreprinderea nu a reprezentat o problemă pentru Iulius Africanus deoarece, din punct de vedere istoric, cultura greacă este o cultură marginală din Orientul Antic târziu, iar Africanus nu a fost supus unei presiuni deosebite de falsificare pentru a-și impune prioritățile. Prin urmare, obiectivul probatoriu a fost foarte ușor de atins. Dacă acest argument i-a convins la rândul său pe adversari este o altă problemă care nu va fi discutată aici.

O comparație ar trebui făcută, care să poată fi înțeleasă din propria noastră experiență, pentru a înțelege anumite consecințe care rezultă din acest model de text și care au apoi foarte puțin de-a face cu scopul original al demonstrației. Acest model poate fi utilizat într-un mod similar nu doar pentru experiența timpului, ci și pentru experiența spațiului. Imaginați-vă cum v-ați descoperit împrejurimile în copilărie. Aici este punctul, casa în care ați locuit, iar experiența spațiului este din nou similară unei roze a vânturilor. Știați că, dacă mergeți înainte pe stradă, veți regăsi una și alta; este similar aici – o nouă rază. Și apoi poate fi o zonă, un câmp, o pădure sau altceva, pe care o cunoșteți într-o măsură mai mare, dar în principiu, experiența spațială constă și din experiența unor astfel de coridoare, care sunt inițial coordonate doar în raport cu punctul de plecare. Iar acum, dacă deviem de la cale, putem face o descoperire interesantă, și anume că, brusc, liniile se condensează într-o rețea. În anumite circumstanțe, putem constata că am mers întotdeauna foarte aproape de o cale pe care o cunoaștem dintr-un alt unghi, deși am crezut întotdeauna că aceasta se află în altă parte. Dar între ele nu există prea multe lucruri, doar un rând de case.

Ceea ce ar trebui să fie clar acum este că această descoperire a relațiilor intermediare, această interconectare a axelor spațiale, este o experiență deosebit de interesantă, de captivantă. Să dezvoltăm brusc un astfel de sistem de rețea pornind de la acest sistem de raze, să ai în cele din urmă o vedere de ansamblu sau o reprezentare de tipul unei hărți a spațiului experimentat, despre care poți spune acum, cu ajutorul unei reprezentări simbolice independente față de propria ta experiență, că atunci când mergi pe o anumită cale, treci aproape de un alt punct pe care îl atingi întotdeauna pe o altă cale – este impresionant. Iar acest moment de descoperire joacă acum un rol important în Iulius Africanus și ulterior în cronologii și cronografii similare. Dintr-o dată descoperi ce este simultan. Prima Olimpiadă este simultană cu un pro-

fet, poate cu profetul Osea. Lucruri care au fost inițial localizate în culturi complet diferite și care nu au nicio relație cauzală între ele – acum descoperi că acestea au avut loc simultan. Succesul vânzării de cronici și de lucrări cronografice în epoca modernă se datorează în mare parte acestei fascinații legate de astfel de descoperiri. De exemplu, tipul de carte pe care îl cumperi special ca o cronică a anului în care te-ai născut și cu ajutorul căreia descoperi imediat tot ce s-a întâmplat în anul în care te-ai născut – atât dezastre, cât și evenimente pozitive. Lucruri care nu au nicio legătură factuală, cauzală, dar care sunt pur și simplu suficient de interesante și care sunt acum percepute în simultaneitatea lor. Iar aceasta este o forță motrică în literatura cronografică ce asigură aplicarea asupra acestei cronologii mai multor sincronisme, mai multor date decât ar fi necesare pentru scopul probatoriu („Moise a fost înaintea lui Orfeu”). În acest sens, acest gen de text, acest tip de calcul, odată inventat, își dezvoltă o viață proprie care nu mai poate fi reconciliată cu intenția originală.

Cam atât despre acest text care nu s-a păstrat, dar care și-a găsit adepți foarte rapid. Mai bine de un deceniu mai târziu (234/235 d.Hr.), Hippolitus, un cleric senior din Roma, a scris o lucrare similară – sau cel puțin, i-a fost ulterior atribuită acestuia. Această lucrare în limba greacă nu s-a păstrat, însă a fost tradusă în latină și transmisă într-o continuare sub titlul *Liber generationis mundi* în Cronograful din 354, colecția de texte de tipul cronicii discutată mai sus.

Cu toate acestea, realizarea istorică decisivă din punct de vedere al recepției a fost făcută de un autor ceva mai târziu, și anume de către Episcopul din Cezareea, Eusebiu. Acest Eusebiu, care a trăit între anul 265 (incert), și 339 d.Hr., pentru șaptezeci și cinci de ani (din nou un număr rotund), preia instrumentele cronicii, dar ia acum și mai mult în considerare evenimentele istorice profane. De asemenea, el aplică și instrumentele critice existente încercărilor sale de a stabili sincronisme într-o măsură mai mare decât a făcut-o Iulius Africanus. Consecința acestui fapt pentru el este că nu începe cu crearea lumii, fiindcă aceste date timpurii nu sunt suficient de sigure pentru ca el să ajungă la soluții fiabile din cauza problemelor menționate mai sus. Mai degrabă, istoria lumii în viziunea lui începe cu Avraam și urmează o cronologie corespunzătoare.

În zona latină occidentală, acest text a avut un impact mai ales prin traducerea sa în latină de către Ieronim, și tocmai această traducere latină a lui Eusebiu de către Ieronim a constituit textul cronografic de bază și, ca atare, a fost transmis până în Evul Mediu și extins și completat în mod repetat. Ieronim îl depășește clar pe Eusebiu prin faptul că acesta introduce date cultural-istorice din istoria greacă și romană la scară largă. Aceasta este lucrarea din

care obținem multe detalii despre datele biografice (nașterea și moartea) ale scriitorilor antici. Informații pe care Ieronim le-a extras din biografiile lui Suetonius și pe care le-a introdus în această cronică, ce poate fi imaginată ca un tabel cu mai multe coloane.

O astfel de listă sugerează o continuare. Lucrarea lui Ieronim, care a trăit între 347 și 420 d.Hr., este continuată inițial de către un om numit Hydatius. Hydatius scrie până în 468, iar acest Hydatius, un episcop spaniol, este el însuși continuat de un înalt funcționar de la curtea împăratului Iustinian la Constantinopol în secolul al VI-lea d.Hr. Continuarea se extinde până în 534, iar acest text este, de asemenea, revizuit încă o dată și prelungit cu cel puțin paisprezece ani, până în 548.

Cu toate acestea, succesul ideii nu este subliniat doar prin aceste continuări. Acesta este evident și prin lucrări paralele, precum lucrarea lui Prosper Tiro, care a scrisă din nou o cronică de la Adam până la anul 445/455 d.Hr., adică din nou sugerând o continuare. Prosper Tiro, care a trăit între aproximativ 390 și 463 d.Hr., nu scrie o continuare, ci o paralelă a liniei Eusebiu/Ieronim. Dar Prosper Tiro este la rândul lui continuat. El are doi continuatori diferiți: Marius de Avenches, la sfârșitul secolului al V-lea, și Victor Tonnensis (până la mijlocul secolului al VI-lea), care la rândul lui este continuat de către Ioan de Biclaro până aproape de sfârșitul secolului al VI-lea. Observăm o abundență de nume proprii, dar și o abundență de puncte geografice diferite de unde sunt create aceste continuări. Acest lucru are un efect în măsura în care istoria locală a Constantinopolului sau respectiv a Spaniei se reflectă în istoria contemporană a acestor texte, și anume prin adăugirile lor, și ajută astfel la modelarea acestor lucrări și la recepția lor ulterioară.

Putem observa că Imperiul Roman trecea printr-o revoluție culturală, în special în partea de vest a Imperiului, că centrele culturale se deplasau dinspre Roma spre Galia și Spania și că acest lucru a dus la o diversitate de texte cu orientări diferite. Din această cauză este atât de dificil pentru noi să obținem o imagine istorică de ansamblu sau o cronologie standardizată din numeroasele linii ale tradiției. În Roma însăși, era destul de simplu: Cezar, Sallustius, Titus Livius, Tacitus și Suetonius puteau fi cu toții plasați pe aceeași linie cronologică. Acum însă, la fel ca în imaginea rozei vânturilor, liniile se multiplică, dar – iar acest lucru arată cât de mult totul reprezintă încă o mare zonă culturală – au și conexiuni încrucișate. Textul spaniol este continuat de către un funcționar din Constantinopol.

Cu toate acestea, o perspectivă centralizată exista încă în domeniul istoriografiei universale creștine de la începutul secolului al V-lea. Aceasta este reprezentată de către un om numit Orosius,

un elev sau un colaborator al lui Augustin, care a scris șapte cărți *Historiae adversus paganos*, o „Istorie împotriva păgânilor”, în anul 417 d.Hr. Aceasta reprezintă o înflorire a istoriografiei creștine care este foarte interesantă din două perspective: pe de o parte, ea continuă în mod evident cea mai bună istoriografie romană, este o istoriografie universală, precum cea a lui Pompeius Trogus; o istoriografie axată pe Roma, dar o istoriografie creștină care începe de fapt cu creația.

Prima dintre cele șapte cărți relatează o poveste de la creație până la Romulus. Totuși, lucrarea se concentrează apoi pe istoria romană, dar acum sub semnul creștinătății, iar această perspectivă înseamnă că istoria de dinaintea instaurării creștinismului în cadrul Imperiului Roman este o istorie a dezastrului. Să ne imaginăm următoarea situație: Roma a fost cucerită în 410 d.Hr., pentru prima dată în mai bine de jumătate de mileniu, fapt pentru care creștinii au fost învinuiți de către apologeții păgâni; pentru că vechii zei nu mai erau venerați, aceștia nu mai protejau orașul. Împotriva acestui argument, Orosius își scrie istoria, *Adversus paganos*, și arată că totul a fost mult mai rău în trecut; nu a existat o epocă bună, ci doar una rea. El își alege materialul din cele mai bune surse disponibile, mai ales din Titus Livius, dar și din toate rezumatele lui Titus Livius, din Epitoma lui Florus, din Suetonius, el citește chiar și Comentariile lui Cezar, chiar dacă el crede că acestea provin de la Suetonius; el citește foarte mult, extrage cu foarte multă atenție fragmente și adună catastrofele, înfrângerile militare, semnele prevestitoare, adică semnele de rău augur. Orosius colectează toate cazurile de incest ale vestalelor. El este interesat de toate acestea și le utilizează pentru a arăta că nu doar în prezent lucrurile au devenit atât de rele din cauza creștinismului, ci că totul a fost rău în trecut și că de abia acum istoria înfloarește cu adevărat.

Aceasta este o perspectivă istorică universală, o istorie universală cu o perspectivă centrată asupra Romei, dar cu o accentuare clar diferită, deoarece Roma nu mai este elementul captivant, ci Roma poate fi folosită pentru a arăta ce factor a intrat în istoria (romană) odată cu creștinismul, cu Dumnezeu creștin care modelează istoria.

Așa cum am menționat deja, acest Orosius este citit la scară largă. Există numeroase manuscrise ale lucrării sale. A fost tradus în greacă, arabă și, de asemenea, în engleza veche. *Editio princeps* a acestui text apare încă din 1471. Orosius a fost astfel unul dintre primele texte antice publicate într-o ediție tipărită. Roma prezintă interes, dar trebuie privită acum prin prisma creștinismului.

13.4. ISTORIA BISERICESCĂ

Istoria mântuirii a lui Orosius este, în cel mai bun caz, o istorie implicită a bisericii. Dar chiar și istoria explicită a bisericii nu este despre istoria bisericii ca instituție. Istoria bisericii este în primul rând o istoriografie care atribuie semnificație istoriei în ansamblul său și care demonstrează această atribuire de semnificație prin lucrurile care au o influență asupra bisericii – persecuții, dezbateri ale doctrinei, erezii. Dar acest lucru implică întotdeauna o perspectivă istorică universală. Această imagine de ansamblu este de interes. Evenimentele din care se poate configura această semnificație nu sunt în primul rând bătăliile și ascensiunea și declinul statelor, ci persecuțiile, schismele, alegerile episcopale și așa mai departe.

Acest lucru ne aduce înapoi la un om care joacă, de asemenea, un rol central pentru istoriografia universală și pentru cronicile mondiale, și anume viitorul episcop Eusebiu. Eusebiu a fost descris pe bună dreptate ca inventatorul unui nou gen de istoriografie, ca inventatorul tipului de istorie ecleziastică. Dacă ne uităm la preistoria celorlalte genuri antice, inclusiv preistoria istoriei literare grecești, atunci trebuie să spunem că majoritatea tipurilor discutate până acum erau deja prezente în istoriografia Orientului Apropiat. Istoria ecleziastică este una dintre puținele inovații din domeniul istoriografiei în antichitate, în sensul culturii clasice, greco-romane, și care a avut apoi o importanță deosebită pentru istoria europeană ulterioară.

Lucrarea lui Eusebiu privind istoria bisericii are un cadru cronologic care, în contrast cu istoria lumii, începe acum cu începutul creștinismului, și anume cu Iisus Hristos. Ce subiecte ar dori cineva să găsească într-o istorie a bisericii? Probabil funcțiile bisericii, istoria misionarilor și răspândirea creștinismului din primele trei secole. Personalități importante, de exemplu episcopi, precum și istoria sfinților. Dacă ne uităm la ceea ce Eusebiu a scris în cele zece cărți ale sale din Istoria Bisericească, vom realiza că toate aceste așteptări foarte rezonabile legate de istoria bisericii sunt în mare parte neîmplinite. Ceea ce lipsește practic din lucrarea lui Eusebiu este istoria organizațională, istoria instituției bisericii, precum și misiunea și răspândirea creștinismului și istoria creștinării Imperiului Roman. Ceea ce el subliniază nu este schimbarea, aspectul istoric al istoriei, ca să spunem așa, ci mai degrabă continuitatea. Iar aceasta este o caracteristică pe care istoria ecleziastică o va păstra pentru foarte mult timp și care o diferențiază fundamental de alte tipuri de istorie din motive explicabile.

Atunci când am vorbit despre funcția istoriografiei, am vorbit despre faptul că istoria poate îndeplini diferite funcții, inclusiv funcția de legitimare a unei societăți, fie că este vorba de statul existent sau de un stat anticipat, deoarece istoria poate fi scrisă și

cu privire la direcția de dezvoltare spre care s-ar dori să se meargă. Istoriografia nu trebuie să lucreze pentru legitimarea *status quo*-ului. Această definiție funcțională a istoriei ca sursă de legitimare este esențială pentru istoria ecleziastică, tocmai pentru că istoria ecleziastică pe perioade lungi nu coincide complet cu istoria unei instituții care i-ar oferi o identitate automată. Imperiul Roman a existat în epoca augustană și a existat la sfârșitul secolului al IV-lea și, prin urmare, continuitatea este predeterminată. Această continuitate nu este plauzibilă pentru biserică în aceeași măsură de la bun început.

Istoria bisericii poate oferi un exemplu. Desigur, putem spune că Papa se află la Vatican de aproape 2000 de ani. Dar concentrându-ne asupra acestui aspect, avem doar un mic segment din istoria bisericii. Probabil că nimeni nu ar fi dispus să identifice această mică parte cu istoria bisericii *in toto*. Problematică este relația dintre dimensiunea teologică, și anume biserica în calitatea ei de comunitate care cuprinde totalitatea creștinilor, și orice formă organizațională. Din cauza acestei relații precare, identitatea bisericii este întotdeauna o identitate în pericol. Aspectul care rămâne neschimbat este dimensiunea teologică: biserica în identitatea ei de temelie și moștenire lăsată de Iisus Hristos pe pământ. Această biserică invizibilă nu este identică cu o organizație, fie ea romano-catolică, greco-ortodoxă, sau patriarhia Ierusalimului (dintr-o perspectivă centralizatoare) – ca să nu mai vorbim de toate schismele, ereziile și așa mai departe.

Pentru istoricii bisericii, o preocupare centrală a fost aceea de a demonstra că biserica, așa cum este ea acum, este o instituție legitimă, fidelă originilor sale. Așadar, accentul nu este pus asupra schimbării, ci asupra continuității. Trebuie demonstrat că biserica, așa cum este ea acum, este identică cu cea a conceptului inițial de fondare. Această dovadă a identității necesită ca istoria bisericii să se angajeze într-o istoriografie analitică într-o măsură mult mai mare decât a fost cazul până în acest moment.

În cele zece cărți ale sale de istorie ecleziastică, ce pot fi încadrate într-un singur volum într-o ediție modernă tipărită, Eusebiu citează și analizează un total de două sute cincizeci de documente. Această istorie ecleziastică nu este o relatare continuă a fiecărui an, și nici o istorie continuă, ci o istorie care abordează și încearcă să documenteze anumite probleme și anumite puncte centrale. Există un obiectiv probatoriu efectiv, iar dovada este furnizată în conformitate cu toate regulile criticii istorice, cu toate regulile argumentării judiciare și legale. Acest lucru creează un tip de istoriografie care nu mai reprezintă o istoriografie narativă continuă, ci mai degrabă o istoriografie analitică argumentativă, pe care am considera-o foarte modernă în această formă și care reprezintă o

ruptură fundamentală cu istoriografia antică.

Dacă ar fi să clasificăm acest lucru în genurile cu care ne-am familiarizat până acum, am spune că istoria ecleziastică este mult mai apropiată de biografie decât de istoriografia propriu-zisă, din moment ce prima are și ea un obiectiv specific de a oferi dovezi și cunoștințe, și anume de a oferi posibilitatea de a clasifica o persoană ca urmare a diversității acțiunilor lor, și este, prin urmare, mult mai documentară prin abordarea sa. Dar istoria ecleziastică, prin urmare, documentează și argumentează analitic, mergând astfel un cu un pas semnificativ mai departe.

Dacă parcurgem conținutul istoriei bisericești a lui Eusebiu, putem observa că există două puncte centrale. Pe de o parte există problema ereziilor, apostazia de la biserica legitimă care are elemente organizaționale precum și doctrinare, ortodoxia sa, credința corectă. Astfel, ereziile reprezintă o mare problemă; ereticii sunt criticați, însă apare ocazional nevoia de a argumenta și de a demonstra că cineva nu a fost eretic, în ciuda afirmațiilor contrare ale altora. Acest tip de argument poate fi generalizat. O afirmație a unei anumite persoane este citată, iar apoi se raportează că aceasta ar fi, conform altora, o afirmație eretică – acum această afirmație este abordată în conformitate cu toate normele artei interpretative. Contextul istoric, instituțiile contemporane și liniile teologice de dezvoltare sunt examinate – cu adevărat, o formă foarte modernă de istoriografie. În acest context, se ajunge la concluzia că afirmația are un anumit sens și, prin urmare, persoana respectivă este sau nu eretică. Ce cărți aparțin canonului Noului Testament este o problemă pe care Eusebiu o tratează într-un loc proeminent.

Un al doilea punct important pentru dovedirea continuității este stabilirea succesiunilor. Trebuie dovedit că cei care conduc acum Biserica sau anumite organizații teritoriale ale Bisericii, Episcopul Romei, Episcopul Ierusalimului, Patriarhul Constantinopolului și așa mai departe, sunt succesorii legitimi ai apostolilor, primii martori, purtătorii bisericilor creștine originare. Acesta este, de asemenea, un lucru care nu poate fi pur și simplu spus, ci trebuie dovedit și pentru care sunt citate documente și scrisori. De exemplu, avem o scrisoare de la Clement al Romei în care scrie bisericii din Corint, dar un simplu prezbiter roman nu ar face acest lucru, așa că el este episcop al Romei. Eusebiu scrie la sfârșitul secolului al III-lea, astfel încât, pentru istoria timpurie, el citează documente care (din presupunerile sale) datează din secolul I d.Hr. pentru a-și susține dovezile – avem și în acest caz o abordare argumentativă, o abordare analitică a istoriei.

Și apoi există într-adevăr un al treilea punct care nu urmărește să traseze istoria răspândirii creștinismului în sensul unei povești de succes sau în sensul unei mișcări sociale. În schimb, acesta

tratează conflictul dintre administrația romană, pe de o parte, și creștinii și evreii de cealaltă parte (pentru Eusebiu, creștinii și evreii sunt de aceeași parte). Scopul nu este reconstituirea istoriei și vitezei răspândirii mișcării, ci este mai degrabă un obiectiv meta-istoric care se află în afara istoriei. Intenția este de a arăta că istoria este un proces în care Dumnezeu creștin pătrunde în lume și în istorie prin Iisus Hristos, prin Fiul Său, prin Logos. Eusebiu angajează concepte din filozofia antică ce fuseseră deja prezente în textele creștine anterioare. Pentru Eusebiu, istoria nu este o poveste clară de succes, ci este o poveste prin care devine clar că Dumnezeu lucrează prin istorie. Aceste urme pot fi identificate. Sfârșitul final al poveștii nu mai este deschis, ci este clar că Dumnezeu va învinge în cele din urmă în această poveste și împreună cu El, Biserica Sa.

Acesta este meritul lui Eusebiu și ceea ce a făcut ca această concepție istorică să aibă atât de mult succes. Eusebiu combină acest tip nou de istoriografie argumentativă analitic cu o anumită concepție tehnică, teologică, pătrunderea lui Dumnezeu / a fiului lui Dumnezeu, *Logos*-ului în terminologia filosofică, în istorie și prin istorie. Cu alte cuvinte, o concepție clar hristologică a istoriei, dacă o privim în cadrul teologiei creștine. Istoria are ceva de-a face cu Hristos și cu influența sa continuă în istorie, chiar și dincolo de moartea lui Iisus ca figură istorică. Pentru a repeta, pentru că este cu adevărat important pentru înțelegerea acestui tip de istorie: sfârșitul acestei istorii nu este unul deschis. Istoria are un scop și modul în care arată acest scop este evident: Dumnezeu va învinge la sfârșitul acestei istorii. Cu toate acestea, nu este o poveste liniară de succes, ci o poveste cu suișuri și coborâșuri, în care lucrarea lui Dumnezeu nu este uneori atât de clar identificabilă. În această privință, istoria este interesantă tocmai pentru că mai întâi trebuie să identificăm lucrarea lui Dumnezeu.

Acest interes este relativizat de faptul că rezultatul este, în principiu, o concluzie inevitabilă. Această ambivalență în abordarea istoriei, care caracterizează ulterior și întreaga viziune medievală asupra istoriei, este un element central al acestei concepții a istoriei bisericești. Astfel, consecința – și aceasta este ceea ce transmite titlul de *Istoria Bisericească* – este că, deoarece istoria este de un interes limitat, este de asemenea legitim pentru Eusebiu să nu continue vechea istoriografie, adică să scrie o istorie a sistemelor politice. În schimb, el trebuie să se concentreze asupra anumitor elemente prin care lucrarea lui Dumnezeu devine deosebit de clară, și anume istoria Bisericii și istoria conflictului dintre creștinism, iudaism și poporul lui Dumnezeu, pe de o parte, și statul necreștin, pe de altă parte. Cadrul politic larg al istoriei este de un interes atât de limitat pentru Eusebiu, încât își poate

spune că alții au scris suficient despre asta și că el nu mai are acum nimic în plus de spus.

Pentru a rezuma: acest tip de istorie bisericească, și anume nu istoria unei anumite instituții, ci o variantă a acestei istorii teoretice care clasifică evenimentele istorice într-un cadru meta-istoric, este și o istorie care are sens dacă este privită în ansamblu. Și pentru că această teoretizare a istoriei este în prim-plan, în cazul lui Eusebiu, nu este atât de important să ne uităm la situația biografică. Istoria pe care el o scrie nu este o poveste care să explice sau să justifice situația sa. Eusebiu este o persoană care își începe scrierea istorică la sfârșitul secolului al III-lea, în timpul unei perioade de persecuție. El însuși trebuie să fugă și să se retragă din fața persecuției lui Dioclețian. În același timp, el este cel care, câțiva ani mai târziu, devine biograful lui Constantin, martorul a ceea ce astăzi numim Revoluția Constantiniană – această schimbare completă a situației creștinismului, de la religie persecutată la religie tolerată și chiar sponsorizată de stat – și devine panegiristul împăratului. Dar nu aceste lucruri sunt decisive pentru concepția sa asupra istoriei. Nu este istorie: „Această biserică a fost persecutată, iar acum, în prezent, o vedem: biserica este victorioasă, spiritul lui Dumnezeu a învins deja în istorie”. Eusebiu nu face acest lucru, ci rămâne fidel în Istoria Bisericească concepției despre istorie pe care o stabilise deja cu mulți ani înainte, în Cronică, scrisă înainte de acest punct de cotitură constantinian: istoria ca o activitate a lui Dumnezeu, dar nu ca o simplă poveste de succes liniară.

Cu siguranță, rădăcinile acestei istoriografii nu se găsesc în primul rând în istoriografia antică tradițională. Există o apropiere de metodele biografiei. Modelele pentru acest tip de istorie bisericească se regăsesc mai degrabă în domeniul filosofiei antice și al istoriei literare antice, care adoptă adesea o abordare biografică. Critica literară și filosofia au fost cele două domenii în care am putut localiza biografii timpurii. Acestea sunt, de asemenea, domeniile originare ale acestui tip de istoriografie. Problema declarațiilor, poziționarea figurilor literare anterioare și problema legitimității în succesiunea conducerii unei școli filosofice care ia în considerare dacă succesorul lui Platon a reprezentat în mod adecvat concepția lui Platon și dacă Academia ulterioară reprezintă un succesor legitim al gândirii socratice – acestea sunt întrebări care au o importanță crescută pentru istoriografia filosofiei antice și o obligă să procedeze în același mod analitic, deoarece în perioada în care acesta a devenit succesor, Platon era deja mort de mult timp și deci nu l-ar fi putut numi. Pe de altă parte, avem analiza textelor cu întrebarea referitoare la posibilitatea ca această afirmație să fie încă o expresie legitimă a filosofiei socratice sau nu. Și aici trebuie procedat hermeneutic, trebuie citată o propo-

ziție, trebuie interpretată. Aici vedem structuri de argumentare similare cu cele pe care le găsim în tipul de istorie bisericească descris mai sus.

Cam atât în ceea ce privește rădăcinile acestui tip de istoriografie. Așa cum am menționat deja, Eusebiu a fost inventatorul unui gen de mare succes, motiv pentru care ar trebui să aruncăm o privire foarte scurtă și asupra istoriei impactului acestui text. Această istorie a impactului este în primul rând o istorie a continuării și a traducerii operei lui Eusebiu. Traducerea în limba latină a fost realizată de către Rufinus, un nume care ar trebui ținut minte întrucât versiunea sa latină este cea care a avut cel mai mare impact asupra culturii occidentale până în Evul Mediu. Traducerea lui Rufinus a fost o lectură de bază pentru toți cei care studiau serios istoria, până la începutul perioadei moderne. Putem presupune că practic toți istoricii medievali care s-au ocupat profesional de istoriografie l-au citit pe Rufinus și, deci, pe Eusebiu.

Pe partea greacă, au existat trei continuări, toate începând cu anul 303, punctul final al lucrării lui Eusebiu. Se poate observa că acest punct final se află cu mult înaintea punctului de cotitură constantinian, în mod clar în sensul densității evenimentelor, care încep toate în anul 303 și astfel continuă istoria până spre mijlocul secolului al V-lea d.Hr. Inițial sunt doi oameni din Constantinopol, Socrate și Sozomen. Primul, Socrate, este mai interesat de istoria dogmatică; Sozomen prezintă o continuare a istoriei care include evenimente mult mai profane, politice. Un al treilea continuator este Teodoret, care scrie și el în prima jumătate a secolului al V-lea și care, spre deosebire de ceilalți doi, se concentrează acum mult mai mult asupra problemei ortodoxiei în dezvoltarea teologică a secolului anterior, și anume în secolul al IV-lea și la începutul secolului al V-lea.

Aceste trei continuări au fost apoi traduse din nou în latină și această traducere latină, ca o combinație a tuturor celor trei traduceri, a fost la fel de eficientă sub numele lui Casiodor, care a rezumat aceste trei texte deja traduse, precum și istoria propriu-zisă a lui Eusebiu în versiunea în limba latină a lui Rufinus. Prin această combinație între Rufinus și Casiodor, întregul Ev Mediu dispunea de o istorie bisericească pentru secolele I-V, care putea fi punctul de plecare pentru propriile texte, propriile continuări sau încercări. Și pentru că istoria bisericească nu este o istorie a bisericii ca instituție, ci o istoriografie universală plină de semnificații, care stabilește acest sens în special în cadrul evenimentelor istoriei bisericii, această istorie bisericească a putut fi extinsă din nou și din nou. Se putea transforma foarte ușor într-o istorie profană, pur și simplu mutând accentul asupra altor domenii, fără a rupe legătura cu acest construct general plin de semnificații al unei istorii îm-

pletite de Dumnezeu și care, prin urmare, nu mai era deschisă la final. Acesta este motivul pentru care această construcție este atât de eficientă și de puternică.

În ceea ce privește descrierea „Bisericii” în aceste lucrări, poate exista cu siguranță un anumit spectru de manifestări în acest tip de istoriografie. O astfel de variație este legitimă în principiu, dar, din moment ce ideea inițială a bisericii este unitatea, forma actuală trebuie să fie și ea unificată, chiar dacă nu poate fi definită atât de precis. Din acest motiv, momentele care pun în pericol această unitate sunt respinse și se încearcă trasarea unor linii clare de demarcație.

14. Biblia și istoriografia medievală

Dacă ne uităm la istoriografia creștină, în special la cea latină, trebuie să vorbim despre Biblie și despre traducerea ei. Pe de o parte, avem Biblia ebraică, abreviată ca *Tanah* (sau *Tanach*). *Tanah* este un acronim, întrucât conține următoarele cuvinte: T pentru Tora, adică *Pentateuh*, „legea”; apoi, conform înțelegerii ebraice, *Nevi'im*, „profeții” (N). Acestea sunt cărțile care încep cu cartea lui Iosua, adică ceva ce noi am înțeles ca fiind o relatare istorică în această carte, dar care, în interpretare proprie, sunt profeții. La sfârșit se află sub denumire colectivă *Ketuvim*, „scrierile” (CH). Acesta este un grup mixt, un termen colectiv pentru texte precum Cartea lui Iov sau Cartea Esterei – s-ar putea spune: o nuvelă. Apoi apare Cartea Proverbelor, apar Psalmii, cu alte cuvinte, un grup mixt de texte.

Totul este scris în ebraică, iar această Biblie ebraică include în mod clar și lucrări istoriografice, începând cu *Tora*, care la rândul ei, după cum se poate auzi din cuvânt, este în primul rând un text juridic în interpretarea ebraică. Cu toate acestea, ea poate fi citită cu ușurință ca istoriografie, care începe cu crearea lumii (*Geneza* 1, *Geneza* 2) și apoi formează o linie cronologică aproape neîntreruptă prin cărțile de istorie sau prin profeți până la începutul perioadei post-exil, adică de la crearea lumii până în secolul al V-lea î.Hr., o relatare istorică continuă, chiar dacă există unele lacune și unele duplicări. Acest canon biblic ebraic, care a fost stabilit ca o demarcație clară abia mai târziu, a fost completat în epoca elenistică de un iudaism vorbitor de greacă, de exemplu în Alexandria, care avea acum finalizată o traducere, *Septuaginta*.

Numele („Șaptezeci”) provine de la legenda conform căreia, pentru a traduce corect Cuvântul lui Dumnezeu, șaptezeci de traducători au fost desemnați să lucreze în același timp la Biblia ebraică din Alexandria. Conținutul poveștii se referă la temerile asociate cu procesul transferului cultural: aceștia au tradus în mod independent, apoi au comparat textele și au realizat că traduceri lor erau absolut identice. Șaptezeci de traducători ajung la o traducere absolut identică și asigură astfel autenticitatea și legitimitatea acestei traduceri în limba greacă a Vechiului Testament, care pentru evrei nu este „vechiul” Testament, cel învechit. Această tra-

ducere este apoi completată cu alte texte sau include și texte ebraice care nu sunt incluse în canonul ulterior. Acest lucru înseamnă că sunt incluse și alte lucrări, care la rândul lor sunt lucrări istorice și datează din secolul al II-lea î.Hr. „Cărțile Macabeilor” sunt cele mai recente lucrări istorice din această colecție. Numeroase repovestiri și compendii („biblia rescrisă”) sunt însoțite și de alte traduceri grecești.

Traducerea în limba latină de către Ieronim, cunoscută sub numele de *Vulgata*, a reprezentat următoarea realizare majoră în domeniul traducerii. *Vulgata* a devenit apoi traducerea standard, impunându-se foarte repede. În forme revizuite – așa cum traducerea lui Luther este adaptată în mod constant pentru necesitățile moderne – este și astăzi traducerea oficială în latină a Bibliei pentru Biserica Romano-Catolică. Când vorbim despre istoria impactului Bibliei în Evul Mediu, ne referim la traducerea lui Ieronim, *Vulgata*. Pe de o parte, Ieronim a tradus din Biblia ebraică și, pe de altă parte, el a tradus și toate părțile versiunii grecești a Bibliei care mergeau dincolo de Biblia ebraică. Se adunau astfel și Noul Testament în întregime, care lipsește din Biblia ebraică, dar și scrieri ebraice din perioada elenistică ce fuseseră scrise în greacă și care nu erau incluse în canonul evreiesc. Deci, secvența este următoarea: *Tanah* sau Biblia ebraică, tradusă în greacă și extinsă ca *Septuaginta*, apoi se adaugă Noul Testament, iar întreaga colecție este apoi tradusă în latină ca *Vulgata*.

Secțiunea *Tanah* a Bibliei conține un număr mare de cărți care pot fi interpretate ca lucrări de istorie, deși cu caracter variat. Acestea variază de la istoriografia narativă normală, care predomină în primele cărți, la relatări efectiv de tipul cronicii, și anume cărțile Cronicilor: în timp ce regele din Iudeea a domnit atâția ani, a făcut una și alta, următorul a venit în Israel și așa mai departe.

Problema istoriografiei în Noul Testament trebuie de asemenea evidențiată. Există narațiuni biografice, narațiuni dezvolțate din narațiunea Patimilor, care formează apoi un gen propriu sub termenul de Evanghelii, povestea lui Iisus în patru versiuni. Acestea sunt clar lucrări orientate biografic, dar una dintre aceste Evanghelii, atribuită lui Luca, a fost completată mai târziu de o lucrare istorică, de așa-numitele „Fapte ale Apostolilor”, *Acta Apostolorum*. Aceste două elemente, Evanghelia lui Luca, pe de o parte, și Faptele Apostolilor, pe de altă parte, sunt separate în edițiile biblice de astăzi, chiar și în majoritatea edițiilor biblice mai vechi, dar pentru autor, acestea reprezintă o singură lucrare. Acest lucru arată cum autorul de la mijlocul secolului al II-lea plasează biografia anterioară într-un context istoric mai larg. Biografia lui Iisus este deci transformată în povestea fondatorului care precedă o istorie a bisericii timpurii, în special istoria timpurie a bisericii

din Ierusalim și călătoriile misionare ale lui Pavel. De asemenea, Evangheliei îi este oferită o *praefatio* care conține o dedicație către un anumit Teofil: „Pentru tine, dragul meu Teofil, am scris această istorie”. Aici putem vedea că autorul însuși, deși aderă la noul tip de text al Evangheliei și la acest gen biografic, dorește să se lege de tradiția istoriografiei antice și să prezinte o lucrare istorică coerentă despre biserica timpurie în această combinație dintre povestea lui Iisus, Evanghelia și istoria apostolilor. Nu degeaba acest text începe cu un sincronism.

Așadar, avem și o componentă istoriografică clară în Noul Testament și este interesant de observat că Faptele Apostolilor, acest ultim element al operei duble a lui Luca, nu este continuat. Evident, procesul de sacralizare a acestor texte are loc atât de rapid, încât nu este posibil pentru vreun scriitor ulterior să se așeze la masă și să scrie o prefață: „Luca a prezentat istoria bisericii timpurii și acolo unde el se oprește, voi continui eu”. Acest text este deja atât de îndepărtat de uzul profan încât se poate spune: „Acum voi scrie o istorie, începând cu Iisus, dar voi face o prezentare succintă, pentru că toate aceste elemente pot fi găsite deja în Evanghelie, și apoi voi trece la istoria Bisericii”. Dar aceasta nu este niciodată prezentată ca o continuare a Faptelor Apostolilor a lui „Luca”. Acest lucru este surprinzător dacă ne gândim la frecvența acestor continuări. Nu există nicio continuare a primelor începuturi ale istoriografiei creștine – cel mai probabil, fiindcă aceste texte au fost atât de rapid sacralizate. Retrospectiva lui Eusebiu este cea care va completa lacuna, uitându-se înapoi din secolul al IV-lea și ținând cont de necesitatea găsirii unei genealogii potrivite pentru formarea grupurilor creștine din această perioadă.

Scrierile lui Eusebiu indică tranziția ulterioară către Evul Mediu. Problema istoriografiei Noului Testament a fost deja semnalată. Istoriografia Vechiului Testament a fost întotdeauna primită ca istoriografie, deși ca istoriografie cu o demnitate specială, pur și simplu pentru că era mai ușor de abordat astfel. Este o istoriografie care a fost citită în sensul Istoriei Bisericești a lui Eusebiu, istoria lui Dumnezeu cu omenirea, care își găsește primul punct culminant în pogorârea Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos. Dar este o istoriografie care poate fi tratată sub formă de rezumat. Așadar, poți scrie o istorie universală scoțând datele biblice și enumerându-le la început, sau ai o istoriografie asupra căreia poți face referințe, de exemplu, în sensul în care te referi la Vechiul Testament și apoi scrii istoria Noului Testament, a Bisericii, începând cu Iisus Hristos.

Biblia este disponibilă oricărui istoric (și nu numai) sub forma unei biblioteci care conține multe lucrări istoriografice, așa cum istoria bisericească este disponibilă sub forma traducerilor lui

Rufinus și Casiodor. Cărțile biblice oferă modele pentru istoriografie și pentru interpretarea istorică. Acest lucru este în special evident în procesul pe care îl numim *tipologie*. Anumite evenimente menționate în Vechiul Testament sunt modele, tipare ale unor evenimente care se repetă. Principalele exemple hristologice sunt sacrificiul lui Isaac de către tatăl său Avraam, care poate fi legat de moartea lui Hristos pe cruce, și șarpele de aramă pe care Aaron sau Moise l-au ridicat astfel încât cei care fuseseră mușcați de șerpi în deșertul Sinai să nu fie nevoiți să moară atunci când se uitau la el. Acest lucru este interpretat și tipologic, din nou în legătură cu răstignirea lui Iisus, fiindcă cei care se uită la cruce pot obține mântuirea, dar acum într-un sens diferit. Dar acest șarpe de aramă din Vechiul Testament este văzut ca o referință la răstignirea lui Iisus. Acesta este tipul de interpretare tipologică, iar acest tip de interpretare cu materiale din Vechiul Testament asupra Noului Testament, dar și cu materiale din Vechiul Testament și din Noul Testament asupra istoriei, este o caracteristică clară a istoriografiei medievale.

Alte elemente au fost deja menționate în contextul istoriografiei universale. *Aetates*, „vârstele lumii”, derivă din cele șapte zile ale creației. Schema interpretativă a imperiilor mondiale provine de la viziunea lui Daniel, cele patru imperii mondiale, dintre care ultimul este Imperiul Roman. Acesta este motivul pentru care vor să rămână în Imperiul Roman atât de mult timp, până la începutul secolului al XIX-lea, pentru că după aceea nu mai pot exista imperii mondiale. Se poate observa, de asemenea, la ce constrângeri de argumentare se ajunge și ce modele de interpretare devin importante. Este important de arătat că actualele imperii – franc, germanic sau altele – reprezintă o continuare legitimă a Imperiului Roman, și nu un succesor al acestuia, deoarece acesta din urmă este al patrulea imperiu mondial și nu este posibil să se creeze pur și simplu un al cincilea nou imperiu.

Formele în care a fost scrisă această istoriografie medievală sunt adesea familiare din perioadele anterioare. Acestea sunt forme analistice, cronici scrise pe perioade lungi de timp sau continuu, adesea sub forma cronicilor unor instituții individuale, o mănăstire sau o diocază. Apoi sunt cele mai puțin legate de o instituție, istoriile popoarelor și cele teritoriale, de asemenea în tiparele istoriografiei clasice, adesea încorporate în istoria unui trib sau a unei dinastii. Acest tip de literatură este adesea produs la curte și citit acolo. Și, în cele din urmă, de o importanță centrală, biografia, sub forma biografiei sfinților, hagiografia, fie că este vorba de o *vita* sau de o *passio* axată pe moartea unui martir.

Problemele, ambiguitatea conceptului creștin despre istorie, pot fi văzute încă o dată în această formă biografică. Pe de o parte,

istoria este importantă și trebuie luată în serios, pentru că semne ale activității lui Dumnezeu pot fi găsite în istorie, în viața unui sfânt, în moartea unui sfânt. Din acest punct de vedere, istoria este interesantă ca sursă pentru materiale. Pe de altă parte, nu este necesar să citim direcția de dezvoltare a istoriei din această istorie, pentru că știm deja unde se termină această istorie – în afirmarea lui Dumnezeu în istorie – și deci, istoria devine neinteresantă în sensul proceselor de lungă durată. Istoria este – încă o dată – un furnizor de materiale și nu un proces a cărui direcție de dezvoltare trebuie analizată fiindcă știm deja cum se va termina. Aceasta este ambiguitatea, straniețea istoriei medievale. Pe de o parte, există un interes pentru istorie, dar pe de cealaltă parte, istoria în sensul unor evoluții pe termen lung este neinteresantă. Astfel de evoluții devin interesante doar odată cu apariția unor noi entități politice, care aduc provocări complet noi în ceea ce înseamnă nevoia de legitimizare, odată cu apariția orașelor burgheze, odată cu formarea statelor teritoriale și naționale, odată cu extinderea semnificativă a orizontului geografic. În special la sfârșitul Evului Mediu și la începutul perioadei moderne, apar noi experiențe și probleme care nu mai pot fi abordate prin acest tip de istoriografie.

Bibliografie selectată

Colecții de fragmente

- Jacoby, Felix (Ed.). *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin, Oxford 1923.
- Peter, Hermann (Ed.). *Historicorum Romanorum reliquiae 1-2*. Stuttgart 1967.
- Beck, Hans; Walter, Uwe (Eds.). *Die frühen römischen Historiker*. 2 Bde. Darmstadt 2001-2004.

Ediții în limba română

- Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, trad. David Popescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, trad. Aram Frenkian, București, Editura Științifică, 1957.
- Aulus Gellius, *Noaptele Atice*, trad. David Popescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965.
- Caesar, *Războiul Gallic. Războiul Civil*, trad. Janina Vilan Unguru, Elisabeta Poghirc, București, Editura Științifică, 1964.
- Cassius Dio, *Istoria Romană*, 3 vol., trad. Adelina Piatkowski, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1973-1985.
- Herodian, *Istoria Imperiului Roman după Moartea lui Marcu Aureliu*, trad. Radu Alexandrescu, București. Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960.
- Istoria Augusta*, trad. David Popescu, Constantin Drăgulescu, București, Editura Științifică, 1971.
- Polybios, *Istории*, trad. Virgil Popescu, București, Editura Științifică, 1966.
- Sallustius, *Opere*, trad. Nicolae Lascu, București, Editura Științifică, 1969.
- Suetonius, *Vițile celor doisprezece Cezari*, trad. Gheorghe Ceașescu, București, Editura RAO, 1998.
- Tacitus, *Anale*, trad. Gheorghe Guțu, București, Editura Humanitas, 2025.
- Tacitus, *Istории*, trad. Gheorghe Ceașescu, București, Editura Enciclopedică, 1992.
- Titus Livius, *De la Fundarea Romei*, 5 vol., trad. Janina Vilan, Florica

Demetrescu, Paul Popescu, București, Editura Științifică, 1959-1963.

1. Introducere: narațiunea istorică

Adam, Klaus-Peter (Ed.). *Historiographie in der Antike*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 373. Berlin 2008.

Ankersmit, Frank R. *Historical representation*. Stanford 2001.

Id. *Sublime historical experience*. Stanford 2005.

Baines, John et al. (Eds.). *Historical consciousness and the use of the past in the ancient world*. Sheffield 2019.

Becker, Eve-Marie; Rüpke, Jörg (Eds.). *Autoren in religiösen literarischen Texten der späthellenistischen und der frühkaiserzeitlichen Welt: Zwölf Fallstudien*. Culture, Religion, and Politics in the Greco-Roman World 3. Tübingen 2019.

Benoist, Stéphane et al (Eds.). *Mémoires partagées, mémoires disputées: écriture et réécriture de l'histoire*. Metz 2009.

Berek, Mathias. *Kollektives Gedächtnis und die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Erinnerungskulturen*. Kultur- und sozialwissenschaftliche Studien 2. Wiesbaden 2009.

Cameron, Averil (Ed.). *History as Text: The Writing of Ancient History*. London 1989.

Certeau, Michel de. *Das Schreiben der Geschichte*. Historische Studien 4. Frankfurt am Main 1991.

Conermann, Stephan (Ed.). *Modi des Erzählens in nicht-abendländischen Texten*. Narratio Aliena?: Studien des Bonner Zentrums für Transkulturelle Narratologie (BZTN) 2. Berlin 2009.

Connerton, Paul. *How societies remember*. Cambridge 1989.

Cubitt, Geoffrey. *History and Memory*. Manchester 2007.

Feldherr, Andrew (Ed.). *History of Historiography*. Oxford 2011.

Fuhrer, Therese. „Bio-Historiographie: zur Funktion biographischer Modellierungen in römischer Geschichtsschreibung und Hagiographie.“ In: Birkner, Christoph; Gemeinhardt, Peter; Munkholt Christensen, Maria (Eds.), *Narratologie und Intertextualität: Zugänge zu spätantiken Text-Welten*. Tübingen 2020. Pp. 23-41.

Goertz, Hans-Jürgen. *Geschichte: ein Grundkurs*. 2nd ed. Reinbek 2001.

Grafton, Anthony. *What was history? The art of history in early modern Europe*. Cambridge 2007.

Grethlein, Jonas. *Experience and teleology in ancient historiography: 'Futures past' from Herodotus to Augustine*. Cambridge 2013.

Halbwachs, Maurice. *Les Cadres sociaux de la mémoire*. Paris 1925.

- Hartmann, Andreas. *Zwischen Relikt und Reliquie: Objektbezogene Erinnerungspraktiken in antiken Gesellschaften*. Studien zur Alten Geschichte 11. Berlin 2010.
- Holzberg, Niklas. „Geschichte als erzählte Geschichte: Dramatische Episoden in der römischen Historiographie.“ *Potsdamer Lateintage* 7 (2015). Pp. 11-25.
- Koschorke, Albrecht. *Wahrheit und Erfindung: Grundzüge einer Allgemeinen Erzähltheorie*. Frankfurt am Main 2012.
- Koselleck, Reinhart; Lutz, Heinrich; Rüsen, Jörn (Eds.). *Formen der Geschichtsschreibung*. Theorie der Geschichte 4. München 1982.
- LeGoff, Jacques. *History and Memory*. New York 1992.
- Lorenz, Chris. „Comparative Historiography: Problems and Perspectives.“ *History and Theory* 38,1 (1999). Pp. 25-39.
- Luraghi, Nino. „Historiography and community: Some thoughts on the Greco-Roman heritage.“ In: Pohl, Walter; Wieser, Veronika (Eds.), *Historiography and identity*. 1, *Ancient and early Christian narratives of community*. Turnhout 2019. Pp. 51-63.
- Malitz, Jürgen. „Das Interesse an der Geschichte: Die griechischen Historiker und ihr Publikum.“ In: Verdin, H.; Schepens, G.; Keyser, E. de (Eds.), *Purposes of History: Studies in Greek Historiography from the 4th to the 2nd Centuries B. C.* Studia Hellenistica 30. Leuven 1990. Pp. 323-349 (Discussion: S. 351-9).
- Manuwald, Gesine. *Roman republican theatre*. Cambridge 2011.
- Marincola, John (Ed.). *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden 2007.
- Id. (Ed.). *Greek Notions of the Past in the Archaic and Classical Eras: History Without Historians*. Edinburgh Leventis Studies. Edinburgh 2022.
- Mendels, Doron. „How Was Antiquity Treated in Societies with a Hellenistic Heritage? – And Why Did the Rabbis Avoid Writing History?“ In: Gardner, Gregg; Osterloh, Kevon L. (Eds.), *Antiquity in Antiquity – Jewish and Christian Pasts in the Greco-Roman World*. Tübingen 2008. Pp. 131-151.
- Mutschler, Fritz-Heiner. „Vergleichende Beobachtungen zur griechisch-römischen und altchinesischen Geschichtsschreibung.“ *Saeculum* 48 (1997). Pp. 213-253.
- Oesterle, Günter (Ed.). *Erinnerung, Gedächtnis, Wissen: Studien zur kulturwissenschaftlichen Gedächtnisforschung*. Formen der Erinnerung 26. Göttingen 2005.
- Pitcher, Luke. *Writing Ancient History. An Introduction to Classical Historiography*. London 2009.
- Raphael, Lutz. *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme: Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*. München 2003.
- Rau, Susanne; Studt, Studt (Eds.). *Geschichte schreiben: Ein Quellen- und Studienhandbuch zur Historiografie (ca. 1350-1750)*. Berlin 2010.

- Rublack, Ulinka (ed.) 2011, *A concise companion to history*, Oxford: Oxford University Press.
- Rüpke, Jörg. „The ‘Connected Reader’ as a Window into Lived Ancient Religion: A Case Study of Ovid’s *Libri fastorum*.“ *Religion in the Roman Empire* 1,1 (2015). Pp. 95-113.
- Id. „Memory, Narrative, and the History of Religion.“ In: Klostergaard Petersen, Anders et al (Eds.), *Evolution, Cognition, and the History of Religion: a New Synthesis: Festschrift in Honour of Armin W. Geertz*. Leiden 2019. Pp. 536-546.
- Id. „Memorizing the Past and Writing Religion in the Roman Republic.“ In: Ro, Johannes Unsok; Edelman, Diana (Eds.), *Collective Memory and Collective Identity*. Berlin 2021. Pp. 395-426.
- Id. „History“, in: Stausberg, Michael; Engler, Steven (Eds.), *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. 2nd ed. London 2022. Pp. 324-344.
- Id.; Rüpke, Ulrike. *Antike Götter und Mythen*. München 2010.
- Rüsen, Jörn. *Zeit und Sinn: Strategien historischen Denkens*. Frankfurt am Main 1990.
- Id. „Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography.“ *History and Theory* 35,4 (1996). Pp. 5-22.
- Schropp, Jack W. G. *Pugna litterarum: Studien zur kompetitiven Geschichtsschreibung in der griechisch-römischen Literaturelite der Kaiserzeit*. Vestigia 77. München 2023.
- Suerbaum, Werner. „Am Scheideweg zur Zukunft: Alternative Geschehensverläufe bei römischen Historikern. *Gymnasium* 104 (1997). Pp. 36-54.
- Walter, Uwe (Ed.). *Antike Geschichtsschreibung. Studien zur Historiographie*. Darmstadt 2007.
- Ullman, B. L. „History and Tragedy.“ *TAPhA* 73 (1942). Pp. 25-53.
- Wendehorst, A. „Wer konnte im Mittelalter lesen und schreiben?“ In: Fried, J. (Ed.), *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*. Vorträge und Forschungen 30. Sigmaringen 1986. Pp. 9-33.
- White, Hayden. *Die Bedeutung der Form: Erzählstrukturen in der Geschichtsschreibung*. Frankfurt am Main 1990.
- Willand, Marcus. *Lesermodelle und Lesertheorien: Historische und systematische Perspektiven*. Narratologia 41. Berlin 2014.
- Wiseman, Timothy Peter. *Historiography and Imagination: Eight Essays on Roman Culture*. Exeter Studies in History. Exeter 1994.
- Id. „The Origins of Roman Historiography.“ In: Id., *Historiography and Imagination: Eight Essays on Roman Culture*. Exeter 1994. Pp. 1-22; 119-124.
- Id. *Remus: A Roman Myth*. Cambridge 1995.

2. Istoria formei și a genului

- Berger, Klaus. *Formen und Gattungen im Neuen Testament*. Tübingen 2005.
- Cancik, Hubert. *Grundzüge der hethitischen und alttestamentlichen Geschichtsschreibung*. Wiesbaden 1976.
- Genette, Gérard. *Die Erzählung*. München 1994.
- Goody, Jack. *Entstehung und Folgen der Schriftkultur*. Frankfurt am Main 1997.
- Grethlein, Jonas. *Ancient Greek texts and modern narrative theory: Towards a critical dialogue*. Cambridge 2023.
- Hempfer, Klaus W. *Gattungstheorie*. München 1973.
- Id. *Theorien des Performativen: Sprache – Wissen – Praxis*. Bielefeld 2011.
- Jolles, André. *Forme Simple: Legenda sacră. Legenda Eroică, Mythos-ul. Ghicitoare. Zicala. Cazul. Memorabilul. Basmul. Gluma* [1930]. Iași 2012.
- Kirkpatrick, Patricia. *The function of ancient historiography in biblical and cognate studies*. New York 2008.
- Martínez, Matías; Scheffel, Michael. *Einführung in die Erzähltheorie*. 11th rev. ed. München 2019.
- Waddell, Philip. *Tacitean visual narrative*. Bloomsbury Classical Studies Monographs. London 2020.
- White, Hayden. *Auch Klio dichtet oder Die Fiktion des Faktischen: Studien zur Tropologie des historischen Diskurses*. Sprache und Geschichte 10. Stuttgart 1986.

3. Surse și forme preliminare

- Benoist, Stéphane. *La vie des autres: histoire, prosopographie, biographie dans l'Empire romain*, Villeneuve d'Ascq 2013.
- Blair, Stephen (Ed.). *Fragmented histories: Recent and distant pasts in early Roman historiography*. 2019.
- Burgess, Richard W. *Chronicles, consuls and coins*. Farnham 2011.
- Frier, Bruce Woodward. *Libri annales pontificum maximorum: The origins of the annalistic tradition*. Papers and Monographs of the American Academy in Rome 27. 2nd ed. Rom 1999.
- Kierdorf, Wilhelm. *Laudatio funebris: Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*. Beiträge zur Klassischen Philologie 106. Meisenheim am Glan 1980.
- Rüpke, Jörg. „Triumphator and ancestor rituals between symbolic anthropology and magic.“, *Numen* 53 (2006). Pp. 251-289.
- Id. *Religiöse Erinnerungskulturen: Formen der Geschichtsschreibung in der römischen Antike*. Darmstadt 2012.
- Thomas, Rosalind. *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*. Cambridge 1989.

Wiseman, Timothy Peter. „The Origins of Roman Historiography.”
Id., *Historiography and Imagination: Eight Essays on Roman Culture*. Exeter Studies in History. Exeter 1994. Pp. 1-22;
119-124.

4. Epocile istoriografie antice

Amato, Eugenio; De Cicco, Pasqua (Eds.). *Les historiens fragmentaires de langue grecque à l'époque romaine impériale et tardive*. Rennes 2021.

Baumann, Mario; Liotsakis, Vasileios (Eds.). *Reading history in the Roman Empire*, Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des Ersten Jahrtausends n. Chr. 98. Berlin 2022.

Canfora, Luciano. *Studi di storia della storiografia romana*. Documenti e studi 15. Bari 1993.

Damtoft Poulsen, Aske; Jönsson, Arne (Eds.). *Usages of the past in Roman historiography*. Historiography of Rome and its Empire 9. Leiden 2021.

Gowing, Alain M. *Empire and Memory – the representation of the Roman Republic in imperial culture*. Roman Literature and its Contexts. Cambridge 2005.

Howe, Timothy; Müller, Sabine; Stoneman, Richard (Eds.). *Ancient historiography on war and empire*. Oxford 2017.

Lange, Carsten Hjort; Vervaeke, Frederik Juliaan (Eds.). *The historiography of late Republican civil war*, Historiography of Rome and its Empire 5. Leiden 2019.

Momigliano, Arnaldo. *The Classical Foundations of Modern Historiography*. Sather Classical Lectures 54. Berkeley 1990.

Id., *The development of Greek Biography*. Cambridge 1993.

Id. *Ausgewählte Schriften zur Geschichte und Geschichtsschreibung*. 2 Bde. Stuttgart 1998-2000.

Pearson, Lionel. *The Greek Historians of the West: Timaeus and His Predecessors*. American Philological Association: Philological Monographs 35. Atlanta 1987.

Peter, Hermann. *Die geschichtliche Literatur über die römische Kaiserzeit bis Theodosius I und ihre Quellen*. 2 Bde. Leipzig 1897.

Rohrbacher, David. *The Historians of Late Antiquity*, London, 2002.

Rüpke, Jörg. *Römische Religion in republikanischer Zeit: Rationalisierung und ritueller Wandel* Darmstadt 2014.

Verdin, H.; Schepens, G.; Keyser, E. de (Eds.). *Purposes of History: Studies in Greek Historiography from the 4th to the 2nd Centuries B. C.* Studia Hellenistica 30. Leuven 1990.

Walter, Uwe. „Herodot und Thukydides - die Entstehung der Geschichtsschreibung“, in Stein-Hölkeskamp, Elke; Hölkeskamp, Karl-Joachim (Eds.), *Die Griechische Welt: Erinnerungsorte der Antike*. München, 2010. Pp. 400-417.

5. Comentariile lui Cezar

- Christ, Karl. *Caesar: Annäherungen an einen Diktator*. München 1994.
- Dimitrova, Miryana. *Julius Caesar's self-created image and its dramatic afterlife*. Bloomsbury Studies in Classical Reception. London 2018.
- Gärtner, Hans Armin. *Beobachtungen zu Bauelementen in der antiken Historiographie besonders bei Livius und Caesar*. Historia Einzelschriften 25. Wiesbaden 1975.
- Gaertner, Jan Felix; Hausburg, Bianca. *Caesar and the Bellum Alexandrinum: An analysis of style, narrative technique, and the reception of Greek historiography*. Hypomnemata 192. Göttingen 2013.
- Grillo, Luca; Krebs, Christopher (Eds.), *Cambridge Companion to Caesar*, Cambridge 2014.
- Hass, Trine Arlund, and Rubina Raja (Eds.). *Caesar's Past and Posterity's Caesar*. Roman Studies. Turnhout 2021.
- Koortbojian, Michael. *The divinization of Caesar and Augustus. Precedents, consequences, implications*. New York 2013.
- Morstein-Marx, Robert. *Julius Caesar and the Roman people*. Cambridge 2021.
- Müller, Marvin. *Der andere Blick auf Caesars Kriege: eine narratologische Analyse der vier Supplemente im "Corpus Caesarianum"*. Philologus Suppl. 15. Berlin 2021.
- Mutschler, Fritz-Heiner. *Erzählstil und Propaganda in Caesars Kommentarien*. Heidelberger Forschungen 15. Heidelberg 1975.
- Raaflaub, Kurt A.; John T. Ramsey. „Reconstructing the chronology of Caesar's 'Gallic wars'." *Histos: The On-Line Journal of Ancient Historiography* 11 (2017). Pp. 1-74.
- Rambaud, Michel. *L'art de la déformation historique dans les commentaires de César*. Annales de l'Université de Lyon. 3ième série. Lettres fasc. 23. Paris 1953.
- Ramsey, John T.; Kurt A. Raaflaub. „Chronological tables for Caesar's wars (58-45 BCE)." *Histos: The On-Line Journal of Ancient Historiography* 11 (2017). Pp. 162-217.
- Rüpke, Jörg. „Wer las Caesars bella als commentarii?" *Gymnasium* 99 (1992), 201-226.
- Id. „Caesar: Priesthoods, Gods, and Stars." In: Grillo, Luca; Krebs, Christopher (Eds.), *Cambridge Companion to Caesar*, Cambridge 2014. Pp. 58-67.
- Westall, Richard. *Caesar's "Civil war": Historical reality and fabrication*. Mnemosyne. Suppl. 410. Leiden 2018.
- Will, Wolfgang. *Caesar*. Darmstadt 2009.

6. **Analistii: Titus Livius**

- Briscoe, John. *A commentary on Livy*. [B. 31-45] Oxford 1973-2016.
- Chaplin, Jane D. *Livy*. Oxford 2009.
- Davies, Jason. *Rome's religious history: Livy, Tacitus, and Ammianus on their gods*. Cambridge 2004.
- Boris Dunsch, „Exemplo aliis esse debetis': Cincinnatus in der antiken Literatur.“ In: Niggemann, Ulrich; Ruffing, Kai (Eds.), *Antike als Modell in Nordamerika? Beiheft der Historischen Zeitschrift* 55. München 2011. Pp. 219-247.
- Feeney, Denis. „The History of Roman Religion in Roman Historiography and Epic“, in Rüpke, Jörg (Ed.), *A Companion to Roman Religion*. Oxford 2007. Pp. 129-142.
- Feldherr, Andrew. *Spectacle and society in Livy's History*. Berkeley 1998.
- Forsythe, Gary. *Livy and Early Rome: A study in historical method and judgment*. Stuttgart 1999.
- Gärtner, Hans Arnim. *Beobachtungen zu Bauelementen in der antiken Historiographie besonders bei Livius und Caesar*. Wiesbaden 1975.
- Gutberlet, Dagmar. *Die erste Dekade des Livius als Quelle zur gracchischen und sullanischen Zeit*. Hildesheim 1985.
- Haehling, Raban von. *Zeitbezüge des T. Livius in der ersten Dekade seines Geschichtswerkes: Nec vitia nostra nec remedia pati possumus*. Historia Einzelschriften 61. Stuttgart 1989.
- Keegan, Peter. *Livy's women: Crisis, resolution, and the female in Rome's foundation history*. Abingdon 2021.
- Levene, D. S. *Religion in Livy*. Mnemosyne Suppl. 127. Leiden 1993.
- Id. *Livy, The fragments and periochae*. Bisher 2 Bde. New York 2023-.
- Luce, Tarrey James. *Livy: The Composition of His History*. Princeton 1977.
- Id. „Livy and Dionysius.“ In: Brock, R.; Woodman, A. J. (Eds.), *Papers of the Leeds International Latin Seminar 8: Roman Comedy, Augustan Poetry, Historiography*. ARCA 33. Leeds 1995. Pp. 225-239.
- Mali, Yosef. *Mythistory: The making of modern historiography*. Chicago, 2003.
- Meunier, Nicolas L. J. „Tite-Live et la Rome archaïque.“ *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité* 131,1 (2019). Pp. 5-80.
- Mineo, Bernard. *Tite-Live et l'histoire de Rome*. Paris, 2006.
- Moles, John. „Livy's Preface.“ *PCPS* 39 (1993). Pp. 141-168.
- Musti, Domenico. „Tendenze della storiografia romana e greca su Roma arcaica: Studi su Livio e Dionigi d'Alicarnasso.“ *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 10 (1970). Pp. 5-158.
- Oakley, Stephen. *Commentary on Livy*. 4 Bde. Oxford 1997-2005.
- Ogilvie, R. M. *A Commentary on Livy: Book 1-5*. Oxford 1965.
- Reeve, Michael D. „The Transmission of Florus' Epitoma de Tito

- Livio and the Periochae." CQ 38 (1988), 477-491.
- Roncaglia, Alessandro (Ed.). *Livio "ad urbem condendam": Riletture del passato in età augustea*. Zermeghedo 2021.
- Rüpke, Jörg. „Livius, Priesternamen und die annales maximi." *Klio* 74 (1993). Pp. 155-179.
- Id. „Divine Names and Naming the Divine in Livy." In: Bonnet, Corinne; Palamidis, Alaya (Eds.), *What's in a Divine Name? Religious Systems and Human Agency in the Ancient Mediterranean*. Berlin 2024. Pp. 121-138.
- Schlip, Clemens. *Typen, Gruppen und Individuen bei Livius: Untersuchungen zur Darstellung und Funktion historischer Akteure in « Ab urbe condita »*. Beiträge zur Altertumskunde 377. Berlin 2020.
- Schmidt, Peter Lebrecht. *Iulius Obsequens und das Problem der Livius-Epitome: Ein Beitrag zur Geschichte der lateinischen Prodigienliteratur*. Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz, Abhandlungendergeistes-undsozialwissenschaftlichen Klasse 1968,5. Wiesbaden 1968.
- Thraede, Klaus. „Außerwissenschaftliche Faktoren im Liviusbild der neueren Forschung." Binder, Gerhard (Ed.), *Saeculum Augustum 2: Religion und Literatur*. Wege der Forschung 512. Darmstadt 1988. Pp. 394-425.
- Walsh, P. G. *Livy: His Historical Aims and Methods*. Cambridge 1961.
- Zenk, Johannes. *Die Anfänge Roms erzählen: Zur literarischen Technik in der ersten Pentade von Livius' ab urbe condita*. Berlin 2021.

7. Monografii istorice: Sallustius

- Duchêne, Pauline. „Suetonius' construction of his historiographical 'auctoritas'." In Liotsakis, Vasileios; Farrington, Scott (Eds.), *The art of history : literary perspectives on Greek and Roman historiography*. Berlin 2016. Pp. 271-288.
- Dunsch, Boris. „Variationen des metus-hostilis-Gedankens bei Sallust (Cat. 10; Iug. 41; Hist. 1, fr. 11 und 12 M.)." *Grazer Beiträge* 25 (2006). Pp. 201-217.
- Fuhrer, Therese. „Zur biographischen Modellierung des historiographischen Ichs bei Sallust, Livius und Tacitus." In: Bitto, Gregor; Gauly, Bardo Maria (Eds.), *Auf der Suche nach Autofiktion in der antiken Literatur*. Berlin 2021. Pp. 131-150.
- Gärtner, Hans Arnim. „Erzählformen bei Sallust." *Historia* 35 (1986). Pp. 449-473.
- Gerrish, Jennifer. *Sallust's « Histories » and Triumviral historiography: confronting the end of history*, Routledge Studies in Ancient History. London 2019.
- Levene, David S. „Sallust's Jugurtha: An „Historical Fragment." *Journal of Roman Studies* 82 (1992). Pp. 53-70.

- Marcone, Arnaldo. *Sallustio: Storiografia e politica nella Roma tardorepubblicana*. Rom 2023.
- Samotta, Iris. *Das Vorbild der Vergangenheit: Geschichtsbild und Reformvorschläge bei Cicero und Sallust*. Stuttgart 2009.
- Scanlon, Thomas F. *Spes frustrata: A Reading of Sallust*. Heidelberg 1987.
- Schmal, Stephan. *Sallust*. Hildesheim 2001.
- Shaw, Edwin. „Sallust, the ‘lector eruditus’ and the purposes of history.“ In: Baumann, Mario; Liotsakis, Vasileios (Eds.), *Reading history in the Roman Empire*. Berlin 2022. Pp. 13-33.
- Syme, Ronald. *Sallust*. Berkeley 2002.
- Zathammer, Stefan. *Sallust, Bellum Iugurthinum: Studienkommentar*. Göttingen 2022.

8. Literatura exemplară: Valerius Maximus

- Honstetter, Robert. *Exemplum zwischen Rhetorik und Literatur: Zur gattungsgeschichtlichen Sonderstellung von Valerius Maximus und Augustinus*. Diss. Konstanz 1977.
- Langlands, Rebecca. *Exemplary ethics in ancient Rome*. Cambridge 2018.
- Lucarelli, Ute. *Exemplarische Vergangenheit: Valerius Maximus und die Konstruktion des sozialen Raumes in der frühen Kaiserzeit*. Hypomnemata 172. Göttingen 2007.
- Mueller, Hans-Friedrich. *Roman religion in Valerius Maximus*. London 2002.
- Murray, Jeffrey; Wardle, David. *Reading by example: Valerius Maximus and the historiography of exempla*. *Historiography of Rome and its empire* 11. Leiden 2022.
- Roller, Matthew B. *Models from the past in Roman culture: A world of exempla*. Cambridge 2018.
- Rüpke, Jörg. „Knowledge of Religion in Valerius Maximus’ Exempla: Roman Historiography and Tiberian Memory Culture.“ In: Galinsky, Karl (Ed.), *Memory in Ancient Rome and Early Christianity*. Oxford 2016. Pp. 89-111.
- Skidmore, Clive [Julian]. *Practical Ethics for Roman Gentlemen: The work of Valerius Maximus*. Exeter 1996.
- Tschögele, Thomas. *Die Erzählungen des Valerius Maximus*. Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften. Heidelberg 2022.

9a. Istoriografia senatorială a epocii imperiale: Tacitus

- Davies, Jason. *Rome’s Religious history: Livy, Tacitus, and Ammianus on their gods*. Cambridge 2004.
- Devillers, Olivier. *Tacite et les sources des Annales: Enquêtes sur la méthode historique*. Louvain 2003.

- Dihle, Albrecht. „Tacitus’ ‘Agricola’ und das Problem der historischen Biographie.” *AU* 31,5 (1988). Pp. 42-52.
- Fertik, Harriet. „Learning from women: Mothers, slaves, and regime change in Tacitus’ ‘Dialogue on orators’.” *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought* 37,2 (2020). Pp. 245-264.
- Heldmann, Konrad. *Sine ira et studio: Das Subjektivitätsprinzip der römischen Geschichtsschreibung und das Selbstverständnis antiker Historiker*. München 2011.
- Heubner, Heinz, P. *Cornelius Tacitus: Die Historien. Kommentare zu Tacitus, Annales und Historiae*. 5 Bde. Heidelberg 1963-1982.
- Id. *Kommentar zum Agricola des Tacitus*. Göttingen 1984.
- Koestermann, Erich. *Cornelius Tacitus, Annalen*. 4 Bde. Heidelberg 1963-1968.
- Kompatscher-Gufler, Gabriela. *Tacitus, Germania: Studienkommentar*. Göttingen 2024.
- Leidl, Christoph G. „Reading spaces, observing spectators in Tacitus’ ‘Histories’.” In: Baumann, Mario; Liotsakis, Vasileios (Eds.), *Reading history in the Roman Empire*. Berlin 2022. Pp. 175-192.
- Lund, Allan A. „Zur Schilderung der germanischen Gesellschaft bei Caesar und Tacitus.” *Classica & Medievalia* 36 (1985). Pp. 177-197.
- Marshall, Anthony J. „Ladies in Waiting: The Role of Women in Tacitus’ Histories.” *Ancient Society* 15-17 (1984-86). Pp. 167-184.
- Mellor, Ronald. *Tacitus*. New York 1993.
- Id. *Tacitus’ Annals*. Oxford 2011.
- Momigliano, Arnaldo. *The Classical Foundations of Modern Historiography*. With a Foreword by Riccardo Di Donato. Sather Classical Lectures 54. Berkeley 1990.
- Norden, Eduard. *Die Germanische Urgeschichte in Tacitus Germania*. Leipzig 1920.
- Sailor, Dylan. *Writing and Empire in Tacitus*. Cambridge 2008.
- Sinclair, Patrick. *Tacitus the Sententious Historian: A Sociology of Rhetoric in Annales 1-6*. University Park 1995.
- Städele, Alfons. „Tacitus über Agricola und Domitian (Agr. 39-43).” *Gymnasium* 95 (1988) 222-235.
- Senkbeil, Friderike. *Tacitus und Rom: Die urbs Roma als Raum der erzählten Welt in den Historien und Annalen*. Heidelberg 2022.
- Suerbaum, Werner. „Summe eines Lebens - Summe einer Lektüre: Eine ‘Leistungsmessung’ der Rezeption von Tacitus’ ‘Agricola’.” *AU* 30,6 (1987), S. 83-99.
- Syme, Ronald. *Tacitus*. 2 Bde. Oxford 1958.
- Syme, Ronald. *Ten studies in Tacitus*. Oxford 1970.
- ten Berge, Bram L. H. *Writing imperial history: Tacitus from Agricola*

to *Annales*. Ann Arbor 2023.

Timpe, Dieter. *Romano-Germanica: Gesammelte Studien zur Germania des Tacitus*. Stuttgart 1995.

9b. Istoriografia senatorială a epocii imperiale: Ammianus

Barnes, Timothy David. *Ammianus Marcellinus and the representation of historical reality*. Ithaca 1998.

Brodka, Dariusz. *Ammianus Marcellinus. Studien zum Geschichtsdenken im vierten Jahrhundert n. Chr.* Krakau 2009.

Creer, Tyler. „Ethnography and the Roman digressions of Ammianus Marcellinus.“ *Histos: The On-Line Journal of Ancient Historiography* 14 (2020). Pp. 255-274.

den Boeft, Jan. *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus*. Leiden, 2008.

Drijvers, Jan Willem; Hunt, David (Eds.) *The Late Roman World and its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus*. London 1999.

Elliott, T. G. *Ammianus Marcellinus and Fourth Century History*. Toronto 1983.

Matthews, John F. „The Origin of Ammianus.“ *CQ* 44 (1994). Pp. 252-269.

Id. *The Roman Empire of Ammianus*. London 1989.

Richter, Ulrike. „Die Funktion der Digressionen im Werk Ammians.“ *WüJbb NF* 15 (1989). Pp. 209-222.

Ross, Alan. „Ammianus and the written past.“ In: Devillers, Olivier; Battistin Sebastiani, Breno (Eds.), *Sources et modèles des historiens anciens*. Bordeaux 2018. Pp. 319-334.

Sabbah, G. „Ammianus Marcellinus.“ In: Marasco, G. (Ed.) *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century AD*. Leiden 2003. Pp. 43-84.

Sánchez Vendramini, Darío N. „The audience of Ammianus Marcellinus and the circulation of books in the late Roman world.“ *Journal of Ancient History* 6,2 (2018). Pp. 234-259.

10. Istoria romană prin ochii grecilor

Bertrand, Estelle. „Imperialism and the crisis of the Roman Republic: Dio's view on late Republican conquests (Books 36-40).“ In: Osgood, Josiah; Baron, Christopher (Eds.), *Cassius Dio and the late Roman Republic*. Leiden 2019. Pp. 19-35.

Ead. „Cassius Dio and the Roman Empire: The impact of the Severan wars on Dio's narrative.“ In: Lange, Carsten Hjort; Scott, Andrew G. (Eds.), *Cassius Dio: The impact of violence, war, and civil war*. Leiden 2020. Pp. 120-137.

Chrysanthou, Chrysanthos S. *Reconfiguring the Imperial past : narrative patterns and historical interpretation in Herodian's «*

- History of the Empire* ». Historiography of Rome and its Empire 15. Leiden 2022.
- Fromentin, Valérie. „Pour une archéologie des discours dans l’Histoire romaine’ de Cassius Dion (livres 1-21): Le témoignage de Zonaras.” In: Amato, Eugenio; De Cicco, Pasqua (Eds.), *Les historiens fragmentaires de langue grecque à l’époque romaine impériale et tardive*. Rennes 2021. Pp. 117-131.
- Gabba, Emilio. *Dionysius and The History of Archaic Rome*. Sather Classical Lectures 56. Berkeley 1991.
- Galimberti, Alessandro (Ed.). *Herodian’s world: Empire and emperors in the III century*. Historiography of Rome and its Empire 12. Leiden 2022.
- Goldmann, Bernhard. *Einheitlichkeit und Eigenständigkeit der Historia Romana des Appian*. Beiträge zur Altertumswissenschaft 6. Hildesheim 1988.
- Hose, Martin. *Erneuerung der Vergangenheit: Die Historiker im Imperium Romanum von Florus bis Cassius Dio*. Beiträge zur Altertumskunde 45. Stuttgart 1994.
- Id. „Historiographie in der Krise: Herausforderungen und Lösungen der Geschichtsschreibung im dritten Jahrhundert n. Chr.” In: Mitthof, Fritz; Martin, Gunther; Grusková, Jana (Eds.), *Empire in crisis: Gothic invasions and Roman historiography*. Wien 2020. Pp. 35-49.
- Meins, Friedrich. *Paradigmatische Geschichte: Wahrheit, Theorie und Methode in den “Antiquitates Romanae” des Dionysios von Halikarnassos*. Palingenesia 113. Stuttgart 2019.
- Musti, Domenico. „Tendenze della storiografia romana e greca su Roma arcaica: Studi su Livio e Dionigi d’Alicarnasso.” *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 10 (1970), 5-158.
- Pelling, Christopher. „The Greek Historians of Rome.” In: Marincola, John (Ed.) *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Volume 1, Malden, 2007. Pp. 244-258.
- Séguin, Brigitte Amat. „Denys d’Halicarnasse et la prise de Rome par les Gaulois: Réflexions sur la méthode d’un rhéteur historien.” *MEFRA* 101 (1989). Pp. 143-157.
- Verdin, Herman. „La fonction de l’histoire selon Denys d’Halicarnasse.” *Ancient Society* 5 (1974). Pp. 289-307.
- Welch, Kathryn. „Appian and civil war: A history without an ending.” In: Lange, Carsten Hjort; Vervaeke, Frederik Juliaan (Eds.), *The historiography of late Republican civil war*. Leiden 2019. Pp. 439-466.

11. Biografia: Suetonius și Historia Augusta

- Barnes, T. D. *The Sources of the Historia Augusta*. Brüssel 1978.
- Baslez, Marie-Françoise; Hoffmann, Philippe; Pernot, Laurent

- (Eds.). *L'invention de l'autobiographie d'Hésiode à Saint Augustin. Études de littérature ancienne* 5. Paris 1993.
- Baum, Armin D. „Biographien im alttestamentlich-rabbinischen Stil: Zur Gattung der neutestamentlichen Evangelien.“ *Biblica* 94,4 (2013). Pp. 534-564.
- Birley, A.R. „The Historia Augusta and pagan historiography“ In: Marasco, Gabriele (Ed.) *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century AD*. Leiden 2003. Pp. 127-149.
- Cancik, Hubert (Ed.). *Markus-Philologie: Historische, literargeschichtliche und stilistische Untersuchungen zum zweiten Evangelium*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 33. Tübingen 1984.
- Cox Miller, Patricia. „Strategies of Representation in Collective Biography: Constructing the Subject as Holy.“ In: Hägg, Tomas; Rousseau, Philip (Eds.), *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity*. Berkeley 2000. Pp. 209-254.
- Cox, Patricia. 1983. *Biography in Late Antiquity: A Quest for the Holy Man*. Transformation of the Classical Heritage 5. Berkeley 1983.
- De Temmerman, Koen; Demoen, Kristoffel (Eds.). *Writing biography in Greece and Rome: Narrative technique and fictionalization*. Cambridge 2016.
- den Hengst, Daniel. *Emperors and historiography*. Leiden 2010.
- Dunsch, Boris; Prokoph, Felix M. (Eds.). *Geschichte und Gegenwart. Beiträge zu Cornelius Nepos aus Fachwissenschaft, Fachdidaktik und Unterrichtspraxis. Mit einem Forschungsbericht und einer Arbeitsbibliographie*. Philippika. Altertumswissenschaftliche Abhandlungen 91. Wiesbaden 2015.
- Falaschi, Eva. „Pliny the Elder and the portraits of ancient authors.“ In: Tischer, Ute; Gärtner, Ursula; Forst, Alexandra (Eds.), *„Ut pictura poeta“: Author images and the reading of ancient literature*. Turnhout 2022. Pp. 51-78.
- Frézouls, Edmond. „Le rôle politique des femmes dans l'Histoire Auguste.“ In: Bonamente, Giorgio; Paschoud, François (Eds.), *Historiae Augustae Collquium Genevense*. *Historiae Augustae Colloquia* n. Pp. 2. Bari 1994. Pp. 121-136.
- Gentili, Bruno; Cerri, Giovanni. *History and Biography in Ancient Thought*. London Studies in Classical Philology 20. Amsterdam 1988.
- Hägg, Tomas. *The Art of Biography in Antiquity*. Cambridge 2012.
- Honoré, Tony. „Scriptor historiae Augustae.“ *JRS* 77 (1987). Pp. 156-176.
- Insley, Sarah; Mellon Saint-Laurent, Jeanne-Nicole. „Biography, autobiography, and hagiography.“ In McGill, Scott; Watts, Edward J. (Eds.), *A companion to late antique literature*. Hoboken,

- NJ 2018. Pp. 373-387.
- Kaster, Robert A. *Suetonius Tranquillus, De grammaticis et rhetoribus*. Oxford 1995.
- Kolb, Frank. *Untersuchungen zur Historia Augusta*. Bonn 1987.
- Lindsay, Hugh. „Suetonius as ab Epistulis to Hadrian and the Early History of the Imperial Correspondence.” *Historia* 43 (1994), 454-468.
- McGing, Brian, Mossman, Judith (Eds.), *The Limits of Ancient Biography*. Swansea 2006.
- Papaconstantinou, Arietta (Ed.), *Writing ‚True Stories’: Historians and Hagiographers in the Late Antique and Medieval Near East*. Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages 9. Turnhout, 2010.
- Romney, Jessica. „Solon and the democratic biographical tradition.” In: Currie, Bruno; Rutherford, Ian (Eds.), *The reception of Greek lyric poetry in the ancient world: transmission, canonization and paratext*. Leiden 2020. Pp. 373-394.
- Smith, Christopher. *The lost memoirs of Augustus and the development of Roman autobiography*. Swansea 2009.
- Sonnabend, Holger. *Geschichte der antiken Biographie: Von Isokrates bis zur Historia Augusta*. Stuttgart 2002.

12. Forme scurte ale istoriografiei

- Beard, M. et al. *Literacy in the Roman world*. Journal of Roman Archaeology, Suppl. 3. Ann Arbor 1991.
- Bleckmann, Bruno. *Fiktion als Geschichte: Neue Studien zum Autor der Hellenika Oxyrhynchia und zur Historiographie des vierten vorchristlichen Jahrhunderts*, Göttingen 2006.
- Burgess, R. W. *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana: Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire*. Oxford 1993.
- Burgess, Richard W.; Kulikowski, Michael, *Mosaics of Time: The Latin Chronicle Traditions from the First Century BC to the Sixth Century AD 1: A Historical Introduction to the Chronicle Genre from its Origins to the High Middle Ages*. Studies in the Early Middle Ages 33. Leuven 2013.
- Chaniotis, Angelos. *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften: Epigraphische Beiträge zur griechischen Historiographie*. Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien 4. Stuttgart 1988.
- Clarke, Katherine. *Making Time for the Past: Local History and the Polis*. Oxford 2008.
- Cowan, Eleanor (Ed.). *Velleius Paterculus: Making History*. Swansea 2011.
- Muhlberger, Steven. *The Fifth-Century Chroniclers: Prosper, Hydatius,*

- and the *Gallic Chronicler* of 452. ARCA 27. Leeds 1990.
- Reeve, Michael D. „The Transmission of Florus’ *Epitoma de Tito Livio* and the *Periochae*.” CQ 38 (1988). Pp. 477-491.
- Rüpke, Jörg. „Geschichtsschreibung in Listenform: Beamtenlisten unter römischen Kalendern.” *Philologus* 141 (1997). Pp. 65-85.
- Id. „Geteilte und umstrittene Geschichte: Der Chronograph von 354 und die Katakomba an der Via Latina,” In: Leppin, Hartmut (Ed.), *Antike Mythologie in christlichen Kontexten der Spätantike*, Berlin 2015. Pp. 221-238.
- Salzman, Michele Renee. *On Roman Time: The Codex-Calendar of 354 and the Rhythms of Urban Life in Late Antiquity*. Transformation of the Classical Heritage 17. Berkeley 1990.
- Schmitzer, Ulrich. *Velleius Paterculus und das Interesse an der Geschichte im Zeitalter des Tiberius*. Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften Reihe 2 N.F. 107. Heidelberg 2000.
- Steffensen, Nils. *Nachdenken über Rom. Literarische Konstruktionen der römischen Geschichte in der Formierungsphase des Principats*. Historia Einzelschriften 252. Stuttgart 2018.

13. Istoria universală și ecleziastică

- Alonso-Núñez, J. M. „The Emergence of Universal Historiography from the 4th to the 2nd Centuries B. C.” In: Verdin, H.; Schepens, G.; Keyser, E. de (Eds.), *Purposes of History: Studies in Greek Historiography from the 4th to the 2nd Centuries B. C.* Studia Hellenistica 30. Leuven 1990. Pp. 253-266.
- Becker, Eve-Marie (Ed.), *Die antike Historiographie und die Anfänge der christlichen Geschichtsschreibung*. Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 129. Berlin 2005.
- Brincken, Anna-Dorothee von den. *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*. Düsseldorf 1957.
- Cameron, Averil. *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse*. Sather Classical Lectures 55. Berkeley 1991.
- Deun, P. van. „The Church Historians after Eusebius.” In: Marasco, Gabriele (Ed.) *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century AD*, Leiden 2003. Pp. 151-176.
- Dignas, Beate; Smith, R. R. R. (Eds.). *Historical and religious memory in the ancient world*. Oxford 2012.
- Frank, Rebecca. „A Roman Olympias: Powerful women in the ‘*Historiae Philippicae*’ of Pompeius Trogus.” In: Howe, Timothy; Pownall, Frances; Poletti, Beatrice (Eds.), *Ancient Macedonians in Greek and Roman sources: From history to historiography*. Swansea 2018. Pp. 41-58.

- Goetz, H. W. *Die Geschichtstheologie des Orosius*. Darmstadt 1980.
- Grafton, Anthony; Williams, Megan. *Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the Libraria of Caesarea*. Cambridge 2006.
- Green, T. M. *Zosimus, Orosius and their Tradition: Comparative Studies in Pagan and Christian Historiography*. New York 1974.
- Hofmann, Dagmar. *Griechische Weltgeschichte auf Latein: Iustins "Epitoma historiarum Pompei Trogi" und die Geschichtskonzeption des Pompeius Trogus*. Hermes Einzelschriften 114. Stuttgart 2018.
- Inglebert, Hervé. *Le monde, l'histoire: Essai sur les histoires universelles*. Paris 2014.
- Momigliano, Arnaldo. „Pagan and Christian Historiography in the Fourth Century.” In: Id. (Ed.), *The Conflict Between Paganism and Christianity in the Fourth Century* Oxford 1963. Pp. 79-99.
- Id. *The Classical Foundations of Modern Historiography*. With a Foreword by Riccardo Di Donato. Sather Classical Lectures 54. Berkeley 1990.
- Morgan, Teresa . „Eusebius of Caesarea and Christian Historiography“, *Athenaeum* 93 (2005). Pp. 193-208.
- Timpe, Dieter. „Was ist Kirchengeschichte? Zum Gattungscharakter der Historia Ecclesiastica des Eusebius.” In: Walter, Uwe (Ed.), *Antike Geschichtsschreibung. Studien zur Historiographie*, Darmstadt 2007. Pp. 292-328.
- Verdoner, Marie. *Narrated Reality: The Historia ecclesiastica of Eusebius of Caesarea: Early Christianity in the Context of Antiquity*. Frankfurt am Main 2011.

14. Biblia și istoriografia medievală

- Backhaus, Knut. *Historiographie und fiktionales Erzählen: zur Konstruktivität in Geschichtstheorie und Exegese*, Neukirchen-Vluyn 2007.
- Becker, Eve-Marie. „The gospel of Mark in the context of ancient historiography.” In: P. G. Kirkpatrick; Goltz, T. D. (Eds.), *The function of ancient historiography in biblical and cognate studies*. New York 2008. Pp. 124-34.
- Ead. „Literarisierung und Kanonisierung im frühen Christentum: Einführende Überlegungen zur Entstehung und Bedeutung des neutestamentlichen Kanons.” In: Ead.; Scholz, S. (Eds.), *Kanon in Konstruktion und Dekonstruktion: Kanonisierungsprozesse religiöser Texte von der Antike bis zur Gegenwart. Ein Handbuch*. Berlin 2012. Pp. 389-397.
- Berschin, Walter. *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter*. 2 Bde. Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters 8-9. Stuttgart 1986.

- De Temmerman, Koen (Eds.). *The Oxford Handbook of Ancient Biography*. Oxford 2020.
- Ehrman, Bart D. *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament*. Oxford 2003.
- Fotopoulos, John; Aune, David Edward (Eds.). *The New Testament and early Christian literature in Greco-Roman context. Studies in honor of David E. Aune*. Supplements to Novum Testamentum 122. Leiden 2006.
- Grafton, Anthony; Williams, Megan Hale. *Christianity and the transformation of the book. Origen, Eusebius, and the library of Caesarea*. Cambridge, Mass. 2006.
- Gumbrecht, Hans Ulrich; Link-Heer, Ursula; Spangenberg, Peter-Michael (Eds.). *La littérature historiographique des origines à 1500*. 3 vols. Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters 11/1. Heidelberg 1986-87.
- Holdsworth, Christopher; Wiseman, Timothy Peter (Eds.). *The Inheritance of Historiography 350-900*. Exeter Studies in History 12. Exeter 1986.
- Laudage, Johannes (Ed.). *Von Fakten und Fiktionen*. Köln 2003.
- Rajak, Tessa. *Translation and Survival: The Greek Bible of the Ancient Jewish Diaspora*. Translation & Survival. Oxford JAHr.
- Sandnes, Karl Olav. *The challenge of Homer: School, Pagan poets and early Christianity*. Library of New Testament studies 400. London 2009.
- Schmale, Franz-Josef. *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung: Eine Einführung*. Mit einem Beitrag von Hans-Werner Goetz. Darmstadt 1993.
- Vinzent, Markus. *Christi Thora: Die Entstehung des Neuen Testaments im 2. Jahrhundert*. Freiburg/Br. 2022.
- Id. *Writing the history of early Christianity: From reception to retrospection*. Cambridge 2019.

Mulțumiri

La zece ani de la cea de-a doua ediție, mă bucur să am din nou ocazia pentru o revizuire și actualizare a lucrării. Atât din perspectivă istorică, cât și filologică, istoriografia romană a rămas un domeniu de cercetare intensă. Orientarea naratologică deja stabilită în prima ediție poate fi deosebit de benefică aici. Actorii diverși ai acestor texte – nu în ultimul rând femeile – sunt mult mai variați decât poate înfățișa imaginea de ansamblu prezentată aici. Același lucru este valabil și pentru numeroasele observații publicate cu privire la cititorii reali, precum și la construcțiile cititorilor, la prezentarea autorului și naratorului său. Bibliografia actualizată oferă informații suplimentare dincolo de adăugirile și modificările din text. Având în vedere recente cercetări narative și istoriografice, fragmentarea disciplinară a domeniului între Filologie Clasică, Istorie Antică și Noul Testament și Studiile Patristice este din ce în ce mai supărătoare; am încercat să adaug și mai multe puncte de legătură în text. Ancorarea urbană a multora dintre textele și problemele abordate în această carte necesită și mai multă reflecție decât pot oferi observațiile din text; orașul și imperiul formează cei doi poli ai istoriografiei romane, care devin mai clari în lucrările despre cronicile urbane ca instrumente ale discursurilor despre urbanitate sau în lucrările despre semnificația orașului Roma ca subiect al lucrărilor istorice individuale.

Moartea unuia dintre editorii seriei, Boris Dunsch, umbrește noua ediție. Îi sunt cu atât mai îndatorat lui Felix Prokoph pentru încurajarea sa și pentru revizuirea sa atentă. Tectum Verlag a însoțit încă o dată întregul proces, până la tipărire, cu grijă și sprijin.

Folosesc discuția prezentată aici despre culturile memoriale din trecut pentru a-mi aminti de cei implicați în edițiile anterioare: doamna Bärbel Geyer și Dr. Martina Dürkop de la Universitatea din Potsdam, doamna Franziska Peter și Karoline Hohmann (născută Koch) de la Facultatea de Filosofie a Universității din Erfurt. Discuțiile cu Susanne Rau și Markus Vinzent, dar și cu Cecilia Ames, Elisabeth Begemann, Sofia Bianchi Mancini, Mateusz Jakub Fafinski, Harry O. Maier, Claudine Moulin, Rubina Raja, Wolfgang Spickermann și Greg Woolf în calitate de Fellows

la Max-Weber-Kolleg, precum și cu Valentina Arena, Hubert Cancik, Gabriella Gelardini, Alexandra Rolle și Tim Whitmarsh în alte contexte au fost foarte utile pentru această nouă revizuire și extindere. Liudmila Rusinova a revizuit și a procurat literatura mai recentă. Tuturor acestora le datorez mulțumirile mele. Am putut să încerc unele lucruri în cooperare cu soția mea Ulrike în cadrul cursurilor de formare a profesorilor. Îi reînnoiesc lui Ulrike dedicația acestei cărți cu profundă recunoștință și dragoste.

Erfurt, iunie 2024

